భారతీయ రాజకీయ ప్రక్రియ

ఎం.ఎ., రాజనీతి శాస్త్రం, సెమిస్టర్ - II, పేపర్ – III

రచయితలు

ఆచార్య .కె. చంద్ర కుమార్
ఎం.ఎ., పి. హెచ్. డి
రాజనీతి శాస్త్రం మరియు ప్రజా పరిపాలన విభాగం
ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం

ఆచార్యఎం.రవి శేఖర్
ఎం.ఎ., పి. హెచ్. డి
రాజనీతి శాస్త్రం మరియు ప్రజా పరిపాలన విభాగం
ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం

డా. కె. వీ. ఆర్. శ్రీనివాస్
ఎం.ఎ., పి. హెచ్. డి
రాజనీతి శాస్త్రం మరియు ప్రజా పరిపాలన విభాగం
ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం

శ్రీ. పి. అప్పారావు
ఎం.ఎ., (POL) ఎం.ఎ., (ECO.)
లెక్చరర్, టి. జె. పి .ఎస్ కళాశాల
గుంటూరు

రచయిత మరియు సంపాదకుడు
ఆచార్య ఎం. బాపూజీ
రాజనీతి శాస్త్రం మరియు ప్రజా పరిపాలన విభాగం
ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం

Director
డా. నాగరాజు బట్టు
MBA., MHRM., LLM., M.Sc. (Psy).,MA (Soc)., M.Ed., M.Phil., Ph.D
దూర విద్య కోసం కేంద్రం
ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం
నాగార్జున నగర్ - 522 510
Ph: 0863-2293299, 2293214,
0863-2346259 (స్టడీ మెటీరియల్)
Website: www.anucde.info
e-mail:anucdedirector@gmail.com

ఎం.ఎ., రాజనీతి శాస్త్రం,

First Edition : 2021

No. of Copies :

©Acharya Nagarjuna University

This book is exclusively prepared for the use of students of ఎం.ఎ., రాజనీతి శాస్త్రం, Centre for Distance Education, Acharya Nagarjuna University and this book is meant for limited circulation only.

Published by:
Dr. NAGARAJU BATTU,
Director
Centre for Distance Education,
Acharya Nagarjuna University

Printed at:

ముందుమాట

ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం 1976లో స్థాపించినది మొదలు నేటి వరకు ప్రగతి పథంలో పయనిస్తూ వివిధ కోర్సులు, పరిశోధనలు అందిస్తూ 2016 నాటికి NAAC చే గ్రేడ్ 'A' ను సంపాదించుకొని దేశంలోనే ఒక ప్రముఖ విశ్వవిద్యాలయంగా గుర్తింపు సాధించుకొన్నదని తెలియజేయడానికి సంతోషిస్తున్నాను. ప్రస్తుతం గుంటూరు, ప్రకాశం జిల్లాలలోని 447 అనుబంధ కళాశాలల విద్యార్థులకు డిప్లమో, డిగ్రీ, పీజీ స్థాయి విద్యాబోధనను ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం అందిస్తోంది.

ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం ఉన్నత విద్యను అందరికీ అందించాలన్న లక్ష్యంతో 2003-04లో దూరవిద్యా కేంద్రాన్ని స్థాపించింది. పూర్తిస్థాయిలో కళాశాలకు వెళ్ళి విద్యనభ్యసించలేని వారికి, వ్యయభరితమైన ఫీజులు చెల్లించలేని వారికి, ఉన్నత విద్య చదవాలన్న కోరిక ఉన్న గృహిణులకు ఈ దూర విద్యాకేంద్రం ఎంతో ఉపయోగపడుతుంది. ఇప్పటికే డిగ్రీ స్థాయిలో బి. ఏ, బి. కాం ., బి. ఎస్. సి, పీజీ స్థాయిలో ఎం. ఏ, ఎం. కాం., ఎం. ఎస్. సి, ఎం. సి. ఏ, ఎల్. ఎల్. ఎం, ఎం. బి. ఏ, కోర్సులను ప్రారంభించిన విశ్వవిద్యాలయం గత సంవత్సరం కొత్తగా 'జీవన నైపుణ్యాలు' అనే సర్టిఫికెట్ కోర్సును కూడా ప్రారంభించింది.

ఈ దూర విద్యా విధానం ద్వారా విద్యనభ్యసించే విద్యార్థుల కొరకు రూపొందించే పాఠ్యాంశాలు సులభంగాను, సరళంగాను విద్యార్థి తనంతట తానుగా అర్థం చేసుకునేలా ఉండాలనే ఉద్దేశ్యంతో విశేష బోధనానుభవం కలిగి రచనా వ్యాసంగంలో అనుభవం గల అధ్యాపకులతో పాఠ్యాంశాలను వ్రాయించడం జరిగింది. వీరు ఎంతో నేర్పుతో, నైపుణ్యంతో నిర్ణీత సమయంలో పాఠ్యాంశాలను తయారు చేశారు. ఈ పాఠ్యాంశాలపై విద్యార్థినీ , విద్యార్థులు, ఉపాధ్యాయులు నిష్ణాతులైన వారు ఇచ్చే సలహాలు, సూచనలు, స్వహృదయంతో స్వీకరించబడతాయి. నిర్మాణాత్మకమైన సూచనలు గ్రహించి మున్ముందు మరింత నిర్ది ష్టంగా అర్థమయ్యే రీతిలో ప్రచురణ చేయగలం. ఈ పాఠ్యాంశాల అవగాహన కోసం, అభివృద్ధి కోసం, సంశయాల నివృత్తి కోసం వారాంతపు తరగతులు, కాంటాక్టు క్లాసులు ఏర్పాటు చేయడం జరిగింది.

దూరవిద్యా కేంద్రం ద్వారా విజ్ఞాన సముపార్జన చేస్తున్న విద్యార్థులు, ఉన్నత విద్యార్హతలు సంపాదించి జీవనయాత్ర సుగమం చేసుకోవడమే కాక చక్కటి ఉద్యోగావకాశాలు పొంది, ఉద్యోగాలలో ఉన్నత స్థాయికి చేరాలని, తద్వారా దేశ పురోగతికి దోహదపడాలని కోరుకుంటున్నాను. రాబోయే సంవత్సరాలలో దూర విద్యాకేంద్రం మరిన్ని కొత్త కోర్సులతో దినదినాభివృద్ధి చెంది ప్రజలందరికీ అందుబాటులో ఉండాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాను. ఈ ఆశయ సాధనకు సహకరిస్తున్న, సహకరించిన దూర విద్యాకేంద్రం డైరెక్టర్లకు, సంపాదకులకు, రచయితలకు, అకడమిక్ కోఆర్డినేటర్లకు, అకడమిక్ కౌన్సిలర్లకు మరియు అధ్యాపకేతర సిబ్బందికి నా అభినందనలు.

ప్రొఫెసర్ రాజశేఖర్, M.A,M.Phil, Ph.D.

ఉపకులపతి (FAC)

పి హెచ్ డి ఎఫ్ సి, ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం.

M.A. POLITICAL SCIENCE & M.A. PUBLIC ADMINISTRATION

Semester – II

203PO21-PAPER-III, INDIAN POLITICAL PROCESS

(Common for both M.A. Political Science & M.A. Public Administration students with effect from the academic year 2002-03)

UNIT- I

1. Indian Polity: Theoretical Framework
2. Socio – Political Legacies : Hindu, British and Gandhian

UNIT – II

1. Party System and working of Political parties and Interest Groups
2. Electoral System and Voting Behavior.

UNIT –III

1. Emergence of Regionalism
2. Regional Parties and National Politics

UNIT – IV

1. Growth of Communalism - Role of Caste and Religion in Politics
2. Emergence of Coalition Politics and Their Impact

Reference Books:

1. Granville Austin : The Indian Constitution – Corner Stone of the Nation
2. D.D.Basu : Introduction to the Constitution of India
3. Morris – Jones, W.H. : The Government and Politics of India
4. Kothari, R. : Politics in India
5. J.C.Johari : Indian Constitution
6. Paul R. Brass : Indian Politics Since Independence
7. Atul Kohli : India's Democracy
8. Kothari's : Caste in Indian Politics
9. J.C. Johari : Indian Government and Politics.

***

20/2/21

Head
Department of
Political Science and Public Administration
Acharya Nagarjuna University
GUNTUR

CONTENTS

	LESSON	Page No.
1	భారత రాజకీయాలు - సైద్ధాంతిక పునాదులు	1.1 – 1.9
2	భారతదేశ రాజకీయాలు - సామాజిక, రాజకీయ వారసత్వం	2.1 – 2.11
3	భారత పార్టీ వ్యవస్థ	3.1 – 3.11
4	ఒత్తిడి గణాలు	4.1 – 4.18
5	ఎన్నికల రాజకీయాలు - ఎన్నికల ప్రవర్తన	5.1 – 5.12
6	జాతీయ సమైక్యత - ప్రాంతీయతత్వం, భాషాతత్వం	6.1 – 6.11
7	ప్రాంతీయ పార్టీలు	7.1 – 7.15
8	జాతీయ రాజకీయ పార్టీలు	8.1 – 8.22
9	రాజకీయ ప్రక్రియ గతిశీలత - కులం, మతం పాత్ర	9.1 – 9.14
10	భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు-వాటి ప్రభావము	10.1 – 10.16

పాఠం - 1

భారత రాజకీయాలు - సైద్ధాంతిక పునాదులు

విషయ క్రమం:

1.0. లక్ష్యం

1.1. ఉపోద్ఘాతం

1.2. రజనీ కొఠారి నమూనా

1.3. రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్ నమూన

1.4. అతుల్ కోహ్లి నమూన

1.5. సంక్షోభ నమూన

1.6. సారాంశం

1.7. మాదిరి ప్రశ్నలు

1.8. సంప్రదింపు గ్రంథాలు

1.0. లక్ష్యం:

భారతదేశ రాజకీయాలను సమగ్రంగా అధ్యయనం చేసిన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ప్రతిపాదించిన సైద్ధాంతిక నమూనాలను వివరించటంఈ పాఠం ప్రధాన లక్ష్యం. ఈ పాఠంలో వివరించిన సైద్ధాంతిక నమూనాలు:

1. రజనీ కొఠారి నమూనా
2. రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్ నమూనా
3. అతుల్ కోహ్లి నమూనా
4. సంక్షోభ నమూనా

1.1. ఉపోద్ఘాతం:

భారత దేశ రాజకీయాలను అతి సుదీర్ఘ కాలక్రమంలో దేశంలో సంభవించిన అనేక రాజకీయ, రాజకీయేతర సంఘటనలు, అభివృద్ధి చెందిన భావజాలం, వ్యవస్థలు, విధానాలు తీర్చి దిద్దాయి. భారత దేశంలో రాజకీయ, సామాజిక, మత, నైతిక, ఆర్థిక వ్యవస్థలు విడదీయలేని విధంగా ఒకదానిలో ఒకటి గాఢంగా పెనవేసుకున్నాయి. రజనీ కొఠారి పేర్కొన్నట్లు భారత రాజకీయాలను సమగ్రంగా మదింపు చేయటంలో రెండు అంశాలను దృష్టిలో ఉంచుకోవాలి. ఒకటి, ఒక పరిపూర్ణమైన దేశంగా రూపు దిద్దుకునే క్రమంలో భారతదేశానికి ప్రాక్ (orient) పశ్చిమ ప్రపంచాల మధ్య పరస్పర చర్య ఫలితంగా ఉద్భవించిన శక్తివంతమైన మానవతావాద సాంప్రదాయాలు వారసత్వంగా సంక్రమించాయి. ఈ రెండు భిన్న ప్రపంచాల సమ్మేళన ఫలితంగా స్వేచ్ఛ, స్వాతంత్ర్యం, ప్రజాస్వామ్యం, స్వయం నిర్ణయాధికారం, స్వయంపోషకత్వం, సమానత్వం, సామాజిక న్యాయం, పేద ప్రజల సంక్షేమం వంటి మానవతా విలువలు భారతదేశానికి వారసత్వంగా సంక్రమించాయి. ఈ విలువలు గాంధీ ప్రతిపాదించిన స్వరాజ్య భావనలో అంతర్భాగం. రెండు, తనకు వారసత్వంగా సంక్రమించిన విలువల సాధనకు భారతదేశ నాయకత్వం ఒక స్పష్టమైన అభివృద్ధి వ్యూహాన్ని అనుసరించింది. ఈ

అభివృద్ధి నమూనా అనేక నిగూఢమైన పరిణామాలకు దారి తీయడమేగాక, వర్తమాన దేశ రాజకీయ వ్యవస్థలో భిన్నమైన గతితార్కికతను ప్రవేశపెట్టింది. అనేక ఉదాత్త మానవీయ విలువలను, సంస్థలను ఏర్పరచుకోవటం, ఆచరణాత్మక రాజకీయాలను అనుసరించటం ఫలితంగా భారతరాజకీయ వ్యవస్థ తీవ్రమైన భిన్నత్వాలతో, బహుళ స్వభావం కల్గిన అనేక కులాలు, వర్గాలుగా విభజింపబడిన సమాజాన్ని సమర్థవంతంగా సమైక్య పరచగలిగింది. ఇది భారత ప్రజాస్వామ్యం సాధించిన ఘనవిజయం. దేశంలోని భిన్నత్వాలు, వ్యత్యాసాలు భారత ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థకు బలాన్ని చేకూర్చాయి.

భారత రాజకీయ వ్యవస్థ రెండు భిన్న రాజకీయ, మనస్తత్వ ఒత్తిళ్ళ ఫలితంగా రూపు దిద్దుకొంది. ఒక వైపు ఏకాభిప్రాయం, సహకారం ఆవశ్యకతను నొక్కి చెప్పటం జరిగింది. జాతి నిర్మాణానికి సుధీర్ఘ రాజకీయ అనైక్యత భిన్నత్వాల నేపథ్యంలో సమైక్యత అత్యంత ఆవశ్యకమని బలంగా వాదించబడింది. ఇదే సందర్భంలో మరోపక్క తీవ్ర పోటీ కీలక లక్షణంగా గల రాజకీయ పార్టీ వ్యవస్థ నిరాటంకంగా అభివృద్ధి చెందటం, సామాజిక, పాలనా వ్యవస్థల అట్టడుగు స్థాయి వరకు రాజకీయ పార్టీల కార్యకలాపాలు చొచ్చుకొని వెళ్ళటం, రాజకీయ వ్యవస్థకు వ్యతిరేకంగా సామాజిక, రాజకీయ ఉద్యమాలు తలెత్తటం సంభవించింది. ఈ విధమైన "భిన్నత్వంలో ఏకత్వం" అనబడే సాంప్రదాయ చట్రంలో విశిష్టమైన రీతిలో జాతి నిర్మాణం ప్రక్రియ కొనసాగుతున్నది.

అనేక విశిష్టతలను సంతరించుకొన్న భారతదేశ రాజకీయాలు ఎందరో పాశ్చాత్య, పాశ్చాత్యేతర రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల దృష్టిని ఆకర్షించాయి. ఈ రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశ రాజకీయాలను విభిన్న కోణాల నుంచి అధ్యయనం చేశారు. ఈ అధ్యయనాల ఆధారంగా భారతదేశ రాజకీయాలపై గణనీయమైన పరిమాణంలో సిద్ధాంతీకరణ జరిగింది. భారత రాజకీయాల అవగాహనకు ప్రతిపాదింపబడిన నమూనాలలో నాలుగు నమూనాలను ప్రధానంగా పేర్కొనవచ్చును. అవి :

1. రజనీ కొఠారి ప్రతిపాదించిన నమూనా
2. రొడాల్ఫ్, రొడాల్ఫ్‌లు ప్రతిపాదించిన డిమాండు, ఆజ్ఞా బద్ధ రాజకీయాల నమూనా
3. అతుల్ కోహ్లి నమూనా
4. సంక్షోభ నమూనా

పై నాలుగు నమూనాలను ఈ క్రింది విధంగా వివరించటం జరిగింది.

1.2. రజనీకొఠారి నమూన:

భారతదేశంలో రాజకీయ అభివృద్ధి సందర్భాన్ని రజనీ కొఠారి ఈ విధంగా వివరించాడు. భారత దేశం ఆధునిక సంస్కృతిలోని ఉత్తమ అంశాలను ఇముడ్చుకొన్న సాంప్రదాయక దేశం. పురాతన కాలం నుంచి భారతదేశం తన సాంప్రదాయ తత్వాన్ని, భిన్నత్వాలను పరిరక్షించుకుంటూ వస్తున్నది.

ఈ ప్రయత్నం గత తరాల జాతీయ, స్థానిక వ్యవస్థల కార్యచట్రంతో పరస్పర చర్య కలిగిన ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ రూపంలో సాగుతున్నది. జాతి సమైక్యతను సాధించటంతో పాటు రాజకీయ, ఆర్థికాభివృద్ధి సాధన భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థ ఏర్పరుచుకున్న తక్షణ, ఆవశ్యక లక్ష్యం. అయితే భారత దేశాన్ని సంపూర్ణమైన జాతిగా రూపొందించటం కేవలం ఈ రెండు లక్ష్యాలకు మాత్రమే సాధ్యం కాదు. దేశంలో సంభవిస్తున్న ఆర్థికాభివృద్ధి, సామాజిక మార్పుల ఫలితంగా ఉత్పన్నమైన శక్తివంతమైన విభిన్న శక్తుల మధ్య సమతుల్యతను సాధించటం దేశ ఆర్థికాభివృద్ధి సాధనకు కీలక ఆవశ్యక పరిస్థితి. ఈ వాస్తవాలను నిర్మాణపరమైన భిన్నత్వం, ఆధునికతతో నిరంతర సంఘర్షణ, విశిష్టమైన సామాజిక నేపథ్యం కల భారతదేశ రాజకీయ చిత్రాన్ని చిత్రించేందుకు అనేక కోణాల నుంచి పరిశీలించాల్సి ఉంటుంది.

రజనీ కొఠారి ప్రతిపాదించిన విధంగా భారతదేశం చేపట్టిన అభివృద్ధి నమూనా విభిన్న రాజకీయ రూపాలు, విలువలు, భావ

జాలాల వల్ల దొంతరులు, దొంతరులుగా విభజింపబడిన భారత సామాజిక నిర్మాణం రాజకీయం చేయబడిందని వివరిస్తున్నది. భారత సమాజంలో రాజకీయ ప్రక్రియలో ఒక రాజకీయ కేంద్రాన్ని ఏర్పరచటం, ప్రయోజనాలు, బాధ్యతల ద్వారా ఈ కేంద్రాన్ని విస్తృతపరచటం, ఈ కార్యచట్రం పరిధిలో సమాజంలోని విభిన్న వర్గాల ప్రజలను సమీకరించటం కీలక అంశాలు.

రజనీ కొఠారినమూనా ప్రకారం భారతదేశ రాజకీయ ప్రక్రియకు ఒక విశిష్ట గుణం ఉంది. భారతదేశం తన సుదీర్ఘ చరిత్రలో ఒక రాజకీయ వ్యవస్థగా రూపొందగల సామర్థ్యాన్ని పెంపొందించుకోవటంలో, ఒక సుస్థిరమైన రాజకీయ అధికార వ్యవస్థను నిర్మించుకోవటంలో విఫలమైంది. ఈ వైఫల్యమే పాశ్చాత్య రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు భారతదేశాన్ని అరాజకీయ సమాజంగా (apolitical) వర్ణించటానికి కారణమైంది. ఈ నేపథ్యంలో వర్తమాన రాజకీయ శ్రేష్టులు నిర్వహిస్తున్న సృజనాత్మక, నవకల్పనా పూరితమైన పాత్ర స్పష్టంగా గోచరిస్తుంది.

మొత్తం మీద భారత దేశానికి సంబంధించిన రాజకీయ విశ్లేషణలో పరస్పరం ముడిపడ్డ రెండు అంశాలు ఇమిడి ఉన్నాయి. ఒకటి, సమాజంలోని వివిధ సామాజిక వర్గాల రాజకీయీకరణ ప్రక్రియలో సంఘ శ్రేష్ఠుల సామాజికీకరణ విడదీయ లేని అంతర్భాగం. రెండు, రాజకీయ వ్యవస్థ చట్టబద్ధత (legitimacy) సామాజిక రూపాల గుర్తింపు పై ఆధారపడి ఉంది. దేశంలోని విభిన్న రాజకీయ రూపాలు గమనశీలక మైనవి. ఈ వాస్తవాల కారణంగా భారతదేశ రాజకీయాల విశ్లేషణకు సాంప్రదాయ అభివృద్ధి నమూనాకు భిన్నమైన నమూనా అవసరం.

భారతదేశం ఒక విశిష్టమైన అభివృద్ధి నమూనాను అనుసరించటం వల్ల ఈ దేశ రాజకీయాభివృద్ధి విశ్లేషణకు అత్యాధునిక భావనా చట్రం అవసరమైంది. భారతదేశం ఆర్థికాభివృద్ధి కేవలం ఒక ఆర్థిక ప్రక్రియ మాత్రమే కాదని, ఈ ప్రక్రియ విజయం ఆర్థికేతర రంగాల్లో సాధించే ప్రగతిపై ఆధారపడి ఉందనే వాస్తవం గుర్తించబడింది. అయితే ఈ గుర్తింపు ఆర్థికవృద్ధికి అవసరమైన పరిస్థితుల గుర్తింపే తప్ప మొత్తం ప్రక్రియను సమగ్రంగా విశ్లేషించటం జరగలేదు. ఆర్థిక శాస్త్రవేత్తలు ఆశించిన విధంగా సమాజం అభివృద్ధి చెందలేదు.

ఒక జాతిని నిర్మించడం, సమాజంలో కొన్ని లేదా మొత్తం వర్గాల ప్రజల జీవన ప్రమాణాలను మెరుగుపర్చే ప్రక్రియ అభివృద్ధి సాధనకు కీలకం. ఉత్పత్తి ప్రక్రియలో సాధారణ ప్రజలను నిమగ్నం చేయటం పెట్టుబడిని సమీకరించటం, ఆదా చేయటం వంటి ఆర్థిక చర్యలతో మాత్రమే సాధ్యంకాదు. ప్రజలకు వివిధ ప్రేరకాలను కల్పించడం, వారిలో సుస్థితి, ప్రేరణలను పెంపొందింపచేయటం, వారి డిమాండ్ల అభివ్యక్తీకరణ మొదలైన చర్యల ద్వారానే ఉత్పత్తి ప్రక్రియలో సాధారణ ప్రజలు పాల్గొనేలా చేయటం సాధ్యం అవుతుంది. దీనికి ప్రస్తుతం సమాజంలో పాదుకొని ఉన్న భిన్నత్వాలను, సామాజిక సంబంధాలను పునర్ వ్యవస్థీకరించటం, సమాజంలోని సూక్ష్మ, స్థూల స్థాయిల అంశాలను అనుసంధానించే పరిస్థితులను సృష్టించడం, మొదలైన చర్యలు అవసరం. ఈ విధమైన కార్యాచరణ చట్రంలో రాజకీయ వ్యవస్థ పాత్రను స్పష్టంగా నిర్వచించాల్సి ఉంటుంది. ప్రస్తుతం బహుళ, విభిన్న వర్గాలుగా విభజింపబడిన సమాజంలో నూతన సార్వత్రిక ప్రమాణాలను ఏర్పరచి, జాతీయ సమైక్యతను, ప్రణాళికాబద్ధమైన అభివృద్ధిని సాధించగల సంస్థలను సృష్టించగల బహుళ వ్యవస్థల నమూనా మాత్రమే ఈ లక్ష్యాన్ని సాధించగలదు. ఈ ప్రక్రియలో ఆధునిక రంగాలతోపాటు సాంప్రదాయ రంగాలను సమీకరించాల్సి ఉంటుంది. ఈ ప్రక్రియ సామాజిక మార్పులో రాజ్యానికి కీలకమైన పాత్రను కల్పిస్తోంది. అయితే ఈ విధమైన నమూనాను సృష్టించడం తేలికైన విషయం కాదు. భారతదేశం వంటి ఆర్థికంగా, వెనుకబడిన, సాంస్కృతికంగా సంక్లిష్టమైన సమాజాలలో నూతనంగా ఏర్పడిన రాజకీయ వ్యవస్థలు నిర్మాణపరమైన, వ్యవస్థీకరణల నిగూఢ అంశాలను బహిర్గతం చేయగల్గిన సామర్థ్యాన్ని కలిగి ఉండాలి.

భారతదేశంలో స్వాతంత్ర్యానంతరం సాగిన రాజకీయ, ఆర్థిక వివేచనా క్రమంలో రెండు అంశాలు స్పష్టమైన రూపును సంతరించుకున్నాయి. ఒకటి, సార్వత్రిక ఓటింగ్ సూత్రంపై తన విజయానికి విస్తృతమైన సంఖ్యలో ఓటర్ల మద్దతుపై ఆధారపడిన పార్లమెంటరీ వ్యవస్థ, రెండు, కేంద్రీకృత ప్రణాళికా విధానం ద్వారా ఆర్థిక ప్రగతిని శీఘ్రంగా సాధించటం, స్వావలంభన ద్వారా నిరంతర వృద్ధిని సాధించే దశను చేరుకోవటం అనే లక్ష్యాలు.

భారతదేశం రూపొందించుకున్న అభివృద్ధి వ్యూహంలో కేంద్రీకృత ప్రణాళికా బద్ధమైన ఆర్థిక వృద్ధి రాజకీయ అవసరాలను అనేక శక్తులు అధిగమించాయి. అయితే దేశం సమైక్య జాతీయ రాజకీయ సంకీర్ణాన్ని ఏర్పరచుకొనే ప్రయత్నంలో భాగంగా సాధారణ ప్రజలు చురుకుగా పాల్గొనే ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థను ఏర్పరచుకుంది. దీని ఫలితంగా శక్తి పై దృష్టిని కేంద్రీకరించటానికి చేసే ప్రయత్నంలో రాజకీయ నాయకత్వం త్యాగశీలతను, నిరాడంబరత్వం వంటి ఉన్నత విలువలను అలవర్చుకోవాల్సి వచ్చింది.

భారతదేశం భాగస్వామ్య లక్ష్యాల ద్వారా మధ్యస్థాయి, ఉపరితల నిర్మాణాలను సమీకరించుకునే సంక్లిష్ట, కష్టభరితమైన కర్తవ్యానికి అధిక ప్రాధాన్యతను ఇచ్చే వ్యూహాన్ని ఎంచుకుందనేది స్పష్టం. అయితే ఈ వ్యూహాన్ని అనుసరించేందుకు భారత దేశం స్పష్టమైన నమూనాను దేన్నీ రూపొందించుకోలేదు. దీని ఫలితంగా దేశం గణనీయమైన స్థాయిలో గందరగోళానికి గురయ్యే పరిస్థితి ఉత్పన్నమైంది. అంతేగాక ఈ పరిస్థితులు దేశం ఆర్థిక, రాజకీయ అభివృద్ధిని ఏక కాలంలో సాధించవలసిన అవసరంతో పాటు సామాజిక వ్యవస్థను పునర్ వ్యవస్థీకరించవలసిన క్లిష్టమైన ప్రక్రియను చేపట్ట వలసిన ఆవశ్యకతను సృష్టించాయి.

ఇదే సందర్భంలో గుర్తించుకోవలసిన అంశం మరొకటి ఉంది. రాజకీయీకరణ స్వేచ్ఛగా సంభవించేందుకు అనుమతించిన, ఆధునీకరణ సాధనకు రాజకీయీకరణ ప్రధాన సాధనంగా రూపొందిన దేశంలో రాజకీయీకరణ దేశంలోని సామాజిక, ఆర్థిక సంస్థల స్వయం ప్రతిపత్తిని విచ్ఛిన్నం చేసేందుకు ప్రయత్నిస్తుంది. ఈ సంస్థలపై తన ఆధిక్యతను సాధించే రాజకీయీకరణ సామర్థ్యం వ్యక్తుల ఆశయాలను కోర్కెలను సంతృప్తిపరచటం రాజకీయ వ్యవస్థకు కల సామర్థ్యంపై ఆధారపడి ఉంటుంది.

1.3. రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్ నమూనా:

1980 దశాబ్దంలో రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్‌లు భారత దేశ రాజకీయాలు, ఆర్థిక వ్యవస్థ సంబంధాలను వివరించే ఒక నమూనాను ప్రతిపాదించారు. అది: డిమాండ్ రాజకీయ వ్యవస్థ (demand polity), ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయ వ్యవస్థ (command polity) నమూనా. ఈ నమూనా రాజ్య సార్వభౌమాధికారం, ప్రజా సార్వభౌమాధికారాలు పరస్పరం సంఘర్షించుకునే అవసరాల వల్ల ఏర్పడిన ఉద్రిక్తతల గురించి అనేక ప్రశ్నలు ఉత్పన్నమవటానికి దారి తీశాయి. ఈ సంఘర్షణే రాజ్యం స్వయం ప్రతిపత్తి, పరస్పర పోషణ విస్తృతమైన పాత్రల పట్ల రాజ్యం ప్రతి స్పందనను నిర్ధారించింది. ఈ రెండు సార్వభౌమాధికారాలు, రాజ్యం, ప్రజలకు మధ్య పోటీ డిమాండు రాజకీయాలు, స్వాతంత్ర్యానంతరం ఆజ్ఞ పూరిత రాజకీయాల మధ్య ఘర్షణలు, రాజకీయ సమీకరణ పెరుగుతున్న స్థాయిలు, రాజ్యం మారుతున్న సామర్థ్యం మధ్య పరస్పర చర్య మూలాలను అన్వేషించటం ద్వారా భారత దేశ రాజకీయ ఆర్థిక వ్యవస్థను వివరించవచ్చునని రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్ నమూనా ప్రతిపాదించింది.

డిమాండ్ రాజకీయాల నమూనా ప్రకారం సార్వభౌమాధికారం ఓటర్లలో నిక్షిప్తమై ఉంది. ఈ నమూనా ఎన్నికలలో వివిధ పార్టీల మధ్య పోటీ, వివిధ వర్గాలు, కులాలు వివిధ ప్రజాఉద్యమాల్లో ప్రాతినిధ్యం వహించడం ద్వారా వెల్లడించే తమ ప్రాధాన్యతలను, కేటాయింపుకు సంబంధించిన నిర్ణయాలను ప్రతిబింబిస్తుంది. ఓటర్ల సార్వభౌమాధికారం సిద్ధాంతం ప్రకారం, ఓటర్లు పోటీ మార్కెట్‌కల ఆర్థిక వ్యవస్థలోని వినిమయదారుల వంటివారు. ఎందుచేతనంటే ఎన్నికలలో ఓటర్ల ప్రాధాన్యతల ఎంపిక మాదిరే మార్కెట్‌లో వినిమయదారులు చేపట్టే ప్రాధాన్యతల ఎంపిక, సంపద, అధికారం, సమాచారాల అసమాన పంపిణీలను వక్రీకరించ (distort) లేదు.

రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్‌లు ప్రతిపాదించిన ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయాల నమూనా ప్రకారం రాజ్యాలు స్వయంప్రతిపత్తిని, సార్వభౌమాధికారాన్ని కలిగి ఉంటాయి. నిధుల కేటాయింపుకు సంబంధించిన నిర్ణయాలు, ఎన్నికైన, నియమింపబడిన అధికారుల ప్రాధాన్యతలను ప్రతిబింబిస్తాయి. ఈ అధికారులు విధానాలను రూపొందించి, అమలు పరుస్తారు. ఈ అధికారులు వివిధ వర్గాలను అణిచి వేయటంపై, లేదా కో-ఆప్ట్ చేసుకోవటంపై ఆసక్తిని కనపరుస్తారు. ఈ నమూనా ప్రకారం రాజ్యం ఏ వస్తువులను ఎంత ఉత్పత్తి చేయాలో నిర్ధారించే గుత్తాధిపత్యం కల యజమాని పాత్రను పోషిస్తుంది.

డిమాండ్ రాజకీయ వ్యవస్థ స్వల్పకాలిక లక్ష్యాల సాధనకు ప్రాధాన్యత కనపరుస్తుంది. విధానాలను, ప్రజల ప్రయోజనాలను నిర్ధారించడంలో పోటీ ప్రక్రియను అనుసరిస్తుంది. ఈ రాజకీయ వ్యవస్థ ప్రైవేటు వస్తువులను సమకూర్చటంపై ప్రాధాన్యతను కనపరుస్తుంది. కమాండ్ రాజకీయ వ్యవస్థకు ఎన్నికలలో విజయాన్ని సాధించటం అనే ఆశయం మార్గదర్శకత్వం వహిస్తుంది. ఈ రాజ్యం బహుళవాదం వల్ల ప్రభావితం అవుతుంది. ఈ రాజ్యం అంచెలంచెల విధానం ద్వారా హేతుబద్దసాధనకు ప్రయత్నిస్తుంది.

రాజ్యం ప్రజా సంక్షేమానికి, ఉమ్మడి సేవల కల్పనకు దీర్ఘకాలిక లక్ష్యాలు, విధానాలను రూపొందించే దిశలో ఉన్ముఖం చేయబడుతుంది. ఆజ్ఞాబద్ద రాజకీయాలు హేతుబద్ధత, సామాజిక లక్ష్యాలు, అందుబాటులో ఉన్న వనరులకు మధ్య సయోధ్యను ఏర్పరిచే సమగ్రమైన, వివరణాత్మకమైన వ్యూహాల నుంచి ఉత్పన్నమవుతాయి. లక్ష్యాలను, వ్యూహాలను, విధానాలను రూపొందించడంలో ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయ వ్యవస్థ సామర్థ్యం అనునయం (persuation), ఒత్తిడి ద్వారా సామాజిక డిమాండ్లు కల్పించే అవరోధాలను తొలగించే నాయకత్వం శక్తి పై ఆధారపడి వుంది.

ఆజ్ఞాబద్ద డిమాండ్ రాజకీయ వ్యవస్థలో చట్టబద్ధత, మద్దతు, నిబద్ధత (commitment) ప్రయోజనాలు, త్యాగాలు, కేటాయింపులో సమానత్వం అవసరం. డిమాండ్ రాజకీయాలు, ప్రయోజనాల విషయంలో సమానత్వాన్ని సాధించడం ద్వారా మద్దతు, చట్టబద్ధత, నిబద్ధతలను సాధిస్తాయి. దీనికి భిన్నంగా ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయాలు త్యాగాల విషయంలో సమానత్వాన్ని సాధించడం ద్వారా వీటిని అత్యున్నత స్థాయిలు సముపార్జిస్తుంది.

డిమాండ్, ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయ వ్యవస్థలు రాజకీయ, ఆర్ధిక లక్షణాల సమ్మేళనం. డిమాండ్ రాజకీయ వ్యవస్థ ఓటర్ల సార్వభౌమాధికారం అనే రాజకీయ లక్షణాన్ని కలిగి ఉంటుంది. రాజ్య సార్వభౌమాధికారం విధానాలు, రాజకీయాలపై రాజ్యం ఆధిక్యత నియంత్రణలను కలిగి వుండటం ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయ వ్యవస్థ లక్ష్యం. స్వల్పకాలిక మార్కెట్ లేదా రాజ్య వినిమయం, సప్లయి, వ్యయం, డిమాండు రాజకీయ వ్యవస్థ ఆర్థిక లక్షణాలు అయితే, దీర్ఘకాలిక పెట్టుబడి, ప్రజావస్తువులు, భవిష్యత్తు ప్రయోజనాలపై వ్యయం చేయడం ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయ లక్ష్యము.

రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్‌లు ప్రతిపాదించిన నమూనా ప్రకారం నెహ్రూ యుగంగా భావించబడుతున్న 1950-64 మధ్య కాలంలో భారత దేశ రాజకీయాలు ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయ వ్యవస్థకు ప్రతి రూపం. అయితే 1965 లో అంటే నెహ్రూ అనంతర కాలంలో దేశంలో డిమాండ్ రాజకీయాలు ప్రారంభమైయాయి. కానీ 1969లో భారత రాజకీయ వ్యవస్థ 1950-64 నాటి పరిస్థితిని తిరిగి చేరుకుంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం భారత రాజకీయ నాయకులు, విధాన నిర్ణేతలు ఆజ్ఞాబద్ధ రాజకీయ వ్యవస్థ శక్తివంతమైన సాధనంగా ఉపయోగపడ్తుందని భావించారు. అయితే స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశం ఆచరించిన రాజకీయ ఆర్థిక వ్యవస్థకు దేశ ఆర్ధికాభివృద్ధికి, పాలనా వ్యవస్థ సామర్ధ్యానికి డిమాండ్ రాజకీయ వ్యవస్థ అనుగుణంగా ఉండడమే గాక, వాటిని ఇనుమడింప చేస్తామని సూచించాయి. డిమాండ్ రాజకీయాలు ప్రోత్సహించే వినిమయ, సంక్షేమ వ్యయాలు మానవ శక్తిని, ఉత్పాదక శక్తిని పెంచటమే కాక, చట్ట బద్ధతను మెరుగు పరుస్తాయి. డిమాండ్ రాజకీయాలు అభివ్యక్తించే ఓటర్లు సార్వభౌమాధికారం సామర్థ్యాన్ని చట్ట బద్ధతను పెంపొందింప చేయటం ద్వారా ప్రభుత్వం సామర్థ్యాన్ని మెరుగు పరుస్తుంది.

1.4. అతుల్ కోహ్లి నమూనా:

అతుల్ కొహ్లి భారతదేశ రాజకీయాలపై ప్రతిపాదించిన నమూనా దేశ రాజకీయ వ్యవస్థ ఎదుర్కొంటున్న సంక్షోభాన్ని వివరించటానికి ప్రాధాన్యతను ఇచ్చింది. ఈ నమూనా ప్రకారం భారతదేశంలో రాజకీయ సంస్థలు బలహీన పడ్డాయి. అధికారం కోసం తలెత్తిన సంఘర్షణ విస్తృతమైంది. దీని ఫలితంగా దీర్ఘకాలం పదవిలో కొనసాగిన సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలను ఏర్పరచటం, కీలకమైన విధానాలను రూపొందించటం, హింసారహితంగా రాజకీయ సంఘర్షణలను రూపుమాపటం రాజకీయ నాయకులకు ఒక గొప్ప సవాలుగా పరిణమించింది. దేశంలో తలెత్తిన రాజకీయ సంక్షోభానికి అనేక కారణాలు ఉన్నప్పటికీ రాజకీయ కారణాలు కీలకమైనవి. స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థను తీర్చి దిద్దటంలో రాజకీయ నిర్మాణాలు, విధానాలు అత్యంత ప్రధానమైన

పాత్రను వహించాయని కొహ్లి నమూనా వివరించింది. కొహ్లి నమూనా వాదన ప్రకారం భారత దేశ రాజకీయ సంక్షోభాన్ని వివరించేందుకు బలహీన పడ్తున్న రాజకీయ వ్యవస్థలు, పెరుగుతున్న డిమాండ్ల మధ్య అనుగుణ్యత లేకపోవడం పై దృష్టిని కేంద్రీకరించాల్సి ఉంది. ఈ విషయంలో దీనికంటే ముఖ్యంగా దేశంలోని రాజకీయ సంస్థలు ఏ కారణం చేత బలహీన పడ్డాయి? సమాజంలోని వివిధ వర్గాల సమీకరణ ఎంత వేగంగా, ఏ పద్ధతి ద్వారా జరిగింది? అనే అంశం ప్రధానమైంది.

భారతదేశంలో రాజకీయ మార్పు స్వభావాన్ని నాలుగు అంశాలు ప్రభావితం చేశాయి. అవి : (1) జాతీయ, ప్రాంతీయ రాజకీయ నాయకులు నిర్వహించిన సంస్థీకరణ వ్యతిరేక పాత్ర, (2) రాజకీయ పార్టీల పరిమిత ప్రభావం, (3) వివిధ కులాలు, మతాలు, జాతులకు చెందిన వర్గాల క్రమశిక్షణా రహితంగా రాజకీయ సమీకరణ, (4) సమాజంలో ధనికులు, పేద వర్గాల మధ్య పెరుగుతన్న ఘర్షణ, ఈ నాలుగు కారణాలలో మొదటి మూడు కారణాలు రాజకీయ పరమైనవి. ఏ విధంగానంటే అవి అధికారం పంపిణీ, రాజ్యం వనరుల ఆధిపత్యానికి ఏర్పడిన సంఘర్షణలతో ముడి పడి ఉన్నాయి. చివరి కారణం సమాజంలో మారుతున్న విలువలు, ఆర్థిక వనరుల పంపిణీని ప్రతిబింబిస్తుంది.

భారత దేశంలో రాజకీయ మార్పు విధానాన్ని తీర్చిదిద్ది, కీలక పాత్ర వహించిన రాజకీయ కారణాలు ఈ దేశ రాజకీయ ఆర్థిక వ్యవస్థలో రాజ్యం నిర్వహించిన పాత్రలో నిక్షిప్తమై ఉన్నాయి. భారతదేశంలో రాజ్యం కేవలం రాజకీయ ప్రతినిధి మాత్రమే కాదు. సామాజిక, ఆర్థిక ప్రగతిని సాధించే సాధనంగా, ఈ రెండు భిన్న పాత్రల ఫలితంగా భారతదేశం ఒక "జోక్యం కల్పించుకునే రాజ్యం"గా (Interventionist) రూపొందింది. ఈ రాజ్యం ప్రజాస్వామ్య రాజ్యంగా వ్యవస్థీకరించటం వల్ల రాజకీయాలు, రాజకీయ పోటీ సమాజం జీవితం అట్టడుగు స్థాయి వరకు చొచ్చుకు వెళ్ళాయి. ఈ విధంగా భారత రాజకీయ వ్యవస్థ స్వభావం, రాజకీయ నాయకులు నిర్వహిస్తున్న విభిన్న పాత్రలు, దేశంలో సంభవిస్తున్న రాజకీయ, సామాజిక మార్పులను నిర్ధారించే ప్రధాన అంశాలుగా రూపొందాయి.

ప్రజాస్వామ వ్యవస్థగా భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థ ఎన్నికలు, పౌర హక్కులు, అనే రెండు కీలక లక్షణాలను కలిగి ఉంది. అయినా కొన్ని ఇతర లక్షణాలు భారతదేశానికి కొన్ని రాజకీయ సమస్యలను సృష్టించాయి. భారత ప్రజాస్వామ్యం కేంద్రీకృత ప్రజాస్వామ్యం, ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ నాయకుల నుంచి ప్రజలు పొందిన వరమేకానీ ఈ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థను ప్రజలు స్వయంగా ఏర్పరచుకోలేదు. ఈ దేశంలో అధికారం కొందరు రాజకీయ నాయకులకు ఈ విపరీతమైన స్థాయిలో కేంద్రీకృతమైంది. అయితే ఈ రాజకీయ నాయకులు ప్రజాస్వామ్యాన్ని మౌళికంగా మార్చ లేకపోయారు.

రాజకీయ శ్రేష్ఠుల ఆధిపత్యంకల ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థకు అనుగుణంగానే భారతదేశంలో రాజకీయ సమీకరణ విధానం రూపు దిద్దుకొంది. రాజకీయ నాయకులు ప్రజల కోర్కెలను సంతృప్తి పర్చేందుకు కాక రాజకీయ అధికారాన్ని సంపాదించుకునే లక్ష్యంతో మాత్రమే సమాజంలో కల విభిన్న సామాజిక, ఆర్థిక వర్గాలను సమీకరించారు. ఈ విధంగా భారతదేశంలో సంభవించిన రాజకీయ శ్రేష్ఠవర్గం నాయకత్వం వహిస్తున్న సమీకరణ సాంప్రదాయ సామాజిక సమీకరణకు పూర్తిగా భిన్నమైంది. సాంప్రదాయ సమీకరణ సాధారణంగా ఆర్థికాభివృద్ధికీ, ఆధునీకరణకు దారితీస్తే, శ్రేష్ఠుల నాయకత్వం వహించే సమీకరణ రాజకీయ శ్రేష్ఠుల మధ్య సంఘర్షణకు దారితీస్తుంది. ఈ వాస్తవానికి అనుగుణంగా ఇందిరాగాంధీ కాంగ్రెస్ పార్టీలో తనకు తీవ్రమైన వ్యతిరేకత ఏర్పడినపుడు పేద ప్రజల సంక్షేమం తన ఏకైక లక్ష్యంగా ప్రకటించింది. ఇదేవిధంగా కర్పూరి ఠాకుర్, దేవరాజ్ ఆర్స్ తమ రాజకీయ వ్యతిరేకులను ఎదుర్కొని తమ రాజకీయ భవిష్యత్‌ని పదిల పర్చుకునేందుకు వెనుకబడిన తరగతుల సంక్షేమాన్ని ఒక సాధనంగా గుర్తించారు. ఈ విధంగా భారతదేశంలో రాజకీయ నాయకులు చేపడ్తున్న ప్రజా సమీకరణకు రాజ్యాధికారమే ప్రధాన లక్ష్యం.

1.5. సంక్షోభ నమూనా:

భారతదేశ రాజకీయాలపై సంక్షోభ నమూనాను 1980 దశాబ్దంలో రజనీ కొఠారి, కవిరాజ్ మొదలైన వర్తమాన భారతీయ రాజనీత శాస్త్రవేత్తలు ప్రతిపాదించారు. ఈ నమూనా భారతదేశ రాజకీయాలు ఎదుర్కొంటున్న సంక్షోభాన్ని వివరించేందుకు

ప్రయత్నించింది. మొదటగా ఈ నమూనా భారత రాజకీయ వ్యవస్థ వ్యవస్థాపరంగా ఎదుర్కొంటున్న సంక్షోభాన్ని ఈ క్రింది విధంగా వివరించింది: స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశంలో రాజ్య నియంత్రణాధికారం నెహ్రూ, ఆయన సహచరులకు సంక్రమించింది. ప్రభుత్వం మౌలిక విధానాల రూపకల్పన, అమలుకు కొన్ని సంస్థలను ఏర్పరిచింది. ఆర్థికాభివృద్ధి విధానాలు, వాటిని రూపొందించే రాజ్యం యంత్రాంగాల మధ్య అంతర్గత సంబంధం ఏర్పడింది. స్వాతంత్రానంతరం కాశ్మీరు, స్వదేశీ సంస్థానాల విలీనం వంటి కొన్ని సమస్యల వల్ల రాజ్యం బలప్రయోగం విధానానికి ప్రాధాన్యతను కనపరచ వలసివచ్చింది. భారతదేశం బ్రిటిషు పాలన నుంచి రెండు పరస్పర వైరుధ్యంకల ధోరణులను వారసత్వంగా పొందింది. బ్రిటిషు నియంత్రణా విధానాలను, పాలనా ప్రమాణాలను (ethos), నియమాలు, చట్టాలు, అణచివేత విధానం మొదలైనవి వారసత్వంగా భారతదేశానికి సంక్రమించాయి. వీటితోపాటు దేశం విజయవంతమైన స్వాతంత్రోద్యమం నుంచి అనేక ఉన్నత ఆదర్శాలు, విలువలు వారసత్వంగా పొందింది. ఈ నేపథ్యంలోనే భారతదేశం వలస పాలన నుంచి సంక్రమించిన కొన్ని నిర్మాణాలను శక్తివంతంగా తీర్చి దిద్దింది.

నెహ్రూ ప్రతిపాదించిన సోషలిస్ట్ విధానాలను కొందరు నాయకులు ఆమోదించలేదు. దాని ఫలితంగా నెహ్రూ ప్రభుత్వ నిర్వహణలో ప్రభుత్వ ఉద్యోగి బృందంపై ఆధారపడవలసి వచ్చింది. దీని కారణంగా స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన అనంతర కాలంలో ప్రభుత్వ రంగం, ఉద్యోగ బృందం విపరీతమైన పరిమాణంలో విస్తృతమైయాయి. అయితే ఉద్యోగి బృందం వలస పాలన లక్షణాలను కొనసాగించింది. అందువలన ఉద్యోగిబృందం, బాధ్యతారహితంగా, అసమర్థవంతంగా, ప్రతిస్పందన (responsiveness) రాహిత్యంగా రూపొందింది. ప్రభుత్వం ఏర్పరచుకున్న లక్ష్యాల, ప్రభుత్వపాలన సామర్థ్యం మధ్య అంతరం ఏర్పడింది.

నెహ్రూ మరణానంతరం ఆయన ఏర్పరచిన పాలనా వ్యవస్థ బలహీన పడటం ప్రారంభమైంది. బాహ్యాశక్తుల కంటే అంతర్గత శక్తులే ఈ వ్యవస్థను బలహీన పడటానికి దోహదం చేశాయి. నెహ్రూ అనంతరం గడిచిన సంవత్సరాలలో భారతరాజ్యం, రాజకీయాలు అనేక పరిణామాలకు లోనయ్యాయి. పారిశ్రామికీకరణ, సామాజిక సమానత్వం నెహ్రూ ప్రభుత్వం ఏర్పరచుకున్న ప్రధాన లక్ష్యాలు అయితే ప్రభుత్వం అనుసరించిన విధానాలు, ఉద్యోగి బృంద వ్యవస్థ స్వభావం ఈ లక్ష్యాలను సాధించడంలో ప్రతిబంధకాలుగా రూపొందాయి. 1950వ, దశాబ్దంలో ప్రవేశపెట్టిన భూ సంస్కరణలు తమ లక్ష్యాన్ని సాధించడంలో విఫలమైనప్పటికీ, వాటి ప్రభావం వల్ల గ్రామీణ ప్రాంతాల రాజకీయాలలో గణనీయమైన పరిణామాలు సంభవించాయి. గ్రామీణ ప్రాంతాలలో భూస్వాములు శక్తివంతమైయారు. వారు ఎన్నికల రాజకీయాల ద్వారా, రాజ్య వ్యవస్థలపై, వాటి ద్వారా పంపిణీ చేయబడుతున్న వనరులపై ఆధిపత్యాన్ని సంపాదించుకోగలిగారు. ఇదే సందర్భంలో రాజ్యం ప్రధాన ఉత్పత్తిదారుడుగా, వనరుల ఉత్పత్తిలో ప్రత్యక్ష భాగస్వామిగా రూపొందటం చేత లేదా ఆర్థిక వ్యవస్థ, విత్తపాలనలపై సంపూర్ణమైన నియంత్రణాధికారాన్ని పొందడం చేత శక్తివంతంగా రూపొందింది. ఫలితంగా కొన్ని వ్యవస్థీకృత ప్రయోజన గణాలు రాజ్యాన్ని బలపర్చడం, సమర్థించడం ప్రారంభమైంది (ఉదాహరణకు, వ్యాపార గణాలు, ధనిక భూస్వాములు, ప్రభుత్వ ఉద్యోగ బృందం). నెహ్రూ అనంతర దశలో, రాజ్యం యంత్రాంగంలో సంభవించిన పరిణామాలు, దేశంలో అనేక పరిణామాలకు దారి తీశాయి. నెహ్రూ అనుసరించిన అభివృద్ధి వ్యూహంలోని వైరుధ్యాల ఫలితంగా రాజ్యం యంత్రాంగంలో సంస్కృతిలో మౌలిక పరిణామాలు సంబవించాయి. ఈ పరిణామాల ఫలితంగా కాంగ్రెస్ పార్టీ నాయకత్వం స్వభావం, శైలిలో అనేక మార్పులు చోటు చేసుకున్నాయి. ఉన్నత స్థాయి నాయకులు నూతన భారతదేశాన్ని సృష్టించాలని ఆశిస్తూ ఉండగా మధ్య స్థాయి, దిగువ స్థాయిల నాయకులు తమకు అందుబాటులోకి వచ్చిన సౌకర్యాలను ఉపయోగించుకొని తమ రాజకీయ, ఆర్థిక పరిస్థితులను మెరుగు పర్చుకునేందుకు ప్రయత్నించారు.

నెహ్రూ ప్రభుత్వం అనుసరించిన వ్యూహాల వల్ల భూ స్వామ్య వర్గం ఎంత లాభం పొందినప్పటికీ, తీవ్ర అసంతృప్తికి గురైంది. ఈ వర్గంలో తలెత్తిన అసంతృప్తి దేశ రాజకీయాలపై ప్రగాఢమైన ప్రభావాన్ని కనపర్చింది. 1960 దశాబ్దంలో సంభవించిన హరిత విప్లవం వల్ల ఆర్థికంగా బలపడిన భూస్వామ్యవర్గం కాంగ్రెస్ విధానాల పట్ల అసంతృప్తిని పెంచుకుంది. కాంగ్రెస్ విధానాలు తమకు అనుకూలంగా ఉన్నప్పటికీ, పారిశ్రామిక వేత్తల ప్రయోజనాలకే ఎక్కువ ప్రాధాన్యతను కనపరుస్తున్నాయని గుర్తించడం వల్ల ఈ భూస్వామ్య వర్గం 60 వ దశాబ్దంలో రైతుల ప్రయోజనాల రక్షణకు కొన్ని ప్రత్యేక పార్టీలను ఏర్పాటు చేయడం జరిగింది. ఈ నూతన పార్టీల వల్ల, కాంగ్రెస్ పార్టీబలం గణనీయంగా క్షీణించింది. ఫలితంగా 1967లో జరిగిన సాధారణ ఎన్నికలలో అనేక రాష్ట్రాలలో

కాంగ్రెస్‌పార్టీ పరాజయం పొందింది. అయితే ఈ వర్గాలు శ్రీమతి ఇందిరా గాంధి ప్రభుత్వ కాలంలో కాంగ్రెస్ పార్టీలోకి తిరిగిచేరాయి.

1970 దశాబ్దంలో పారిశ్రామికవేత్తలు అభివృద్ధి చెందటంతోపాటు స్వార్థపూరిత వ్యూహాలను ఏర్పరచుకోవటంతో ప్రభుత్వ రంగ పరిశ్రమల సామర్థ్యం క్షీణించింది. అయితే ప్రభుత్వ రంగ పరిశ్రమల వైఫల్యాన్ని సోషలిస్ట్ భావజాలానికి అంట కట్టడం జరిగింది. ప్రభుత్వ రంగం వైఫల్యం చెందడమే గాక తన సామాజిక బాధ్యతలను విస్మరించింది. ఈ పరిణామాల వల్ల భారత ఆర్థిక రంగంలో సంక్షోభం తలెత్తి క్రమంగా విస్తరించింది. స్వాతంత్ర్యానంతరం మొదటి దశాబ్దంలో నెహ్రూ ప్రవేశ పెట్టిన ప్రజాస్వామ్య, సంస్కరణాత్మక రాజకీయాలు భారతదేశ రాజకీయ చిత్రాన్ని పూర్తిగా మార్చివేశాయి. అయితే నెహ్రూ రాజకీయ వ్యవస్థ తన విజయాలకు తానే బాధితురాలైంది. నెహ్రూ ప్రభుత్వం ప్రజలకు చేసిన వాగ్దానాలు, వారిలో రేకెత్తించిన ఆశలను నెరవేర్చటంలో విఫలం చెందటంతో ప్రభుత్వం ప్రజల దృష్టిలో వివాదాస్పదమైనది.

సంక్షోభ నమూనాను అనుసరించి భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థ ఎదుర్కొన్న రెండవ సంక్షోభం భాగస్వామ్యానికి (participation) సంబంధించినది. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశంలో ఆధునిక పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ అభివృద్ధి చెందినప్పటికీ, పార్లమెంటరీ వ్యవస్థను ప్రవేశపెట్టినప్పటికీ సాధారణ ప్రజలు విస్తృత సంఖ్యలో చురుకుగా రాజకీయాలలో పాల్గొనటం జరగలేదు. అయితే నెహ్రూ రూపొందించిన రాజకీయ నమూనా ప్రజల రాజకీయ నిర్ణయాకరణ ప్రక్రియలో విస్తృతంగా పాల్గొనే అవకాశాన్ని కల్పించింది. అంతేకాక తరచు జరుగుతున్న ఎన్నికలు, కాంగ్రెస్‌పార్టీ క్రమంగా ప్రజాదరణను కోల్పోవటం, వివిధ పార్టీల మధ్య ఏర్పడిన పోటీ రాజకీయాలు భారతదేశంలో రాజకీయ భాగస్వామ్యం పరిధిని గణనీయంగా విస్తృత పరిచాయి. అయితే పెరిగిన రాజకీయ భాగస్వామ్యం వల్ల ఉదార విధానాలు, సూత్రాలు నిర్లక్ష్యానికి గురైయ్యాయి.

ఈ నిర్లక్ష్యం రాజకీయ సంస్థల పట్ల కూడా సంభవించింది. ఫలితంగా ఈ సంస్థలు క్షీణించడం ప్రారంభమైంది. ఈ క్షీణత 1980 దశాబ్దంలో వేగంగా సంభవించింది. నాయకులపై మితిమీరిన ప్రాధాన్యతను కనపరిచి, సంస్థలకు విలువను ఇవ్వకపోవటమే ఈ సంక్షోభానికి ప్రధాన కారణం అని రజనీ కొఠారి పేర్కొన్నారు. ఈ లోపం రాజ్య యంత్రాంగంలో కీలక భాగాలైన పార్లమెంటు, రాజకీయ పార్టీలు, ఉద్యోగ బృందం, న్యాయ వ్యవస్థ, శాంతిభద్రతల యంత్రాంగాల సామర్థ్యం, సుస్థితి గణనీయంగా క్షీణించేందుకు దారితీసిందని కొఠారి సూచించాడు. దీనితోపాటు ఈ సంస్థల కార్యకలాపాలలో రాజకీయ నాయకులు పక్షపాత వైఖరితో, వివాదాస్పదంగా జోక్యం కలిపించుకోవటం పెరిగింది. రాజకీయ సంస్థలు క్షీణత వల్ల మొత్తం రాజకీయ వ్యవస్థ నిర్వీర్యమైంది. అంతిమంగా ఈ పరిస్థితి అధికారం విచ్ఛిన్నతకి దారి తీసింది. రాజకీయ సంస్థలు తీవ్ర సంక్షోభాన్ని ఎదుర్కొనవలసి వచ్చింది.

రాజకీయ సంస్థల క్షీణత వల్ల ఏర్పడిన సంక్షోభంతో సమానంగా విలువల సంక్షోభం భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థను తీవ్రంగా ప్రభావితం చేసింది. స్వాతంత్రోద్యమ కాలంలో గాంధీ అత్యున్నత నైతిక విలువలకు ప్రతిరూపమయ్యాడు. గాంధీ అడుగుజాడల్లో అనేక మంది జాతీయోద్యమ నాయకులు నైతిక విలువలకు కట్టుబడి ఆదర్శపూరితంగా ప్రవర్తించారు. ఈ నాయకులు రాజకీయాలను నైతిక సూత్రాలతో సమ్మిళితం చేయటమేగాక, సేవాతత్వం ఊపిరిగా తమ విధులను నిర్వర్తించారు.

నైతిక సూత్రాలపై ఈ విధమైన ప్రాధాన్యతను కనపరచటం రాజ్య అధికారాన్ని ప్రయోజనాత్మకంగా వినియోగించటంలో కీలక పాత్ర వహిస్తుంది. ఈ వాస్తవాన్ని నిర్లక్ష్యపరిస్తే, రాజకీయాల్లో అధికార దుర్వినియోగం, స్వార్థపూరిత తత్వాలు అభివృద్ధి చెందటం, చివరకు రాజకీయాలు నేరమయం కావటం సంభవిస్తుంది. ఈ పరిస్థితే భారతదేశ రాజకీయాలలో ఉత్పన్నమైందని రజనీ కొఠారి సిద్ధాంతీకరించారు. ఈ నేపథ్యంలో భారతదేశం ఆధునికోత్తర, లౌకికోత్తర (post - secular) సమాజంగా పరిణామం చెందేందుకు చేసే ప్రయత్నంలో ఈ దశ విశిష్ట పాత్ర నిక్షిప్తమై ఉంది. అయితే భారతదేశం నిర్వహిస్తున్న ఈ పాత్రవల్ల రాజకీయ, ప్రాంతీయ స్థాయిల్లో అనేక రకాల ఉద్యమాలు తలెత్తాయి.

1.6. సారాంశం:

అనేక చారిత్రక, సామాజిక, రాజకీయ కారణాల వల్ల భారతదేశ రాజకీయాలు అనేక విశిష్ట లక్షణాలను సంతరించుకున్నాయి. ఈ విశిష్టలక్షణాల వల్ల భారత దేశ రాజకీయాలు ఎందరో పాశ్చాత్య, భారతీయ రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల దృష్టిని ఆకర్షించాయి. పాల్‌బ్రాస్, రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్, మారిస్-జోన్స్, నార్మన్ డి. పామర్, మొదలైన పాశ్చాత్య రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలతో పాటు అతుల్ కొహ్లి, రజనీ కొఠారి, కవిరాజ్ వంటి భారతీయ రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు, భారతీయ రాజకీయాలను అనేక కోణాల నుంచి నిగూఢంగా పరిశీలించారు. తమ పరిశీలనల ఆధారంగా ఈ శాస్త్రవేత్తలు భారత రాజకీయాలపై అనేక భావనలను, సిద్ధాంత నమూనాలను ప్రతిపాదించారు. ఈ నమూనాలు భారత దేశ రాజకీయ వ్యవస్థ స్వభావం, కార్యచరణ శైలి, పొందిన విజయాలు, వైఫల్యాలు, ఎదుర్కొంటున్న సమస్యలు, సవాళ్ళు మొదలైన అనేక అంశాలను సమగ్రంగా వివరించాయి. అందుచేత భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థ సమగ్ర అవగాహనకు ఈ సైద్ధాంతిక నమూనాలను పరిశీలించటం ఎంతో అవసరం. ప్రస్తుత పాఠంలో భారత దేశ రాజకీయాలపై కల కొన్ని ప్రధాన సైద్ధాంతిక నమూనాలను, అవి ప్రతిపాదించిన ఊహనలను వివరించటం జరిగింది.

1.8.మాదిరి ప్రశ్నలు:

1. భారతదేశ సైద్ధాంతిక పునాదులను వివరించండి ?
2. భారత రాజకీయాలపై రజనీ కొఠారి ప్రతిపాదించిన సైద్ధాంతిక నమూనాను పరిశీలించండి ?
3. ఆధునిక భారత రాజకీయాలపై రోడాల్ఫ్, రోడాల్ఫ్ ప్రతిపాదించిన నమూనాను వివరించండి ?
4. భారత రాజకీయాలపై ప్రతిపాదించబడిన సంక్షోభ నమూనాలోని ప్రధాన అంశాలను పరిశీలించండి?

1.9. సంప్రదింపు గ్రంథాలు:

- Bipin Chandra, India After Independence, 1947 - 2000, New Delhi: Panguin Books, 2000.
- Paul R. Brass, The Politics of India since Independence, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Niraj Gopal Jayal (ed.), Democracy in India, New Delhi: Oxford University Press, 2001.
- Atul Kohili (ed,). The Success of Indias' Democracy, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Rajani Kothari, Politics in India, New Delhil: Orient Longman, 1980.
- Austin, Granvelli, Working a Democratic Institution: The Indian Experience, New Delhi: Oxford University Press, 1999.
- Zoya Hassn (ed), Politics and the State in India, New Delhi : Sage, 2000.

రచయిత: ఎమ్. బాపూజీ

పాఠం - 2

భారతదేశ రాజకీయాలు - సామాజిక, రాజకీయ వారసత్వం

విషయ క్రమం:

2.0. లక్ష్యం
2.1. ఉపోద్ఘాతం
2.2. హిందూమతం, సామాజిక వ్యవస్థ వారసత్వం
2.3. బ్రిటిషు వలస పాలన వారసత్వం
2.4. జాతీయ ఉద్యమ వారసత్వం
2.5. గాంధీ వారసత్వం
2.6. సారాంశం
2.7. మాదిరి ప్రశ్నలు
2.8. సంప్రదింపు గ్రంథాలు

2.0. లక్ష్యం:

భారతదేశ రాజకీయాల సామాజిక, రాజకీయ వారసత్వానికి సంబంధించి ఈ క్రింది అంశాలను వివరించటం ఈ పాఠం ప్రధాన లక్ష్యం.

1. భారతదేశ రాజకీయాల చారిత్రక నేపధ్యం.
2. భారతదేశ రాజకీయాలపై రాజకీయ, సామాజిక వారసత్వాల ప్రభావం.
3. భారతదేశ రాజకీయాల వర్తమాన పరిస్థితి

2.1. ఉపోద్ఘాతం:

రజనీ కొఠారి మొదలైన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థ స్వభావం, నిర్వర్తనల అవగాహనకు భారతదేశ సామాజిక, ఆర్థిక, రాజకీయ చరిత్రను పరిశీలించడం అవసరం. భారతీయ సమాజాన్ని ప్రభావితం చేసిన భావజాలం, సాంకేతిక ప్రభావాలను, ఈ ప్రభావాలకు సమాజం స్పందించిన తీరును గుర్తు చేసుకోవడం అవసరం. ఇదే ధోరణితో మారిస్-జోన్స్ ఆధునిక భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థ అవగాహనకు దేశ చారిత్రక నేపధ్యం అవగాహన కీలకమని సూచించాడు. స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశ పాలకులకు బ్రిటీషు పాలకుల నుంచి రాజకీయ, పాలనా వ్యవస్థలు వారసత్వంగా సంక్రమించినట్లు తమ స్వీయ చరిత్ర నుంచి, జాతీయ ఉద్యమ అనుభవం నుంచి అనేక అంశాలు వారసత్వంగా సంక్రమించాయని మారిస్-జోన్స్ వివరించాడు. మారిస్-జోన్స్ అభిప్రాయం ప్రకారం భారత రాజకీయాలను పై రెండు భిన్న వారసత్వాల నేపధ్యం నుంచి విశ్లేషించవలసి ఉంది.

ఆధునిక భారత రాజకీయాలు సుదీర్ఘకాల ప్రవాహంలో సంభవించిన అనేక దృగ్గోచరాలు, సంఘటనల ప్రభావం ఫలితం. భారత రాజకీయాలపై ప్రగాఢముద్ర వేసిన వారసత్వపు అంశాలలో మూడింటిని ప్రధానంగా పేర్కొనవచ్చును. అవి:

1. హిందూమతం, సామాజిక వ్యవస్థ
2. బ్రిటీషు పాలన
3. జాతీయ ఉద్యమం

2.2. హిందూమతం - సామాజిక వ్యవస్థ వారసత్వం:

భారతదేశంలో ప్రధాన మతమైన హిందూ మతానికి అనేక వేల సంవత్సరాల సుదీర్ఘ చరిత్ర ఉంది. ఈ సుదీర్ఘకాల క్రమంలో దేశంలో అనేక రకాల సామాజిక, మతపరమైన వ్యవస్థలు, సాంప్రదాయాలు, ఆచారాలు అవతరించాయి. క్రీస్తు పూర్వం అనేక శతాబ్దాల క్రితం భారతదేశానికి వలస వచ్చిన ఆర్యులు దేశమంతటా అనేక సామ్రాజ్యాలు స్థాపించారు. వీరు స్థాపించిన సామ్రాజ్యాలలో మౌర్య, గుప్త సామ్రాజ్యాలు మధ్యయుగాలలో భారతదేశం పై ముస్లింలు దండయాత్రలు సాగించేంతవరకు కొనసాగాయి.

హిందూ సమాజం తన అవసరాలకు అనుగుణంగా అనేక వ్యవస్థలను నిర్మించింది. ఈ వ్యవస్థలలో వర్ణ వ్యవస్థ ప్రధానమైంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం భారత రాజకీయాలను అత్యంత ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేసిన సామాజిక అంశాలలో వర్ణవ్యవస్థ అత్యంత కీలకమైంది. భారతదేశాన్ని వర్ణవ్యవస్థ ప్రభావితం చేసినంతగా మరే ఇతర సామాజిక అంశం ప్రభావితం చేయలేదనే రాజకీయ విశ్లేషకుల వాదనలో ఎంతో వాస్తవం ఉంది. బ్రిటీషు పాలకులు భిన్న మతాలు, కులాలుగా విభజింపబడిన, సమాజం దొంతరలుగా విభజించబడిన సామాజిక భావజాలాన్ని పుణికిపుచ్చుకున్న భారతదేశ సమాజానికి, పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ అసంగతమని వాదించారు.

స్వాతంత్ర్యోద్యమకాలంలో ముస్లింలీగ్ అవతరణ, స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశ విభజన, భారతదేశ సామాజిక వాస్తవాలకు, పాశ్చాత్య పార్లమెంటరీ వ్యవస్థకు మధ్య అనుగుణ్యత లేదనే నిజాన్ని వెల్లడిస్తున్నాయని బ్రిటీషుపాలకులు వాదించారు. అయితే భారత జాతీయవాదులు ఈ బ్రిటీషు సిద్ధాంతాలను తిరస్కరిస్తూ, హిందూ, ముస్లింల మధ్య మతపరమైన విభేదాలు బ్రిటిషు ప్రభుత్వం సృష్టి, అని వాదించారు. యథార్థానికి బ్రిటీషు ప్రభుత్వం జోక్యం కల్పించుకోకపోతే హిందువులు, ముస్లింలు కలిసి మెలసి సఖ్యతతో జీవించేవారనీ, వారు మతపరంగా కాక ఆర్థిక వర్గం ప్రాతిపదికగా వేరు పడేవారని జాతీయ వాదులు ఉద్ఘాటించారు.

ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలో అగ్ర వర్ణాలు, నిమ్న జాతులకు చెందిన ప్రజలు సమాన స్థాయిలో కలసి మెలసి జీవించడం దుర్లభమని సమాజంలో వేళ్ళూనుకున్న దొంతరల విధానం, కుల విచక్షణ నిమ్న జాతుల ప్రజలు రాజకీయ ప్రక్రియలో చురుకుగా పాల్గొనకుండా నిరోధిస్తాయని వాదించబడింది. దీనిని నివారించేందుకు స్వాతంత్ర్యానంతరం భారత రాజ్యాంగం, ప్రభుత్వం, షెడ్యూల్డ్ కులాలు, జాతులకు చెందిన ప్రజలకు రాజకీయ ప్రక్రియలో సముచిత భాగస్వామ్యాన్ని కల్పించేందుకు అనేక విధానాలు చేపట్టాయి. ఈ విధానాల్లో ఈ కులాలు, తరగతులకు చెందిన వ్యక్తులకు శాసన సభలలో, ప్రభుత్వ ఉద్యోగాలలో, విద్యా సంస్థల ప్రవేశంలో రిజర్వేషన్లు కల్పించడం ప్రధానమైంది.

కొందరు రాజనీతి విశ్లేషకుల అభిప్రాయం ప్రకారం స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశంలో అవతరించిన పార్లమెంటరీ వ్యవస్థకు కేవలం కులం మాత్రమే సమస్యలను, సవాళ్ళను సృష్టించలేదు. దేశంలోని గ్రామీణ ప్రాంతాలలో అధికశాతం భూమిని తమ ఆధీనంలో ఉంచుకున్న ప్రాభల్య వర్గాలు రాజకీయాలలో పెత్తనం చెలాయిస్తున్నాయి. ఈ ప్రాభల్య వర్గాలు బలహీన వర్గాలకు చెందిన ఓటర్లపై నియంత్రణ చెలాయిస్తూ ఎన్నికలలో తమకు అనుకూలంగా వ్యవహరించే ఓటు బ్యాంకులను సృష్టించుకున్నాయి.

ఇటీవల కాలంలో భారతదేశంలో రాజకీయాలలో కులం పాత్రను వివరిస్తూ రజనీ కొఠారి ఈ విధంగా పేర్కొన్నాడు. భారతదేశంలో కులం రాజకీయాలకు ఒక విశిష్టతను సంతరించింది. కులం తన వ్యక్తిగత, స్థానిక స్థాయి లక్షణాలతో అట్టడుగు స్థాయి రాజకీయాలతోపాటు విస్తృత స్థాయిలో దేశ రాజకీయాలను కూడా ప్రభావితం చేసింది. తరచు జరిగే వివిధ ఎన్నికలలో విజయం శక్తివంతమైన ప్రాభల్యం కలిగిన భూస్వామ్య అగ్ర కులాలతోపాటు కొన్ని ఇతర ప్రధానమైన స్థానిక కులాలు లేదా, బలహీన వర్గాలు, మైనారిటీ వర్గాల మద్దతుపై కూడా ఆధారపడింది. ప్రభుత్వ యంత్రాంగంలో, ఉద్యోగులలో పట్టు కలిగి ఉండటం కూడా

వివిధ కులాల సంబంధాలపై ఆధారపడి ఉంది.

2.3. బ్రిటీషు వలస పాలన - వారసత్వం:

బ్రిటీషు వలస పాలన భారత సమాజం మొత్తం అంశాలపై ప్రగాఢమైన ప్రభావాన్ని కనపరిచింది. భారతదేశ రాజకీయ, సామాజిక, ఆర్థిక వ్యవస్థలలో దాదాపు రెండు శతాబ్దాల పైబడి కొనసాగిన బ్రిటిషు వలస పాలన వల్ల అనేక పరిణామాలు సంభవించాయి. ఈ పరిణామాలు సకారాత్మకమైనవి, వ్యతిరేకమైనవి. బ్రిటిషు పాలన ఫలితంగా భారతదేశంలో ప్రధానంగా గ్రామీణ వ్యవసాయరంగంతోపాటు పారిశ్రామిక, రవాణా, సమాచార ప్రసారం, విద్య, విత్తం, పాలనపరమైన అనేక రంగాలలో విప్లవాత్మకమైన మార్పులు సంభవించాయి. అయితే ఈ మార్పులన్నీ వలస పాలన కార్యచక్రంలో అంతర్భాగంగా, భారతదేశం వెనుకబడినతనంతో విదేశీయత లేని అంతర్భాగాలుగా రూపొందాయి. ఈ మార్పులు భారతదేశంలో పేదరికాన్ని, వెనుకబడినతనాన్ని వృద్ధిచేయటమే కాక, దేశం బ్రిటిషు వారిపై ఆధారపడే తత్వాన్ని, ఆవశ్యకతను పెంపొందింప చేసాయి.

భారతదేశ రాజకీయాల విశ్లేషకులు బ్రిటిషు వలసపాలన భారతదేశంపై మూడు రకాల ప్రభావాలను కనపరిచిందని వాదించారు. **ఒకటి**, వలస పాలన భారతదేశ ఆర్థిక వ్యవస్థను ప్రపంచ పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థతో పరిపూర్ణంగా, సంక్లిష్టమైన రీతిలో విలీనం చేసింది. వలసపాలకుల ఆర్థిక ప్రయోజనాలకు పూర్తిగా ఆధీనపరచబడింది. **రెండు**, బ్రిటిషు పారిశ్రామిక రంగం అవసరాలకు అనుగుణంగా విశిష్టమైన ఉత్పత్తి విధానం, కార్మిక శక్తి, అంతర్జాతీయ వాణిజ్య పద్ధతులు భారతదేశంపై రుద్దబడ్డాయి. భారతదేశంలో పండిన వ్యవసాయ ఉత్పత్తులు బ్రిటన్‌కు ఎగుమతి చేయబడగా, బ్రిటన్‌లో తయారైన పారిశ్రామిక ఉత్పత్తులు భారతదేశానికి దిగుమతి చేయబడ్డాయి. ఈ వారసత్వం భారతదేశంలో కార్మికుల సాంద్రతగల పరిశ్రమలు అభివృద్ధి చెందిన తరువాత కూడా కొనసాగింది. **మూడు**, వలస పాలన ఫలితంగా దేశ ఆర్థికరంగంలో సాధించిన మిగులు లేదా ఆదాలు (savings) పెట్టుబడిగా ఉపయోగించటం వలన ఆర్థికరంగం వృద్ధి చెందటం ప్రారంభమైంది. బ్రిటిషు వారసత్వం ఫలితంగా వివిధ రంగాలలోని వివిధ అంశాలను నిరోధించటంలో, లేదా కొనసాగించడంలో రాజ్యం కీలక పాత్రవహించింది.

మొత్తం మీద బ్రిటిషువలస పాలన భారతదేశ వ్యవసాయ, పారిశ్రామిక రంగాల అభివృద్ధి పై తీవ్రమైన వ్యతిరేక ప్రభావాన్ని కనపరిచింది. దేశంలోని అనేక ప్రాంతాలలో వ్యవసాయరంగం అభివృద్ధి స్తంభించటమేగాక ఈ రంగం ఉత్పాదకత క్షీణించింది. దీని ఫలితంగా వ్యవసాయ ఉత్పత్తుల దిగుబడి అత్యల్ప స్థాయికి దిగజారింది. 1910 నుంచి 1941 మధ్యకాలంలో తలసరి వ్యవసాయ ఉత్పత్తులు 14 శాతం క్షీణించగ, తలసరి వ్యవసాయ ఉత్పత్తుల వినియోగం 24 శాతం దిగజారింది. బ్రిటిషు పాలకులు అనుసరించిన విధానాల పర్యవసానంగ వ్యవసాయ రంగం భూస్వాముల, వడ్డీ వ్యాపారస్థుల, దళారుల కబంధ హస్తాలలో చిక్కుకుంది. ఈ వర్గాలు బ్రిటిషు ప్రభుత్వ వత్తాసుతో వ్యవసాయదారులను దారుణ దోపిడీకి గురి చేశారు. వ్యవసాయరంగంలో ప్రభుత్వం పాత్ర కేవలం భూమి శిస్తు వసూలుకు మాత్రమే పరిమితమైంది. ఈ భూమి శిస్తు ద్వారా లభించే ఆదాయంలో అతిస్వల్పమైన భాగాన్ని మాత్రమే వ్యవసాయరంగం అభివృద్ధికి వెచ్చించడం జరిగింది. వీటన్నిటి ఫలితంగా భారతదేశ వ్యవసాయ రంగం తీవ్రమైన సంక్షోభానికి గురైంది.

భారతదేశంలో బ్రిటిషు పాలనలో తీవ్ర సంక్షోభానికి గురైన మరొక ప్రధానరంగం పారిశ్రామికరంగం. దేశంలో బ్రిటిషుపాలన మొదలైన ప్రథమ శతాబ్దంలోనే దేశంలోని కుటీర పరిశ్రమలు, చేతి వృత్తులు మొదలైన స్వదేశీ పరిశ్రమలు పతనావస్థకు చేరుకున్నాయి. ఇంగ్లాండులో ఉత్పత్తి అయిన వస్తువుల నుంచి ఎదురైన తీవ్రమైన పోటీ, బ్రిటిషు ప్రభుత్వం అనుసరించిన స్వేచ్ఛా, వాణిజ్య విధానాల వల్ల భారత దేశంలోని కుటీర పరిశ్రమలు మూత పడ్డాయి. దీని ఫలితంగా అనేక వేల మంది కార్మికులు ఉపాధిని కోల్పోయారు. 19వ శతాబ్దం రెండవ భాగంలో భారతదేశంలో పారిశ్రామికీకరణ ప్రారంభమైంది. దేశంలోని పారిశ్రామిక రంగం ఆధునిక దశలో అడుగు

పెట్టింది. అయితే ఉత్పత్తి, ఉపాధి కల్పనల పరంగా పారిశ్రామికాభివృద్ధి అతి తక్కువ స్థాయిలో ఆధునిక పరిశ్రమల వల్ల ఉపాధిని కోల్పోయిన చేతి వృత్తుల ప్రజల జీవన పరిస్థితులు నికృష్టంగా రూపొందాయి. పారిశ్రామికాభివృద్ధి ప్రత్తి, జౌళి, చక్కెర, టీ, సిమెంటు వంటి కొన్ని పరిశ్రమలకే పరిమితం అయింది. బ్యాంకింగ్, విద్యుచ్ఛక్తి, ఇనుము, ఉక్కు మొదలైన రంగాలలో అభివృద్ధి దాదాపు శూన్యం. 1930 దశాబ్దం వరకు భారతదేశంలో పారిశ్రామికీకరణ వాణిజ్యరంగంలో సాధించిన విదేశీ పెట్టుబడులు ప్రాభల్యం వహించాయి. బొగ్గు, జౌళి, షిప్పింగ్, టీ, కాఫీ, బ్యాంకింగ్ రంగంలో బ్రిటీషు సంస్థల ఆధిపత్యం పెరిగింది. భారతీయుల యాజమాన్యంలో ఉన్న అనేక పరిశ్రమలను సైతం బ్రిటిషు పెట్టుబడిదారులు నియంత్రించారు. అయితే 1930, 40 దశాబ్దాలలో దేశ ఆర్థిక రంగంలో సంభవించిన మార్పులు దేశ ఆర్థిక వ్యవస్థను అభివృద్ధిపరచటంతోపాటు, స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో దేశం సాధించిన ఆర్థిక ప్రగతికి పునాదిని నిర్మించాయి.

అయినప్పటికీ బ్రిటిషుపాలన వల్ల భారతదేశ ఆర్థిక రంగానికి ఎంతో కొంత ప్రయోజనం చేకూరకపోలేదు. ప్రధానంగా బ్రిటిషు పాలన వల్ల దేశంలో రవాణా, సమాచార ప్రసారాల రంగాలు అభివృద్ధి పథంలో ప్రవేశించాయి. దేశంలో మొట్టమొదటిసారిగా రైల్వే వ్యవస్థ ప్రవేశపెట్టబడింది. దేశంలో రహదారులు విస్తరించాయి. ఈ విధంగా రవాణా రంగంలో సాధించిన అభివృద్ధి దేశాన్ని సమైక్యపరచటంతోపాటు ప్రజలు, వస్తువుల రాకపోకలు ప్రారంభమై దేశ ఆర్థిక వ్యవస్థపై సకారాత్మక ప్రభావాన్ని కనపరిచాయి.

అయితే రవాణారంగంతో సమానంగా పారిశ్రామిక రంగం అభివృద్ధి చెందకపోవడంతో దేశంలో వాణిజ్యపరమైన విప్లవం సంభవించి దేశ ఆర్థిక వ్యవస్థ వలస స్వభావం మరింత పెంపొందింది. 1914 తరువాత కాలంలో స్వదేశీ పెట్టుబడిదారులు విదేశీ పెట్టుబడుల మీద కాక తమ స్వంత పెట్టుబడుల మీద ఆధారపడ్డారు.

ఈ విధంగా బ్రిటిషు పాలనా కాలంలో సంభవించిన కొద్దిపాటి ఆర్థిక అభివృద్ధిని విస్తృత చారిత్రక సందర్భంలో విశ్లేషించాల్సి ఉంది. ఈ నేపథ్యంలో చూస్తే బ్రిటిషు వలస పాలన వలన భారతదేశ ఆర్థిక పరిస్థితి పూర్తిగా విచ్ఛిన్నమయింది. దీని పర్యవసానంగా దేశంలో రైతులు, వ్యవసాయ కూలీలు, చేతి వృత్తుల మీద ఆధారపడిన వర్గాలు దుర్భర దారిద్ర్యంలోకి నెట్టబడ్డారు. దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో అంతులేని పేదరికం, కరువుకాటకాలు, అనారోగ్యం తాండవించాయి. సాధారణ ప్రజలు అతి నికృష్టమైన జీవితాన్ని గడపవలసి వచ్చింది. 1943లో బెంగాల్లో ఏర్పడిన తీవ్ర దుర్భిక్ష పరిస్థితుల్లో ప్రజలు ఎదుర్కొన్న కష్టాలు వర్ణనాతీతం.

మొత్తం మీద అంతులేని, దుర్భరమైన పేదరికం, అతి నికృష్టమైన జీవన పరిస్థితులు, వ్యవసాయ, పారిశ్రామిక రంగాల్లో అభివృద్ధి రాహిత్యం, అతి స్వల్ప ఉత్పాదక శక్తి, కనీస అవసరాల కొరత, అతి స్వల్ప తలసరి ఆదాయం, అర్ధ-భూస్వామ్యవిధానంతో పెనవేసుకున్న వ్యవసాయరంగం, బ్రిటిషుపాలన భారత దేశానికి అందచేసిన వారసత్వం అని చరిత్రకారులు, విశ్లేషకులు వెల్లడించారు. అయితే ఆర్థికేతర రంగాలపై బ్రిటిషుపాలన కొంత మేరకైనా సకారాత్మక ప్రభావాన్ని కనపరిచిందనే వాస్తవాన్ని అంగీకరించాల్సి ఉంది. ఇంగ్లీషు భాషపై ఆధారపడిన బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టిన విద్యా విధానం భారతదేశ సమాజంలో అనేక గుణాత్మక మార్పులను ప్రవేశ పెట్టింది. ఈ నూతన విద్యా విధానం వల్ల దేశంలో ఆధునిక మేధావి వర్గం అవతరించింది. ఈ విద్యా విధానం వివిధ వర్గాల ప్రజల్లో ఒక నూతన వికాసాన్ని పురికొల్పింది. వారి ఆలోచనా విధానంలో, దృక్పథాలలో సారూప్యత పెంపొందింది. కానీ బ్రిటీషు ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టిన విద్యా విధానం ఫలితంగా సామాన్య ప్రజలకు, మేధావి వర్గానికి మధ్య అంతరం పెరిగింది. ఇంగ్లీషు భాషకు జాతీయ స్థాయిలో గణనీయ ప్రాధాన్యత చేకూరింది. దీని ఫలితంగా భారతీయ భాషల అభివృద్ధి కుంటు పడింది. బ్రిటీషు ప్రభుత్వ విద్యా విధానం వల్ల దేశంలోని పేదవర్గం ప్రజలకు విద్యావకాశాలు క్షీణించాయి. ఈ విద్యా విధానం వల్ల దేశంలోని సమైక్యత సాధింపబడినప్పటికీ, అది అనేక వ్యతిరేక ఫలితాలను కలుగచేసింది.

బ్రిటిషు వలస పాలనవల్ల భారత దేశ పాలనా వ్యవస్థ అనేక మార్పులకు గురైంది. బ్రిటిషు ప్రభుత్వం మొగలాయిల పరిపాలనా వ్యవస్థ ఆధారంగా దేశంలో సమైక్య పాలనా వ్యవస్థను నెలకొల్పింది. కేంద్రస్థాయి నుంచి అట్టడుగు స్థాయి వరకు ఏకీకృత పాలనా వ్యవస్థ రూపుదిద్దుకొంది. బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టిన పాలనా, విద్యా విధానాలు భారతదేశం ఒక దేశంగా రూపు

దిద్దుకునేందుకు ప్రాతిపదికను ఏర్పరిచాయి. బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టిన ఇండియన్ సివిల్ సర్వీసు (I.C.S) వ్యవస్థ పాలనా సమర్థతకు, నిజాయితీకి, సమగ్రతకు పేరుపొందింది.

మారిస్-జోన్స్ అభిప్రాయం ప్రకారం బ్రిటీషు వలస పాలన నుంచి భారతదేశానికి వారసత్వంగా సంక్రమించిన అనేక సంస్థలలో రెండు ప్రధానమైనవి. అవి: (1) శాసన సభలు, మండలులు, (2) న్యాయ సంస్థలు. 19వ శతాబ్దంలో భారతదేశంలో బ్రిటీషు ప్రభుత్వం ప్రవేశ పెట్టిన శాసన నిర్మాణ సంస్థలు బ్రిటిషు ప్రభుత్వం స్వీయ ప్రయోజనాల కొరకు ఏర్పరచుకున్నవే. అయినప్పటికీ వాటి వల్ల భారతదేశానికి రాజకీయంగా ప్రయోజనం సమకూరింది. భారత ప్రభుత్వం చట్టం, 1874 ఫలితంగా భారతదేశంలో కేంద్ర రాష్ట్రస్థాయిలో శాసన మండలులు ఏర్పడ్డాయి. ఈ శాసన మండలి సభ్యులలో కొందరిని ప్రభుత్వం నియమించడం, మరి కొందరిని ప్రజలు ఎన్నుకునే పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టారు. అయితే ఈ రెండు రకాల పద్ధతుల మధ్య సమతౌల్యత లోపించింది. భారత ప్రభుత్వ చట్టం 1919 ఈ పరిస్థితిని కొంత వరకు సరిదిద్దింది. అయినప్పటికీ ఈ సంస్థలలో సభ్యులు కాని వ్యక్తుల లేదా రాజ్యాంగేతర వ్యక్తుల ప్రాబల్యం కొనసాగింది.

బ్రిటీషు ప్రభుత్వం ఏర్పరచిన శాసన సభలు భారత జాతీయ ఉద్యమాన్ని ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేశాయని మారిస్-జోన్స్ వివరించాడు. ఈ ప్రభావం మూడు రకాలు: ఒకటి, ఈ అర్ధ-పార్లమెంటరీ వ్యవస్థలు జాతీయోద్యమ నాయకత్వంలో చీలికకు దారి తీశాయి. జాతీయ ఉద్యమ నాయకులలో అతివాదులు, మితవాదులు అని రెండు వర్గాలు ఏర్పడ్డాయి. రెండు, కేవలం పార్లమెంటరీ విధానం మాత్రమే జాతీయ ఉద్యమానికి విశిష్టతను సమకూర్చలేదు. ఈ విధానం భారతీయులకు శాసన నిర్మాణంలో తగిన భాగస్వామ్యాన్ని కల్పించలేక పోయింది. మూడు, పార్లమెంటరీ వ్యవస్థ సమాజంలోని అట్టడుగు స్థాయిలోకి చొచ్చుకొని వెళ్ళలేదు.

ఏమైనప్పటికీ బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ఏర్పరచిన శాసన మండలులు, శాసనసభల వ్యవస్థ పూర్తిగా నిరుపయోగమైంది కాదు. ఈ సంస్థల వల్ల కొందరు భారత జాతీయ నాయకులు పార్లమెంటరీ వ్యవస్థల నిర్వహణలో నైపుణ్యాన్ని సంపాదించుకున్నారు. అయితే ఈ నాయకులు కేవలం ప్రతి పక్షనాయకులుగా వ్యవహరించటంలో మాత్రమే అనుభవాన్ని పొందారు. కానీ 1937-39 మధ్యకాలంలో రాష్ట్రస్థాయిలోని కొందరు నాయకులు శాసనసభలు, ప్రభుత్వ పాలనా రంగాలలో నైపుణ్యాన్ని పెంపొందించుకోగలిగారు. ఈ అనుభవమే భారత రాజ్యాంగ రూపకల్పన సమయంలో ఉపయోగించింది. ఈ శాసన నిర్మాణ సభలు భారతీయులకు తమ సమస్యలను, భావాలను స్వేచ్ఛగా వెల్లడించే అవకాశాన్ని కల్పించటమేకాక బ్రిటిషు ప్రభుత్వం తన వైఫల్యాలకు బాధ్యత వహించేలా చేసాయి.

బ్రిటిషు పాలన భారతదేశానికి వారసత్వంగా అందించిన రెండవ వ్యవస్థ న్యాయ, చట్ట వ్యవస్థ. బ్రిటిషు ప్రభుత్వం భారతదేశంలో సమన్యాయ పాలనను, న్యాయ వ్యవస్థకు సంబంధించిన ప్రవర్తనా నియమావళిని, న్యాయాధిపతులకు, న్యాయవాద వృత్తికి మధ్య సంబంధాలను, న్యాయవాదులకు శిక్షణ, న్యాయ స్థానాల నిర్మాణం, ప్రభుత్వ న్యాయ వ్యవస్థ మధ్య సంబంధాలు మొదలైన అనేక నూతన ప్రక్రియలను ప్రవేశ పెట్టింది.

అయితే బ్రిటిషు పాలనా కాలంలో న్యాయవ్యవస్థ సంపూర్ణ స్వేచ్ఛ స్వాతంత్ర్యాలతో వ్యవహరించలేక పోయింది. దీనికి బ్రిటిషు ప్రభుత్వం అనుసరించిన కొన్ని విధానాలు కారణం. జిల్లా స్థాయిలో కార్య నిర్వహణ విధులు, న్యాయ సంబంధమైన విధులు జిల్లా కలెక్టర్ - మెజిస్ట్రేట్‌లో సమ్మేళనం చేయబడ్డాయి. జిల్లాస్థాయిలో సివిల్, క్రిమినల్ న్యాయాధికారాలు ఒకే న్యాయాధిపతిలో కేంద్రీకృతం అయ్యాయి. న్యాయాధిపతులకు కార్యనిర్వాహక అధికారాలు లేనప్పటికీ వారు ఐ.సి.యస్. క్యాడర్ నుంచి నియమింపబడ్డారు.

బ్రిటిషు వలస పాలనాకాలంలో పార్లమెంటరీ వ్యవస్థకన్నా న్యాయ వ్యవస్థ భారతీయుల జీవితాలపై శక్తివంతమైన ప్రభావాన్ని కనపరిచింది. ఈ న్యాయవ్యవస్థ రాజకీయ నాయకుల విమర్శలకు గురి కాలేదు. జాతీయ ఉద్యమ కాలంలో న్యాయ స్థానాలను ప్రజలు బహిష్కరించడం సంభవించలేదు. బ్రిటీషు వలస పాలకులు భారతదేశంలో నెలకొల్పిన న్యాయ వ్యవస్థ ఈ దేశ సాంప్రదాయాలకు అనుగుణంగాలేనప్పటికీ అది సుస్థిరత సాధించగలిగింది. మొత్తం మీద భారతదేశానికి బ్రిటీషు వలస పాలన నుంచి సంక్రమించిన

అనేక వ్యవస్థలుగా న్యాయ వ్యవస్థ భిన్నమైంది. ఈ వ్యవస్థలకు లేని గౌరవం న్యాయ వ్యవస్థ పొందగలిగింది. ఈ వాస్తవం రాజ్యాంగ నిర్మాణ సభ చర్చలలో ప్రతిబింబించింది.

భారతదేశం పై బ్రిటీష్ వలస పాలన ప్రభావాన్ని రామేశ్‌థాపర్ వివరిస్తూ బ్రిటీషు పాలన వారసత్వం భారతదేశంలోని అనేక రంగాలను అనేక రూపాలలో ప్రభావితం చేసిందని పేర్కొన్నారు. ఈ వారసత్వం ఫలితాలు సకారాత్మకమైనవి, వ్యతిరేకాత్మకమైనవి. ఈ అంశాన్నే రవీంద్రనాథ్ ఠాగూర్ ఆకర్షనీయంగా వివరించాడు. విధిని అనుసరించి బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం భారతదేశాన్ని ఏదో ఒక నాడు విడచి వెళ్ళక తప్పదు. అయితే వారు మిగిల్చిన భారతదేశ స్వరూపం ఏమిటి ? వారు సృషించిన పరిస్థితి ఎంత దుర్భరమైంది? అనేక శతాబ్దాలపాటు వారు సాధించింది ఏమిటి? వారు ప్రవేశ పెట్టిన విధానాలు, పాలన ఏదో ఒక నాడు నిష్క్రమించక తప్పదు. చివరికి వారు మిగిల్చి వెళ్ళేది వ్యర్థమైన కల్మషం మాత్రమే.

2.4. జాతీయ ఉద్యమ వారసత్వం:

భారతదేశం బ్రిటీషు వలస పాలన నుంచి రాజకీయ, ఆర్థిక, పాలనా వ్యవస్థలను వారసత్వంగా పోందినట్లే, దేశంలో దాదాపు ఒక శతాబ్దకాలం పాటు సాగిన జాతీయ ఉద్యమం నుంచి జాతినిర్మాణాన్ని ప్రభావితం చేసిన అనేక విలువలను, ఆదర్శాలను, విస్పష్టమైన సైద్ధాంతిక భావాజాలాన్ని వారసత్వంగా పొందింది. జాతి మొత్తం పాల్గొన్న జాతీయోద్యమంలో అనేకరకాల ధోరణులు, భావజాలం అంతర్లీనంగా ప్రవహించాయి. ఈ విలువలు స్వాతంత్ర్యనంతరం దేశాన్ని సమైక్య పరచటంలో, ఏకత్రాటిపై నడపటంలో కీలక పాత్రను వహించాయి. ఈ విలువలు స్వాతంత్రోద్యమానికి, దేశాన్ని అభివృద్ధి పథంలోముందుకు నడిపించే కృషికి మధ్య వారధిలా పని చేశాయి. ఈ విలువలు, ఆదర్శాలే వర్తమాన కాలంలో కూడ రాజకీయ నాయకులు, రాజకీయ పార్టీల పనితీరు మూల్యాంకనకు ప్రాతిపదికగా పనిచేస్తున్నాయి.

జాతీయోద్యమం సమానత్వం, లౌకికవాదం, అహింస, ప్రజాస్వామ్యం, సంక్షేమరాజ్యం మొదలైన ఉన్నతాదర్శాలకు కట్టుబడింది. జాతీయోద్యమం నుంచి జాతీయ సమైక్యత, భిన్నత్వం అనే రెండు భిన్న భావనలు రూపుదిద్దుకున్నాయి. ఈ భావనలే స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశీయ, విదేశీయ రంగాలలో రూపొందించి, అనుసరించిన అనేక విధానాలను తీర్చిదిద్దాయి.

భారతస్వాతంత్రోద్యమాన్ని, దాని వారసత్వాన్ని బిపిన్ చంద్ర ఈ విధంగా వివరించాడు. భారత సాతంత్ర్యోద్యమం దేశ రాజకీయ స్వాతంత్ర్యానికి, సామాజిక, ఆర్థికాభివృద్ధికి, అసమానతలను రూపుమాపడానికి, ప్రాతినిధ్య ప్రజాస్వామ్యానికి, పౌర హక్కులకు, అంతర్జాతీయవాదానికి, స్వతంత్రమైన విదేశాంగ విధానం రూపకల్పనకు, భిన్నత్వంలో ఏకత్వం సాధనకు, ప్రజల సహకారంతో సామరస్య పూరిత రాజకీయ పద్ధతులను సాధించటానికి కట్టుబడింది. స్వాతంత్ర్యం వచ్చాక ఏర్పడిన జాతీయ ప్రభుత్వం జాతీయ ఉద్యమలక్ష్యాల సాధనకు పూర్తిగా అంకితమైంది. ఈ లక్ష్యాలు, ఆదర్శాలను రాజ్యాంగంలోని వివిధ ప్రకరణల్లో పొందుపరిచారు. అవి రాజకీయ పార్టీల ప్రణాళికల్లో, కార్యక్రమాలలో ప్రతిబింబించాయి. భారతదేశ ప్రజలు ప్రభుత్వం, రాజకీయ పార్టీలు, సంస్థల నిర్వర్తనను మదింపు చేసేందుకు ఈ లక్ష్యాలు, ఆదర్శాలను ప్రధాన పారమితులుగా (parameters) ఉపయోగిస్తున్నారు.

జాతీయ ఉద్యమంలో రూపుదిద్దుకున్న ప్రధాన ఆదర్శాలైన సార్వభౌమాధికారం, లౌకికవాదం, ప్రజాస్వామ్యం, పార్లమెంటరీ వ్యవస్థలకు వాస్తవరూపం కల్పించే దిశలో స్వాతంత్ర్యానంతరం భారత దేశ పాలకులు దేశాన్ని సార్వభౌమాధికారం కలిగిన సర్వస్వతంత్ర్య గణతంత్ర రాజ్యంగా తీర్చిదిద్దడం తమ ప్రధాన లక్ష్యంగా ఎంచుకున్నారు. ఈ లక్ష్యాన్ని సాధించేందుకు భారత రాజ్యాంగం భారతదేశాన్ని సర్వసత్తాక గణతంత్ర రాజ్యంగా ప్రకటించింది. జాతీయ ఉద్యమ నాయకులు పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ పై ప్రగాఢమైన విశ్వాసాన్ని కనపరిచి బ్రిటీషు పార్లమెంటరీ వ్యవస్థను భారతదేశం అనుసరించాలని వాంఛించారు. రాజ్యాంగ నిర్మాణ మండలిలో బ్రిటన్, అమెరికా రాజకీయ వ్యవస్థలపై సుదీర్ఘచర్చ జరిగింది. ఈ చర్చ పర్యవసానంగా భారత రాజ్యాంగ నిర్మాతలు బ్రిటన్‌లో నెలకొన్న పార్లమెంటరీ వ్యవస్థను, ఇదేవిధంగా అమెరికా న్యాయవ్యవస్థను ప్రవేశ పెట్టారు.

జాతీయోద్యమనాయకులు రాజకీయ, ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యాలు సున్నితంగా ముడిపడి ఉన్నాయని గుర్తించారు. భారతదేశం ఆర్థికంగా పాశ్చాత్య దేశాలపై ఆధారపడి ఉన్నంతకాలం తన రాజకీయ సాతంత్ర్యాన్ని సుస్థిరపరుచుకోలేదని భావించారు. ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యం, స్వావలంబనలు పారిశ్రామికీకరణ పై ఆధారపడి ఉంటుందనే వాస్తవాన్ని వారు గుర్తించారు. పారిశ్రామీకీకరణకు విదేశీ సహాయం అవసరం. కాని పారిశ్రామికీకరణ దేశాన్ని విదేశి దిగుమతులు, ధనసహాయం పై ఆధారపడటాన్ని నివారిస్తుంది. ఈ చైతన్యము భారతదేశ స్వాతంత్రానంతరం ప్రణాళికాబద్ధమైన ఆర్థిక ప్రగతి వ్యూహాన్ని చేపట్టడానికి దోహదం చేసింది. ఈ వ్యూహం ఫలితంగా భారత దేశంలో సామాజిక, ఆర్థికాభివృద్ధి సాధనకు పంచవర్ష ప్రణాళికలను రూపొందించి అమలు పరచడం ప్రారంభమయ్యింది. ప్రణాళికీకరణ విధానంతోపాటు దేశ ఆర్థిక ప్రగతిని సత్వరం సాధించేందుకు ఆర్థిక రంగాన్ని ఆధునికీకరించడం అవసరం అని భావించడం జరిగింది. దేశంలో వేళ్ళూనుకొన్న భూస్వామ్య వ్యవస్థను, సాంప్రదాయ, సామాజిక పద్ధతులను తొలగించేందుకు అనేక సంస్కరణలను చేపట్టారు.

జాతీయ ఉద్యమ మరో కీలక లక్ష్యమైన లౌకిక రాజ్య స్థాపనకు స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశ నాయకులు అధిక ప్రాధాన్యత కనపరిచారు. దేశంలో మతతత్వాన్ని నిరోధించి, లౌకిక వ్యవస్థ బలపడేందుకు పెక్కు విధానాలను అనుసరించారు. మతతత్వాన్ని ప్రోత్సహించే అన్ని శక్తులను నిర్వీర్యపర్చేందుకు తగిన చర్యలను చేపట్టారు. దేశంలో మతం పట్ల కాక రాజ్యం పట్ల విధేయత ఆధారంగా కల జాతీయవాదం పెంపొందటానికి కృషి చేశారు.

జాతీయ ఉద్యమ నాయకులు ఏర్పరచుకున్న ఆదర్శాలు, లక్ష్యాలు స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశం కేంద్రీకృతమైన, శక్తివంతమైన రాజ్యంగా రూపొందేందుకు ప్రేరణగా పని చేశాయి. ఈ ఆదర్శాలు భారతదేశాన్ని సర్వ సత్తాక, స్వతంత్ర దేశంగా, విదేశీ దండయాత్రలకు, అంతర్గత వేర్పాటు శక్తులకు లొంగని, దేశ సమైక్యతను, సమాజంలో శాంతి భద్రతలను పరిరక్షించే, ప్రణాళికా విధానం ద్వారా దేశాన్ని ఆర్థికంగా పురోగమింపచేసే, భూస్వామ్య వ్యవస్థ, అంటరానితనం వంటి ఆర్థిక, సామాజిక అవాంఛనీయ వ్యవస్థలను రూపుమాపే సాధనంగా తీర్చిదిద్దే దిశలో ప్రభుత్వాన్ని కార్యోన్ముఖం చేశాయి.

జాతీయ ఉద్యమం భారతదేశంలో జాతి నిర్మాణానికి (Nation - Building) ప్రాతిపదికను ఏర్పరిచింది. వలస పాలనకు వ్యతిరేకంగా ఉమ్మడి పోరాటం ద్వారా జాతి నిర్మాణాన్ని సాధించటం జాతీయ ఉద్యమ మౌలిక లక్ష్యాలలో ఒకటి. దీనికి అనుగుణంగానే జాతీయ ఉద్యమం విస్తృత భారత తత్వాన్ని పెంపొందింపచేసింది. 1885లో జాతీయ కాంగ్రెస్ స్థాపన ద్వారా జాతీయ ఉద్యమ నాయకులు విస్తృత ప్రాతిపదిక మీద జాతీయ స్థాయిలో రాజకీయ సమీకరణను సాధించేందుకు పూనుకున్నారు. సాధారణ కార్యకర్తల నుంచి జాతీయ నాయకుల వరకు దేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలకు చెందినవారు కావటం, దేశం మొత్తం ప్రజలను ఉద్దేశించిన కార్యక్రమాలను చేపట్టడం ద్వారా కాంగ్రెస్ మొత్తం దేశానికి చెందిన వ్యవస్థగా రూపు దిద్దుకొంది. మొదటి నుంచి, చిట్టచివరి వరకు జాతీయోద్యమం దేశ సమైక్యత, ఐక్యతల సాధనపై ప్రాధాన్యతను కేంద్రీకరించింది. దేశంలోని వివిధ ప్రాంతీయ ఉద్యమాలన్నీ కాంగ్రెస్‌లో మిళితమవటం కూడా ఈ లక్ష్యంతో జరిగిందే.

జాతీయ ఉద్యమ నాయకులు దేశాన్ని క్రమబద్ధంగా, పటిష్టవంతంగా తీర్చిదిద్దటం దేశ ఐక్యతకు వ్యతిరేకం కాదని ఉద్ఘాటించారు. జాతీయ నాయకులు దేశంలో కల సాంస్కృతిక, భాషా, మత, జాతి, ప్రాంతీయ వైవిధ్యాలను, భిన్నత్వాలను గుర్తించారు. ఒక బలమైన జాతీయ స్థాయి గుర్తింపు (Identity), దానితోపాటు ప్రాంతీయ గుర్తింపు తలెత్తడం, పరస్పర సంబంధం కలిగిన ప్రక్రియలుగా వారు పరిగణించారు. ఈ దేశంలోని భిన్నత్వాలు, అనేక రకాల గుర్తింపులు, దేశ సమగ్రతకు, జాతీయతకు బలాన్ని చేకూర్చే శక్తులుగా పరిగణించారు. ఈ ప్రాంతీయ సాంస్కృతిక గుర్తింపులు విడదీయలేని అంతర్భాగాలుగా అభివృద్ధి చెందాయని జాతీయ ఉద్యమ నాయకులు భావించారు.

క్రమంగా జాతీయ ఉద్యమం నుంచి భిన్నత్వంలో ఏకత్వం, జాతీయ సమైక్యత అనే రెండు భావనలు ఉద్భవించాయి. వీటిలో మొదటి భావనకు దేశంలో సమాఖ్య రాజకీయ వ్యవస్థ అవతరణకు దారి తీసిన సాంస్కృతిక వైవిధ్యం ప్రాతిపదిక. జాతీయ సమైక్యత శక్తివంతమైన రాజకీయ కేంద్రానికి, విభిన్న సాంస్కృతిక స్రవంతులు సంకీర్ణ భారతీయ సంస్కృతిగా పరిణామం చెందటానికి

దోహదం చేసింది.

భారతదేశ విదేశాంగ విధానానికి జాతీయ ఉద్యమ కాలంలో రూపు దిద్దుకున్న సూత్రాలు, విధానాలు ప్రధాన ప్రాతిపదికలు. కాలక్రమంలో భారతదేశ నాయకులు అంతర్జాతీయ వ్యవహారాల పట్ల విశాల దృక్పథాన్ని అలవర్చుకొన్నారు. వలస పాలన పట్ల వ్యతిరేకతను స్వాతంత్ర్యంలో తలపెట్టిన ఉద్యమాల పట్ల సానుభూతిని ప్రదర్శించే మనస్తత్వాన్ని పెంపొందించుకున్నారు. **1930, 40** దశాబ్దాలలో భారత జాతీయ ఉద్యమం ఫాసిస్ట్ వ్యతిరేకతను ప్రధాన విధానంగా ఏర్పరచుకుంది. ఫాసిస్ట్ వ్యతిరేక ధోరణి గాంధీజీ చేసిన అనేక ఉపన్యాసాలలో అభివ్యక్తమైంది. **1936**లో లక్నోలో జరిగిన కాంగ్రెస్ జాతీయ మహాసభలో నెహ్రూ ప్రపంచ సమస్యల పట్ల జాతీయ ఉద్యమ దృక్పథాన్ని స్పష్టీకరించాడు. మొత్తం మీద భారత జాతీయ నాయకులు రూపొందించిన జాతీయవాదం సంకుచితమైంది, హింసాత్మకమైందికాదు. జాతి దురహంకారాన్ని వ్యతిరేకించటంలో జాతీయ ఉద్యమం ఏనాడు వెనుకంజ వేయలేదు. జాతీయనాయకులు ప్రజలలో బ్రిటీషు ప్రజల పట్ల ఆగ్రహాన్ని, వైషమ్యాన్ని పెంపొందించుకోవద్దని ప్రతీసారీ ఉద్ఘాటిస్తూ వచ్చారు.

భారత స్వాతంత్రోద్యమం విశాల ప్రాతిపదిక కల ఉద్యమం. ఈ ఉద్యమం అనుసరించిన భావజాలం ప్రభావిత పూరితమైంది. ఈ ఉద్యమం వైవిధ్యం కలిగి రాజకీయ, సైద్ధాంతిక స్రవంతులు అంతర్వాహినులుగా ప్రవహించిన ప్రజా ఉద్యమం. ఈ ఉద్యమం అనేక వైవిధ్యాలను కలిగి ఉన్న అధికారవాద తత్వాన్ని ప్రోత్సహించలేదు. అనేక రకాలైన వైవిధ్యాలను తనలో ఇముడ్చుకున్న జాతీయ ఉద్యమం ఒక ఉన్నతమైన భావజాలానికి క్రమశిక్షణకు కట్టు పడింది. అయినప్పటికీ విభిన్న దృక్పథాలకు, ధోరణులకు అతీతంగా మొత్తం భారతదేశ ప్రజలకు ప్రాతినిధ్యం వహించిన కాంగ్రెస్ సైద్ధాంతికపరంగా ఏకత్వం కల వ్యవస్థ కాదు. దీని కారణంగా కాంగ్రెస్ పార్టీ వివిధ సైద్ధాంతిక భావజాలం, వివిధ స్థాయిల నిబద్ధత, సామర్థ్యం కల ప్రజలను కొన్ని ఉమ్మడి లక్ష్యాల కొరకు, ఆదర్శాల కొరకు పోరాటం సాగించేలా సమైక్య పరచగలిగింది. కాంగ్రెస్ తన లక్ష్యాలను ప్రజాస్వామ్యబద్ధంగా సాధించగలిగింది. అనేక కీలక వ్యూహాలు, నిర్ణయాలు మెజారిటీ ప్రజల అభిప్రాయానికి అనుగుణంగా రూపొందించినప్పటికీ, మైనారిటీ ప్రజల భావాలను, అభిమతాలను ఏనాడు విస్మరించలేదు. కాంగ్రెస్ పార్టీ నిర్వహించిన జాతీయోద్యమంలో అనేక రకాల కులాలు, మతాలు, విధేయతలు, కలిగిన ప్రజలు పాల్గొన్నప్పటికీ వారి మధ్య సామరస్య పూరిత, స్నేహ పూరిత సంబంధాలే ఉన్నాయి. వివిధ కులాలు, మతాలు, వర్గాలు రాజకీయ పార్టీలు కాంగ్రెస్ పట్ల తమ విశాల దృక్పథాన్ని అలవర్చుకున్నాయి.

ఈ విధంగా స్వాతంత్రోద్యమం స్వతంత్ర భారతదేశానికి విభిన్న అభిప్రాయాలు, ప్రయోజనాలు కల ప్రజల మధ్య రాజీ, సామరస్యం, ఏకాభిప్రాయంతో కూడిన రాజకీయ సాంప్రదాయాన్ని వారసత్వంగా అందచేసింది. స్వాతంత్ర్యానంతరం నెహ్రూ నాయకత్వంలో ఏర్పడిన ప్రభుత్వం ఈ సాంప్రదాయ చట్రం పరిధిలోనే జాతీయ విధానాలను రూపొందించింది. అయితే క్రమంగా ఈ సాంప్రదాయం బీటలువారింది. అయిన్పటికీ పటిష్టవంతమైన, సౌభాగ్యవంతమైన భారతదేశాన్ని, న్యాయవంతమైన సమసమాజాన్ని స్థాపించాలనుకునే వారికి జాతీయ ఉద్యమం అమూల్యమైన అనుభవాన్ని, వారసత్వాన్ని అందచేసింది.

జాతీయ ఉద్యమం అత్యున్నతమైన రాజకీయ ప్రవర్తనా ప్రమాణాలను నెలకొల్పింది. గాంధీ, నెహ్రూ, తిలక్, గోఖలే, పటేల్, రాజేంద్రప్రసాద్, రాజగోపాలాచారి, జయప్రకాష్ నారాయణ్, సుభాస్ చంద్రబోస్ వంటి మహోన్నత జాతీయ ఉద్యమ నాయకులు అత్యున్నత నైతిక ప్రమాణాలను నెలకొల్పారు. అత్యుత్తమ నైతిక ప్రమాణాలు కల నాయకత్వాల ద్వారా వారు కోట్లాది భారతీయులను సమీకరించారు. ఈ ఉద్యమం కాలానుగుణ్యంగా మార్పు పొందటంలో గొప్ప సామర్థ్యాన్ని ప్రదర్శించింది.

జాతీయోద్యమం ప్రజల మారుతున్న కోర్కెలకు అనుగుణంగా విప్లవాత్మకమైన పంథాలో ముందుకు సాగింది. సృజనాత్మకమైన, నవకల్పనపూరితమైన జాతీయోద్యమం అనేక మార్గాల్లో సహజ సిద్ధమైంది. ప్రపంచంలో సంభవిస్తున్న ఆలోచనా ప్రక్రియలకు, ఉద్యమాలకు అనుగుణమైంది. రమేశ్ థాపర్ జాతీయ ఉద్యమం ఉత్కృష్ట లక్షణాలను ఈ విధంగా వివరించాడు. జాతీయ ఉద్యమానికి, రాజకీయ, ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యం, ఆధునిక ఆర్థిక అభివృద్ధి, అన్ని రూపాలలో అసమానతలను, అణచివేతను అంతమొందించటం, ప్రాతినిధ్య ప్రజాస్వామ్యం, పౌరహక్కులు, అంతర్జాతీయవాదం, స్వతంత్రమైన విదేశాంగ విధానం, భిన్నత్వాల ప్రాతిపదిక మీద జాతి నిర్మాణం, ఈ లక్ష్యాలను సామరస్యాపూరిత రాజకీయాల ద్వారా, అత్యాధునిక సంఖ్యలో ప్రజల మద్దతు ద్వారా సాధించటం అనే లక్ష్యాలకు

బద్ధమై ఉంది. స్వాతంత్ర్య భారతదేశం, జాతీయ ఉద్యమం ఉదాత్తమైన వారసత్వానికి కట్టుబడి ఉంది. ఈ విలువలు రాజ్యాంగంలో, వివిధ రాజకీయ పార్టీల కార్యక్రమాల్లో, ఎన్నికల ప్రణాళికల్లో పొందుపరచబడ్డాయి.

2.5. గాంధీ వారసత్వం:

స్వాతంత్ర్యానంతరం భారత రాజకీయాలను జాతీయోద్యమంతో పాటు గాంధీ అనుసరించిన విధానలు, సూత్రాలు ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేశాయి. 1920-21లో గాంధీ ప్రవేశంతో భారత రాజకీయాలు, స్వాతంత్ర్యోద్యమం కీలక మలుపు తిరిగాయి. గాంధీకి కల సమ్మోహనా శక్తి వల్ల ప్రజలు ఆయన చేపట్టిన ఉద్యమాలలో విరివిగా పాల్గొన్నారు. అయితే గాంధీ ప్రవేశంతో భారత రాజకీయాలలో కొన్ని వైరుధ్యాలు చోటు చేసుకున్నాయి. రాజకీయ లక్ష్యాలకు, వాటి వాస్తవ ఫలితాలకు మధ్య వైరుధ్యం ఏర్పడింది. జాతీయ కాంగ్రెస్‌లో గాంధీ నిర్వహించిన పాత్రకు, నెహ్రూ, పటేల్ వంటి ఇతర నాయకులు నిర్వహించిన పాత్రకు మధ్య వ్యత్యాసం ఉంది. గాంధీ దేశ పాలనలో పాల్గొనకపోయినప్పటికీ ఆచరణాత్మక రాజకీయాలలో కీలక పాత్రను పోషించాడు. కాంగ్రెస్ దైనందిన కార్యకలాపాల నిర్వహణ, స్వాతంత్ర్యానంతరం ప్రభుత్వ నిర్వహణా బాధ్యతలను నెహ్రూ, పటేల్‌లకు అప్పగించాడు. ఈ విధంగా జాతీయ ఉద్యమకాలంలో తలెత్తిన వైరుధ్యాలు స్వాతంత్ర్యానంతరం కూడ భారతదేశ రాజకీయాలలో కొనసాగాయి. రాజకీయాలలో మతాన్ని, సామాజిక సంస్థలను ఉపయోగించటాన్ని వ్యతిరేకించే నాయకులు వర్తమాన కాలంలో రాజకీయ పరమైన మనుగడను కొనసాగించేందుకు మతాన్ని ఉపయోగించడం లేదా ప్రజాకర్షణ పై ఆధారపడడం అవసరమని గుర్తించారు. సినిమాలలో మతపరమైన పాత్రలను పోషించి ప్రసిద్ధి చెందిన కొందరు సినీ నటులు రాజకీయాలలో ప్రవేశించి, ఉన్నత పదవులను అలంకరించటం దీనికి దృష్టాంతంగా పేర్కొనవచ్చును.

అయితే ప్రస్తుత భారత రాజకీయాలలో చోటు చేసుకున్న వైరుధ్యాలు గాంధీజీ ఆశించిన తరహా వైరుధ్యాలు కావు. గాంధీ నైతిక అధికారాన్ని, రాజకీయాల నుంచి వేరుపర్చాలని ఉద్ఘాటించాడు. గాంధీ రాజకీయ అధికారం లేదా పదవులు అవినీతికి దారి తీస్తాయని పేర్కొన్నాడు. గాంధీ అభిప్రాయం ప్రకారం వ్యక్తులు తమ వ్యక్తిగత బలహీనతలను అధిగమించడం దేశానికి స్వాతంత్ర్యాన్ని సముపార్జించటం కన్నా ముఖ్యం. గాంధీ తన ప్రజా ఉద్యమాలలో సహాయ నిరాకరణ, ప్రభుత్వ పదవులను తిరస్కరించుట వంటి సాంకేతిక పద్ధతులను ఉపయోగించాడు. స్వాతంత్ర్యానంతరం కూడా ప్రజా ఉద్యమాలలో గాంధీ ఉపయోగించిన పద్ధతులను అనుసరించటం దేశ రాజకీయాలలో కల వైరుధ్యాలకు అద్దం పడుతున్నది.

గాంధీ వల్ల భారత రాజకీయాలకు సంక్రమించిన మరో వారసత్వం ప్రజావ్యవహారాలలో రాజకీయ నాయకులు నిర్వర్తించ వలసిన పాత్ర. ఉద్యమాలకు ప్రజలను సమీకరించటంలో గాంధీ అమోఘమైన నైపుణ్యాన్ని బానిసత్వం నుంచి దేశాన్ని విముక్తి చేసేందుకు ఉపయోగించాడు. అయిన్పటికీ గాంధీ ప్రజల నైతికతను విశ్వసించలేదు. ఆయన ప్రజలను అనైతిక ప్రవర్తన కల, హింసకు పాల్పడే తత్వం కల మూక (mob)గా పరిగణించాడు.

గాంధీ వర్తమాన భారతీయ సమాజం అనేక కులాలుగా, మతాలుగా విభజింపబడిందనే వాస్తవాన్ని విస్మరించలేదు. హిందూ సమాజంలో కల భిన్న వర్గాలను సమర్థవంతంగా సమైక్యపరిచేందుకు, సమీకరించేందుకు హిందూ మత సంకేతాలను (symbols) ను ఉపయోగించాడు. అంతేకాక గాంధీ ముస్లింలు, హిందువుల మధ్య ఐకమత్యం పెంపొందాలని ఉద్ఘాటించాడు. గాంధీ ప్రతిపాదించిన లక్ష్యాల మధ్య తీవ్ర వైరుధ్యం ఉంది. ఈ వైరుధ్యాన్ని తొలగించటంలో ఆయన వైఫల్యం చెందాడు.

స్వాతంత్ర్యానంతరం అనేక సందర్భాలలో గాంధీ అనుసరించిన ప్రజా సమీకరణ పద్ధతులను ఉపయోగించటం జరిగింది. అయితే ఈ పద్ధతులకు, గాంధీ ఉపయోగించిన పద్ధతులకు మధ్య అనేక వ్యత్యాసాలు ఉన్నాయి. ప్రస్తుత ఉద్యమాలకు ప్రజలను సమీకరించడంలో వాక్ శూరత్వం (demogagy) పద్ధతిని వినియోగిస్తున్నారు. ఎన్నికల్లో విజయాన్ని సాధించటానికి, లేదా మరో ప్రయోజనాన్ని సాధించటానికి అవసరమైన ప్రజల మద్దతును పొందేందుకు మతపరమైన చిహ్నాలను దుర్వినియోగపరచడం తరచుగా

జరుగుతున్నది. ఈ విధంగా గాంధీ జాతీయోద్యమంలో ప్రవేశ పెట్టిన విధానాలు, అనుసరించిన మార్గం స్వాతంత్రానంతరం భారతదేశ రాజకీయాలను శక్తివంతంగా ప్రభావితం చేశాయి.

రజనీకొఠారి జాతీయోద్యమంలో గాంధీ పాత్రను ఈ విధంగా వివరించాడు. గాంధీ జాతీయ ఉద్యమానికి శక్తివంతమైన సంకేతాత్మకత (symbolism)ను, నిగూఢత్వాన్ని, భిన్నత్వాన్ని చేకూర్చడంతోపాటు శక్తివంతమైన సంకేతాలను ఉపయోగించి తన సమ్మోహనా శక్తితో ప్రజలను, కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలను ఒక తాటిపైకి తెచ్చారు. పరస్పరం సంబంధం కలిగిన, కార్యశీలకమైన సంకేతాలను అందించటం ద్వారా, గాంధీ సమాజంలోని వివిధ వర్గాలు తమ మధ్య కల అంతరాలను విస్మరించి ఏకమయ్యే పరిస్థితిని సృష్టించగలిగాడు. గాంధీ సాంప్రదాయ వ్యవస్థలైన ధర్మకర్తృత్వం, మితవ్యయం, లౌకిక బాధ్యతల నిర్వర్తనలను ఉపయోగించటం ద్వారా తాను చేపట్టిన వివిధ కార్యక్రమాలకు అవసరమైన వనరులను సమకూర్చగలిగాడు. గాంధీ రాజకీయ, సామాజిక జీవితంలో నైతిక సూత్రాల ప్రాధాన్యతను నిరంతరం నొక్కి చెప్పడం ద్వారా దేశంలోని సాంప్రదాయ వర్గాల మద్దతును సంపాదించగలిగాడు. దేశంలోని పట్టణ, గ్రామీణ ప్రాంతాల మధ్య సాంప్రదాయ, ఆధునిక జీవన విధానాల మధ్య కల అంతులేని అగాధాన్ని తొలగించటం జాతి నిర్మాతగా గాంధీ చేసిన అత్యుత్తమ సేవ. గాంధీ ఉమ్మడి నైతికతను, వ్యవస్థీకృత పౌర సంస్కృతిని ప్రవేశపెట్టడం ద్వారా హిందూమతంలోని గొప్ప లోపాన్ని తొలగించగలిగాడు. ఇది గాంధీ సాధించిన విజయాలలో అత్యంత ఉత్కృష్టమైంది. సంస్థల నిర్మాణం, వ్యవస్థల్లో క్రమశిక్షణలపై గాంధీజీ కనపరిచిన వక్కాణింపు, మతం కేవలం వ్యక్తిగతమయినదన్న అభిప్రాయం ఆయన దేశానికి అందించిన ఉత్కృష్టమైన వారసత్వం.

2.6. సారాంశం:

ఈ పాఠంలో ఆధునిక భారత రాజకీయాలను వివిధ వారసత్వాలు ఏ విధంగా ప్రభావితం చేసాయో వివరించబడింది. అనాదిగా భారతదేశ సమాజంలో చెక్కు చెదరకుండా కొనసాగుతూ వస్తున్న హిందూమతం, ఈ మతం ప్రధాన లక్షణాలైన కులవ్యవస్థ, ఆచారాలు, సంప్రదాయాలు, భారత రాజకీయాలను ప్రగాడంగా ప్రభావితం చేశాయి. భారతదేశంలో దాదాపు నాలుగు శతాబ్దాలపాటు కొనసాగిన బ్రిటిష్ వలస పాలన భారత రాజకీయాలను, పాలనా వ్యవస్థను అనేక రూపాలలో ప్రభావితం చేసింది. బ్రిటిషు పాలన స్వాతంత్ర్యానంతర భారతదేశంలో ఏర్పడిన పార్లమెంటరీ వ్యవస్థకు, ఇతర ప్రజాస్వామ్య సంస్థలకు నేపథ్యం ఏర్పరచింది. 19, 20 శతాబ్దాలలో భారతదేశంలో ఉధృతంగా సాగిన స్వాతంత్ర్యోద్యమం ఏర్పరచుకున్న ఉత్కృష్ట విలువలు, ఆదర్శాలు, లక్ష్యాలు, భారతరాజ్యాంగాన్నే కాక, రాజకీయాలను, ప్రభుత్వ విధానాలను అమితంగా ప్రభావితం చేశాయి. వీటన్నిటికంటే స్వాతంత్ర్య సమరంలో గాంధీ ఉపయోగించిన ఉదాత్తమైన సాధనాలు, ప్రబోధించిన మహోన్నత విలువలు, ఆదర్శాలు, ఆధునిక భారత రాజకీయ జీవితాన్ని తీర్చి దిద్దటంలో కీలక పాత్ర వహించాయి. ఈ అంశాలన్నిటిని ఈ పాఠంలో సమగ్రంగా వివరించటం జరిగింది.

2.7. మాదిరి ప్రశ్నలు:

1. భారతదేశ రాజకీయాల చారిత్రక నేపథ్యాన్ని వివరించండి ?
2. భారత రాజకీయాలపై బ్రిటిషు వలస పాలన ప్రభావాన్ని పరిశీలించండి ?
3. భారత జాతీయోద్యమం లక్ష్యాలను, ఆదర్శాలను వివరించి, ఆధునికి భారత రాజకీయాలపై వాటి ప్రభావాన్ని పరిశీలించండి?
4. ఆధునిక భారత రాజకీయాలపై గాంధీ వారసత్వాన్ని అంచనా వేయండి ?

2.8. సంప్రదింపు గ్రంథాలు:

- Bipin Chandra, India After Independence, 1947 - 2000, New Delhi: Panguin Books, 2000.
- Paul R. Brass, The Politics of India, since Independence, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

- Rajani Kothari: Politics in India, New Delhi Orient Longman, 1980.
- Anstin, Granvelli, Working a Democratic Institution: The Indian Experience, New Delhi: Oxford University Press, 1999.
- W.H. Morris - Jones, The Government and Politics of Indian, Winston: Huntington, 1987.
- Rajani Kothari, Caste in Indian Politics, New Delhi: Orient Longman, 1970.

రచయిత : ఎమ్. బాపూజీ

పాఠం -3

భారత పార్టీ వ్యవస్థ

3.0 లక్ష్యం

3.1 ఉపొద్ఘాతం

3.2 భారత పార్టీ వ్యవస్థ

3.3 భారత పార్టీ వ్యవస్థ -చరిత్ర - స్వాతంత్ర్యానికి పూర్వ పరిస్థితి.

3.4 స్వాతంత్ర్యానంతరరం భారత దేశంలో పార్టీ వ్యవస్థ

3.4.1 భారత జాతీయ కాంగ్రేస్

3.4.2 జనతాపార్టీ

3.4.3 భారతీయ జనతా పార్టీ

3.4.4 ప్రాంతీయ పార్టీలు

3.4.5 కమ్యూనిష్ట్ పార్టీలు

3.5 సారాంశం

3.6 మాదిరి ప్రశ్నలు

3.7 చదువతగిన గ్రంధాలు

3.0 లక్ష్యం:

భారత దేశంలో పార్టీ వ్యవస్థను సమగ్రంగా వివరించడం ఈ పాఠం ప్రధాన లక్ష్యం. ఈ పాఠాన్ని చదివిన తరువాత విద్యార్ధులు ఈ క్రింది అంశాలు వివరించగలుగుతారు.

1. భారత దేశంలో పార్టీ వ్యవస్థ లక్షణాలు, పరిణామ క్రమం, పనితీరు.
2. భారతదేశంలోని కొన్న ప్రధాన రాజకీయ పార్టీల తీరు తెన్నులు
3 భారత దేశ రాజకీయాలు పై రాజకీయ పార్టీల ప్రభావం.
4. భారత దేశ పార్టీవ్యవస్థ -విశిష్టత

3.1. ఉపోద్ఘాతం:

ప్రజాస్వామ్యం మనుగడకు రాజకీయ పార్టీలు నిస్సందేహంగా అవసరం అవి అనేక రాజకీయ, రాజకీయేతర విధులను నిర్వర్తిస్తాయి. రాజకీయ పార్టీల నాయకత్వం, విధానాలు, అంతర్గత పద్దతులు, ఇతర పార్టీలతో సంస్థలతో వాటి పరస్పర చర్య, ప్రభుత్వంపై ప్రగాఢమైన ప్రభావాన్ని కనపరుస్తాయి. ప్రాతినిధ్య ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలో కీలక రాజకీయ సంస్థగా ఆధునిక రాజకీయ పార్టీలు / ప్రధానంగా మూడు విధులను నిర్వర్తిస్తాయి. అవి ఎన్నికలలో వివిధ పదవులకు అభ్యర్ధులను ఎంపిక చేయడం, ప్రజల సంక్షేమ సాధనకు తగిన విధానాలు ఎజెండాను రూపొందించడం, ఎన్నికలలో తమ అభ్యర్ధులకు, విధానాలకు ప్రజల మద్ధతును సమీకరించటం, రాజకీయ పార్టీలు ప్రజలకు విధాన రూపకల్పన కర్తలకు మధ్య సంధాన కర్తలుగా పని చేస్తాయి. పాలితులు పాలకుల మధ్య బలమైన సంబంధాన్ని ఏర్పరచటం రాజకీయ పార్టీల హేతుబద్ధమైన కర్తవ్యం.

భారతదేశం రాజకీయ వ్యవస్థలో రాజకీయ పార్టీలు కేంద్ర బిందువు వంటివి. రాజకీయ సమీకరణలో ప్రభుత్వ నిర్వహణలో సామాజిక, ఆర్థిక విధానాల రూపకల్పన అమలులో, జాతీయ సంఘర్షణలో, వేర్పాటు ఉద్యమాలలో రాజకీయ పార్టీలు కీలకపాత్ర పోషిస్తున్నాయి. వ్యక్తికి రాజకీయానికి, సమాజానికి, రాజ్యానికి మధ్యవారధిలా వ్యవహరించడంలో రాజకీయ పార్టీల కీలక ప్రాధాన్యత ఇమిడి ఉంది. భారత దేశంలో రాజకీయ పార్టీల సామాజిక ప్రక్రియకు, విధాన రూపకల్పన కర్తల మధ్య అనుసంధానం ఏర్పరచటంతో పాటు సమాజంలోని వివిధ వర్గాల ప్రయోజనాలను ప్రభావితం చేసే చర్యలను విధానాలను ప్రభావితం చేస్తున్నాయి.

పౌరులు స్వేచ్ఛగా రాజకీయ ప్రక్రియలో పాల్గొనే అవకాశంఉన్న ఏ రాజకీయ వ్యవస్థలోనైనా రాజకీయ పార్టీలు సహజం. సమాజానికి రాజకీయాలకు మధ్య అనుసంధాన్ని ఏర్పరిచే రాజకీయ పార్టీలు ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ స్వభావాన్ని తీర్చిదిద్దడంలో కీలక పాత్ర వహిస్తాయి. అయితే సమాజంలోని వ్యక్తుల సమూహాల అభిప్రాయాలు, ప్రయోజనాలు, పార్టీ వ్యవస్థ స్వరూపాన్ని స్వభావాన్ని తీర్చిదిద్దుతాయి. రాజకీయ వ్యవస్థ పార్టీ వ్యవస్థను ప్రభావితం చేసే మార్గాలు సామాజిక వ్యవస్థ విధానాలను తీర్చిదిద్దడంలో రాజకీయ పార్టీల సామర్ధ్యం అవగాహన ఆవశ్యకతను నొక్కి చెప్పవలసిన అవసరం ఉంది.

రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం రాజకీయ పార్టీలు ప్రజల భావాలను, కోరికలను, ఆశయాలను తెలుసుకోవటమే కాక వాటిని వ్యక్తీకరించే సాధనాలుగా పని చేస్తాయి. అయితే నూతన దేశాలలో రాజకీయ పార్టీల పాత్రలో మరో కీలక అంశం ఉంది. ఈ దేశాలలో పార్టీల నాయకత్వం అట్టడుగు స్థాయి ప్రజల సమస్యలను తెలుసుకోవడమే కాక వాటిని పరిష్కరించేందుకు తగిన మార్గాలను అన్వేషిస్తుంది.

3.2. భారత పార్టీ వ్యవస్థ - లక్షణాలు:

పాల్‌బ్రాస్ భారత రాజకీయ పార్టీ వ్యవస్థను వర్ణిస్తూ భారత రాజకీయ పార్టీ వ్యవస్థ పరస్పరం వైరుధ్యం కలిగిన అనేక లక్షణాలను కలిగి ఉంది అని అన్నాడు. భారత దేశం పార్టీ వ్యవస్థ పాశ్యాత్య, ఆర్థిక ఉద్యోగి స్వామ్య వ్యవస్థ దేశీయ పద్ధతులు సంస్థలు కలిగిన భాగస్వామ్య రాజకీయాల సమ్మేళన అని పేర్కొన్నాడు. భారత దేశంలో అతి ప్రధాన పార్టీ అయిన భారత జాతీయ కాంగ్రెస్, ప్రపంచంలోని అతి పురాతన రాజకీయ పార్టీ అయినప్పటికి పాశ్చాత్య దేశాలలో పని చేస్తున్న విభిన్న తరగతులకు చెందిన సాంప్రదాయ పార్టీ వ్యవస్థలతో సారుప్యత కలిగిన సంస్థీకృత పార్టీవ్యవస్థగా రూపొందించడంలో విఫలమైంది. ఆధునిక భారత దేశంలో మార్క్సిస్ట్ కమ్యూనిస్ట్ సాంప్రదాయం బలంగా వేళ్ళూనుతుంది. అయితే ఇతర దేశాలలోలాగ భారత దేశంలోని కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు కాని కమ్యూనిస్ట్ ఉద్యమాలు కాని రాజకీయ సుస్థిరతను భగ్నం చేయలెకపోవడమే కాక ఇండోనేషియాలోలాగా పూర్తిగా అంతరించిపోలేదు. కాని ఈ పార్టీలు సంస్కరణ రాజకీయ పార్టీల రూపంలో దేశ సాధారణ రాజకీయాలలో మమేకం చెందాయి. అనేక వైవిధ్యాలు, భిన్నత్వాలు కలిగిన భారత సామాజిక వ్యవస్థ దేశంలోని వివిధ రాష్ట్రాలలోఅనేక ప్రాంతీయ రాజకీయ పార్టీలు, ఇతర రకాల పార్టీలు అవతరించేందుకు దారి తీయడం ద్వారా భారతదేశ పార్టీవ్యవస్థకు విశిష్టతను సంతరించాయి. అయితే భారతదేశంలోని మొత్తం పార్టీలకు కల ఉమ్మడి లక్షణాలలో వర్గతత్వం, వారసత్వం, లేనప్పటికి వివిధ పార్టీలలో కల సైద్ధాంతిక విభేధాలు ప్రధానమైనవి.

మొత్తం మీద వర్తమాన అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాలలో భారతదేశ రాజకీయ పార్టీ వ్యవస్థకు ప్రత్యేకత ఉంది. భారతదేశంలో గత ఐదు దశాబ్దాల నుంచి కేంద్రంలో, రాష్ట్రాలలో ప్రతి అధికార పార్టీకి ప్రత్యామ్నాయం ఉన్న పోటీ కల ఎన్నికల రాజకీయాలు కొనసాగుతూనే వస్తున్నాయి. అయినప్పటికి రాజకీయ పార్టీలు దేశంలోని వివిధ సామాజిక వర్గాలపై ఓటర్లపై బలమైన నియంత్రణను ఆధిక్యతను సంపాదించలేక పోయాయి.

భారత దేశ రాజకీయాలలో రాజకీయ పార్టీలతో ప్రమేయం లేని అనేక ఉద్యమాలు తలెత్తాయి. ఈ ఉద్యమాల ఫలితంగా దేశంలోని వివిధ వర్గాల మధ్య సంఘర్షణలు ఏర్పడ్డాయి. మొత్తం మీద భారత దేశ రాజకీయ పార్టీలతో ఇతర సంస్థలలో అధికార దోరణులకు, ప్రజాస్వామ్య ధోరణులకు, వికేంద్రీకరణ ధోరణులకు మధ్య ఉద్రిక్తతలు చోటు చేసుకున్నాయని పాల్ బ్రాస్ భావించాడు. ఈ ఉద్రిక్తతలు వ్యవస్తీకృతం చెందిన రాజకీయ పార్టీల మధ్య విభేదాలకు దారి తీసాయి. ఈ ఉద్రిక్తతల ఫలితంగా జాతీయ

సమస్యలను దేశంలోని నలుమూలలో ఉన్న ఓటర్లకు వివరించాలని కేంద్రంలో అధికారం కోసం పోటీ పడుతున్న ప్రధాన రాజకీయ పార్టీలు, వాటి నాయకులు ప్రయత్నిస్తున్నారు. మరో వైపు ఇతర రాజకీయ పార్టీలు గ్రామస్థాయి లేదా కులాలకు వర్తించే స్థానిక వ్యవహారలపై తమ దృష్టిని కేంద్రీకరిస్తున్నాయని పాల్ బ్రాస్ ప్రతిపాదించాడు.

కొందరు రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం:

భారతదేశంలోని పార్టీ వ్యవస్థ మరో ప్రధాన లక్షణం ప్రాంతీయ పార్టీలు, ప్రాంతీయత ఆధారంగా కలిగిన జాతీయ పార్టీల అవతరణ. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశంలో వివిధ ప్రాంతాల గుర్తింపు, ఆకాంక్షలను వ్యక్తీకరించే వాటికి ప్రాతినిధ్యం వహించే అనేక ప్రాంతీయ పార్టీలు ఏర్పాటు చేయబడ్డాయి. ఈ ప్రాంతీయ పార్టీలకు ఉమ్మడి భాష, సంస్కృతి ఆధారం. ఈ పార్టీలలో కొన్ని దేశ స్వాతంత్ర్యానికి పూర్వమే ఏర్పడ్డాయి. ఈ సాంప్రదాయ పార్టీలతో పాటు 1980 దశాబ్దంలో కొన్ని నూతన ప్రాంతీయ పార్టీలు (ఉదా: తెలుగుదేశం పార్టీ, అస్సాం పరిషత్) అవతరించాయి. ఈ ప్రాంతీయ పార్టీలు ప్రధానంగా ఆయా ప్రాంతాలకే పరిమితం.

భారతదేశానికి స్వాతంత్రం వచ్చిన మొదటి రెండు దశాబ్దాలు భారత జాతీయ కాంగ్రేస్ (Indian National Congress) రాజకీయ ఆధిక్యత కలిగిన పార్టీగా కొనసాగింది. ఈ దశలో కాంగ్రేస్ కేంద్రంలో, దేశంలోని దాదాపు మొత్తం రాష్ట్రాలలో అధికారంలో ఉంది. అయితే ఇదే సమయంలో దేశంలోని వివిధ రాజకీయ పార్టీల మధ్య స్వేచ్ఛాపూరిత మైన పోటి ప్రాతిపదికగల బహుళపార్టీ వ్యవస్థ, శక్తివంతమైన పార్లమెంటరీ సంస్థలు అభివృద్ధి చెందాయి. స్వాతంత్రం సిద్ధించిన తొలి సంవత్సరంలో దేశంలో కాంగ్రేస్, సోషలిస్ట్ పార్టీ, కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ, కిసాన్‌మజ్‌దూర్ పార్టీ, ప్రజాపార్టీ, భారతీయ జనసంఘ్ పార్టీలు చురుకుగా పనిచేస్తూ దేశంలో పార్లమెంటరీ వ్యవస్థ బలపడటంలో కీలక పాత్ర వహించాయి. ఈ పార్టీలన్నీ తమ నిర్మాణం వ్యవస్థీకరణ విధానాలు, కార్యక్రమాలలో, పరిధిలో జాతీయ స్వభావాన్ని కలిగి ఉన్నాయి. ఈ పార్టీలన్నీ జాతీయ లక్ష్యాలు జాతీయ ప్రాముఖ్యత కలిగిన అంశాలను చేపట్టటమే కాక అఖిల భారత నాయకత్వం మార్గదర్శకత్వంలో మొత్తం దేశం సామాజిక ఆర్థిక రాజకీయాభివృద్ధికి అనేక కార్యక్రమాలను చేపట్టాయి.

ఈ దశలో కాంగ్రేస్‌తో పోల్చిచూస్తే ప్రతిపక్ష పార్టీలన్ని ప్రజల మద్దతు, పార్లమెంటు, రాష్ట్ర శాసనసభలో సీట్ల విషయంలో వెనుకబడి ఉన్నాయి. అయినప్పటికి అవి చురుకుగా పని చేస్తూ రాజకీయంగా క్రియాశీలక పాత్రను పోషించాయి. ఈ పార్టీలు 1951 నుంచి 1962 వరకు జరిగిన పార్లమెంటు, వివిధ రాష్ట్ర శాసనసభ ఎన్నికలలో 25 నుంచి 40 శాతం వరకు ఓట్లు పొందగలిగాయి. దీనితోపాటు ఈ పార్టీలు ప్రభుత్వంపై, పాలక పార్టీలపై ఒత్తిడిని తేవడం తోపాటు ప్రభుత్వ విధానాలను, కార్యక్రమాలను తీవ్రంగా విమర్శించాయి. వాస్తవానికి ఈ పార్టీలు ప్రభుత్వ విధానాలను గణనీయంగా ప్రభావితం చేసాయి. అయితే ఈ దేశంలో ప్రతిపక్ష పార్టీలు బలహీనంగా ఉండటానికి వాటి మధ్య ఐకమత్యం లేకపోవటం ప్రధాన కారణం. 1967లో నిర్వహించబడిన నాలుగవ సాధారణ ఎన్నికలు భారత రాజకీయాలు ప్రధానంగా పార్టీ వ్యవస్థను ఒక గొప్ప మలుపు తిప్పాయి. ఈ ఎన్నికలు ఫలితంగా పార్టీ వ్యవస్థ అనేక నాటకీయ పరిణామాలకు గురైంది.

మారిస్ జోన్స్, రజనీ కొఠారి లు 1967 వరకు భారతదేశంలో కొనసాగిన పార్టీ వ్యవస్థను ఏకపార్టీ అధిక్యత కలిగిన (Single Party Dominance) వ్యవస్థగా అభివర్ణించారు. దేశంలో విభిన్న పార్టీల మధ్య స్వేచ్ఛా పూరితమైన పోటీ ప్రాతిపదికగా కలిగిన బహుళ పార్టీ వ్యవస్థ ఉన్నప్పటికి భారత జాతీయ కాంగ్రేస్ పార్లమెంటు, రాష్ట్ర శాపనసభలలో సీట్లు, వ్యవస్థీకరణ, బలం, ప్రజల మద్దతుల పరంగ మిగిలిన పార్టీలకన్నా అతిబలమైన పార్టీ కావటం వల్ల ఈ రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు భారతదేశ పార్టీ వ్యవస్థను ఆధిక్యత కలిగిన పార్టీ వ్యవస్థగా అభివర్ణించారు. ఈ విధంగా ఈ దశలో భారతదేశంలో ఏకపార్టీ ఆధిక్యత కల బహుళపార్టీ వ్యవస్థ రూపుదిద్దుకుంది.

1967 తరువాత భారతదేశంలో మారిన పార్టీ వ్యవస్థను వివరిస్తూ రజనీకొఠారి ఆధిక్యత కల పార్టీ నమూనా స్థానంలో విభిన్నత్వం కలిగిన నిర్మాణం, పోటీతత్వం కలిగిన పార్టీ వ్యవస్థ రూపొందినదని పేర్కొన్నాడు. మారిస్ జోన్స్ 1967 తరువాత పార్టీ

వ్యవస్థను మార్కెట్ రాజకీయ వ్యవస్థగా వర్ణించాడు. 1967 ముందు కాలంలో భారత రాజకీయాలలో పోటి బేరసారాలు ఉన్నప్పటికి అవి కాంగ్రెస్ పార్టీకి మాత్రమే పరిమితం అని మారిస్ జోన్స్ సూచించాడు. 1967 సాదారణ ఎన్నికలలో కాంగ్రెస్ పార్టీ బలం క్షీణించడం వలన అనేక ప్రతిపక్ష పార్టీలురంగంలోనికి ప్రవేశించాయి. అంతవరకు కాంగ్రెస్ పార్టీలో అంతర్గతంగా ఉన్న పోటీ వివిధ పార్టీల మధ్య పోటీగా పరిణామం చెందిందని మారిస్ జోన్స్ పేర్కొన్నాడు. 1967 సాధారణ ఎన్నికల తరువాత భారత పార్టీ వ్యవస్థలో పార్టీ మార్పిడి (Defections) అనే నూతన దృగ్గోచరం అవతరించిందని రజనీ కొఠారి సూచించారు. రజనీ కొఠారీ 1967 ఎన్నికల అనంతరం భారత రాజకీయ పార్టీ వ్యవస్థలో కీలక అంశంగా రూపొందిన పార్టీ మార్పిడిలో రెండు కీలక లక్షణాలను గుర్తించాడు. ఒకటి పార్టీ మార్పిడి లో కాంగ్రేస్ నుంచి ఇతర పార్టీలకు, ఇతర పార్టీల నుంచి కాంగ్రేస్‌కు సంభవించాయి. అయితే కాంగ్రెస్ నుంచి ఇతర పార్టీలకు పార్టీ మార్పిడి విస్తృత స్థాయిలో జరిగింది. రెండు, కమ్యూనిస్ట్ పార్టీల్లో, జనసంఘ్‌లో పార్టీ మార్పిడి చోటు చేసుకోలేదు. 1971 ఎన్నికలలో శ్రీమతి గాంధీ నాయకత్వంలోని కాంగ్రెస్ పార్టీ విజయం సాధించటంతో 1967 తరువాత అంతరించిన ఏకపార్టీ ఆధిక్యత నమూనా తిరిగి అవతరించబడినది. మారిస్ జోన్స్ ఈ ఎన్నికల అనంతరం శ్రీమతి గాంధీ అనుసరించిన విధానాల వల్ల భారత రాజకీయాలు, పార్టీ వ్యవస్థ అనేక మౌళికమైన మార్పులకు గురైనట్లు పాశ్చాత్య భారత రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ఏకాభిప్రాయాన్ని వ్యక్తపరిచారు. ఈ విధానం వల్ల కాంగ్రెస్ పార్టీలో అంతర్గత ప్రజాస్వామ్యం అంతరించిందని వారు సిద్దాంతీకరించారు. కాంగ్రెస్ పార్టీలో విపరీత స్థాయిలో అభివృద్ధి చెందిన కేంద్రీకరణ ధోరణి పార్టీలోని క్రిందిస్థాయి నాయకులు తమ సామర్ధ్యాన్ని కోల్పోవడం వంటి ప్రజలకు, పార్టీకి మధ్య అగాధం ఏర్పడకుండా దుష్పరిణామాలకు దారితీసిందని కొందరు శాస్త్రవేత్తలు వాదించారు.

ఈ సందర్భంలో కాంగ్రెసేతర ప్రతిపక్షాలలో గతంలోని విధంగా ఐతక్యం ఏర్పడింది. శ్రీ జయ ప్రకాష్ నారాయన్ నాయకత్వంలో దేశంలో ప్రతిపక్షాల ఉద్యమం అభివృద్ధి చెందింది. 1975 లో కేంద్ర ప్రభుత్వం విధించిన అత్యవసర పరిస్థితి ప్రతిపక్షాలలో ఐకమత్యం పెంపొందించటంతో పాటు కాంగ్రెస్ పార్టీలో కేంద్రీకృత ధోరణి మరింత బలపర్చింది.

1977 లో జరిగిన పార్లమెంటు ఎన్నికల సందర్భంలో జనతా పార్టీ అవతరించడంతో భారత దేశ పార్టీ వ్యవస్థ చరిత్రలో నూతనధ్యాయం ప్రారంభమైనది. జనతా పార్టీ అవిర్భావం దేశ పార్టీ వ్యవస్థలో కొన్ని నూతన ధోరణులకు నాంది. ఈ పార్టీ అవతరణ అనంతర కాలంలో జేమ్స్ మనోర్ (James Manor) వివిధ రాజకీయ పార్టీల మధ్య ఘర్షణ జరగటం. తరువాత రాజకీయ పార్టీలతో పాటు ఇతర రాజకీయ సంస్థలు పతనం చెందటం ప్రారంభమైందని పేర్కొన్నారు.

ఈ దశలో రాజకీయ పార్టీలతో సహా వివిధ రాజకీయ సంస్థలు సమాజం నుంచి ఉత్పన్నమయ్యే సమస్యలకు లేదా ఒత్తిళ్ళకు హేతుబద్ధంగా సమర్ధవంతంగా సృజనాత్మకంగా ప్రతిస్పందించే సామర్ధ్యాన్ని కోల్పోయాయి. ఈ క్షీణత ప్రతిపక్షాలతో పాటు కాంగ్రెస్ పార్టీలలో కూడా సంభవించినట్లు మనోర్ పేర్కొన్నాడు. ఈ విధంగా రాజకీయ సంస్థలు క్షిణించినప్పటికీ 1970-80 దశాబ్దంలో ప్రజలలో ఒక నూతన చైతన్యం (New Consciousness) పెంపొందిందని మనోర్ పేర్కొన్నాడు. ఈ చైతన్యం ఫలితంగా ఓటర్లలో ఎన్నికల రాజకీయాల పట్ల, రాజకీయ నాయకుల పట్ల, రాజకీయ పార్టీలు నిర్వహించవలసిన పాత్ర పట్ల అవగాహన ఏర్పడింది. దీని ప్రభావం వల్ల ఓటర్లు శక్తివంతులు కావటంతో పాటు, వివిధ ప్రయోజన గణాలు స్పష్టమైన రూపును సంతరించుకోవటంతో పాటు, వాటి మధ్య సంఘర్షణ వృద్ధి చెందింది. ఈ విధంగా ప్రజలలో పెరిగిన చైతన్యం, రాజకీయ సంస్థల క్షీణత ఐదు ప్రధాన మార్పులకు దారి తీసి నట్లు జేమ్స్ మనోర్ సూచించారు. మొదటగా, ఎన్నికలలో పార్టీ జయాపజయాల విధానంలో మార్పు సంభవించింది. 1972 తరువాత అధికారంలో ఉన్న రాజకీయ పార్టీ ఎన్నికల్లో తిరిగి ఎన్నిక కావడం కష్టసాధ్యం అయింది. రెండు, సాంఘిక సంక్షేమాన్ని సాధించే సాధనంగా ప్రభుత్వం ప్రజల విశ్వాసాన్ని కోల్పోయింది. మూడు, సమాజం, రాజకీయాల మధ్య అంతరం ఏర్పడింది. సమాజం డిమాండ్లను తృప్తి పరచటంలో రాజకీయ సంస్థలు ప్రధానంగా రాజకీయ పార్టీలు సామర్ధ్యాన్ని కోల్పోవటంతో వివిధ సామాజిక వర్గాలు రాజకీయాలకు, రాజకీయ న్యాయకులకు దూరమై ప్రాంతీయ అభిమానంపై, స్థానిక వనరులపై ఆధారపడటం మొదలైంది. దాని ఫలితంగా దేశంలోని వివిధ సామాజిక వర్గాల మధ్య సంఘర్షణ పెరిగింది. అయితే రాజకీయ పార్టీలతో సహా రాజకీయ సంస్థలకు ఈ సంఘర్షణను నివారించే సామర్ధ్యం లోపించింది. నాలుగు, వివిధ స్థాయిలలో రాజకీయ పార్టీలు, వాటి మద్దతుదార్ల మధ్య సంబంధాలు క్షీణించాయి. ఈ దుగ్గోచరం ఫలితంగా రాజకీయ పార్టీలు తమకు

మద్దతు నిచ్చే సామాజిక వర్గాలతో స్పష్టమైన సంబంధాలను పెంపొందించుకున్నాయి. ఐదు, జాతీయ స్థాయి, స్థానిక స్థాయిల రాజకీయాల మధ్య స్పష్టమైన విభజన జరిగింది, 1980 దశాబ్దంలో అనేక రాష్ట్రాలలో ప్రాంతీయ స్థాయి పార్టీల అవతరణ ఈ పరిణామానికి గొప్ప దృష్టాంతం.

ఈ మార్పుల నేపధ్యంలో పరిశీలిస్తే 1977-84 ల మధ్య కాలంలో దేశంలోని పార్టీ వ్యవస్థ అస్థిరతకు గురికావడమే కాక వాటి మధ్య స్వేచ్ఛాయుత పోటీ పెరిగిందని గుర్తించవచ్చును. ఈ దశలో తలెత్తిన ధోరణులలో వివిధ పార్టీలలో అనైక్యత పెరగటం, కేంద్ర, రాష్ట్రాలలో అధికారంలో ఉన్న పార్టీల మధ్య విభేదాలు తలెత్తటం, పార్టీలు వాటి చీలికలపై నాయకుల వ్యక్తిగత నియంత్రణ పెరగటం, వివిధ పార్టీలలో వర్గాలు ఏర్పడడం, పార్టీ మార్పిడులు ప్రధానమైనవిగా పేర్కోనవచ్చును.

1977లో కేంద్రంలో అధికారంలో వచ్చిన జనతాపార్టీ 1979 లో అధికారాన్ని కోల్పోవటమే కాక నాలుగు భిన్న పార్టీలుగా చీలిపోయింది. 1980లో నిర్వహించబడిన లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలో ఇందిరా గాంధీ నాయకత్వంలో కాంగ్రెస్ తిరిగి అధికారంలోకి రావడం జరిగింది. ఈ పరిణామం ఫలితంగా రాజకీయ పార్టీల జాతీయ రాష్ట్రస్థాయి నాయకుల మధ్య సంబంధాలు క్షీణించాయనే వాస్తవాన్ని బహిర్గతం చేసింది. 1980 లో సంభవించిన రాజకీయ పరిణామాల వల్ల కాంగ్రేసేతర ప్రతిపక్ష పార్టీలు బాగా బలహీనపడ్డాయని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు వెల్లడించారు.

3.3 భారత పార్టీ వ్యవస్థ చరిత్ర - స్వాతంత్ర్యానికి పూర్వ పరిస్థితి

భారత దేశంలో రాజకీయ పార్టీలు సుదీర్ఘమైన చారిత్రక ప్రక్రియ ఫలితం. ఇవి విదేశాలనుంచి దిగుమతి అయిన సంస్థలు కావు. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం దేశంలో ఎన్నికలు ప్రక్రియ ప్రవేశపెట్టకముందే భారత దేశంలో ప్రభావిత పూరితమైన రెండు రాజకీయ వ్యవస్థలు ఉన్నాయి. వాటిలో ఒక వ్యవస్థ నూతనంగా అవతరించిన మధ్య తరగతి వర్గాలకు ప్రాతినిధ్యం వహించింది. మధ్య తరగతి వర్గాలకు చెందిన సంస్థలో 1885 లో స్థాపించబడిన భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ ప్రముఖమైంది. భారత జాతీయ కాంగ్రెస్‌లో భిన్న ప్రయోజనాలు భావజాలాలు కలిగిన విభిన్న వర్గాలు ఉన్నాయి. కాంగ్రెస్‌లో ఉదారభావాలు కలిగిన రాజ్యాంగవాదానికి కట్టుబడిన మితవాదులు,త విప్లవభావాలు ఆదర్శాలు కలిగిన అతివాదులు అనే రెండు ప్రధాన వర్గాలు ఏర్పడ్డాయి. వీరిలో మితవాదులు, ఉన్నత స్థాయి మధ్య తరగతికి, అతివాదులు దిగువ స్థాయి మధ్యతరగతికి ప్రాతినిధ్యం వహించారు.

భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ తొలి చరిత్ర బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం నుండి అధికారాన్ని హస్తగతం చేసుకునేందుకు అనుసరించవలసిన పద్ధతులపై భిన్న అభిప్రాయాలు కలిగిన వివిధ వర్గాల మధ్య వివిధ రాజకీయ పోరాటాల చుట్టూ కేంద్రీకృతమైంది. 1920 దశాబ్దం వరకు ఈ పోరాటాలు సమాజంలోని ఉన్నత మధ్య తరగతి వర్గాలకు మాత్రమే పరిమితం అయ్యాయి. 1920 దశాబ్దంలో రాజకీయ ప్రవేశం చేసిన గాంధీ కాంగ్రెస్ పార్టీని ఒక ప్రజా బహుళ ఉద్యమంగా మార్పు చేసారు. గాంధీ మొట్టమొదటి సారిగా సత్యాగ్రహ లేదా సహాయ నిరాకరణ ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించారు. 1910వ దశాబ్దంలో బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టిన ఎన్నికల ప్రక్రియ ఫలితంగా కాంగ్రెస్ రాజకీయ పార్టీ స్వభావాన్ని సంతరించుకుంది. బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం సృష్టించిన జాతీయ శాసన సభలకు నిర్వహించిన ఎన్నికలలో కాంగ్రెస్ పార్టీ అభ్యర్దులు పోటీ చేసారు.

1920 దశాబ్దంలో భారత దేశంలో కొన్ని ఇతర రాజకీయ పార్టీలు అవతరించాయి. 1924లో భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ ఏర్పడింది. ఇదే సమయంలో మద్రాస్ జస్టిస్ పార్టీ అనే బ్రాహ్మణేతర పార్టీ స్థాపించబడినది. వీటితో పాటు వివిధ రాష్ట్రాలలో వివిధ ప్రాంతీయ పార్టీలు అవతరించి నూతనంగా ఏర్పడిన రాష్ట్ర శాసనసభల ఎన్నికల్లో పోటీ చేయడం ప్రారంభమైంది. ఎన్నికల ప్రక్రియలో పాల్గొనేందుకు రాజకీయ పార్టీలు అవసరమైన యంత్రాంగాన్ని ఏర్పరచుకున్నాయి. ఈ విధంగా 1920 దశాబ్దంలో అనేక రాజకీయ పార్టీలు అవతరించడమే కాక ఎన్నికల ప్రక్రియలో పాల్గొనడం ప్రారంభించాయి. అయితే ఈ దశలో ఓటర్ల సంఖ్య పరిమితం. ఎన్నికైన ప్రజా ప్రతినిధుల అధికారాలు కూడా అతి పరిమితం. అందుచేత ఎన్నికల్లో పాల్గొనడం రాజకీయ పార్టీల భవిష్యత్తుకు ప్రాముఖ్యత వహించలేదు.

బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం 1923 లో ప్రవేశపెట్టిన భారత ప్రభుత్వ చట్టం జాతీయ స్థాయిలోనే కాక ప్రాంతీయ స్థాయిలో కూడా రాజకీయ ప్రక్రియను విస్తృత పరిచింది. 1936-37 లో జాతీయ, రాష్ట్ర స్థాయి శాసనసభలకు నిర్వహించిన ఎన్నికలు భారత పార్టీ వ్యవస్థ చరిత్రలో ఒక కీలకమైన అధ్యాయం. దేశంలోని 11 రాష్ట్రాల శాసన సభలకు నిర్వహించిన ఎన్నికలలో 6 రాష్ట్రాల శాసనసభ ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్‌పార్టీ అఖండ విజయాన్ని సాదించింది. మొత్తం 1585 రాష్ట్ర శాసనసభ సీట్లలో కాంగ్రెస్ 706 సీట్లను గెలుచుకుంది. ఈ ఎన్నికలలో అనేక ప్రాంతీయ పార్టీలు తుడిచిపెట్టుకు పోయాయి. పది రాష్ట్రాలలో కాంగ్రెస్ మంత్రి వర్గాలను ఏర్పరచింది.

మొదటి నుంచి భారతదేశంలో ముస్లీం నాయకులు భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ పట్ల ఆకర్షితులు కాలేదు. వారు కాంగ్రెస్ విధానాలను వ్యతిరేకిస్తూ వచ్చారు. అందుచేత వారు తమ స్వంత వ్యవస్థలను ఏర్పరచుకున్నారు. 1906లో దేశంలో మొట్టమొదటి ముస్లిం జాతీయ సంస్థ ముస్లిం లీగ్ ఏర్పడింది. ధనిక, భూస్వామ్య వర్గం ముస్లింలీగ్ అవతరణలో కీలకపాత్ర వహించింది. ముస్లిం లీగ్ నాయకులు ఎన్నికలను మెజారిటీ అయిన హిందువులు, మైనారిటీ వర్గం అయిన ముస్లిం లపై ఆధిపత్యాన్ని వహించేందుకు సాధనంగానే కాక, హిందు మధ్య తరగతి వర్గం, ముస్లింల ధనిక వర్గాన్ని ఎదిరించేందుకు సహాయపడే సాధనంగా పరిగణించారు.

1937 లో జరిగిన శాసనసభల ఎన్నికలలో ముస్లిం లీగ్ ఘోరంగా విఫలమైంది. ఏ రాష్ట్రంలోనూ ఈ పార్టీ ముస్లింలకు కేటాయించిన స్థానాలలో ఎక్కువ స్థానాలను గెలుచుకోలేకపోయింది.. అయినా ముస్లీంలీగ్ ముస్లీం ప్రజలకు ప్రత్యేక రక్షణలు కొరకు పోరాటం ప్రారంభించింది. చిట్టచివరిగా ముస్లింలీగ్ ముస్లింల కొరకు ప్రత్యేక దేశాన్ని ఏర్పాటు చేయాలని వాదించటం ప్రారంభించింది. 1940లో లాహోర్‌లో నిర్వహించిన సమావేశంలో ముస్లిం లీగ్ దేశ విభజనను ముస్లింల స్వతంత్ర దేశంగా పాకిస్థాన్‌ను ఏర్పాటు చేయాలనే చారిత్రాత్మక తీర్మానాన్ని ఆమోదించింది. అయితే కాంగ్రెస్ దేశ విభజనను తీవ్రంగా వ్యతిరేకించింది. 1946లో జరిగిన రాష్ట్ర శాసనసభల ఎన్నికలలో మొత్తం 492 స్థానాలలో ముస్లీంలీగ్ 428 స్థానాలను గెలుచుకుంది. దీనితో పాటు కేంద్ర శాసనసభకు జరిగిన ఎన్నికలలో ముస్లీంలను కేటాయించిన మొత్తం 30 స్థానాలలో అధిక స్థానాలను గెలుచుకుంది.

1947లో బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం సైనిక న్యాయ వ్యవస్థలతో పాటు రాజకీయాధికారాన్ని స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి నాయకత్వం వహించిన ఒక రాజకీయ పార్టీకి (జాతీయ కాంగ్రెస్) విడిచిపెట్టి భారత దేశాన్నుంచి నిష్క్రమించింది. కాంగ్రెస్ నాయకత్వం దేశానికి స్వాతంత్ర్యాన్ని సముపార్జించడంతో పాటు ఎన్నికల ప్రక్రియలో ప్రభుత్వాన్ని నిర్వహించటంలో అనుభవాన్ని గడించింది. మిగతా దేశాలకు భిన్నంగా, కాంగ్రెస్ పార్టీ జాతీయ ఉద్యమానికి నాయకత్వం వహించడంతో పాటు, ఎన్నికల ప్రక్రియ అనుభవాన్ని పొందింది. వలస పాలనలో పనిచేసిన పార్టీ వ్యవస్థ స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశంలో ఎన్నికల వ్యవస్థ అభివృద్ధి చెందేందుకు అవసరమైన ప్రాతిపదికను ఏర్పరచింది.

3.4. స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశంలో పార్టీ వ్యవస్థ:

స్వాతంత్ర్యానంతరం, భారతరాజ్యాంగం దేశంలో ప్రజాస్వామ్య పార్లమెంటరీ వ్యవస్థను ఏర్పరిచింది. దీనికి అనుగుణంగా సార్వత్రిక వయోజన ఓటింగ్ విధానాన్ని ప్రవేశపెట్టింది. రాజ్యాంగం ఐదు సంవత్సరాలకొకసారి ప్రజలు ఎన్నుకునే ప్రతినిధులు కల్గిన జాతీయ పార్లమెంటును, రాష్ట్ర శాసనసభలను స్థాపించింది. పార్లమెంటుకు రాష్ట్రాల శాసనసభలకు ఎన్నికలను నిర్వహించేందుకు ఒక స్వతంత్రమైన ఎన్నికల కమీషన్‌ను ఏర్పాటు చేసింది. ఎన్నికల కమీషన్ వివిధ ఎన్నికలను నిర్వహించటంతో పాటు ఓటర్ల నమోదు, జాతీయ ప్రాంతీయ రాజకీయ పార్టీలను గుర్తించడం ఎన్నికలను నిర్వహించడం మొదలైన బాధ్యతలను నిర్వహిస్తుంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం ఎన్నికల కమీషన్ అనేక జాతీయ పార్టీలను గుర్తించింది. వీటిలో జాతీయ కాంగ్రెస్, ఉభయ కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు, భారత జనసంఘ్, స్వతంత్రపార్టీ, సోషలిస్టు పార్టీ ప్రధానమైనవి. ఈ పార్టీలలో కాంగ్రెస్ పార్టీ, ఉభయ కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు నేటికి కొనసాగుతున్నాయి. అయితే కాంగ్రెస్ పార్టీ అనేకసార్లు చీలికకు గురైంది. చివరకు ఇందిరాగాంధి నాయకత్వం వహించిన కాంగ్రెస్ మాత్రమే ఉనికిలో ఉంది. స్వతంత్ర పార్టీ కొద్దికాలం మాత్రమే కొనసాగి, తర్వాత ఇతర పార్టీలతో విలీనమైంది. సోషలిస్ట్ పార్టీ అనేకసార్లు చీలి ఇతర పార్టీలలో విలీనమైంది. మొదట్లో జనసంఘ్ పార్టీ కొన్ని హిందీ రాష్ట్రాలకు పరిమితతయింది. జనసంఘ్ 1977లో ఏర్పడిన జనతా పార్టీలో విలీనమైంది. 1979లో జనతాపార్టీ నుంచి విడిపోయిన భారత జనతా పార్టీ ఏర్పడి దేశంలో అన్ని

రాష్ట్రాలలో విస్తరించింది. ఉభయ కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు పశ్చిమ బెంగాల్, కేరళ రాష్ట్రాలతో పాటు త్రిపుర, మణిపూరు మొదలైన చిన్న చిన్న రాష్ట్రాలలో బలంగా ఉన్నా. 1980 దశాబ్దంలో అనేక రాష్ట్రాలలో ఎన్నో ప్రాంతీయ పార్టీలు అవతరించాయి.

3.4.1 భారత జాతీయ కాంగ్రెస్

వలసపాలన కాలంలో స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి నాయకత్వం వహించిన, స్వాతంత్ర్యానంతరం కేంద్రంలో, దాదాపు మొత్తం రాష్ట్రాలలో అధికారాన్ని చేపట్టిన జాతీయ కాంగ్రెస్ 1885లో ప్రారంభించబడింది. స్వాతంత్రోద్యమ కాలంలో కాంగ్రెస్ పార్టీ అనేక పరిణామాలకు గురైంది. జన ఒత్తిడి గణంగా అవతరించిన కాంగ్రెస్ 1920 దశాబ్దంలో గాంధీ నాయకత్వంలోఒక ప్రజా బహుళ రాజకీయపార్టీగా రూపుదిద్దుకుంది. 1935 లో ప్రాంతీయ స్వపరిపాలన విధానం ప్రవేశ పెట్టబడిన తర్వాత కాంగ్రెస్ అనేక రాష్ట్రాలలో అధికార పార్టీగా అవతరించింది.. 1947లో దేశానికి స్వాతంత్రం సిద్ధించాక కాంగ్రెస్ పార్టీ దేశంలో అతి ప్రధాన పార్టీగా, అధికార పార్టీగా రూపొందింది. 1950 నుంచి కాంగ్రెస్ పార్టీ వర్గ తత్వానికి, అంతర్గత పోటీకి నిలయమైంది. ఈ సైద్ధాంతిక భావాలకన్న, వ్యక్తి ప్రాధాన్యత కీలక స్థానం ఆక్రమించింది. 1950 నుంచి కాంగ్రెస్ పార్టీపై ప్రధాన మంత్రి నెహ్రూ ఆధిపత్యం అత్యంత శక్తివంతంగా కొనసాగింది. నెహ్రూ నాయకత్వం కాంగ్రెస్ 1950 నుంచి 1962 వరకు జరిగిన సాధారణ ఎన్నికలలో కాంగ్రెస్ ఘనవిజయాన్ని సాధించింది.

1962 లో నెహ్రూ మరణానంతరం కాంగ్రెస్ పార్టీ గణనీయంగా బలహీనపడింది. నెహ్రూ అనంతరం 1967లో నిర్వహించిన నాలుగవ సాధారణ ఎన్నికలు ఈ వాస్తవాన్ని వెల్లడించాయి. ఈ ఎన్నికలలో పార్లమెంటులో కాంగ్రెస్ పార్టీ గెల్చుకున్న స్థానాల సంఖ్య క్షీణించటమే కాక ఎనిమిది రాష్ట్రాలలో శాసనసభలలో ఈ పార్టీకి అవసరమైన మెజారిటీ స్థానాలు రాకపోవటంలో అధికారాన్ని కోల్పోయి ప్రతిపక్షంగా మారింది. నెహ్రూ అనంతరం శ్రీమతి గాంధీ, కాంగ్రెస్ పార్టీ నాయకత్వాన్ని చేపట్టింది. శ్రీమతి గాంధీ నాయకత్వంలో కాంగ్రెస్ పార్టీ విప్లవాత్మకమైన మలుపు తిరిగింది. అనేక కారణాల వలన 1969 లో కాంగ్రెస్ (ఆర్) కాంగ్రెస్ (O) అనే రెండు పార్టీలుగా చీలింది. శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ నాయకత్వం వహించిన కాంగ్రెస్ (ఆర్) బలోపేతం అయింది. ఇందిరాగాంధి నాయకత్వంలో కాంగ్రెస్ (ఆర్) 1971 లో నిర్వహించిన లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలో ఘన విజయాన్ని సాధించింది. ఈ ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ 518 లోక్‌సభ స్థానాలలో 352 స్థానాన్ని గెల్చుకుంది. ఈ ఘన విజయాల ఫలితంగా కాంగ్రెస్ పార్టీ కోల్పోయిన తన పూర్వ వైభవాన్ని తిరిగి పొందగల్గింది.

1973 నుంచి కాంగ్రెస్ పార్టీలో అనేక మార్పులు చోటుచేసుకోవటం ప్రారంభమైనది. ఈ మార్పుల ఫలితంగా 1977లో కాంగ్రెస్‌ను ఓడించి కొత్తగా ఏర్పడిన జనతా పార్టీ కేంద్రంలో అధికారం లోకి వచ్చింది. ఈ ఎన్నికల అనంతరం 1978 లో కాంగ్రెస్ పార్టీ కాంగ్రెస్ (ఇందిరా) లేదా కాంగ్రెస్ (ఐ), కాంగ్రెస్ (దేవరాజ్ (అర్స్) లేదా కాంగ్రెస్ (యు) అనే రెండు పార్టీలుగా ఏర్పడింది. జనతా ప్రభుత్వం పతనం ఫలితంగా 1980 లో జరిగిన లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలో శ్రీమతి గాంధీ నాయకత్వంలోని కాంగ్రెస్ (ఐ) అఖండ విజయాన్ని సాధించి కేంద్రంలో తిరిగి అధికారాన్ని చేపట్టింది. 1984 లో శ్రీమతిగాంధీ హత్య అనంతరం రాజీవ్‌గాంధీ కాంగ్రెస్ (ఐ) నాయకత్వాన్ని చేపట్టారు. 1985లో నిర్వహించిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో రాజీవ్‌గాంధీ నాయకత్వంలోని కాంగ్రెస్ (ఐ) పార్టీకి అనూహ్యమైన విజయం లభించింది.

1989 మేలో రాజీవ్‌గాంధీ హత్య అనంతరం కాంగ్రెస్ పార్టీ ఎన్నికల పరంగా, వ్యవస్థీకరణ పరంగా గతంలో ఏనాడు లేనివిధంగా బలహీనపడింది. రాజీవ్‌గాంధీ తర్వాత శ్రీ పి.వి. నరసింహారావు కాంగ్రెస్ పార్టీ నాయకత్వాన్ని చేపట్టారు. దీనితో మొట్టమొదటి సారిగా కాంగ్రెస్ నాయకత్వం నెహ్రూ వంశానికి చెందని వ్యక్తి పరం అయినది. శ్రీ. పి.వి. నరసింహారావు నాయకత్వంలో 1991లో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కాంగ్రెస్ పార్టీ 227 స్దానాలు గెల్చుకొని, లోక్‌సభలో అతిపెద్ద పార్టీగా అవతరించింది. 1992 ఏప్రిల్‌లో నిర్వహించిన పార్టీ సంస్థాగత ఎన్నికలలో శ్రీ. పి.వి. నరసింహరావు పార్టీ అద్యక్షుడిగా ఎన్నికయ్యారు. 1996, 1998, 1999 లో నిర్వహించిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కాంగ్రెస్ పార్టీ లోక్‌సభలో రెండవపార్టీగా అవతరించింది. ఈ ఎన్నికలలో అతిపెద్ద పార్టీగా అవతరించిన భారతీయ జనతాపార్టీ అనేక ఇతర పార్టీలతో కలిసి సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచటం తో 1996 నుంచి కాంగ్రెస్ పార్టీ లోక్‌సభలో ప్రధాన ప్రతిపక్షంగా కొనసాగుతుంది.

3.4.2.జనతా పార్టీ :

1975 లో విధించబడిన అత్యవసర పరిస్థితి చివరిదశలో కమ్యూనిస్టేతర పార్టీలైన కాంగ్రెస్ (O) జన సంఘ, భారతీయ కాంతిదళ్, సోషలిస్టు పార్టీలు, కాంగ్రెస్ నుండి విడిపోయిన జగజ్జీవన్‌రాం, బహుగుణ, నందినీ సత్పతి స్థాపించిన కాంగ్రెస్ ఫర్ డెమోక్రసి విలీనమై 1977 ఫిబ్రవరిలో జనతాపార్టీగా ఏర్పడ్డాయి. జనతాపార్టీ విధానాలు, కార్యక్రమాలకు చరణ్‌సింగ్ భావాలు ప్రాతిపదిక, ఈ భావాలకు అనుగుణంగా జనతాపార్టీ వ్యవసాయాభివృద్ధి, స్వయం పోషకత్వం కల్గిన రైతాంగం, అధిక సంఖ్యలో కార్మికులకు ఉపాధి కల్పన, చిన్నతరహా పరిశ్రమలు అభివృద్ధికి ప్రాధాన్యతను కనపర్చటంతో పాటు వికేంద్రీకృత ప్రణాళీకరణ విధానానికి కట్టుబడింది. 1977లో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో జనతా పార్టీ 330 స్థానాలు గెల్చుకుంది. కేంద్రంలో మొట్టమొదట కాంగ్రెసేతర ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది. ఆరవ పంచవర్ష ప్రణాళికలో వ్యవసాయ రంగాన్ని గతం కన్న అధిక పరిమాణంలో నిధులు కేటాయించటం ద్వారా భారత ఆర్థిక వ్యవస్థలో మార్పుకు నాంది పలికింది.

జనతా ప్రభుత్వం ఏర్పడిన కొంత కాలంలోనే పార్టీ లోని అగ్రగణ్యులైన మొరార్జిదేశాయ్, చరణ్‌సింగ్, జగ్‌జీవన్‌రామ్‌ల మధ్య విభేధాలు తలెత్తాయి. ఈ విభేదాలు తీవ్రతరమై చివరకు ఆ పార్టీ పతనానికి దారితీసాయి. జనాతా పార్టీ పతనానంతరము 1980 లో జరిగిన లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలో శ్రీమతి గాంధీ నాయకత్వంలో కాంగ్రెస్ పార్టీ 353 స్థానాలను సాధించి తిరిగి కేంద్రంలో అధికారాన్ని చేపట్టింది. ఈ ఎన్నికల అనంతరం జనతా పార్టీలో విలీనమైన పార్టీల పేర్లతో నూతన పార్టీలుగా అవతరించటం లేదా పూర్తిగా రద్దు కావటం జరిగింది. జనతా పార్టీలోని జనసంఘ్ భారతీయ జనతాపార్టీగా అవతరించంది. 1988లో లోక్‌దళ్, లోక్‌దళ్ (ఐ) లోక్‌దళ్ (బి) గా అనే 2 విభిన్న పార్టీలుగా అయింది. చంద్ర శేఖర్ నాయకత్వంలో జనతా పార్టీ ఒక స్వతంత్ర పార్టీగా కొనసాగింది.

1988 కాంగ్రెస్ నుండి వీడిపోయిన వి.వి.సింగ్ నాయకత్వంలో జనతా పార్టీ, జనతాపార్టీ నుండి వీడిపోయిన కొన్ని పార్టీలు కల్సి జనతాదళ్ అనే పార్టీని ఏర్పాటు చేసాయి. వి.పి.సింగ్ ఆయన సహచరులు, చంద్రశేఖర్ నాయకత్వంలోని జనతాపార్టీ లోక్‌దళ్ పార్టీలోని చీలిక వర్గాలు, కాంగ్రెస్ (ఎస్)లోని ఒక వర్గం కల్సి జనతాదళ్ పార్టీ ఏర్పాటు చేసాయి. 1989లో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికల సమయంలో జనతాదళ్ కొన్ని ప్రాంతీయ పార్టీలు జాతీయ ఫ్రంట్ అనే కూటమిగా ఏర్పడి ఈ ఎన్నికలలో పోటీ చేసాయి. ఈ ఎన్నికలలో జాతీయ ఫ్రంట్ కూటమికి తగిన మెజారిటీ రాకపోయినప్పటికి బిజెపి, మార్కిస్ట్ కమ్యూనిస్ట్ పార్టీల సహకారంతో కేంద్రంలో అధికారాన్ని ఏర్పాటు చేయకల్గింది. 1991 అక్టోబర్‌లో అయోధ్య అంశంపై బిజెపి తనమద్దతును ఉపసంహరించుకోవటంతో నేషనల్ ఫ్రంట్ ప్రభుత్వం పతనమైంది. దాని స్థానంలో చంద్రశేఖర్ నాయకత్వంలో కల జనతాదళ్, చీలిక వర్గం కాంగ్రెస్ మద్దతులో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది. 1991 లో మేలో జరిగిన లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలో పి.వి. నరసింహారావు నాయకత్వంలో కాంగ్రెస్ మైనార్టి ప్రభుత్వం అధికారాన్ని చేపట్టింది.

3.4.3.భారతీయ జనతాపార్టీ:

1978లో జనతాపార్టీ పతనమైన తర్వాత జనతాపార్టీలోని ఒకప్పటి భారతీయ జనసంఫ్, భారతీయ జనతాపార్టీ అనే పేరుతో ఒక నూతన పార్టీగా అవతరించింది. 1989లో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో బిజెపి 85 సీట్లు, 11.4 శాతం ఓట్లను గెల్చుకొని లోక్‌సభలో కాంగ్రెస్, జనతాదళ్ తర్వాత నూతన అతిపెద్ద పార్టీగా అవతరించింది. 1990 లో జరిగిన మధ్యప్రదేశ్, హిమాచల ప్రదేశ్. శాసనసభ ఎన్నికలలో మెజారిటీ స్థానాలను గెల్చుకొని ఆయా రాష్ట్రాలలో అధిక శాతం సీట్లను గెల్చుకుని ఆ రాష్ట్రాలలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది.

1991 మే, జూన్‌లలో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో అయోధ్యలో రామమందిరం నిర్మాణం అంశంగా పోటీ చేసిన బిజెపి 119 సీట్లతో కాంగ్రెస్ తర్వాత అతిపెద్ద పార్టీగా అవతరించి ఈ పార్లమెంటు అనంతరకాలాలలో నిర్వహించిన ఉత్తరప్రదేశ్, గుజరాత్ శాసనసభ ఎన్నికలలో అధిక స్థానాలను గెల్చుకుని ఈ రాష్ట్రాలలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరిచంది. ఇదే విధంగా కొన్ని ఇతర రాష్ట్రాల

శాసనసభ ఎన్నికలలో కూడా బిజెపిగణనీయమైన సంఖ్యల్లో స్థానాలను గెల్చుకుంది. ఈ విధంగా 1990 దశాబ్దం ప్రారంభంలో నిర్వహింపబడిన పార్లమెంట్, వివిధ శాసనసభ ఎన్నికలలో బిజెపి విజయాలకు ఆ పార్టీ చేపట్టిన హిందూ జాతీయవాదం నినాదం ప్రధానంగా తోడ్పడిందని విశ్లేషకులు వాదిస్తున్నారు.

ఈ వివాదాన్ని ఉపయోగించుకొని బిజెపి ఎన్నికల్లో మెజార్టీ హిందువుల మద్దతును పొందగలిగిందని ఈ విశ్లేషకులు పేర్కొన్నారు. అయితే ఈ పార్టీ అనుసరించిన ఈ విధానం ఫలితంగా ముస్లింలు మరికొన్ని ఇతర వర్గాల నుంచి తీవ్ర వ్యతిరేకత ఎదుర్కొనవలసివచ్చినదని వీరు అభిప్రాయపడ్డారు. ఏమైనప్పటికి 1990 దశాబ్దంలో బిజెపి దేశంలో ఒక బలీయమైన రాజకీయ శక్తిగా అభివృద్ధి చెంది కాంగ్రెస్‌కు ప్రత్యామ్నాయంగా రూపొందింది.

1996 లో నిర్వహింపబడిన లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో బిజెపి లోక్‌సభలో అతిపెద్ద పార్టీగా అవతరించి కొన్ని ప్రాంతీయ పార్టీలు, ఇతర పార్టీలుతో కలిసి వాజ్‌పేయ్ నాయకత్వంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది. 1998లో, 1999 లో నిర్వహింపబడిన లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలో కూడా బిజెపి అతిపెద్ద పార్టీగా తనస్థానాన్ని నిలబెట్టుకొని తన మిత్ర పక్షాలతో కలిసి సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది.

బీజెపి తన హిందూ జాతీయ వాదాన్ని కొనసాగిస్తూనే 1991 లో కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వం ఆర్థిక రంగంలో ప్రవేశ పెట్టిన సరళీకృత ఆర్థిక విధానాలను అనుసరిస్తున్నది.

3.4.4 ప్రాంతీయ పార్టీలు :

1967 సాధారణ ఎన్నిల అనంతరం భారతదేశంలోని కొన్ని రాష్ట్రాలలో కాంగ్రెస్ బలం క్షీణించటంతో, ఆ రాష్ట్రాలలో ప్రాంతీయ పార్టీలు అవతరించి శక్తివంతముగా రూపొందాయి. ఈ పార్టీల అవతరణ వెనుక అనేక సామాజిక, ఆర్థిక రాజకీయ కారణాలు ఉన్నాయి. ఒక విధంగా దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో కల సాంస్కృతిక, సామాజిక, ఆర్థిక, భిన్నత్వాలు వైవిధ్యాలే ప్రాంతీయ పార్టీలు ఏర్పాటుకు దోహదం చేసాయనేది నిర్వివాదాంశం, భారతదేశంలో 1967 తర్వాత కాలంలో ఏర్పడిన ప్రాంతీయ పార్టీలలో తమిళనాడు లోని డి.ఎమ్.కె (DMK) అన్నా డి ఎమ్‌కె (AIDMK), ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని తెలుగుదేశం పార్టీ (టి.డి.పి), పంజబ్‌లోని అకాలీదళ్, జమ్ము కాశ్మీర్‌లోని నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్, మహారాష్ట్రలోని శివసేన, అస్సాంలోని అస్సాంగణ పరిషత్తు ప్రధానమైనవి. వాస్తవానికి 1967 నుంచి ఈ రాష్ట్రాలలో జరుగుతున్న రాష్ట్ర శాసనసభ ఎన్నికలలో ఈ ప్రాంతీయ పార్టీల అధికారంలోకి రావటం లేదా కాంగ్రెస్ పార్టీకి ప్రతిపక్షంగా ఏర్పడటం జరుగుతుంది.

పాల్‌బ్రాస్ పేర్కొన్నట్లు సంబంధిత రాష్ట్రాలకే పరిమితమైన ప్రాంతీయ పార్టీలు, ప్రాంతీయ దృక్పధంతో పాటు జాతీయ దృక్పధాన్ని పెంపొందించుకొని రాష్టాలకు స్వయం ప్రతిపత్తి ఎక్కువ అధికారాలతో పాటు ఎక్కువ ఆర్థిక వనరుల కొరకు కృషి చేస్తున్నాయి. 1980 దశాబ్దంలో దేశంలో సంకీర్ణ రాజకీయాలయుగం ప్రారంభమయ్యాక వాటి ధోరణిలో సమూలమైన మార్పులు సంభవించినవని రాజకీయ విశ్లేషకులు పేర్కొంటున్నారు. 1990 దశాబ్దంలో కేంద్రంలో బిజెపి నాయకత్వంలో ఏర్పడిన సంకీర్ణ ప్రభుత్వానికి దేశంలోని ప్రాంతీయ పార్టీలు భాగస్వాములుగా ఉండటం లేదా బయట నుంచి ఆ ప్రభుత్వాలకు మద్దతు కనబరచటం జరిగింది. ఆ విధంగా 1990 దశాబ్దం నుంచి ప్రాంతీయ పార్టీలు కేంద్రంలో ఏర్పడిన ప్రభుత్వంతో సత్సంబంధాలను ఏర్పరచుకొని తమ రాష్ట్రాల ప్రయోజనాలపై తమ దృష్టిని కేంద్రీకరిస్తున్నాయి.

3.4.5 కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు :

భారతదేశంలో వామ పక్ష పార్టీలను స్థూలంగా కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు, సోషలిస్ట్ పార్టీలు అని 2 తరగతులుగా విభజిస్తారు. సోషలిస్ట్ పార్టీ 1936లో కాంగ్రెస్ ఒక భాగంగా అవతరించింది. 1945 లో కాంగ్రెస్ నుంచి వీడిపోయి ఒక స్వతంత్ర పార్టీ అయింది. 1942 నుంచి 1945 కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ గణనీయంగా అభివృద్ధి చెందినప్పటికి భారత స్వాతంత్ర్యోధ్యమ ప్రవంతికి దూరంగా వుంటూ వచ్చింది. స్వాతంత్ర్యానంతరం కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ సమర్ధవంతమైన నాయకుల కారణంగా ఆంధ్రప్రదేశ్, కేరళ, పశ్చిమబెంగాల్ మొ॥ రాష్ట్రాలలో బలమైన పార్టీగా రూపొంది కార్మికులు, రైతులు, మేధావులు, విద్యార్థులు మొదలైన వర్గాలను ఆకర్షించింది. 1950-62 మధ్య కాలంలో జరిగిన సాధారణ ఎన్నికలలో లోక్‌సభలో, కొన్ని రాష్ట్రాల శాసనసభలలో ఎక్కువ సంఖ్యలో స్థానాలను గెల్చుకుంది. అయితే మొదటినుంచి ఈ పార్టీలో తీవ్రమైన అభిప్రాయ బేధాలు, వర్గతత్వం తీవ్ర స్థాయిలో చోటు చేసుకున్నాయి. ఈ విభేదాల ఫలితంగా 1964లో కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ (సిపిఐ), కమ్యూనిస్ట్ పార్టి (మార్క్సిస్ట్) (సిపిఎమ్) అనే 2 భిన్న పార్టీలుగా వీడిపోయింది. పార్టీలోని మితవాదులు, మధ్యేమార్గవాదులు, భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలో చేరగా, అతివాదులు లేదా వామపక్షాలు కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ (మార్క్సిస్ట్)లో చేరారు. భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ చీలికలు వ్యక్తిగత వర్గబేధాలు ఒక కారణమైనప్పటికి, సైద్ధాంతిక విభేదాలు ప్రధానంగా దోహదం చేసాయని రాజకీయ శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. కొన్ని మౌలిక అంశాలలో రెండు కమ్యూనిస్ట్ పార్టీల మధ్య విభేదాలు ఉన్నప్పటికి అవి పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్యంపై శాంతియుతమైన పార్లమెంటరీ పద్ధతులపై అవగాహన విశ్వాసాన్ని కల్గి వున్నాయి. భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ చాలాకాలం పాటు కాంగ్రెస్ పార్టీ సిద్ధాంతాలు, విధానాలు, కార్యక్రమాలను సమర్ధించి ఆ పార్టీతో పొత్తు పెట్టుకుంది. కాని మార్క్సిస్ట్ పార్టీ మొదటి నుంచి కాంగ్రెస్ విధానాలను, కార్యక్రమాలను వ్యతిరేకిస్తూ వచ్చింది.

భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ, మార్క్సిస్ట్ పార్టీ మొదటి నుంచి వివిధ ఎన్నికలలో పాల్గొంటున్నాయి. మార్క్సిస్ట్ పార్టీ పశ్చిమబెంగాల్, కేరళ, త్రిపుర రాష్ట్రాలలో బలంగా వుండగా భారతకమ్యూనిస్ట్ పార్టీ బీహార్‌లో పరిమితంగా, ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో బలంగా ఉంది. ఈ రాష్ట్రాలలో రెండు పార్టీలు పొత్తును కుదుర్చుకొని సంయుక్తంగా వివిధ ఎన్నికలలో పోటీ చేస్తున్నాయి. గత రెండు దశాబ్దాల నుంచి పశ్చిమ బెంగాల్ రెండు కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు అవిచ్ఛిన్నంగా సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచటంతో పాటు, అధిక సంఖ్యలో పార్లమెంటు స్థానాలలో గెలుపొందుతున్నాయి. కేరళలో ఉభయ కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు, కాంగ్రెస్ మిత్ర పక్షాలు ప్రత్యామ్నాయ సరళిలో ప్రభుత్వాలను ఏర్పరుస్తున్నాయి.

3.5. ముగింపు :

భారతదేశంలో ఒకేపార్టీ ఆధిక్యత క్షీణించిందనేది నిస్సందేహం. అందుచేత ఆ వర్ధమాన పార్టీ వ్యవస్థ స్వభావాన్ని ఏవిధంగా వర్ణించటం అనేది ప్రధాన సమస్య అవుతుంది. కొందరు విశ్లేషకుల జాతీయ స్థాయిలో దేశంలో ఏకపార్టీ ఆధిక్యత వ్యవస్థ అంతరించాక, దేశంలో పార్టీ వ్యవస్థ బహుళ పార్టీ వ్యవస్థగా రూపుదిద్దుకుంటున్నదని పేర్కొన్నారు. అనేక ప్రాంతీయ పార్టీలు, భిన్న పార్టీలలో మద్ధతు ఇస్తున్న రెండు భిన్నపార్టీలు సమ్మేళనంగా కూడా వర్తమాన పార్టీ వ్యవస్థను పరిగణించవచ్చునని వీరు అభిప్రాయ పడ్డారు. భిన్న వర్గాలకు, కులాలకు ప్రాతినిధ్యం వహించిన కాంగ్రెస్ పార్టీ వ్యవస్థ మొదటి దశలో ఆధిక్యత వహించింది. దీనికి భిన్నంగా మతపరమైన రాజకీయాలు 2వ దశలో ఆధిక్యత వహించాయి. సాంఘిక సంక్షేమ పథకాలపై ఆధారపడిన సంకీర్ణ జాతీయ సమైక్యత వ్యవస్థను రూపొందించటం కాంగ్రెస్ లక్ష్యమైతే, కొన్ని ప్రత్యేక వర్గాలు, తీర ప్రాంతాలకు ఆర్థిక రాజకీయ ప్రయోజనాలను సాధించి పెట్టడం వర్తమాన పార్టీ వ్యవస్థ ప్రధాన లక్ష్యం.

గత దశాబ్దం నుంచి దేశంలో రాజకీయ సమీకరణ వేగంగా అభివృద్ధి చెందుతున్నది. ప్రధానంగా ఉత్తర భారత దేశంలోని రాజకీయాలు ఈ ధోరణిని ప్రతిబింబిస్తున్నాయి. గతంలో కాంగ్రెస్ మధ్యేవాద రాజకీయాలు, ఆధిక్యత వహించగా ప్రస్తుతం రాజకీయ సమీకరణలో వివిధ రాష్ట్రాలలోని వివిధ వర్గాలతో ఏర్పడిన నూతన సామాజిక సముదాయాలు కీలక పాత్ర వహిస్తున్నాయి. తీవ్రతరం అవుతున్న రాజకీయపోటీతో నూతన వర్గాల మద్దతు కొరకు అన్వేషించటం, భారత సమాజంలో కేంద్రీకృత శక్తుల అభివృద్ధి

నిరోధించబడింది. చివరకు బిజెపి కూడా ముస్లింలు మొదలైన మైనారిటీ వర్గాల మద్ధతు కోసం ప్రయత్నించవలసిన అవసరం ఏర్పడింది. అందుచేత దేశంలోని రాజకీయ పార్టీలు తమ సామాజిక పరిధిని విస్తరింపచేసుకునేందుకు తగిన వ్యూహాలను రూపొందించుకుంటున్నాయి. ప్రస్తుతం కాంగ్రెస్ పార్టీకి ఆధిక్యత లేనప్పటికి దేశ రాజకీయాలలో మధ్యేవాదాన్ని కొనసాగించే శక్తిని కలిగి ఉంది.

ప్రస్తుతం భారతదేశంలో బహుళ పార్టీ వ్యవస్థ వేళ్ళూనుకుంటున్నదనేది వాస్తవం, అనేక రాష్ట్రాలలో రాజకీయ ప్రక్రియలో ప్రజల భాగస్వామ్యం విస్తృతంగా పెరిగింది. గత ఐదు శతాబ్దాల కాలం నుంచి దేశంలో కొనసాగుతూ వస్తున్న ప్రజాస్వామ్య రాజకీయ వ్యవస్థ, పోటీ పార్టీ వ్యవస్థ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ మనుగడకు వ్యక్తిగత హేతుబద్ధత, వ్యక్తిగత ప్రయోజనాల ఉద్భృతి అవసరం అనే అభిప్రాయాన్ని వ్యతిరేకిస్తున్నది. పేదరికం, నిరక్షరాస్యత, అసమానతలు ఉన్నప్పటికి భారతదేశంలో ప్రజాస్వామ్యం విజయం సాధించటం వల్ల, ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ మనుగడకు ఆర్థికాభివృద్ధి ఒక అవసర పరిస్థితి కాదనేది వాస్తవం.అంతేకాక దేశంలో వివిధ ప్రాంతాల మధ్య ఆర్థిక, సామాజికాభివృద్ధి స్థాయిల్లో భిన్నత్వం ఉన్నప్పటికి ప్రాతినిధ్య సంస్థలు నిరాటంకంగా కొనసాగుతాయని భారతదేశం అనుభవం తెలుపుతున్నది.

మొత్తం మీద కొన్ని లోపాలు ఉన్నప్పటికి భారతదేశంలో అధిక సంఖ్యలో ఉన్న రాజకీయ పార్టీలు దేశంలో పోటీగల బహుళ పార్టీ వ్యవస్థపై ఆధారపడిన ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ అభివృద్ధి చెందటంలో, పార్టీలపై ఆధారపడిన ప్రాతినిధ్య ప్రభుత్వాలు ఏర్పడడంలో, దేశంలో పార్టీ రహిత ప్రజాస్వామ్యం, నిరంకుశమైన కార్యనిర్వాహక వర్గ నాయకత్వం అభివృద్ధి చెందకుండా నిరోధించటంలో కీలక పాత్ర వహించాయి. అంతేకాక ప్రభుత్వాలు ప్రజాభిప్రాయానికి అనుగుణంగా వ్యవహరించేలా చేసి సామాజిక సమస్యలు రాజీ, పరస్పర అంగీకార పద్ధతుల ద్వారా పరిష్కరింపబడేలా చూసే సాధనాలుగా కూడా రాజకీయ పార్టీలు పని చేస్తున్నాయి.

3.6 మాదిరి ప్రశ్నలు :

1) భారత దేశంలో పార్టీ వ్యవస్థ పరిణామ క్రమాన్ని వివరింపుము
2) భారతదేశంలో పార్టీ వ్యవస్థ ప్రధాన లక్షణాలను పరిశీలింపుము
3) భారతదేశంలోని ప్రధాన పార్టీలను గురించి వివరింపుము
4) భారతదేశంలో కమ్యూనిస్ట్ పార్టీల గురించి వివరింపుము
5) బారతదేశంలో ప్రాంతీయ పార్టీల ప్రభావాన్ని వివరింపుము
6) భారతదేశంలో రాజకీయాలపై పార్టీ వ్యవస్థ ప్రభావాన్ని విశ్లేషింపుము

3.7. చదువతగిన గ్రంథాలు:

- M.V. Pylee, Constitutional Government in India, New Delhi, S. Chanda & Co., 2003.
- Paul R. Brass, The Politics of India Sinee Independence, Cambridge, Cambridge University Press, 1990 (Second Edition).
- Bipan Chandra, India After Independence 1947-2000, New Delhi, Penguin Books, 2000.
- Pardha Chatarjee (ed.), State and Politics in India, Delhi: Oxford University Press, 1998.
- Atul Kohili (ed.), Success of Indain Democracy, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- J.C. Johari, Indian Government and Politics, New Delhi: Vishal Publications, 1989.

రచయిత

డా. కె. చంద్రకుమార్

పాఠము - 4

ఒత్తిడి గణాలు

విషయసూచిక

4.0 లక్ష్యం

4.1 ఉపోద్ఘాతం

4.2 ఒత్తిడి గణాలు - అర్థ వివరణ

4.3 ఒత్తిడి గణాల సిద్ధాంతం

4.4 భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు - లక్షణాలు

4.5 భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల చరిత్ర

4.6 భారత దేశంలో ఒత్తిడి గణాల రకాలు

4.7 భారతదేశంలో ప్రయోజన గణాలు

4.7.1 వ్యాపార గణాలు

4.7.2. కార్మిక సంఘాలు

4.7.3. రైతు సంఘాలు

4.7.4. ఇతర ఒత్తిడి గణాలు

4.8 ఒత్తిడి గణాల ప్రభావం

4.9 సారాంశం

4.10 మాదిరి ప్రశ్నలు

4.11 చదువదగిన గ్రంధాలు

4.0 లక్ష్యం :

ఈ పాఠాన్ని చదివిన తర్వాత మీరు ఈ క్రింది విషయాలను వివరించగలరు.

1) ఒత్తిడి గణాలు అర్థం, లక్షణాలు, ప్రాధాన్యత
2) ఒత్తిడి గణాలను వివరించే సిద్ధాంతాలు
3) భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల రకాలు, లక్ష్యాలు, కార్యకలాపాలు, విధానాలు
4) భారతదేశంలో రాజకీయ ప్రక్రియపై ఒత్తిడి గణాల ప్రభావం, దాని ఫలితాలు

4.1 ఉపోద్ఘాతం :

ఒత్తిడి గణాల అధ్యయనం రాజనీతి శాస్త్రంలో ఒక ప్రధాన అంశం. ఒత్తిడి గణాల అధ్యయనానికి రాజనీతి శాస్త్రంలో ఒక క్రమబద్ధమైన భావనా చట్రం ప్రతిపాదించబడింది. ఒత్తిడి గణాల అధ్యయనం ప్రధానంగా ప్రజాస్వామ్య దేశాలలో

వ్యవస్థీకృతమైన సమాజంలో రాజకీయ శక్తి ఏవిధంగా తీర్చిదిద్దబడుతుందీ, ఏ విధంగా వర్తింపచేయబడుతుందీ మొదలైన ప్రక్రియలపై తన దృష్టిని కేంద్రీకరిస్తుంది. ప్రజాస్వామ్య దేశాలు కాని దేశాలలో అంటే నిరంకుశ రాజకీయ వ్యవస్థకల దేశాలలో కూడా ఒత్తిడి గణాలు ఉన్నప్పటికీ వాటి ప్రభావం, పాత్ర అతి పరిమితం. సాధారణంగా ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థను కలిగిన బహుళ సమాజాలలో ఒత్తిడి గణాలు కీలకపాత్రను నిర్వర్తిస్తాయి. నిరంకుశ రాజ్యం తన ప్రయోజనాలకు కట్టుబడి పనిచేసే ఒత్తిడి గణాలను మాత్రమే అనుమతించి కొనసాగనిస్తుంది. ఏ వ్యవస్థలోనైనా ఒత్తిడి గణాలు ఏ పదవీబాధ్యతలను చేపట్టక, దేశ పాలనకు ప్రత్యక్షమైన బాధ్యతను స్వీకరించక ప్రభుత్వ విధానాలను ప్రభావితం చేసేందుకు ప్రయత్నిస్తాయి.

భారతదేశంలో ప్రజలలో నిరక్షరాస్యత కారణంగా రాజకీయ చైతన్యం పరిమితంగా ఉండటంచేత, ఒత్తిడి గణాలు అంత చురుకుగా పనిచేయటం లేదు. అయితే పాశ్చాత్య దేశాలతో పోల్చి చూస్తే, భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల సంఖ్య పరిమితం అని చెప్పాలి. ఈ దేశంలో ఒత్తిడి గణాలు ప్రధానంగా వృత్తి, ఆర్థిక ప్రయోజనాల ప్రాతిపదిక మీద అవతరించాయి. భారతదేశంలో గల ఒత్తిడిగణాలలో కార్మిక సంఘాలు, రైతు సంఘాలు, వృత్తి నిపుణుల సంఘాలు, విద్యార్థి సంఘాలు, ఉద్యోగుల సంఘాలు ప్రధానమైనవి. మిగతా సాంప్రదాయ దేశాల మాదిరి భారతదేశంలో కులం, మతం మొదలైన సామాజిక అంశాల ప్రాతిపదిక మీద ఒత్తిడి గణాలు అవతరించాయి. రజనీ కొఠారి అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో రాజకీయ, సామాజిక, రాజకీయ రంగాలలో ప్రభుత్వం ప్రధాన పాత్ర వహిస్తున్నప్పటికీ, తమ వర్గ ప్రయోజనాల ప్రాతిపదిక మీద వివిధ వర్గాల ప్రజలు వ్యవస్థీకృతమయ్యారు. భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల వ్యూహాలు, పద్ధతులు, వర్తమాన రాజకీయ ప్రక్రియలో ఒక అంతర్భాగంగా రూపొందాయి.

రాజనీతి శాస్త్రంలో ఒత్తిడి గణాలు అధ్యయనం ఇటీవల కాలంలోనే ప్రాముఖ్యతను సంతరించుకుంది. దీనికి రాజనీతిశాస్త్రం మనోవిజ్ఞాన శాస్త్రం, సమాజ శాస్త్రాలతో సాన్నిహిత్యాన్ని పెంపొందించుకోవటమే ప్రధాన కారణం. దీని ప్రభావం వలన రాజకీయాలు ఒక నూతన అర్థాన్ని సంతరించుకున్నాయి. ఈ నూతన అర్థం ప్రకారం రాజకీయాలు అంటే సామాజిక విలువలను అధికారయుతంగా కేటాయించే ప్రక్రియ. ఈ నూతన అర్థం ఫలితంగా రాజకీయ శాస్త్రం కేవలం రాజ్యం, ప్రభుత్వాన్ని అధ్యయనం చేసే శాస్త్రంగాకాక, సమాజంలో నిర్ణయీకరణ ప్రక్రియను అధ్యయనం చేసే శాస్త్రంగా పరిగణింపబడింది. సాధారణంగా నిర్ణయాలు సమాజంలోని వివిద వర్గాలు లేదా గణాల మధ్య సంఘర్షణ ఫలితంగా రూపొందటం వలన, రాజనీతిశాస్త్రం అధ్యయనంలో నిర్ణయీకరణ ప్రక్రియలో పాల్గొనే గణాలు లేదా వర్గాలు ఒక ప్రధాన అంశంగా రూపొందాయి. ఈ విధంగా ఆధునిక కాలంలో రాజనీతిశాస్త్రంలో గణాల అధ్యయనం ప్రాముఖ్యతను సంతరించుకోవటంతో ఈ అంశంపై అనేక సిద్ధాంతాలు ప్రతిపాదించబడ్డాయి. క్రమంగా గణాల అధ్యయనానికి అనుబంధంగా ఒత్తిడి గణాల అధ్యయనం రాజనీతిశాస్త్రంలో ప్రధాన అధ్యయనంగా రూపొందింది. రాజనీతిశాస్త్రవేత్తలు ప్రధానంగా ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ కలిగిన బహుళ సమాజాలలో ఒత్తిడి గణాల ప్రక్రియపై దృష్టిని కేంద్రీకరించారు.

భారతదేశంలో బహుళ సమాజం నెలకొన్నకారణంగా అనేక రకాల ఒత్తిడి గణాలు అవతరించాయి. ఈ ఒత్తిడి గణాలు తమ తమ వర్గాల ప్రయోజనాలను, హక్కులను పరిరక్షించేందుకు ఏర్పడ్డాయి. దేశంలో నిరక్షరాస్యత కారణంగా ప్రజలలో రాజకీయ చైతన్యం పరిమితంగా ఉన్నప్పటికీ, ఈ ఒత్తిడి గణాలు చురుకుగా పనిచేస్తున్నాయి. అయితే పాశ్చాత్య దేశాలతో పోల్చిచూస్తే, భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణ సంఖ్య పరిమితం అనే చెప్పాలి. అంతేకాక పాశ్చాత్య దేశాలలో ఒత్తిడి గణాలకు, భారతదేశంలోని ఒత్తిడి గణాలకు అనేక అంశాలలో ఎంతో వైవిధ్యం ఉంది. ఈ దేశంలో ఒత్తిడి గణాలు ప్రధానంగా వృత్తి, ఆర్థిక ప్రయోజనాల ప్రాతిపదికమీద అవతరించాయి. ఈ ఒత్తిడి గణాలలో కార్మిక సంఘాలు, రైతు సంఘాలు, వృత్తి నిపుణ సంఘాలు, విద్యార్థి సంఘాలు, ఉద్యోగుల సంఘాలు ప్రధానమైనవి. ఆసియాలోని ఇతర సాంప్రదాయ దేశాలలోలాగే భారతదేశంలో కూడా కులం, మతం, జాతి మొదలైన సామాజిక అంశాల ప్రాతిపదిక మీద ఒత్తిడి గణాలు అవతరించాయి. రజనీ కొఠారి అభిప్రాయం

ప్రకారం భారతదేశంలో రాజకీయ, సామాజిక, ఆర్థిక రంగాలలో ప్రభుత్వం శక్తివంతమైన పాత్రను నిర్వహిస్తున్నప్పటికీ, వివిధ వర్గాల ప్రజలు తమ వర్గ ప్రయోజనాల సాధనకు ఒత్తిడి గణాల రూపంలో వ్యవస్థీకృతం అయ్యారు. ఒత్తిడి గణాల వ్యూహాలు, పద్ధతులు, కార్యకలాపాలు వర్తమాన రాజకీయ ప్రక్రియలో అంతర్భాగంగా రూపొందాయి.

4.2 ఒత్తిడి గణాలు - అర్థ వివరణ :

గణ సిద్ధాంతానికి రూపకల్పనకర్త అయిన ఆర్థర్ బెంట్లీ (Aurther Bentley) నిర్వచనం ప్రకారం గణం అంటే ఒక సమాజంలో కొందరు వ్యక్తుల సమూహం. అయితే సమూహం సమాజంలోని ఇతర జనబాహుళ్యంతో సంబంధంలేని జనసమూహం కాదు. ఈ సమూహం క్రియాశీలకమైంది. ఈ సమూహంలోని వ్యక్తులు ఇతర గణాల చర్యలలో పాల్గొంటారు. ట్రూమన్ నిర్వచించినట్లు ఒత్తిడి గణాలు అంటే ఒకటి లేదా అంతకంటే ఎక్కువ ఒకేవిధమైన దృక్పధాలు కలిగిన విభిన్న ప్రవర్తనా రూపాలు ఏర్పాటుకు, కొనసాగింపుకు లేదా అభివృద్ధిపరిచేందుకు సమాజంలోని ఇతర గణాలపై డిమాండ్‌లను మోపే వ్యక్తుల సమూహమే ఒత్తిడి గణం. ఈ ఇద్దరు శాస్త్రవేత్తల నిర్వచనం ప్రకారం స్పష్టమైన ప్రయోజనాలు, అధికసంఖ్యలో గణాలు కలిగిన సామాజిక వ్యవస్థల చేత నిర్దేశింపబడే వ్యక్తుల సమూహం. ఈ విధంగా ప్రతి గణానికి ఒక స్పష్టమైన, స్వతంత్రమైన ప్రయోజనం ఉంటుంది. గణం ఒక స్పష్టమైన ప్రక్రియ తప్ప నిశ్చల (Static) రూపం కాదు. ఈ విధంగా గణం తన సభ్యుల మధ్య తఱుచుగా మార్గదర్శకత్వాన్ని వహించే అవకాశాన్ని కల్పించే పరస్పర చర్య ఆధారంగా రూపుదిద్దుకుంటుంది. అంతేకాక వివిధ గణాల మధ్య భిన్నత్వం ఉంటుంది. ఒకవ్యక్తి విభిన్న గణాలలో సభ్యునిగా ఉండవచ్చును. బెంట్లీ గణం ప్రక్రియలో ప్రయోజనం (Interest) కీలకాంశం అని నొక్కిచెప్పాడు.

ప్రయోజన లేదా ఒత్తిడి గణాల రాజకీయాలు ప్రధానంగా వ్యక్తిగత స్వార్థం అనే మనస్తత్వ ప్రాతిపదిక మీద ఆధారపడి ఉంటాయి. ఈ వ్యక్తిగత స్వార్థం వ్యక్తిని తన ప్రయోజనాలను సాధించేందుకు సమాన అభిప్రాయాలు కలిగిన ఇతర వ్యక్తులతో కలయికను ప్రేరేపిస్తుంది. అయితే వ్యక్తులకు భిన్నమైన ప్రయోజనాలు ఉంటాయి. వ్యక్తి అసంఖ్యాకమైన వ్యక్తుల మధ్య జీవిస్తాడు. ఈ వాస్తవాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని ఒత్తిడి గణాల అధ్యయనం వ్యక్తి విభిన్న ప్రయోజనాలు, వాటి మధ్య పరస్పర చర్య వల్ల ఉత్పన్నమయ్యే అంశాలు, పరస్పర సంబంధాలను దృష్టిలో ఉంచుకోవలసి ఉంటుంది. ఈ కోణం నుంచి ఒత్తిడి గణాలను కొన్ని ఉమ్మడి ప్రయోజనాలను కలిగి, వాటిని సాధించేందుకు ప్రభుత్వ విధానాలను ప్రభావితం చేసే రాజకీయచర్యలను చేపట్టే వ్యక్తుల సమూహాలుగా నిర్వచించవచ్చును. మాకైవర్ అభిప్రాయం ప్రకారం కొందరు వ్యక్తులు రక్షణ కొరకు, చిరకాలం కొనసాగే పదవిని లేదా ప్రయోజనాన్ని పొందేందుకు కలసికట్టుగా పనిచేసే సమూహం ప్రయోజనగణం. జంగ్లర్ (Zengler) ఒత్తిడి గణాలను లాంఛనప్రాయమైన ప్రభుత్వ పదవులలోలేని సభ్యులు కల, ప్రభుత్వ విధానాలను ప్రభావితం చేసేందుకు ప్రయత్నించే వ్యవస్థీకృత సమూహం అని నిర్వచించాడు. ఈ నిర్వచనాల ఆధారంగా ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయ ప్రక్రియలో ఒకభాగంగా ఉంటూ, ప్రభుత్వ విధానాలలో మార్పును తెచ్చేందుకు ప్రయత్నించే వ్యక్తుల సమూహం. అయితే ఒత్తిడి గణాలలోని సభ్యులు ప్రభుత్వంలో పదవులను ఆశించరు. ఈ ఒత్తిడి గణాలలో, జాతీయస్థాయిలో శక్తివంతమైన యజమానులు (Employers), కార్మిక సంఘాల నుంచి, అట్టడగు స్థాయిలోకల తమ స్థానిక పరిస్థితుల నుంచి మెరుగుపరచుకొనేందుకు ప్రయత్నించే స్వల్ప, బలహీన వర్గాల సంఘాల వరకు అనేక రకాల గణాలు ఉంటాయి. హెన్రి టర్నర్ నిర్వచనం ప్రకారం ఒత్తిడి గణాలు ప్రభుత్వ విధానాలలో ఏదో ఒక దశను ప్రభావితం చేసేందుకు ప్రయత్నించే రాజకీయేతర సంస్థలు. ఈ సంస్థలు రాజకీయపార్టీ మాదిరి పధకాలను రూపొందించవు లేదా ప్రభుత్వంలో పదవులకు తన సభ్యులను పోటీలో నిలపవు. అయినప్పటికీ ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయ పార్టీల సమావేశాలకు హాజరయి వాటిలో తమ కోర్కెలకు ఆమోదించమని వాదిస్తాయి. ఈ గణాలు తఱుచుగా తమకోర్కెలను రాజకీయ పార్టీల ఆమోదాన్ని పొందాలని ప్రయత్నిస్తూనే అవి పార్టీల వివాదాలకు

అతీతంగా ఉండేలా చూస్తాయి. ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయ వ్యవస్థలో చురుకైన పాత్రను నిర్వహిస్తాయి. ఈ గణాల లక్షణాలను పరిశీలించి, రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ప్రయోజనగణాల లక్షణాలను ఈ క్రింది విధంగా వివరించారు.

1) ఒక నిర్దిష్టమైన ప్రయోజనం, ఒత్తిడి గణాల అవతరణకు మూలం. అంటే ఒక రాజకీయ మార్గాన్ని లేదా సాధనాన్ని చేపట్టేలా వ్యక్తులను ప్రేరేపించే ఒక నిర్దిష్ట ప్రయోజనం ఒత్తిడి గణాలు ఏర్పడటానికి మూలం. ఒకే జాతి పక్షులన్నీ ఒకే చోట చేరినట్లు ఉమ్మడి ప్రయోజనాలు కలిగిన వ్యక్తులందరూ తమ ప్రయోజనాల సాధనకు కలసికట్టుగా ప్రయత్నిస్తారు. తమ ప్రయోజనాల సాధనకు పోరాడేందుకు వ్యక్తులు పోరాటంలో చురుకుగా పాల్గొనటం, తమ కోర్కెలను సమర్థవంతంగా వ్యక్తీకరించటం అవసరం కాబట్టే ఒత్తిడి గణాలు స్థిరమైన ప్రాతిపదికను కలిగి ఉండాలి.

2) ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయాలలో బహిరంగమైన, ప్రత్యక్షమైన పాత్రను గాక, నిగూఢమైన, పరోక్షమైన పాత్రను నిర్వర్తిస్తాయి. ఒత్తిడి గణాలు ప్రత్యక్షంగా రాజకీయాలలో పాల్గొనటానికి సంకోచిస్తాయి. అందుచేత రాజకీయాలలో పరోక్షంగా పాల్గొనటం ద్వారా తాము రాజకీయేతర సంస్థలని నిరూపించుకునేందుకు ప్రయత్నిస్తాయి. అయితే ఈ విధానం కొన్ని సమయాలలో వివాదాలకు తావిస్తుంది. ఒక ఒత్తిడి గణం రాజకీయ సంస్థా ? కాదా ? అని నిర్ధారించటం సాధ్యంకాదు. అయితే కొందరు రచయితల అభిప్రాయం ప్రకారం కొన్ని ఒత్తిడి గణాలు అటు రాజకీయపార్టీల మాదిరి పరిపూర్ణమైన రాజకీయ సంస్థలు, మరోప్రక్క పూర్తిగా రాజకీయేతర సంస్థలైన ఆర్థిక లేదా సాంస్కృతిక సంస్థలకు మధ్యస్థ స్థితిలో ఉంటాయి. ఒక రచయిత అభిప్రాయం ప్రకారం ఒత్తిడి గణాలు పూర్తిగా రాజకీయ సంస్థలు కావు, పూర్తిగా రాజకీయేతర సంస్థలు కావు. అవి రాజకీయ, రాజకీయేతర సంస్థలకు మధ్యస్థంగా ఉండే సంస్థలు.

3) ఒత్తిడి గణాలు, రాజకీయ పార్టీల మధ్య భిన్నత్వం ఉంది. రాజకీయ పార్టీలు ఒక దేశం రాజకీయాలలో ప్రత్యక్ష పాత్ర వహించే కొన్ని సూత్రాలకు, పథకాలకు కట్టుబడి ఉండే పెద్ద పెద్ద సంస్థలు. వీటికి భిన్నంగా ఒత్తిడి గణాలు పరిమిత సంఖ్యలో సభ్యులు కల, ఒక రాజకీయపార్టీలో ఒక వర్గంలా, లేదా తన విధేయతను ఒక పార్టీ నుంచి, మరో పార్టీకి మారుస్తూ, తన పాత్రను నిర్వర్తించే సంస్థలు. అంతేకాక ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయాలకు దూరంగా ఉన్నట్లు నటించే సంస్థలు. అయితే రాజకీయ పార్టీల మాదిరే ఒత్తిడి గణాలకు రాజకీయ స్వభావం ఉంది. ఒక రాజకీయపార్టీ తన వృత్తిగా రాజకీయ పాత్రను పోషించగా, ఒక ఒత్తిడి గణం తన స్వప్రయోజనాలను సాధించేందుకు రాజకీయ పాత్రను పోషిస్తుంది. ఈ విధంగా రాజకీయ పార్టీలు, ఒత్గిడి గణాలు రెండూ సమానంగా, లాంఛనప్రాయమైన రాజ్యాంగ వ్యవస్థకు గణనీయమైన గతిశీలతను సంతరింపచేసే లాంఛనప్రాయంకాని రాజ్యాంగేతర సంస్థలు.

4) తమ రాజకీయ భాగస్వామ్యం పరిమాణం ఆధారంగా ఒత్తిడి గణాలను వర్గ ప్రయోజనాలు కలిగిన, ఒక చర్యను ప్రేరేపించే సంస్థలుగా పరిగణించవచ్చును. అంతేకాక వాటిని రాజకీయ లేదా అర్ధ - రాజకీయ సంస్థలుగా పరిగణించవచ్చును. సుదీర్ఘకాల లక్ష్యాలను కలిగిఉండి, తమ సభ్యుల ఉమ్మడి ప్రయోజనాల సాధనకు రాజకీయాలలో పాల్గొనేందుకు ప్రయత్నించే ఒత్తిడి గణాలను రాజకీయ లేదా సంకుచిత రాజకీయ దృక్పథం కలిగిన రాజకీయ సంస్థలుగా పరిగణించవచ్చును.

ఈ విధంగా విస్తృతమైన దృక్పథంలో పరిశీలిస్తే ఒత్తిడి గణాలను నాలుగు తరగతులుగా విభజింపవచ్చును. అవి 1) సంస్థీకృతం చెందిన ఒత్తిడి గణాలు. (ఉదా ॥ ప్రభుత్వ శాఖలు) . ఈ గణాలు ప్రభుత్వ కార్యకలాపాలను నిర్వర్తిస్తూ పాలనా ప్రక్రియ నిరంతరం కొనసాగేలా చూస్తాయి. 2) వర్గం, తెగ, బంధుత్వం, మతం లేదా ఇతర సాంప్రదాయ లక్షణాలపై ఆధారపడిన సంస్థీకృతం కాని లాంఛనప్రాయం కాని వర్గాలు. 3) సద్యోజనితంగా లేదా హఠాత్తుగా చేపట్టే ప్రదర్శనలు, దాడులూ, ర్యాలీలు, యాత్రల రూపంలో ఉండే వర్గాలు ప్రత్యేక వర్గాల ప్రజల ప్రయోజనాలను వ్యక్తీకరించే లాంఛనప్రాయంగా వ్యవస్థీకృతమైన

సంఘాలు. ఈ నాలుగు విభిన్న రకాలుగా ఒత్తిడి గణాల వర్గీకరణ గేబ్రియల్ ఆల్‌మండ్ ప్రతిపాదించిన ఒత్తిడి గణాల రాజకీయ వ్యక్తీకరణ భావనను సంపూర్ణంగా ప్రతిబింబిస్తుంది.

4.3 ఒత్తిడి గణాల సిద్ధాంతం :

ఆధునిక రాజకీయ వ్యవస్థలో ఒత్తిడి గణాల అవతరణ గురించి వివిధ సిద్దాంతాలు ఉన్నాయి. ఈ సిద్ధాంతాలలో ఆర్థర్ ఎఫ్. బెంట్లీ ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతం ప్రధానమైంది. సమాజంలో గణాల అవతరణకు ఆర్థిక అంశం కీలకపాత్ర వహిస్తున్నదని బెంట్లీ వాదించాడు. తన చర్యల ద్వారా తన ప్రయోజనాలను వ్యక్తపరచినపుడే గణం అవతరిస్తుందని బెంట్లీ ప్రతిపాదించాడు. సామాజిక జీవితంపై ఏ విశ్లేషణ అయినా ఆ సమాజంలోని వివిధ గణాల విశ్లేషణతో సన్నిహితంగా ముడిపడి ఉంది. సమాజంలో గణాల ఉమ్మడి ప్రయోజనాలకు తప్ప వ్యక్తి లాభనష్టాలకు ఎటువంటి ప్రాధాన్యత ఉండదు. బెంట్లీ దృష్టిలో గణాల ప్రయోజనాలకు తప్ప జాతీయ ప్రయోజనాలకు కల విలువ కూడా తక్కువే. అయితే ఇతర గణాలతో సంబంధాలను ఏర్పరచుకొన్నప్పుడే, ఏ గణమైనా అర్థవంతమౌతుందని బెంట్లీ వాదించాడు. బెంట్లీ అభిప్రాయం ప్రకారం ఒత్తిడి గణం దృగ్గోచరం ఒత్తిడిగణాల మధ్య కల వ్యతిరేకతను (Resistance) స్పృశిస్తుంది. వివిధ గణాల ఒత్తిడి సమతుల్యత సమాజ వర్తమాన పరిస్థితిని ప్రతిబింబిస్తుంది. ఈ ఒత్తిడి గణాల ప్రయోజనాల మధ్య సమతుల్యతే, ప్రభుత్వం అని బెంట్లీ ప్రతిపాదించాడు.

బెంట్లీ గణాలపై కనపరచిన ప్రాధాన్యత, ఛాందసమైంది, కాలం చెల్లిందనీ కొందరు విమర్శించారు. వారి అభిప్రాయం ప్రకారం బెంట్లీ వ్యక్తిగత ప్రయోజనాలు, జాతి ప్రయోజనాలను పూర్తిగా నిర్లక్ష్యం చేయటం ఆధునిక సమాజం భావన పునాదులను కదిలించి వేస్తుందని ఈ విమర్శకులు పేర్కొన్నారు.

బెంట్లీ గణసిద్ధాంతములో కొన్ని వైరుధ్యాలు ఉన్నప్పటికీ, ఈ సిద్ధాంతం మానవ జాతి ప్రగతిలో ఒక మైలు రాయి వంటిది. ఎందుచేతనంటే వివిధ గణాల మధ్య సంఘర్షణకు ప్రగతికి, సాధనం అని ప్రతిపాదించిన మొట్టమొదటి సామాజిక శాస్త్రవేత్త బెంట్లీ. మెజారిటీ పార్టీ ప్రజల సంక్షేమం ప్రభుత్వం అంతిమలక్ష్యం అని బెంట్లీ సిద్ధాంతం ప్రతిపాదించింది.

ఈ మెజారిటీ సమాజంలోని వివిధ గణాలకు సంబంధించిందని పేర్కొనటం ద్వారా బెంట్లీ గణసిద్ధాంతం ఆధునిక ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలో గణాల ప్రాముఖ్యతను నొక్కి చెప్పింది.

బెంట్లీ గణ సిద్ధాంతం తర్వాత డేవిడ్ ట్రూమన్ ప్రతిపాదించిన గణ సిద్ధాంతం ఎంతో ప్రాముఖ్యతను సంతరించుకుంది. ట్రూమన్ బెంట్లీ గణప్రక్రియకు సంబంధించి విస్మరించిన అనేక అంశాలను తన గణ సిద్ధాంతంలో వివరించాడు. ప్రస్తుత సమాజంలో పెరుగుతున్న వేగంగా సంభవిస్తున్న మార్పుల ఫలితంగా సమాజంలో ఏర్పడుతున్న అలజడుల కారణంగా రాజకీయ ఒత్తిడి గణాలు ఏర్పడటం సర్వసాధారణ లక్షణంగా మారిందని ట్రూమన్ గణసిద్ధాంతం నొక్కిచెప్పింది. సమాజంలో స్థిరపడ్డ ప్రవర్తనా విధానంలో సంభవించే అలజడుల కారణంగానే ఒత్తిడి గణాలు ఏర్పడతాయని ట్రూమన్ సిద్ధాంతం ప్రతిపాదించింది. ఈ విధంగా ట్రూమన్ తన గణ సిద్ధాంతంలో గణ ప్రక్రియకు అలజడులను కీలక అంశంగా పరిగణించటం వలన ఆయన గణసిద్ధాంతం అలజడుల సిద్ధాంతంగా (Theory of Disturbances) పరిగణించబడింది. ట్రూమన్ ప్రతిపాదించిన అలజడుల సిద్ధాంతం ఇతర సమూహాలతో లేదా సంస్థలతో తమ సంబంధాలు తరచుగా మార్పులకు లేదా అలజడికి లోనుకావడం సంభవించడం వలన ప్రజలు గణాలుగా వ్యవస్థీకృతం చెందటం జరుగుతుందని ట్రూమన్ అలజడుల సిద్ధాంతం పేర్కొంది. వ్యవస్థీకృతమైన, సమర్థవంతమైన గణాలు అన్నీ అవసరమైన పరిస్థితులలో ఉద్భవిస్తాయని ప్రతిపాదించటం ద్వారా ట్రూమన్ స్వచ్ఛంద సేవాసంస్థలకు సంబంధించిన సామాజిక సిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించాడు. ఈ విధంగా సమాజంలో ఒత్తిడి గణాలు అధిక సంఖ్యలో ఉద్భవించి ప్రభుత్వాన్ని ప్రభావితం చేస్తాయని ట్రూమన్ సిద్ధాంతం వాదించింది. సమాజంలో అలజడి తీవ్రత పెరిగినకొద్దీ గణాల సంఖ్య

పెరగటంతోపాటు అవి అధిక సంక్లిష్టతను సంతరించుకుంటాయని కూడా ట్రూమన్ గణసిద్ధాంతం వాదించింది.

ట్రూమన్ ప్రతిపాదించిన గణ సిద్ధాంతంలో అనేక వైరుధ్యాలు ఉన్నప్పటికీ, ఈ సిద్ధాంతం ఆచరణాత్మకమైనదిగా పేరుపొందింది. ప్రస్తుత సమాజంలో అలజడులు తరచుగా సంభవించడం వలన ట్రూమన్ సిద్ధాంతం వాస్తవపూరితమైనది. ప్రస్తుత కాలంలో విప్లవాలు, యుద్ధాలు, వలసవాదం మొదలైనవి పెరుగుతుండటం వలన ట్రూమన్ అలజడుల సిద్ధాంతానికి ప్రస్తుత కాలానికి వర్తింపు ఉందని చెప్పటం సమంజసం.

గణప్రక్రియపై జాన్.సి. కాల్‌హన్ (John C. Calhon), రాబర్ట్ సాలిస్‌బరీ (Rebert Salisbury) మరో రెండు ప్రధాన సిద్ధాంతాలను రూపొందించారు. కాల్హన్ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థను ప్రభావితంచేసే గణాల గతిశీలను వివరించే సిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించాడు. క్యాల్‌హన్ మెజారిటీ, మైనారిటీ ప్రయోజనాల మధ్య సమతుల్యతను సాధించే మార్గాలను వివరిస్తూ తన గణసిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించాడు. క్యాల్‌హన్ తన గణసిద్ధాంతంలో అధికసంఖ్యాకులలో సభ్యులు కలిగిన మెజారిటీ గణాలు స్వార్థంతో నియంతృత్వం, అణచివేత ధోరణితో ప్రవర్తిస్తూ, మైనారిటీగణాల హక్కులు, ప్రయోజనాలను హరించివేసే అవకాశం ఉందనే అంశాన్ని నొక్కిచెప్పాడు. ఈ విధంగం క్యాల్‌హన్ సిద్ధాంతం గణాల ప్రయోజనాల పట్ల అధికమైన ఆసక్తిని, ప్రాధాన్యతను కనపరిచింది. అయితే ఈ సిద్ధాంతంలో కూడా కొన్ని లోపాలు లేకపోలేదు.

రాబర్ట్ సాలిస్‌బరి ప్రతిపాదించిన మారకసిద్ధాంతం (Exchange Theory) మారకంవల్ల అనేక ప్రయోజనాలు ఉండటంవల్ల వ్యక్తులు పరస్పర సంబంధాలను ఏర్పరచుకొంటారని ప్రతిపాదించింది. అయితే ఒక గణంగా ఏర్పడటం వలన వ్యక్తులు కేవలం భౌతికపరమైన ప్రయోజనాలను మాత్రమే పొందుతారని చెప్పటం సరికాదని సాలిస్‌బరి ప్రతిపాదించిన గణసిద్ధాంతం నొక్కిచెపుతుంది. గణంలో సభ్యులు తాము విలువైనవి అనుకునే అనుభవాలను కూడా పరస్పరం మార్చుకుంటారని సాలిస్‌బరి పేర్కొన్నాడు. అందుచేత గణం ఏర్పరచుకొనే లక్ష్యాలు హేతుబద్ధమైనవిగా సాలస్‌బరి పరిగణించాడు. సాలిస్‌బరి ప్రతిపాదించిన గణ సిద్ధాంతంలో కొన్ని లోపాలు ఉన్నాయి. సాలిస్‌బరి గణసిద్ధాతం గణం నాయకునికి అత్యంత ప్రాధాన్యతను కనబరచటం ఈ సిద్ధాంతం ప్రధాన లోపమని విమర్శింపబడింది. ఎందుచేతనంటే గణం నాయకుడు తన అధికారాలను దుర్వినియోగపరిచే అవకాశం ఉంది. దీని ఫలితంగా వ్యవస్థలో అవినీతి, అనైతికతలు పెరిగే అవకాశం ఉంది అని ఈ విమర్శకుల వాదన.

ఒల్‌సన్ (Olson) అనే సామాజిక శాస్త్రవేత్త గణాలపై గల వివిధ సిద్ధాంతాలలో అనేక వైరుధ్యాలు, అసంబద్ధతలు ఉన్నాయని విమర్శిస్తూ, వాటికి ప్రత్యామ్నాయంగా ప్రత్యేక ప్రయోజనాల (Special Interests) సిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించాడు. ఈ సిద్ధాంతం ప్రకారం ఉమ్మడిచర్య, వ్యక్తుల స్వార్థ ప్రయోజనాలు, స్వలాభం చుట్టూ పరిభ్రమిస్తుంది. ఒల్‌సన్ సిద్ధాంతం స్వార్థం వ్యక్తులకు గల బలహీనత ఈ బలహీనతవల్ల వారు గణం ఉమ్మడిలక్ష్యాల కంటే తమ వ్యక్తిగత లక్ష్యసాధనకే అధిక ప్రాముఖ్యతను కనబరుస్తారు. ఒల్‌సన్ అభిప్రాయం ప్రకారం గణాలు తమ లక్ష్యాల సాధనకు అనుసరించే లాబీయింగ్ విధానం వ్యవస్థల ఉమ్మడి ఉత్పాదక వస్తువు (byproduct) అని పేర్కొన్నాడు. ఒల్‌సన్ గణసిద్ధాంతం రెండు లోపాల ప్రాతిపదికగా విమర్శించబడింది. 1) ఒల్‌సన్ సిద్ధాంతం గణాలు ఏర్పడే ప్రక్రియను వివరించదు. 2) ఈ సిద్ధాంతం లాబీయింగ్ ప్రక్రియను స్పష్టంగా వివరించటంలో విఫలమైంది. ఏమైనప్పటికీ ఒల్‌సన్ గణసిద్ధాంతం వర్తమాన పరిస్థితులకు చక్కగా అన్వయిస్తుంది. ప్రస్తుత కాలంలో వ్యక్తులు తమ గణం ప్రయోజనాల కంటే తమ వ్యక్తిగత ప్రయోజనాల పట్లే ఎక్కువ శ్రద్ధ వహిస్తారనే వాస్తవాన్ని నొక్కిచెప్పటం ఈ సిద్ధాంతం ప్రత్యేకత.

మొత్తంమీద ఒత్తిడి గణాలను డియోడర్ వెలీ ఈ క్రింది విధంగా విమర్శించాడు.

1) ఒత్తిడి గణాలు ప్రజాస్వామ్య సంస్థల పట్ల కల విశ్వాసాన్ని ఒమ్ముచేస్తాయి. ఈ గణాలకు ప్రజాస్వామ్యం పట్ల విశ్వాసం ఉండదు.

2) ఈ ఒత్తిడి గణాలు ప్రభుత్వాన్ని బలహీనపరుస్తాయి. దాని సామర్థ్యాన్ని క్షీణింపచేస్తాయి.

3) ఒత్తిడి గణాలు లాంఛనప్రాయమైన సంప్రదింపుల పద్ధతులను వ్యతిరేకించడం ద్వారా ప్రజాస్వామ్యాన్ని బలహీనపరుస్తాయి.

4.4 భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు - లక్షణాలు :

పాశ్చాత్య రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ప్రతిపాదించిన గణ సిద్ధాంతాన్ని భారతదేశరాజకీయాల అధ్యయనానికి వర్తింపచేసే ముందు భారతదేశంలో బహుళ సమాజ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ నెలకొని వున్నదనే వాస్తవాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకోవాల్సి ఉంది. పాశ్చాత్య దేశాలలో కల ఒత్తిడి గణాల అధ్యయనానికి వర్తించిన విధంగా గణసిద్ధాంతాన్ని భారతదేశంలోని ఒత్తిడి గణాల అధ్యయనానికి వర్తింపచేయటం సాధ్యంకాదు. భారతదేశం ప్రధానంగా అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశం. ఈ దేశంలో ప్రజల ఒత్తిడి, దానికి రాజకీయ వ్యవస్థ ప్రతిస్పందనను దేశంలోని వివిధ రాజకీయ సంస్కృతుల నేపథ్యంలో అధ్యయనం చేయవలసి ఉన్నది. అందువలన భారతదేశంలోని ఒత్తిడి గణాల స్వభావాన్ని రాజకీయాలలో వాటి పాత్ర ఆధారంగా అధ్యయనం చేయాలి. మొత్తం మీద భారతదేశంలోని ఒత్తిడి గణాల లక్షణాలను ఈ క్రింది విధంగా వివరించవచ్చును.

1) భారతదేశంలో వ్యవస్థీకృతం కానీ, క్రమబద్ధంకానీ, ఖండ ఖండాలుగా విభజింపబడిన బహుళ పార్టీ వ్యవస్థ ఉంది. భారతదేశంలో అనేక చిన్న పెద్ద పరస్పర ఘర్షణ కలిగిన స్థిరత్వంలేని రాజకీయపార్టీలు ఉన్నాయి. రాజకీయ పార్టీల మద్య సంబంధాలు కూడా తరుచూ మారుతున్నాయి. ఈ విధంగా భారతదేశంలోని పార్టీ వ్యవస్థ సంక్లిష్టమైంది, వైవిధ్యభరితమైంది. అంతేకాక రాజకీయపార్టీలతో సంబంధం కలిగిన గణాలను అర్థం చేసుకోవటం కూడా కష్టసాధ్యం.

రెండు, కొన్ని ఒత్తిడి గణాలు ప్రదర్శిస్తున్న ప్రవర్తన వాటి రాజకీయ ఉపసంస్కృతిని వెల్లడిస్తున్నది. దీని అర్థం ఏమిటంటే ఒత్తిడి గణాలు సాంప్రదాయ, ఆధునిక లక్షణాల సమ్మేళనం. అనేక ఒత్తిడి గణాలు తమ ప్రయోజనాల సాధనకు, ఆధునిక సాంకేతిక పద్ధతులను అనుసరిస్తున్నప్పటికీ, అనేక సంకుచిత భావనాలకు, విధేయతలకూ కట్టుబడిఉన్నాయి. ఈ విధమైన సాంప్రదాయతత్వం ఒత్తిడి గణాలకు అనేకమైన సమస్యలను సృష్టిస్తున్నది. తమ కార్యకలాపాలలో ఒత్తిడి గణాలు కులం, మతం, ప్రాంతీయతత్వం మొదలైన సాంప్రదాయ శక్తుల ప్రభావానికి గురవుతున్నాయి.

మూడు, భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయాలలో పాల్గొంటున్నప్పటికీ, వాటికి స్పష్టమైన రాజకీయ నిబద్ధత లేదు. అని తరచూ తమ రాజకీయ విధేయతలను మార్పు చేయటం జరుగుతుండటంతో, వాటి రాజకీయ సంస్కృతిలో అస్థిరత చోటుచేసుకుంది. రాజకీయ పార్టీలు, వాటి భావజాలం పట్ల ఒత్తిడి గణాలకు స్పష్టమైన నిబద్ధత లేదు. ఉదాహరణకు దేశంలోని వ్యాపార ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయంగా చీలిపోవటమే కాక, వాటి పట్ల భిన్న దృక్పథాలను కలిగివున్నాయి. ఈ వ్యాపార ఒత్తిడి గణాలు సాధారణంగా అధికార పార్టీకే మద్దతు ఇవ్వటం జరుగుతుంది. ఉదాహరణకు, గతంలో కాంగ్రెస్ పార్టీ కేంద్రంలో అధికారంలో కొనసాగినంత కాలం దేశంలోని వివిధ వాణిజ్య వ్యాపార ప్రయోజన గణాలు కాంగ్రెస్ పార్టీకి మద్దతునిచ్చాయి. కానీ కాంగ్రెస్ పార్టీ అధికారం కోల్పోయాక ఈ గణాలు కాంగ్రెస్‌కు తమ మద్దతును ఉపసంహరించుకోవటం జరిగింది.

నాలుగు, స్పష్టమైన సైద్ధాంతిక భావజాలం లేకపోవటం భారతదేశంలోని ఒత్తిడి గణాలు అసాంఘిక (Anomic) వ్యవస్థలుగా రూపొందాయనీ వీనర్ అభిప్రాయపడ్డాడు. అంటే ఈ ఒత్తిడి గణాలు సమాజంలో అరాచక పరిస్థితులను, చట్టరాహిత్య పరిస్థితులను సృష్టిస్తున్నాయని వీనర్ అభిప్రాయపడ్డాడు. ఈ ఒత్తిడి గణాలకు అభివృద్ధి చెందిన దేశాలలోని ఒత్గిడి గణాలు

అనుసరిస్తున్న లాబీయింగ్ పద్ధతిని అనుసరించటంలో ఆసక్తిని కనబరచలేదు. ఈ ఒత్తిడి గణాల సమ్మెలు, బంద్‌లు, ఘెరావ్‌లు వంటి పద్ధతులను ఉపయోగించడానికే ప్రాధాన్యతను కనపరుస్తున్నాయి.

చివరగా, కొందరు రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం అభివృద్ధిచెందిన పాశ్చాత్య దేశాలలోని ఒత్తిడి గణాలకు భిన్నంగా, భారతదేశంలోని ఒత్తిడి గణాలకు స్వతంత్రమైన ఉనికి లేకపోగా, అవి రాజకీయాలలో స్వతంత్రమైన పాత్రను నిర్వహించటం లేదు. ఈ గణాలు అనేక రాజకీయ పరిమితులకు లోబడి పనిచేస్తున్నాయి. అనేక ఒత్తిడి గణాలు బహిరంగ రాజకీయ పార్టీలకు మద్దతు నిచ్చేందుకు సంకోచిస్తున్నాయి. కొన్ని ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయ పార్టీలకు నిగూఢంగా మద్దతు నిస్తున్నాయి. ఈ విధమైన ధృక్పధం ఫలితంగా ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయ ప్రక్రియలో చురుకుగా, బహిరంగంగా పాల్గొనటం లేదని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. ఈ పరిస్థితి అధికార రాజకీయ పార్టీకి అనుకూలిస్తున్నదని వారు పేర్కొన్నారు.

ఈ విధంగా భారతదేశంలోని వివిధ ఒత్తిడి గణాల స్వభావాన్ని, రాజకీయాలలో వాటి పాత్రను అర్థం చేసుకోవటం చాలా క్లిష్టం. కోచానిక్ (Kochanek) అనే రచయిత అభిప్రాయపడినట్లు భారతదేశంలో రాజకీయ పార్టీల, ప్రయోజన గణాల మధ్య పరస్పర సంబంధాలు ప్రయోజనగణాల మధ్య పరస్పర సంబంధాలు, గణ సిద్ధాంతవేత్తలు ఊహించిన వాటికంటే సంక్లిష్టమైనవి. భారతదేశ సందర్భంలో రాజకీయ వ్యవస్థ గణచర్యకు తగిన ప్రమాణాలను నిర్ధారించింది. అందుచేత ఈ దేశంలో ఒత్తిడి గణాల ప్రక్రియను రాజకీయ వ్యవస్థతో వాటికి కల విస్తృతమైన, సంక్లిష్టమైన సంబంధాల నేపధ్యంలో విశ్లేషించాల్సి ఉందని కోచానిక్ అభిప్రాయం.

భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయ వ్యవస్థలో స్పష్టమైన పాత్రను నిర్వహిస్తున్నాయి. కానీ ఈ దేశంలో రాజకీయ ప్రక్రియలో ఒత్తిడి గణాల పాత్రకు, అభివృద్ధిచెందిన పాశ్చాత్య దేశాలలో రాజకీయాలలో ఒత్తిడి గణాల పాత్రకు మధ్య భిన్నత్వం ఉంది. ఒత్తిడి గణాలు నిర్వహిస్తున్న పాత్ర భారతరాజకీయాలకు కొన్ని సమస్యలను సృష్టిస్తున్నది.

4.5 భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల చరిత్ర :

భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో సంభవించిన పరిమాణం. వలస పాలన కాలంలోనే ఒత్తిడి గణాలు అవతరించినప్పటికీ అప్పట్లో వాటి సంఖ్య అతిస్వల్పం. కేవలం సాంప్రదాయ వర్గాలకు ప్రాతినిధ్యం వహించిన కొన్ని ఒత్తిడి వర్గాలు మాత్రమే ప్రభుత్వంపై ఒత్తిడి తెచ్చి తమ ప్రయోజనాలను నెరవేర్చుకోగలిగాయి. ఈ ఒత్తిడి వర్గాలు క్రమబద్ధంగా వ్యవస్థీకృతం చెందకపోవటమేకాక ఆధునిక రాజకీయ వ్యవస్థల పంథాలో పనిచేయలేదు. అయితే స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో పరస్పరం సంఘర్షణ కలిగిన అనేక ప్రయోజనగణాలు అవతరించి దేశ రాజకీయాలలో పాత్రను నిర్వచించటం ప్రారంభమైంది. క్రమంగా ఈ ఒత్తిడి గణాలు అభివృద్ధిచెంది, రాజకీయాలలో కీలకమైన, స్పష్టమైన పాత్రను నిర్వహిస్తున్నాయి. అయితే ఈ ఒత్తిడి గణాలు అభివృద్ధిచెందిన పాశ్చాత్య దేశాలలోని ఒత్తిడి గణాలతో అనేక అంశాలతో విభేదిస్తాయి.

భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు వ్యవస్థీకృతం చెందని, క్రమబద్ధతలేని బహుళ పార్టీ వ్యవస్థ చట్రంలో పనిచేయటం వలన అని కొన్ని ప్రత్యేక లక్షణాలను అలవరచుకొన్నాయి. భారతదేశంలో రాజకీయంగా నిబద్ధత కలిగిన ఒత్తిడి గణాల సంఖ్య పరిమితం. ఈ ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయపార్టీలతో తమ అనుబంధాన్ని తరచూ మార్చుకొంటున్నాయి. భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు పూర్తిగా ఆధునికపంథాలో నిర్వహింపబడటం లేదు. ఈ గణాల నిర్వహణను కులం, మతం, బంధుప్రీతి, ప్రాంతం మొదలైన సంకుచిత భావాలు ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేస్తున్నాయి. ఈ విధంగా భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు సాంప్రదాయ, ఆధునిక అంశాల సమ్మేళనం. ఈ ఒత్తిడి గణాలు ఒకప్రక్క లాబీయింగ్, వివిధ మార్గాల ద్వారా రాజకీయపార్టీలు, శాసనసభల సభ్యులు, ప్రభుత్వ ఉద్యోగులను ప్రభావితం చేయటం వంటి ఆధునిక పద్ధతులను ఉపయోగిస్తూనే, మరో ప్రక్క అవి కులం,

మతం, బంధుత్వం వంటి సాంప్రదాయ శక్తులపై బహిరంగంగానే ఆధారపడుతున్నాయి. కొందరు రచయితల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు తమ ప్రయోజనాల సాధనకు లాబీయింగ్, సంప్రదింపులు, చర్చలు వంటి శాంతియుతమైన పద్ధతులను ఉపయోగిస్తూనే మరోప్రక్క హింసాత్మక మార్గాలను అనుసరిస్తున్నాయి. ఈ విధంగా కొన్ని ఒత్తిడిగణాలు రాజకీయ వ్యవస్థను అస్థిరతకు గురిచేసే శక్తులుగా రూపొందాయి. చివరగా భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయంగా తటస్థంగా వ్యవహరిస్తూనే ఎన్నికలలో కొన్ని రాజకీయ పార్టీలకు తోడ్పడుతున్నాయి. కొన్ని రాజకీయ పార్టీలు కూడా తమ రాజకీయ ప్రయోజనాల సాధనకు కొన్ని ఒత్తిడి గణాలకు మద్దతును కనపరుస్తున్నాయని పరిశోధకులు వెల్లడిస్తున్నారు. భారతదేశంలో

4.6 భారత దేశంలో ఒత్తిడి గణాల రకాలు :

ఆల్మండ్, పావెల్‌లు ఒత్తిడి గణాలను ఈ క్రింది తరగతులుగా విభజించారు.

1) సంస్థీకృత ఒత్తిడి గణాలు (Institutional Pressure Groups)
2) సంఘాల రూపంలో ఉన్న ఒత్తిడి గణాలు (Associational Pressure Groups)
3) సంఘాల రూపంలో లేని ఒత్తిడి గణాలు (Non - Associational Pressure Groups)
4) అసాంఘిక ఒత్తిడి గణాలు (Anomic Pressure Groups)

సంస్థీకృత ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయపార్టీలు, శాసనసభలు, సైనికదళాలు, ఉద్యోగ బృందాలు వంటి వ్యవస్థీకృత సంస్థలలో అవతరిస్తాయి. ఈ ఒత్తిడి గణాలు లాంఛనప్రాయమైనవి. ఈ ఒత్తిడి గణాలు తమ స్వంత ప్రయోజనాలను వ్యతిరేకరిస్తాయి. సంఘాల రూపంలో ఉన్న ఒత్తిడి గణాలు ప్రత్యేక వర్గాల ప్రయోజనాలను వ్యక్తీకరించేందుకు ఏర్పడిన ప్రత్యేకీకరణ కలిగిన నిర్మాణాలు. ఈ ఒత్తిడి గణాలకు కార్మిక సంఘాలు, ప్రభుత్వ ఉద్యోగుల సంఘాలు ప్రధానమైన ఉదాహరణలు. ఈ ఒత్తిడి గణాలనే వృత్తి సంఘాలు అని కూడా పిలుస్తారు.

పాల్‌బ్రాస్ భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలను ఈ క్రింది మూడు తరగతులుగా విభజించాడు.

1) పాశ్చాత్య పారిశ్రామిక దేశాలతో సమానంగా వ్యవస్థీకృతమైన ప్రయోజనగణాలు.
2) వివిధరకాల ఉద్యమాల ద్వారా సమీకరించబడే డిమాండ్ గణాలు (Demand Groups)
3) పార్లమెంటు, శాసనసభ మొదలైన ప్రాతినిధ్య సంస్థలను ప్రభావితం చేసే ప్రభావ వర్గాలు.

మొట్టమొదటి తరగతికి చెందిన వ్యవస్థీకృత ప్రయోజన గణాలలో కార్మిక సంఘాలు, వ్యాపారస్థుల సంఘాలు, వృత్తి సంఘాలు, ప్రభుత్వ ఉద్యోగుల సంఘాలు. ఈ సంఘాలు జాతీయ, రాష్ట్ర, స్థానిక స్థాయిలలో ఉంటాయి. వీటితోపాటు కొన్ని తాత్కాలిక వ్యాపారస్తుల సంఘాలు ఉన్నాయి. ఈ వ్యాపార గణాలు తమ ప్రయోజనాలకు హాని కలిగించిన ప్రభుత్వ విధానాలకు వ్యతిరేకంగా ఉద్భవించేందుకు తగిన సమయంలో ఏర్పడతాయి. ఆహారధాన్యాల వర్తకుల సంఘాలు, వస్త్రవ్యాపారుల సంఘాలు, బంగారు పనివారి సంఘాలు వీటికి ఉదాహరణ. ఈ ప్రయోజన గణాలు జనాభాలోని అతిస్వల్పమైన వర్గాలలో ఏర్పడతాయి. ఈ గణాలలోని సభ్యుల సంఖ్య మొత్తం జనాభాలో 10 శాతానికి మించదు.

రెండవ తరగతి ప్రయోజన గణాలకు చెందిన డిమాండ్ గణాలు కాలానుగుణంగా వ్యవస్థీకృతంకాని రంగాలకు చెందిన వ్యక్తుల డిమాండ్ల సాధనకు ఉద్యమిస్తాయి. ఈ ప్రయోజనలో విద్యార్థి సంఘాలు, రైతు సంఘాలు, మతపరమైన లేదా భాషా పరమైన లేదా ప్రాంతీయపరమైన ప్రయోజన గణాలు ప్రధానమైనవి.

మూడవ తరగతికి చెందిన ప్రయోజనగణాలు ప్రత్యేక ప్రయోజనానికై ఏర్పాటు చేయబడతాయి. ఈ ప్రత్యేక ప్రయోజనాలను సాధించేందుకు ప్రజలను సమీకరించగలిగిన సామర్థ్యం కలిగిన లాంఛనప్రాయంకాని నాయకులు లేదా సంఘ శ్రేష్ఠులు గణాలలో వీటికి నాయకత్వం వహిస్తారు. వీరు పార్లమెంట్‌లోని షెడ్యూల్డు కులములకు లేదా ముస్లిం మైనారిటీకి నాయకులు మొదలైనవారు. వీరు తమ వర్గాలకు గల ప్రత్యేక ప్రయోజనాలను సాధించేందుకు ప్రభుత్వ విధానాలను ప్రభావితం చేస్తారు.

ఈ మూడు తరగతులకు చెందిన ఒత్తిడి గణాలతోపాటు కేవలం భారతదేశానికి మాత్రమే పరిమితమైన కొన్ని ప్రయోజన గణాలు మాత్రమే ఉన్నాయి. అవి, పునరుద్ధరణ ఉద్యమాలు (Reviavalist Movements), కులసంఘాలు (Caste Associations). వలసపాలన కాలంలో ప్రభుత్వ విధానాల ఫలితంగా అనేక దురన్యాయాలకు గురవటం లేదా తమ సాంప్రదాయ పద్ధతులకు భిన్నమైన పద్ధతులను తమపై బలవంతంగా రుద్దటం జరిగినప్పుడు ఆ విధానాలను ప్రతిఘటించేందుకు పునరుద్ధరణ ఉద్యమాలు తలెత్తుతాయి. ఈ ఉద్యమాలకు ఆర్యసమాజం గొప్ప ఉదాహరణ. కాగా, గో సంరక్షణకు ఏర్పడిన సమాజాలు, సంఘాలు మరొక ప్రధాన ఉదాహరణ. ఈ తరహాకు చెందిన మరో ప్రయోజనగణాలే కులసంఘాలు. కులసంఘాలలో కొన్ని లాంఛనప్రాయమైనవి. గ్రామీణ ప్రాంతాలలో, చిన్న పట్టణాలలో కులసంఘాలు చురుకుగా పనిచేస్తున్నాయి. భారతదేశంలో ప్రధానంగా షెడ్యూలు కులాల ప్రజలు వివిధ స్థాయిలో వ్యవస్థీకృతమైన సంఘాలను ఏర్పరచుకొన్నారు.

సంఘాల రూపంలోని ఒత్తిడి గణాలు బంధుత్వం, జాతి, ప్రాంతం, కులం, మతం, వంటి సామాజిక అంశాల ప్రాతిపదిక మీద ఏర్పడే గణాలు. ఈ ఒత్తిడి సంఘాలు తమ ప్రయోజనాలను లాంఛనప్రాయంకాని పద్ధతులలో వ్యక్తులు, మత లేదా కుల పెద్దలు మొదలైనవారి ద్వారా వ్యక్తపరుస్తాయి. ఈ ఒత్తిడి సంఘాలకు కులసంఘాలు, మత సంఘాలు, భాషా సంఘాలు మొదలైనవి ప్రధాన ఉదాహరణలు. భారతదేశంలో ఈ ఒత్తిడి గణాలు అతి చురుకుగా పనిచేస్తున్నాయి.

ఆల్మండ్, పావెల్‌ల అభిప్రాయం ప్రకారం సాధారణంగా అసాంఘిక ఒత్తిడి గణాలు అభివృద్ధిచెందుతున్న దేశాలలో గోచరిస్తాయి. ఈ ఒత్తిడి గణాలు భారతదేశంలో కూడా చురుకుగా పనిచేస్తున్నాయి. ఈ ఒత్తిడి గణాలు పర్యోజనితంగా ఏర్పడి తమ ప్రయోజనాల సాధనకు ప్రదర్శనలు, ర్యాలీలు, ఆత్మాహుతులు, హర్తాళ్ళు, పికెటింగ్‌లు, ధర్నాలు, సమ్మెలు, నిరాహారదీక్షలు, ప్రభుత్వ ఆస్థుల విధ్వంసం వంటి రాజ్యాంగేతర పద్ధతులను ఉపయోగిస్తాయి.

4.7 భారతదేశంలో ప్రయోజన గణాలు :

భారతదేశంలోని వివిధ ప్రయోజన గణాల నిర్మాణం, లక్ష్యాలు, తమ కార్యకలాపాలు తమ పనితీరును, ప్రభావాన్ని ఈ క్రింది విధంగా వివరించవచ్చును.

4.7.1 వ్యాపార గణాలు :

భారతదేశంలో వలసపాలనా కాలంలో వ్యాపార గణాలు వలస పాలకులకు సహకరించాలా ? లేక జాతీయోద్యమంలో పాల్గొనాలా ? అనే సందిగ్ధత పరిస్థితిలో కొనసాగినట్లు కొందరి రచయితల అభిప్రాయం. అయితే స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో వ్యవస్థీకృత వ్యాపార రంగం సైద్ధాంతిక భావజాలం, తమ స్వప్రయోజనాల మధ్య ఊగిసలాడటం సంభవించిందని, మరోవైపు అప్పట్లో అధికారంలో ఉన్న కాంగ్రెస్ పార్టీకి లేదా ప్రైవేటు రంగాన్ని సమర్థించిన కొన్ని ఇతర రాజకీయ పార్టీలకు మధ్య తన విధేయతను తరచూ మార్పు చేయటం జరిగిందని కోచానర్ పేర్కొన్నాడు. భారతదేశంలో వ్యాపార గణాల రాజకీయపాత్ర

కొన్ని వ్యవస్థీకృత వ్యాపార ప్రయోజన గణాలతో సన్నిహితంగా ముడిపడి ఉంది. భారతదేశంలో మొట్టమొదటి వ్యాపార ప్రయోజన గణం అయిన కలకత్తా ఛాంబర్ ఆఫ్ కామర్స్ 1834లో స్థాపించబడింది. దీని తరువాత మద్రాసు, బొంబాయిలలో కూడా వ్యాపార సంఘాలు ఏర్పాటయ్యాయి. వీటి తరువాత భారత్ ఛాంబర్ ఆఫ్ కామర్స్, బెంగాల్ జాతీయ ఛాంబర్ అనే మరో రెండు వ్యాపార ప్రయోజనగణాలు ఏర్పాటు చేశారు. 1926లో సుప్రసిద్ధ పారిశ్రామికవేత్త జి.డి.బిర్లా కలకత్తాలో ఛాంబర్ ఆఫ్ కామర్స్‌ను స్థాపించాడు. దేశ స్వాతంత్ర్యానంతరం మూడు ప్రధాన వ్యాపార సంఘాలు ఏర్పాటు చేయబడ్డాయి. అవి : 1) ఫెడరేషన్ ఆఫ్ ఇండియన్ ఛాంబర్స్ ఆఫ్ కామర్స్, 2) అసోసియేటెడ్ ఛాంబర్ ఆఫ్ కామర్స్, 3) ఆల్ ఇండియా మాన్యుఫ్యాక్చరర్స్ ఆర్గనైజేషన్. మొదటి నుంచి ఈ మూడు వ్యాపార సంఘాలు ప్రభుత్వ విధానాలను నిర్ణయాలను ప్రభావితం చేస్తున్నాయి.

దేశానికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన ప్రారంభంలో అప్పట్లో అధికారంలో కొనసాగుతున్న అత్యంత శక్తివంతమైన పార్టీ అయిన కాంగ్రెస్‌కు మద్దతు ఇవ్వాలా ? వద్దా ? అనేది ఆనాటి వ్యాపార సంఘాల ముందు ప్రధాన ప్రశ్నగా మిగిలింది. అంతేకాక నెహ్రూ నాయకత్వంలోని కాంగ్రెస్ పార్టీ సోషలిస్ట్ విధానం పట్ల మొగ్గుచూపటంలో వారి పరిస్థితి మరింత సున్నితంగా రూపొందింది. అప్పటి ప్రముఖ పారిశ్రామికవేత్తలందరూ నెహ్రూ ప్రతిపాదించిన సోషలిస్ట్ తరహా సమాజం అనే సిద్ధాంతానికి తీవ్రంగా విమర్శించారు. అయితే వారు నెహ్రూ సోషలిస్ట్ విధానాలపట్ల రెండు భిన్నమార్గాలలో ప్రతిస్పందించారు. జి.డి. బిర్లా మొదలైన కొందరు ప్రముఖ పారిశ్రామిక వేత్తలు నెహ్రూ ప్రభుత్వ విధానాలపట్ల వాస్తవపూరితమైన, హేతుబద్ధమైన దృక్పథాన్ని అనుసరించారు. దీనికి భిన్నంగా జె.ఆర్.టి. టాటా మొదలైన ఇతర పారిశ్రామిక వేత్తలు కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వం ఆర్థిక విధానాలను తీవ్రంగా విమర్శించారు.

ఈ రెండు భిన్నదృక్పథాలు కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వ విధానాల పట్ల దేశంలోని ఇద్దరు ప్రముఖ పారిశ్రామిక వేత్తల ప్రతిస్పందనలపై ఆధారపడ్డాయి. బిర్లా నెహ్రూ నాయకత్వంలోని ప్రభుత్వం సోషలిస్ట్ విధానాలు వ్యాపార ప్రయోజనాలకు అతి తక్కువ స్థాయిలో హానికరమైనవని భావించారు. ఈ దృక్పథానికి భిన్నంగా జె.ఆర్.టి. టాటా వర్గం నెహ్రూ ప్రభుత్వం అనుసరిస్తున్న ఆర్థిక విధానాలు, ప్రధానంగా సోషలిస్ట్ ప్రణాళికలపై తన వ్యతిరేకతను వ్యక్తపరిచింది.

ఈ విధంగా భారతదేశంలో వ్యాపార వ్యవస్థీకృత వ్యాపార గణాలు కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వం అనుసరించిన సోషలిస్ట్ విధానాలను వ్యతిరేకించినప్పటికీ జన సంఘ్ స్వతంత్రపార్టీ, భారతీయ లోక్‌దళ్ వంటి మితవాదపార్టీల ఆర్థిక విధానాలను సమర్థించలేదు. దీనికి అప్పట్లో ఈ పార్టీలు కాంగ్రెస్‌కు పత్యామ్నాయంకాదనే వాటి అభిప్రాయమే కారణం.

భారతదేశంలోని వ్యవస్థీకృత వ్యాపారగణాలు తమ ప్రయోజనాలను పరిరక్షించేందుకు లేదా సాధించేందుకు అనేకరకాల పద్ధతులను అనుసరిస్తున్నాయి. వాటిలో ప్రధానమైనవి : 1) ప్రభుత్వంతో సంప్రదింపులు, ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు, పార్లమెంట్, శాసనసభ్యులతో సభ్యులతో ప్రభుత్వ ఉద్యోగులతో సంబంధాలు, వివిధ ప్రభుత్వ శాఖల సంప్రదింపుల సంఘాలలో, కార్యకలాపాలలో, భాగస్వామ్యం, ప్రభుత్వానికి సలహాలు, సాంకేతిక నైపుణ్యాన్ని అందజేయటం, సదస్సుల నిర్వహణ, లాభీయింగ్ మొదలగునవి. వీటితోపాటు వ్యవస్థీకృత వ్యాపార ప్రయోజనగణాలు వివిధ రాజకీయ పార్టీలకు, ప్రధానంగా అధికార పార్టీకి వివిధ సమయాలలో ధనసహాయం లేదా నిధులను సమకూర్చటం ద్వారా ప్రభుత్వ విధానాలను నిర్ణయాలను ప్రభావితం చేయటానికి ప్రయత్నిస్తున్నాయని అనేక మంది రాజనీతిశాస్త్రవేత్తలు తరచుగా పేర్కొనటం జరుగుతున్నది. వ్యాపార ప్రయోజన గణాల రాజకీయ ప్రవర్తనను విశ్లేషిస్తే, రాజకీయపార్టీలతో తమ సంబంధాలలో ఈ ప్రయోజనగణాలు వివిధ రాజకీయపార్టీలకు ఎన్నికల నిధులను భారీ పరిమాణంలో అందచేస్తున్నట్లు గుర్తించవచ్చునని జె.సి.జొహరి పేర్కొన్నాడు. ఈ ప్రయోజనాల

గణాలు వివిధ పార్టీలకు ఎన్నికల నిధులను సమకూర్చటం ద్వారా వాటిని నిర్ణయీకరణ ప్రక్రియనేకాక, ఎన్నికలలో వాటి తరపున పోటీచేసే అభ్యర్థుల ఎంపికనుకూడా ప్రభావితం చేసేందుకు ప్రయత్నిస్తున్నాయని జోహరి అభిప్రాయం.

4.7.2. కార్మిక సంఘాలు :

రాజకీయ ప్రక్రియను ప్రభావితం చేసే ఒత్తిడి గణాలలో కార్మిక సంఘాలకు (Labour Unions) ప్రత్యేకస్థానం ఉంది. మిగతా ఒత్తిడి గణాల కంటే కార్మికసంఘాలు రాజకీయాలను అధికంగా ప్రభావితం చేస్తాయి. సాధారణంగా మిగిలిన ఒత్తిడి గణాలు కేవలం ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలకే పరిమితం. కార్మికసంఘాలు దాదాపు అన్నిరకాల రాజకీయవ్యవస్థల్లో ఒత్తిడి గణాలుగా కీలకపాత్ర వహిస్తాయి. వ్యాపార ప్రయోజన గణాల మాదిరి కార్మిక సంఘాలు కూడా రాజకీయపార్టీలతో అనుబంధం ఏర్పరచుకొంటాయి. ఈ అనుబంధం రాజకీయపార్టీలకు, కార్మిక సంఘాలకు కూడా ప్రయోజనం చేకూరుస్తుంది. అధిక వేతనాలు, మెరుగైన పని పరిస్థితులు, వివిధ సదుపాయాలు, సౌకర్యాల కల్పన, ఉద్యోగి భద్రత, హక్కుల పరిరక్షణ, నిర్వహణ ప్రక్రియలో భాగస్వామ్యం, యాజమాన్యం నిరుంకుశ ధోరణి నుంచి రక్షణ మొదలైన లక్ష్యాల సాధనకు వివిధ రూపాలలో ఉద్యమించటం, కార్మిక సంస్థల ప్రధాన కర్తవ్యం. కార్మిక సంఘాలు చేపట్టే ప్రతి కార్యకలాపం వెనుక రాజకీయపార్టీల ప్రమేయం ఉంటుందని, ఇది కార్మిక సంఘాలపై రాజకీయ పార్టీలు లేదా రాజకీయ నాయకుల నియంత్రణ ఉంటుందనే, వాస్తవానికి నిదర్శనం అనీ కొందరు రచయితలు పేర్కొన్నారు.

భారతదేశంలో కార్మిక సంఘాలకు సుదీర్ఘమైన చరిత్ర ఉంది. ఈ దేశంలో కార్మిక సంఘాలు వలసపాలన కాలంలోనే ప్రారంభమయ్యాయి. 1920లో లాలాలజపతిరాయ్ ప్రారంభించిన అఖిల భారత కార్మిక సంఘ (All India Trade Union Congress) న్ని దేశంలో మొట్టమొదటి కార్మికసంఘంగా పరిగణించవచ్చును. ఈ కార్మిక సంఘం స్వాతంత్ర్యసాధనకు కట్టుబడి ఉండటం వలన జాతీయ కాంగ్రెస్‌కు కార్మిక విభాగంగా పరిగణింపబడింది. దేశంలో కమ్యూనిస్ట్ ఉద్యమం బలపడటంతో ఈ కార్మిక సంఘంలో సహజంగానే చీలిక ఏర్పడింది. 1928లో కమ్యూనిస్టులు ఈ కార్మిక సంఘం నాయకత్వాన్ని చేపట్టేందుకు ప్రయత్నించటంతో అఖిల భారత కార్మిక సంఘంలో చీలిక ఏర్పడింది. దానితోపాటు దేశంలోని కాంగ్రెస్ నాయకత్వంలోని ఇతర కార్మిక సంఘాలలో కూడా చీలిక సంభవించింది. కాంగ్రెస్ పార్టీ తన సొంత కార్మిక సంఘమైన ఇండియన్ ట్రేడ్ యూనియన్ ఫెడరేషన్ను (Indian Trade Union Federation) ఏర్పాటు చేసుకుంది. దాని ఫలితంగా కమ్యూనిస్ట్‌లు కూడా ట్రేడ్ యూనియన్ కాంగ్రెస్ (Trade Union Congress) పేరుతో తమ స్వంత కార్మిక సంఘాన్ని ఏర్పరచుకొన్నారు. ఈ విధంగా కాంగ్రెస్, కమ్యూనిస్ట్‌లు తమ సంబంధాలను త్రెంచుకున్న తర్వాత ఈ రెండు పార్టీలు తమ కార్మిక సంఘ ఉద్యమాన్ని సమర్థవంతంగా కొనసాగించలేకపోయాయి. ఈ వాస్తవాన్ని గుర్తించిన కమ్యూనిస్ట్‌లు 1935లో తమ కార్మిక సంఘాన్ని రద్దుచేసి, దానిని కాంగ్రెస్ అధీనంలో ఉన్న అఖిల భారత కార్మిక సంఘంలో విలీనంచేసారు.

1940 దశాబ్దంలో సంభవించిన రెండవ ప్రపంచ యుద్ధం భారతదేశంలోని కార్మిక ఉద్యమాన్ని ఒక నూతన మలుపు త్రిప్పింది. ఈ యుద్ధంలో భారతదేశం పాల్గొనటంపై దేశంలోని వివిధ కార్మిక సంఘాలలో విభేదాలను పొడసూపాయి. 1940లో దేశంలోని కార్మికులలో ఒక వర్గం యం.యన్. రాయ్ నాయకత్వంలో భారత కార్మిక సమాఖ్య (Indian Federation of Labour) ను ఏర్పాటు చేసుకొని ఫాసిజానికి వ్యతిరేకంగా రెండవ ప్రపంచ యుద్ధంలో ఇంగ్లాండ్‌కు సహకరించాలని నిశ్చయించింది. ఇదే సందర్భంలో కాంగ్రెస్‌పార్టీ అధీనంలో ఉన్న అనేక కార్మిక సంఘాలు అఖిల భారత కార్మిక సంఘం నుంచి విడిపోయి 1944లో భారత జాతీయ కార్మిక సంఘాల సమాఖ్య (Indian National Trade Union Congress) ను స్థాపించాయి.

కాంగ్రెస్ అధీనంలో ఉన్న కార్మికసంఘాల పంధాన్ని అనుసరిస్తూ దేశంలోని సోషలిస్ట్ కార్మిక నాయకులు కూడా అఖిల భారత ట్రేడ్ యూనియన్ కాంగ్రెస్ నుండి విడిపోయి, హిందూ మజ్‌దూర్ సభ (Hindu Mazdur Sabha) అనే పేరుతో ఒక కార్మిక సంఘాన్ని స్థాపించారు. ఇదే విధంగా కొందరు కమ్యూనిస్ట్ నాయకులు కూడా సంయుక్త ట్రేడ్ యూనియన్ కాంగ్రెస్ (United Trade Union Congress) ను స్థాపించారు. ఈ విధంగా దేశానికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చేనాటికి దేశంలో నాలుగు జాతీయ స్థాయి కార్మిక సంఘాలు ఉన్నాయి. ఈ నాలుగు సంఘాలకు నాలుగు విభిన్న రాజకీయపార్టీలు ఆధిపత్యం వహించాయి.

స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో దేశంలోని కార్మిక సంఘాల ఉద్యమం అనేక మార్పులకు లోనయింది. ఈ కార్మిక సంఘాలు సిద్ధాంతాలు, తదితర కారణాల వల్ల అనేక చీలికలకు గురిఅయ్యాయి. దేశంలో ప్రతి ప్రధాన రాజకీయపార్టీ తనకు అనుబంధంగా కార్మిక విభాగాలను ఏర్పరచుకొంది. కాంగ్రెస్ పార్టీ భారత రాజకీయ ట్రేడ్ యూనియన్ కాంగ్రెస్ (INTUC)ను కమ్యూనిస్ట్‌లు అఖిల భారత ట్రేడ్ యూనియన్ కాంగ్రెస్ (AITUC) ను, సోషలిస్ట్ పార్టీలు హింద్ మజ్‌దూర్ సభ (HMS)ను, మరికొందరు యునైటెడ్ ట్రేడ్ యూనియన్ కాంగ్రెస్ (UTUC) ని భారతీయ జనతా పార్టీ (వెనుకటి జనసంఘ్) హింద్ మజ్‌దూర్ పరిషత్ (HMP) ఈ విధంగా అనేక కార్మిక సంఘాలను ఏర్పరచుకొన్నాయి. దేశంలో ఈ నాలుగు ప్రధాన కార్మిక సంఘాలతో పాటు అనేక ఇతర కార్మిక సంఘాలు ఏర్పాటయ్యాయి.

భారతదేశంలో కార్మిక సంఘాల సంఖ్య క్రమంగా పెరుగుతూ వచ్చిందని ప్రభుత్వ గణాంకాలు వివరిస్తున్నాయి. దేశానికి స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన సమయంలో (1947) లో రిజిష్టర్ కాబడిన కార్మిక సంఘాల సంఖ్య 2766. వాటిలోని సభ్యుల సంఖ్య దాదాపు 16,62,000. 1964 - 65 నాటికి ఈ కార్మిక సంఘాల సంఖ్య 12,801కి, వాటి సభ్యుల సంఖ్య 36,54,000 కు కాగా, 1977లో రిజిష్టర్ చేయబడన కార్మిక సంఘాల సంఖ్య 30,810 కి పెరగగా, 1992 నాటికి వాటి సంఖ్య 55,675కు చేరుకుంది.

భారతదేశంలో కార్మిక సంఘాలు తమ సభ్యుల ప్రయోజనాల పరిరక్షణకు, వారి సంక్షేమానికి అనేక చర్యలను చేపడుతున్నాయి. భారతదేశంలో పారిశ్రామికీకరణ, ఆర్థికాభివృద్ధి వేగంగా సంభవిస్తుండటం వలన, కార్మిక సంఘాల స్వభావం, కార్యకలాపాలు, పాత్రలలో గణనీయమైన మార్పులు చోటుచేసుకుంటున్నాయి. గతంలో కార్మిక సంఘాలు ఏదో ఒక రాజకీయ భావజాలానికి లేదా రాజకీయ పార్టీకి కట్టుబడి ఉండటంతోపాటు, ఇతర రాజకీయ భావజాలం, సిద్ధాంతాలకు కట్టుబడిన కార్మిక సంఘాల పట్ల శత్రుత్వ వైఖరిని ప్రదర్శించాయి. కానీ ఇటీవల కాలంలో దేశంలోని వివిధ పరిశ్రమలలో విద్యావంతులు, నిపుణులైన ఉద్యోగుల సంఖ్య పెరగటం వలన ఈ కార్మిక సంఘాల ధోరణిలో స్పష్టమైన మార్పు వ్యక్తమవుతున్నది. అంతేకాక, ఇటీవల కాలంలో విద్యుచ్ఛక్తిని ఉత్పత్తిచేసే పరిశ్రమలు మొదలైన అనేక నూతన పరిశ్రమలు స్థాపించబడుతున్నాయి. ఈ నూతన పరిశ్రమలలో కార్మికులు తమ సొంత కార్మిక సంఘాలను ఏర్పరచుకోవటం జరుగుతున్నది. ఈ కార్మిక సంఘాలు దేశంలో కేంద్రీకృత కార్మిక సంఘాలతో అనుబంధం కాకుండా, స్వంత వ్యవస్థలుగా వ్యవహరిస్తున్నాయి. అంతేకాక ఈ కార్మిక సంఘాలకు బయటి వ్యక్తులకు కాక సంబంధిత పరిశ్రమలలోని ఉద్యోగులే నాయకత్వం వహిస్తున్నారు.

మైరన్ వీనర్ అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో కార్మిక సంఘాల ఉద్యమం చాలా బలహీనమైంది. కార్మిక సంఘాల సంఖ్య విస్తృతంగా ఉన్నప్పటికీ, వాటి ఆదాయం పరిమితం. కార్మిక సంఘాల కార్యకలాపాలు కేవలం ఎన్నికలకు, సమ్మెలకు వివిధ రకాల ప్రదర్శనలకూ మాత్రమే పరిమితం. కార్మిక సంఘాలు అరుదుగా మాత్రమే తమ సభ్యులకు అవసరమయ్యే కార్యకలాపాలను చేపడుతున్నాయి. కాగా, కొన్ని కార్మిక సంఘాలు బయటవారి నాయకత్వంలో ఉన్నాయి. రాజకీయ నాయకులు కార్మికుల సంఘాలను నియంత్రిస్తూ వాటిని తమ రాజకీయ ప్రయోజనాలకు వినియోగించటం

జరుగుతున్నది. దీని ఫలితంగా కార్మిక సంఘాల రాజకీయకీకరణపై విమర్శలు చెలరేగుతున్నాయి.

భారతదేశంలో కార్మిక సంఘాలు వివిధ సైద్ధాంతిక దృక్పధాలను కలిగివుండి, తమ కోర్కెల సాధనకు వివిధ పద్ధతులను వినియోగిస్తున్నాయి. కాంగ్రెస్ పార్టీ అధీనంలోవున్న ఐ.యన్.టి.యు.సి (INTUC) కేంద్రంలో తమ ప్రభుత్వం ఉన్న కాలంలో దానికి కార్మిక సంఘాల మద్దతును సమీకరించడంపై దృష్టి కేంద్రీకరించింది. మార్క్సిస్టు కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ ఆధిపత్యంలో ఉన్న సి.ఐ.టి.యు. అప్పట్లో కేంద్రంలో అధికారంలో ఉన్నకాంగ్రెస్ పార్టీకి వ్యతిరేకంగా కార్మికులను ఉద్యమింపచేసింది. ఈ కార్మిక సంఘం ప్రధానంగా సమ్మెలను, బంద్‌లను తన ఆయుధంగా ఎంచుకుంది. ఇదే విధంగా సోషలిస్ట్‌ల అధీనంలో ఉన్న హింద్ మజ్‌దూర్ సభ, మార్క్సిస్టుల పంథానే అనుసరించింది. 1980కు ముందు కార్మిక సంఘాల దృక్పధాన్ని వివరిస్తూ మైరన్ వీనర్ కాంగ్రెస్‌కు చెందిన కార్మిక సంఘాలు మితవాదధోరణిని కలిగిఉంటే మిగతా సంఘాలన్నీ అతివాద ధోరణిని అవలంభించాయి అని పేర్కొన్నారు.

భారతదేశంలో కార్మిక సంఘాల రాజకీయాలను నిశితంగా పరిశీలిస్తే ఈ క్రింది ప్రధాన అంశాలను గుర్తించవచ్చును.

1) భారతదేశం లాంటి అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాలలో ఆర్థిక, పారిశ్రామిక అభివృద్ధి సాధనలో కార్మిక సంఘాలకు కీలకపాత్ర ఉంది. అయితే ఈ దేశాలలో కార్మిక సంఘాలు తమ ప్రధాన లక్ష్యమైన కార్మికుల ప్రయోజనాలను పరిరక్షించటంలో విఫలమయ్యాయి. కొందరు రచయితల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలోని కార్మిక సంఘాలు దేశ ప్రయోజనాల కంటే తమ సంకుచిత ప్రయోజనాలకే అధిక ప్రాధాన్యతను కనబరుస్తున్నాయి. దీని ఫలితంగా దేశ ఆర్థిక ప్రగతి వేగం మందగించింది.

2) దేశంలోని అనేక కార్మిక సంఘాల నాయకులకు, రాజకీయ పార్టీలతో సన్నిహిత సంబంధాలు ఉన్నాయి. దీని ఫలితంగా వారు పూర్తిగా ప్రభుత్వ అనుకూల ధోరణిని, లేదా పూర్తిగా ప్రభుత్వ వ్యతిరేక ధోరణిని అవలంబిస్తున్నారు. వీరికి కార్మికుల ప్రయోజనాలు అప్రధానమైనవి. రాజకీయ పార్టీల ప్రభావం వలన ఈ కార్మికుల సంఘాలు తాము అనుసరించాల్సిన మార్గాలనుంచి వైదొలగుతున్నాయి. ప్రస్తుత పరిస్థితులలో దేశంలోని కార్మిక సంఘాలు రాజకీయపార్టీల సహకారంలేనిదే తమ మనుగడను కొనసాగించలేవు అనేది వాస్తవం. అయితే కార్మిక సంఘాల నాయకులు రాజకీయనాయకుల ఇష్టాఇష్టాలకు అనుగుణంగా వ్యవహరించటం వలన కార్మిక ఉద్యమానికి తీవ్ర నష్టం జరుగుతున్నదని అశోక్‌మెహతా వాదించాడు.

3) దేశంలోని కార్మిక సంఘాలు అనుసరిస్తున్న పద్ధతులు, విధానాలు పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థకు అనుగుణంగా లేవు. దేశంలోని వివిధ కార్మిక సంఘాల నాయకుల మధ్య కల అనైక్యత, సంఘర్షణ పూరిత ధోరణి కార్మిక సంఘాల ఉద్యమానికి విఘాతం కలిగిస్తున్నది. కార్మిక సంఘాల నాయకుల నిరంకుశ ధోరణిలో వ్యవహరించడం ఫలితంగా వాటిలో ప్రజాస్వామ్య స్ఫూర్తి లోపించిందని పునేకర్ అనే రచయిత అభిప్రాయం.

ఇటీవల కాలంలో దేశంలో ప్రైవేటీకరణ, ప్రపంచీకరణల నేపధ్యంలో కార్మిక సంఘాలు అనేక సవాళ్ళను, మార్పులను ఎదుర్కొనవలసి వస్తున్నదని, నిపుణులు పేర్కొంటున్నారు. దానితోపాటు పరిశ్రమలలో ప్రవేశపెడుతున్న నూతన సాంకేతిక పరిజ్ఞానం కూడా కార్మిక సంఘాలకు నూతన సవాళ్ళను సృష్టిస్తున్నది. ఈ నూతన పరిణామాల ఫలితంగా పరిశ్రమలలో కార్మికుల సంఖ్య తగ్గించటం, శాశ్వత కార్మికుల స్థానంలో కాంట్రాక్టు పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టడం వంటి మౌళిక మార్పులు సంభవిస్తున్నాయి. ఈ మార్పులు కార్మికులపైనేకాక, కార్మిక సంఘాలపై కూడా విపరీతమైన ప్రభావాన్ని కనబరుస్తున్నాయి. ఈ నూతన పరిస్థితులతో అనుగుణ్యతను పెంపొందించుకొనటం కార్మిక సంఘాలకు ఒక తీవ్రమైన సవాలుగా పరిగణించిందని సామాజిక శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం.

4.7.3. రైతు సంఘాలు :

భారతదేశంలో వ్యవసాయదారులు, వ్యవసాయ కూలీలకు చెందిన ఒత్తిడి గణాల కార్యకలాపాలను, రాజకీయాలను పరిశీలిస్తే, వాటిలో గల బలహీనత వ్యక్తమవుతుంది. కొందరు రచయితల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో వ్యవసాయదారుల సంఘాల పరిస్థితి, కార్మిక సంఘాల పరిస్థితి కంటే బలహీనంగా ఉంది. ఈ దేశంలో వ్యవసాయదారులకు వ్యవస్థీకృతం అయ్యే సామర్థ్యం లేదు. దేశంలో పరిమిత సంఖ్యలో ఉన్న వ్యవసాయదారుల సంఘాలు కూడా వ్యవసాయదారుల ప్రయోజనాలను సమర్థవంతంగా వ్యక్తీకరించే స్థాయిలో లేవు. దేశంలోని కార్మికులు ఉద్యోగుల సంఘాలు తమ ఉనికిని చాటుకునే స్థితిలోనైనా ఉండగా, వ్యవసాయదారుల సంఘాలు తమ ప్రయోజనాలను నెరవేర్చుకొనే స్థితిలో లేవు.

భారతదేశంలో కార్మిక సంఘాలలాగే వ్యవసాయదారుల సంఘాలకు కూడా సుదీర్ఘచరిత్రే ఉంది. ఈ దేశంలో వ్యవసాయ దారుల ఉద్యమం 1936లో కాంగ్రెస్ పార్టీ ద్వారా ప్రారంభించబడింది. 1936లో లక్నో సదస్సులో కాంగ్రెస్‌పార్టీ రైతుల ప్రయోజనాలను పరిరక్షించేందుకు చేపట్టవలసిన ఒక బృహత్ కార్యక్రమాన్ని ప్రతిపాదించింది. ఈ తీర్మానం ఫలితంగా అఖిల భారత కిసాన్ కాంగ్రెస్ (All India Kisan Congress) అనే రైతు సంఘం అవతరించి, కొద్దికాలంలో రైతు సంఘం పేరు అఖిల భారత కిసాన్ సభగా మారింది. ఈ రైతు సంఘం ఏర్పాటు వెనుక వల్లభాయ్‌పటేల్ కీలకపాత్ర వహించాడు. రైతుల సమస్యల పట్ల, ప్రయోజనాల పట్ల మిగతా స్వాతంత్ర్యోద్యమ నాయకుల కంటే అధిక ఆసక్తిని కనబరచాడు. పటేల్ నాయకత్వములోని అఖిల భారత కిసాన్ సభ దేశంలో చెదురుమొదురుగా ఉన్న రైతుల సంఘాలను సమైక్యపరచి, కాంగ్రెస్ పార్టీ గొడుగు క్రిందకు తేగలిగింది. అయితే కిసాన్ సభకు కల కొన్ని పరిమితుల ఫలితంగా దేశంలో ఒక పటిష్టమైన రైతు ఉద్యమాన్ని నిర్మించటంలో ఈ సభ విఫలమైంది. కిసాన్ సభలో అన్ని స్థాయిల రైతులకు సభ్యత్వం ఉండటం వలన వారి ప్రయోజనాల మధ్య ఘర్షణ అనివార్యంగా తలెత్తింది. దీని ఫలితంగా కిసాన్ సభలో అనేక చీలికలు ఏర్పడ్డాయి.

కాంగ్రెస్ పార్టీలోని సోషలిస్ట్ నాయకులైన నరేంద్రదేవ్, హిందూలాల్ యాగ్నిక్, స్వామీ సహజానంద తమ నాయకత్వంలో ప్రత్యేక రైతు సంఘాలను ఏర్పాటు చేశారు. 1942లో క్విట్ ఇండియా ఉద్యమం అనంతరం కమ్యూనిస్ట్‌లు అఖిల భారత కిసాన్ సభను తమ ఆధీనంలోకి తెచ్చుకొని రైతు ఉద్యమాన్ని తమ పార్టీ పంథాలో నిర్వహించటం ప్రారంభించారు. ఈ విధంగా స్వాతంత్ర్యోదమ కాలంలో దేశంలోని రైతులు సమర్థవంతంగా వ్యవస్థీకృతం కాలేకపోయారు. కాంగ్రెస్ పార్టీ కొన్ని ఇతర రాజకీయపార్టీలు స్థాపించిన రైతు సంఘాలు అభివృద్ధిచెందలేక పోయాయి.

స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో కూడా దేశంలో రైతు ఉద్యమం శక్తివంతంగా రూపొందలేకపోయింది. అయితే ఈ కాలంలో దేశంలో వివిధ ప్రాంతాలలో అనేక నూతన రైతు సంఘాలు స్థాపించబడ్డాయి. ఈ రైతు సంఘాలలో సోషలిస్ట్ పార్టీ స్థాపించిన హిందూ కిసాన్ పంచాయత్, మార్క్సిస్ట్ పార్టీ ఏర్పరచిన సమైక్య కిసాన్ సభ మొదలైనవి ప్రధానమైనవి. 1960 వ దశాబ్దంలో కాంగ్రెస్ పార్టీ ప్రవేశపెట్టిన వ్యవసాయరంగ సంస్కరణలు, స్వతంత్ర పార్టీ అవతరణ వంటి పరిణామాల ఫలితంగా దేశంలోని రైతు ఉద్యమం చరిత్రలో ఒక నూతన అధ్యాయం ప్రారంభమైంది. ఈ దశాబ్దంలో దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో అనేక రైతు సంఘాలు వెలిసాయి. 1970 వ దశాబ్దంలో రైతుల ఉద్యమం మరింత బలపడటంతో రైతు సంఘాలు పటిష్టవంతమైనాయి. కొన్ని ప్రాంతాలలో వ్యవసాయదారుల సంఘాలు రాజకీయ పార్టీలను ఏర్పరచటం సంభవించింది. బీహార్‌లో ప్రారంభించబడిన జార్ఖండ్ పార్టీ, మహారాష్ట్రలో ఏర్పడిన వర్కర్స్ అండ్ పెజెంట్స్ పార్టీ (Workers & Peesant Party) దీనికి ఉదాహరణలు.

1978లో ప్రముఖ జనతాపార్టీ నాయకుడు రాజ్‌నారాయణ్ అఖిల భారత కిసాన్ సమ్మేళన్ అనే వ్యవసాయదారుల

సంఘాన్ని ప్రారంభించాడు. భారతదేశంలో రైతుల ఉద్యమంలో ఒక ప్రధాన ఘట్టంలో పేర్కొనదగింది. దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో ఉన్న రైతుల మధ్య పరస్పర సహకారాన్ని, ఐక్యతను పెంపొందింపచేయడం, తమపై సాగుతున్న అన్నిరకాల దోపిడికి వ్యతిరేకంగా పోరాడేలా రైతులను సమీకరించడం వారి సర్వతోముఖ అభివృద్ధి సాధించడం మొదలైనవి కిసాన్ సమ్మేళన్ ప్రధాన ఆశయాలు. కిసాన్ సమ్మేళన్ 1970 డిసెంబర్‌లో నిర్వహించిన కిసాన్ డే (Kisan Day) ర్యాలీలో రైతుల ప్రయోజనాలను సాధించేందుకు అనేక డిమాండ్‌లతో కూడిన ఒక పత్రాన్ని ప్రకటించింది. అంతేకాక ఈ ర్యాలీలో కిసాన్ సమ్మేళన్ నూతనంగా ఏర్పడిన జనతాపార్టీ ప్రభుత్వం రైతుల అభివృద్ధికి చేపట్టవలసిన అనేక సంస్కరణలను సూచించింది.

4.7.4. ఇతర ఒత్తిడి గణాలు :

పైన వివరించిన వ్యాపారస్థులు, కార్మికుల, రైతుల ఒత్తిడి గణాలతో పాటు భారతదేశంలో ఇతర రకాల ఒత్తిడి గణాలు దేశ రాజకీయాలపై గణనీయమైన ప్రభావాన్ని కనబరుస్తున్నాయి. వీటిలో మత, కుల, భాష, జాతి (Ethenic) పరమైన, విద్యార్థి సంఘాలను ప్రదానంగా పేర్కొనవచ్చును. ఈ వివిధ రకాల సంఘాలు సంబంధిత, వర్గాల ప్రజల సమస్యల పరిష్కారానికి లేదా వారి ప్రయోజనాల పరిరక్షణ కొరకు ఏర్పడ్డాయి. ఈ సంఘాలను ఒత్తిడి గణాలుగా పరిగణించటానికి తగిన కారణాలు ఉన్నాయి. మైరన్ వీనర్ ఈ సంఘాలను వ్యవస్థీకృతమైన సంఘాలు, వ్యవస్థీకృతం కాని సంఘాలు అని పలురకాలుగా విభజింపవచ్చునని పేర్కొన్నాడు.

మతపరమైన ఒత్తిడి గణాలకు ఆర్యసమాజ్, ముస్లింలీగ్ (కేరళ), శిరోమణి అకాళీదళ్ (పంజాబ్), ముస్లిం మజిలీస్, అఖిల భారత ఆంగ్లోఇండియన్ సంఘం, రోమన్ క్యాథలిక్ సంఘాలు, జమాయితే ఇస్లామ్ మొదలగునవి ప్రధానమైనవి.

దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో ఏర్పడిన కులపరమైన ఒత్తిడి గణాలు సంక్లిష్టమైనవి. కొన్ని కుల సంఘాలు, రాజకీయపార్టీలుగా పరిమాణం చెందాయి. తమిళనాడు రాష్ట్రములో బ్రాహ్మణుల ఆధిక్యతకు వ్యతిరేకంగా పోరాడేందుకు ద్రావిడక గజం (D.K.), జస్టిస్ పార్టీలు ప్రారంభించబడ్డాయి. తరువాత కాలంలో డి.కె. పార్టీ డి.యం.కె., అన్నాడి.యం.కె. అనే పార్టీలుగా చీలిపోయింది. ఈ పార్టీలు బ్రాహ్మణుల ఆధిక్యతకు వ్యతిరేకంగా పోరాడటంతో పాటు, ద్రావిడ కూలాల అభివృద్ధికి పాటుపడటం అనే లక్ష్యంతో ఏర్పడిన పార్టీలు. ఈ పార్టీలు 1967 సాధారణ ఎన్నికల నుంచి వివిధ ఎన్నికలలో తమిళనాడులో అధికారాన్ని కైవసం చేసుకొని ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరుస్తున్నారు.

భారతదేశ రాజకీయాల్లో మిగతా రకాల ఒత్తిడి గణాలతోపాటు విద్యార్థులకు చెందిన ఒత్తిడి గణాలు కీలకపాత్రను వహిస్తున్నాయని చెప్పటం సమంజసమే. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశంలో విద్యార్థులలో ప్రయోజనాల పరిరక్షణకు కొన్ని విద్యార్థి సంఘాలు ఏర్పాటు చేయబడ్డాయి. కొన్ని జాతీయ పార్టీలు తమ అనుబంధంగా విద్యార్థి సంఘాలను ఏర్పాటు చేసుకున్నాయి. ఉదాహరణకు భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ అనుబంధంగా అఖిలభారత విద్యార్థి సమాఖ్య (All India Students' Fedaration), మార్క్సిస్టు పార్టీకి అనుబంధంగా భారతీయ విద్యార్థి సమాఖ్య (Student Fedaration of India), ఇదే విధంగా కాంగ్రెస్ పార్టీకి అనుబంధ సంస్థగా భారత జాతీయ విద్యార్థి సంఘ్ (National Student Union of India), భారతీయ జనతాపార్టీకి అనుబంధంగా అఖిల భారత విద్యార్థి పరిషత్ (ABVP) మొదలైనవి జాతీయ పార్టీలకు అనుబంధంగా ఏర్పడిన విద్యార్థి సంఘాలు.

1967 తరువాత కాలంలో దేశంలో విద్యార్థి సంఘాలు చురుకుగా పనిచేస్తూ, దేశ రాజకీయాలను గణనీయంగా ప్రభావితం

చేస్తున్నాయి. 1970 దశాబ్దం నుంచి వివిధ విద్యార్థి సంఘాలు తమ కోర్కెల సాధనకు పెద్ద ఎత్తున ఉద్యమించటం గుర్తించవచ్చును. ఈ దశాబ్దంలోనే గుజరాత్, బీహార్‌లలోని విద్యార్థులు జయప్రకాష్ నారాయణ్ నాయకత్వంలో నవ నిర్మాణ సమితిగా ఏర్పడి, రాజకీయాలలో అవినీతికి వ్యతిరేకంగా ఉద్యమించారు. 1980 దశాబ్దంలో మండల్ కమీషన్ సిఫార్సుల అమలును ప్రతిఘటిస్తూ, దేశంలోని అనేక ప్రాంతాలలో విద్యార్థులు, వారి సంఘాలు తీవ్రమైన స్థాయిలో ఉద్యమించారు. అస్సాంలో ఆల్‌అస్సాం విద్యార్థి సంఘం నిర్వహిస్తున్న ఉద్యమం కూడా తీవ్రమైనదే. అయితే విద్యార్థి ఉద్యమాలు కేవలం విద్యార్థుల ప్రయోజనాలకే నిర్వహింపబడ్డాయని చెప్పటం సరికాదు. కొన్ని విద్యార్థి ఉద్యమాలు రాజకీయప్రయోజనాలను ఆశించి తలెత్తాయి. మొత్తం మీద విద్యార్థి సంఘాల కార్యకలాపాలు అని నిర్వహించే ఉద్యమాలలో రాజకీయాలు చోటుచేసుకోవటం భారతదేశంలో విద్యార్థి ఉద్యమాలలో ఇటీవల చోటుచేసుకున్న పరిణామం అని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. ఈ విధంగా విద్యార్థి సంఘాల రాజకీయకీరణ వల్ల విద్యా సంస్థల వాతావరణం కొంతమేరకు కలుషితం కావటం జరుగుతుందని వీరు వాదిస్తున్నారు.

4.8 ఒత్తిడి గణాల ప్రభావం :

ప్రస్తుత కాలంలో ఇతర అభివృద్ధిచెందిన దేశాల మాదిరే భారతదేశంలో కూడా రాజకీయాలు, విధానప్రక్రియపై ఒత్తిడి గణాల ప్రభావం విస్తృతంగా ఉంది. ప్రభుత్వ విధానాల రూపకల్పనలో ఈ గణాలు చురుకైన పాత్రను పోషిస్తున్నాయి. వివిధ రాజకీయ ప్రక్రియలలో ఒత్తిడి గణాలు నిర్వహిస్తున్న చురుకైన పాత్ర భారత రాజకీయాలు బహుళతావాదస్వభావాన్ని ప్రతిబింబిస్తున్నాయి. ప్రస్తుతం వివిధ రాజకీయ ప్రక్రియలలో వివిధ రకాల ఒత్తిడి గణాలలు కీలకపాత్రను నిర్వహిస్తుండటంతో దేశ రాజకీయాలు సంఘ శ్రేష్ఠుల (Elitist) స్వభావాన్ని కలిగివున్నాయని చెప్పటానికి అవకాశం లేదు. అంతేకాక ఒత్తిడిగణాలు ప్రజాస్వామ్య సిద్ధాంతానికి ఒక నూతన అర్థాన్ని కల్పిస్తున్నాయి. పెరుగుతున్న ఈ ఒత్తిడి గణాల పాత్ర వల్ల విధాన ప్రక్రియ వంటి కొన్ని కీలక రాజకీయ ప్రక్రియలపై వ్యక్తుల ప్రభావం క్షీణిస్తున్నది. ఈ ఒత్తిడి గణాల ప్రాధాన్యత పెరుగుతున్న నేపథ్యంలో తగిన నిధులు లేదా వ్యవస్థీకృతమయ్యే సామర్థ్యంలేని వ్యక్తులు రాజకీయాలలో శక్తివంతమైన పాత్రను పోషించలేని పరిస్థితి ఏర్పడిందని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం.

4.9 సారాంశం :

ఈ పాఠంలో వివరించినట్లే భారతదేశంలో రాజకీయ ప్రక్రియను, ప్రభుత్వ విధానాలను అనేకరకాల ఒత్తిడి గణాలు గణనీయంగా ప్రభావితం చేస్తున్నాయి. ఈ ఒత్తిడి గణాలలో కార్మిక సంఘాలు, వ్యాపార సంఘాలు మిగిలిన ఒత్తిడి గణాల కంటే చురుకుగా పనిచేస్తూ, ప్రభుత్వ విధానాలను శక్తివంతంగా ప్రభావితం చేయగలుగుతున్నాయి. భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల విశిష్ట అంశం కులాల లాబీలు. ఈ లాబీలు తమ సంబంధిత కులాల ప్రయోజనాలను ప్రభావితం చేయటంతోపాటు, శాసనసభల్లో తమ వర్గం వ్యక్తుల మద్దతు కొరకు ప్రయత్నిస్తున్నాయి. భారతదేశంలోని ఒత్తిడి గణాల కార్యకలాపాలను, పనితీరును పరిశీలిస్తే, అవి అభివృద్ధి చెందిన పాశ్చాత్య దేశాలలోని ఒత్తిడి గణాలకు భిన్నంగా ఉన్నట్లు గుర్తించవచ్చు. పరిశోధకుల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల ప్రభావం క్రమంగా పెరుగుతున్నది. పార్లమెంట్, శాసనసభలు, రాజకీయ పార్టీలు మొదలైన రాజకీయ సంస్థలు క్రమంగా బలహీనపడటం వలన ఒత్తిడిగణాలు శక్తివంతంగా రూపొందాయని వీరి అభిప్రాయం. ప్రభుత్వాలకు స్పష్టమైన మెజారిటీ లేకపోవటం, సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల ఏర్పాటు మొదలైన కారణాల వల్ల కూడా ఒత్తిడి గణాలు శక్తివంతంగా రూపొందాయని వీరి అభిప్రాయం. ఏమైనప్పటికీ భవిష్యత్తులో దేశరాజకీయాలలో ఒత్తిడి గణాలు మరింత కీలకమైన పాత్రను నిర్వహిస్తాయి అనేది వాస్తవం. అయితే వీటి ప్రభావం దేశ రాజకీయ వ్యవస్థపై ఏవిధంగా ఉంటుందనేది స్పష్టంగా వివరించటం

ప్రస్తుతం సాధ్యం కాని విషయం.

4.10 మాదిరి ప్రశ్నలు :

1. ఒత్తిడి గణాలు అంటే ఏమిటి ? ఒత్తిడి గణాల లక్షణాలను, ప్రాధాన్యతను వివరించండి.
2. భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాలు రాజకీయ ప్రక్రియపై కనపరుస్తున్న ప్రభావాన్ని వివరించండి.
3. భారతదేశంలో ఒత్తిడి గణాల కార్యకలాపాలను, అవి అనుసరిస్తున్న పద్ధతులను పరిశీలించండి.
4. భారతదేశంలో రాజకీయ ప్రక్రియను కార్మిక సంఘాలు, వ్యాపారస్తుల సంఘాలు ఏవిధంగా ప్రభావితం చేస్తున్నాయో వివరించండి.
5. భారతదేశంలో విధాన ప్రక్రియపై వివిధ ఒత్తిడి గణాల ప్రభావాన్ని పరిశీలనాత్మకంగా వివరించండి.

4.11 చదువదగిన గ్రంథాలు :

1. Paul R. Brass, The Politics of India, since Independence, Cambridge : Cambridge University Press, 1990 (2nd Edition).
2. Bipin Chandra and others, India After Independence - 1947 - 2000, New Delhi, Penguin Books, 2000.
3. Atul Kohli (ed.), The Success of India's Democracy, Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
4. Rajani Kothari, Politics in India, Bostan : Little Brown and Company, 1970.
5. Rajani Kothari, Caste in Indian Polices, New Delhi : Orient Logman, 1970.
6. Sudipta Kavi Raj (ed.) New Delhi : Oxford University Press, 1997.
7. A.P. Avasthi, Indian Political System, Agra : Lakshminarain Agarwal, 2002.

రచయిత : ప్రొఫెసర్. ఎమ్. బాపూజీ

పాఠం - 5

ఎన్నికల రాజకీయాలు - ఎన్నికల ప్రవర్తన

(Electoral Politcs - Electoral Behaviour)

విషయసూచిక

5.0 లక్ష్యం

5.1 ఉపోద్ఘాతం

5.2. భారతదేశంలో ఎన్నికలు కొన్ని ప్రధాన అంశాలు

5.3 ఎన్నికలు - రాజకీయ పార్టీలు

5.4 ఎన్నికలు - ఎన్నికల ప్రవర్తన : సై ద్ధాంతిక అంశాలు

5.5 భారతదేశంలో ఎన్నికల ప్రవర్తన

5.6 ఎన్నికల రాజకీయాలు - మతం ప్రభావం

5.7 ఇతర కారకాల ప్రభావం

5.8 సారాంశము

5.9 మాదిరి ప్రశ్నలు

5.10 చదువదగిన గ్రంథాలు

5.0 లక్ష్యం :

భారతదేశంలో ఎన్నికల ప్రక్రియ, రాజకీయాలు, ఎన్నికలలో వివిధ సామాజిక రాజకీయ అంశాలు, నిర్వహిస్తున్న పాత్ర మొదలైన అంశాలపై విద్యార్థులకు సమగ్రమైన అవగాహనను ఏర్పరచటం ఈ పాఠం ప్రధాన లక్ష్యం. ఈ పాఠం ఈ క్రింది అంశాలపై తన చర్చను కేంద్రీకరిస్తుంది.

1) ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలో ఎన్నికల ప్రాధాన్యత
2) భారతదేశంలో ఎన్నికల ప్రక్రియకు సంబంధించిన విభిన్న అంశాలు
3) భారతదేశంలో ఎన్నికలలో రాజకీయ, సామాజిక అంశాలు నిర్వహిస్తున్న పాత్ర
4) భారతదేశ ఎన్నికలపై వివిధ సామాజిక శాస్త్రవేత్తల పరిశోధనా ఫలితాలు

5.1 ఉపోద్ఘాతం :

ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలో ఎన్నికలకు కీలకమైన స్థానం ఉంది. ఒకవిధంగా ఎన్నికలు ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థతో విడదీయలేని అంతరభాగంగా పెనవేసుకుపోయాయి. ఈ వాస్తవం ప్రజాస్వామ్య దేశమైన భారతదేశానికి వర్తిస్తుంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశంలో పార్లమెంట్‌కు, వివిధ రాష్ట్రాల శాసనసభలకు నిర్ణీత కాలవ్యవధిలో ఎన్నికలు జరుగుతున్నాయి. ఈ ఎన్నికలలో అనేక రాజకీయ పార్టీలు పాల్గొంటున్నాయి. ఎన్నికలే భారతీయ రాజకీయ వ్యవస్థ స్వరూపాన్ని తీర్చిదిద్దాయి. అనేక కారణాల వల్ల

భారతదేశంలో ఎన్నికల ప్రక్రియ సంక్లిష్టంగా రూపొందింది. దీనికి ఎన్నికలను రాజకీయ అంశాలతోపాటు అనేక రాజకీయేతర అంశాలు ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేయడమే కారణం. ఈ విధంగా భారతదేశంలో ఎన్నికలు సంక్లిష్టతను సంతరించుకోవటం వల్ల ఈ ఎన్నికలు పాశ్చాత్య, దేశీయ సామాజిక శాస్త్రవేత్తల దృష్టినాకర్షించాయి. అనేకమంది పాశ్చాత్య, భారతదేశ రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు, ఇతర సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు ఎన్నికలపై తమ దృష్టినిసారించి, వాటిని నిశితంగా, నిగూడంగా పరిశీలించి, ఈ ప్రక్రియపై అనేక భావనలను, సిద్ధాంతాలను, ఊహనలను ప్రతిపాదించారు. ప్రధానంగా సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు ఎన్నికలలో వివిధ రాజకీయ సామాజిక అంశాలు నిర్వహిస్తున్న పాత్ర, ఓటర్ల ప్రవర్తనపై ఈ అంశాల ప్రభావంపై తమ దృష్టిని కేంద్రీకరించారు. ఈ విధంగా భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలపై గణనీయమైన స్థాయిలో సాహిత్యం అభివృద్ధి చెందింది. భారతదేశ రాజకీయ ప్రక్రియను, అభివృద్ధిని అవగాహన చేసుకునేందుకు ఎన్నికలను అధ్యయనం ఆవశ్యకం. ఈ అధ్యయనానికి ఎన్నికలపై కల సాహిత్యం ఎంతగానో తోడ్పడుతున్నది.

5.2. భారతదేశంలో ఎన్నికలు కొన్ని ప్రధాన అంశాలు :

బ్రిటీషు పార్లమెంటరీ వ్యవస్థలోలాగే భారతదేశ పార్లమెంటులోని దిగువ సభ అయిన లోక్‌సభకు ప్రతి 5 సంవత్సరాలకు ఒకసారి ఎన్నికలు జరగాలి. అయితే ఐదు సంవత్సరాల గడువు ముగియక ముందే ప్రధానమంత్రి సలహాలపై రాష్ట్రపతి లోక్‌సభను రద్దుపరచి, ఎన్నికలను ఆదేశించవచ్చును. ఎన్నికల నిర్వహణకు సంబంధించిన అన్ని వ్యవహారాలను నిర్వహించేందుకు భారత రాజ్యాంగం సృష్టించిన ఎన్నికల సంఘం అనే స్వయం ప్రతిపత్తికలిగిన సంస్థ ఉంది. **1971**లో లోక్‌సభకు మధ్యంతర ఎన్నికలను నిర్వహించేటంత వరకు లోక్‌సభకు, దేశంలోని వివిధ రాష్ట్రాల శాసనసభలకు ఒకేసారి సాధారణ ఎన్నికలను నిర్వహించే పద్దతి అమలులో ఉండేది. అయితే **1971** లోక్‌సభ ఎన్నికల అనంతరం లోక్‌సభకు, శాసనసభలకు విడివిడిగా ఎన్నికలను నిర్వహించడం ప్రారంభమైంది. అయితే కొన్ని సందర్భాలలో లోక్‌సభకు కొన్ని రాష్ట్రాల శాసనసభలకు ఒకేసారి ఎన్నికలను నిర్వహించడం జరుగుతున్నది.

ప్రస్తుతం భారతదేశంలో ఏకసభ్య నియోజకవర్గాలు ఎన్నికల మౌలికకేంద్రం. దేశంలోని కొన్ని శాసనసభల నియోజకవర్గాలను లోక్‌సభ నియోజక వర్గాలలోని కొంత శాతాన్ని షెడ్యూల్డు కులాలు, షెడ్యూల్డు తెగలకు కేటాయించారు. ఈ నియోజకవర్గాలలో కేవలం సంబంధిత వర్గానికి చెందిన అభ్యర్థులు మాత్రమే పోటీ చేయాల్సి ఉంటుంది. అయితే ఈ నియోజకవర్గాలలోని వయోజనులందరూ ఓటు చేయడానికి అర్హులు. ప్రస్తుత జనాభా ప్రాతిపదిక మీద దేశంలో మొత్తం లోక్‌సభ, శాసనసభ నియోజకవర్గాలలో **15** శాతం షెడ్యూల్డు కులాలకు, **7** శాతం షెడ్యూల్డ్ తరగతులకు, అంటే మొత్తం **22** శాతం నియోజకవర్గాలను ఈ రెండు వర్గాల ప్రజలకు కేటాయించారు. ప్రస్తుత దేశంలో **542** లోక్‌సభ నియోజక వర్గాలు, **4061** శాసనసభ స్థానాలు ఉన్నాయి. ప్రతి ఏడు శాసనసభ నియోజకవర్గాలను కలిపి ఒక లోక్‌సభ నియోజకవర్గంగా ఏర్పాటుచేశారు. ఒక రాష్ట్రంలో లోక్‌సభ స్థానాలసంఖ్య ఆ రాష్ట్ర జనాభాపై ఆధారపడి ఉంటుంది. అందుచేత లోక్‌సభాస్థానాల సంఖ్యలో వివిధ రాష్ట్రాల మధ్య వ్యత్యాసం ఉంది. భారతదేశంలోని నియోజక వర్గాలలో అధిక శాతం గ్రామీణ ప్రాంతాలలో ఉన్నాయి. భారతీయులలో అధిక శాతం ప్రజలు ఇప్పటికీ చదవటం తెలియని నిరక్షరాస్యులు కావటం వల్ల ఎన్నికలలో పోటీచేసే ప్రతి అభ్యర్థికి ఒక ప్రత్యేకమైన గుర్తును కేటాయిస్తున్నారు.

భారతదేశంలో స్వాతంత్ర్యానంతరం **1952**లో మొట్టమొదటి సాధారణ ఎన్నికలను నిర్వహించారు. అప్పటినుంచి ప్రస్తుతం అంటే **2004** వరకు **13** సార్లు లోక్‌సభకు, ఇంచుమించుగా అదే సంఖ్యలో వివిధ రాష్ట్రాల శాసనసభలకు ఎన్నికలు నిర్వహించబడ్డాయి. కొన్ని సందర్భాలలో లోక్‌సభకు, అనేక రాష్ట్రాల శాసనసభలకు నిర్ణయించిన గడువు ముగియక ముందే ఎన్నికలను నిర్వహించడం జరిగింది.

భారత రాజ్యాంగం దేశంలోని 18 సంవత్సరాలు నిండిన ప్రతి వ్యక్తికి ఓటు హక్కు కల్పించింది. 1952లో నిర్వహింపబడిన మొదటి సాధారణ ఎన్నికల సమయంలో దేశంలోని మొత్తం ఓటర్ల సంఖ్య 17.2 కోట్లు కాగా, 1998లో లోక్‌సభ ఎన్నికలనాటికి వారిసంఖ్య 60.58 కోట్లకు చేరుకుంది. ఇప్పటివరకు జరిగిన ఎన్నికలలో మొత్తం ఓటర్లు తమ ఓటు హక్కును వినియోగించటం జరుగలేదు. అనేక కారణాల వల్ల అనేక మంది ఓటర్లు ఎన్నికలలో ఓటు వేయకపోవటం జరుగుతున్నది. ప్రభుత్వ నివేదికల ప్రకారం ఇప్పటి వరకు జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో సగటున 56.6 శాతం ఓటర్లు ఓటు చేసినట్లు అంచనా. వివిధ ఎన్నికలలో ఓటు హక్కును వినియోగించుకున్న ఓటర్ల శాతం మొట్టమొదటి ఎన్నికలలో 47.5 శాతం ఉండగా, అది 1991 లోక్‌సభ ఎన్నికలలో 56.7 శాతానికి పెరిగింది. 1984లో జరిగిన లోక్‌సభల ఎన్నికలలో అత్యధిక శాతం అంటే 64.1 శాతం ఓటర్లు తాము ఓటు హక్కును వినియోగించుకున్నారు. మొట్టమొదటి ఎన్నికలలో అతి తక్కువశాతం ఓటర్లు ఓటు వేయగా, క్రమంగా ఈ ఓటర్ల శాతం వృద్ధిచెందటం గమనించవచ్చును. ఈ విధంగా ఎన్నికలలో ఓటు చేసే ఓటర్ల సంఖ్య క్రమంగా పెరగటం ఎన్నికల వ్యవస్థ పట్ల, తమ ఓటు శక్తిపట్ల ఓటర్లలో పెరుగుతున్న చైతన్యాన్ని సూచిస్తుందని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు పేర్కొన్నారు.

స్వాతంత్ర్యానంతరం ఎన్నికలలో పాల్గొంటున్న ఓటర్ల సంఖ్య పెరగటంపై మైనర్ వీనర్ ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించాడు. ఎన్నికలలో పాల్గొనే ఓటర్ల సంఖ్య దేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలలో పెరుగుతూ వస్తున్నది. అంతేకాక ఈ ధోరణి గ్రామీణ, పట్టణ ప్రాంతాల ఓటర్లలో, షెడ్యూల్డు కులాలు, తెగల ఓటర్లలో సమానంగా గోచరిస్తున్నది. అయినప్పటికీ వివిధ రాష్ట్రాల మధ్య వ్యత్యాసం యధాతధంగా కొనసాగుతున్నది. ఏమైనప్పటికీ ఎన్నికలలో పాల్గొనే ఓటర్ల సంఖ్య పెరగటానికి ఎక్కువ సంఖ్యలో పోలింగ్ కేంద్రాలను ఏర్పరచటం, వివిధ రాజకీయ పార్టీలు ఓటర్లను సమీకరించటంలో ఎక్కువ సామర్థ్యాన్ని ప్రదర్శించటం, ప్రజలలో రాజకీయ చైతన్యం పెరగటంవంటి అనేక కారణాలు ఉన్నాయి. ఈ కారణాలు అన్ని రాష్ట్రాలకు దాదాపు సమానంగా వర్తిస్తాయి. అయినప్పటికీ ఎన్నికలలో పాల్గొంటున్న ఓటర్ల సంఖ్య విషయంలో వివిధ రాష్ట్రాల మధ్య ఉన్న భిన్నత్వం ఎలాంటి మార్పులేదు.

1952 నుండి 1999 వరకు నిర్వహించబడిన లోక్‌సభ, వివిధ శాసనసభల ఎన్నికలలో మహిళా ఓటర్ల కంటే పురుషుల ఓటర్లే ఎక్కువ సంఖ్యలో పాల్గొంటున్నట్లు అంచనాలు తెలుపుతున్నాయి. కానీ ఓటు వేసేవారి శాతం పురుషులలో కంటే మహిళలలో వేగంగా పెరుగుతున్నది. 1957లో మొత్తం మహిళా ఓటర్లలో 38.8 శాతం ఓటర్లు ఓటు హక్కును వినియోగించుకోగా, 1989లో నిర్వహించబడిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో వారి శాతం దాదాపు 20 శాతం అంటే 57.3 శాతానికి పెరిగింది. అయితే 1991 లోక్‌సభ ఎన్నికలలో పాల్గొన్న మహిళా ఓటర్ల శాతం 51.4 శాతానికి క్షీణించింది. 1957 ఎన్నికలలో మొత్తం పురుషుల ఓటర్లలో 55.8 శాతం ఓటర్లు తమ ఓటు హక్కును వినియోగించుకోగా, 1991 లోక్‌సభ ఎన్నికలలో ఓటువేసిన పురుష ఓటర్లశాతం 61.6 శాతం అంటే 1957 నుండి 1991 ఎన్నికల మధ్యకాలంలో ఓటుహక్కు వినియోగించుకొన్న పురుష ఓటర్లు కేవలం 5 శాతం పెరిగారు

వివిధ ఎన్నికలలో గ్రామీణ ఓ టర్ల కంటే పట్టణ ప్రాంతాలలోని ఓటర్లే ఎక్కువ సంఖ్యలో ఓట్లు వేస్తున్నారని నివేదికలు తెలుపుతున్నాయి. ఈ రెండు ప్రాంతాల ఓటర్ల మధ్య 6 శాతం నుంచి 8 శాతం వ్యత్యాసం ఉంది. రాష్ట్రాల వారీగా ఎన్నికలలో పాల్గొనే ఓటర్ల సంఖ్యను విశ్లేషిస్తే, ఉత్తరాది రాష్ట్రాల కన్నా, దక్షిణాది రాష్ట్రాలలోనే ఎక్కువ సంఖ్యలో ఓటర్లు తమ ఓటు హక్కును వినియోగించుకుంటున్నట్లు తెలుస్తున్నది. ఉత్తరాది రాష్ట్రాలలో పశ్చిమ బెంగాల్‌లో ఎక్కువ సంఖ్యలో ఓటర్లు ఎన్నికలలో ఓటు చేస్తున్నారు. దేశం మొత్తం మీద అత్యధిక అక్షరాస్యతా శాతం ఉన్న కేరళలో అత్యధిక శాతం ఓటర్లు ఎన్నికలలో ఓటుచేస్తున్నారు. కేరళలో నిర్వహించిన వివిధ ఎన్నికలలో సగటున 70 శాతం ఓటర్లు తమ ఓటు హక్కును వినియోగించుకున్నట్లు గణాంకాలు తెలుపుతున్నాయి.

5.3 ఎన్నికలు - రాజకీయ పార్టీలు :

భారతదేశంలోని ఎన్నికల రాజకీయాలకు ఒక ప్రధాన లక్షణం ఈ ఎన్నికలలో పాల్గొనే పార్టీల సంఖ్య క్రమంగా క్షీణించటం. మొట్టమొదటి సాధారణ ఎన్నికలలో (1957) మొత్తం 72 గుర్తింపు పొందిన రాజకీయపార్టీలు పాల్గొనగా, 1991 లోక్‌సభ ఎన్నికలలో వీటి సంఖ్య 36 శాతానికి క్షీణించింది. 1957 నుంచి 1991 వరకు జరిగిన ఎన్నికలలో పాల్గొన్న మొత్తం రాజకీయ పార్టీల సంఖ్య 28 కి మించలేదు. వివిధ ఎన్నికలలో పాల్గొన్న రాజకీయపార్టీలలో జాతీయ పార్టీల కంటే రాష్ట్రస్థాయి పార్టీల సంఖ్యే అధికం. 1952 సాధారణ ఎన్నికలలో పాల్గొన్న 74 రాజకీయ పార్టీలలో జాతీయపార్టీల సంఖ్య 14 మాత్రమే. మిగిలిన 60 పార్టీలు రాష్ట్రస్థాయి పార్టీలు. దీని తరువాత నిర్వహింపబడిన ఎన్నికలలో పాల్గొన్న జాతీయపార్టీల సంఖ్య 4 నుంచి 9 వరకు ఉంది. అంటే ఏ ఎన్నికలలో ఈ పార్టీల సంఖ్య 9 కి మించలేదు. మొత్తం మీద మొట్టమొదటి సాధారణ ఎన్నికలలో అత్యధిక సంఖ్యలో జాతీయస్థాయి, రాష్ట్రస్థాయి రాజకీయ పార్టీలు పాల్గొన్నాయి.

భారతదేశంలో వివిధ ఎన్నికలలో పాల్గొనే రాజకీయ పార్టీల సంఖ్య తక్కువగా ఉన్నప్పటికీ, ఎన్నికలలో పోటీ చేసే అభ్యర్థుల సంఖ్య మాత్రం అధికంగానే ఉంటున్నది. అంతేకాక వీరి సంఖ్య క్రమంగా పెరుగుతూ వస్తున్నది. మొట్టమొదటి లోక్‌సభ ఎన్నికలలో మొత్తం 1864 మంది అభ్యర్థులు పోటీచేయగా, 1980 ఎన్నికలలో వారి సంఖ్య 4,620కు, 1991 ఎన్నికలలో 8,699, 1996లో 13,593, 1998 ఎన్నికలలో 4,750 కు పెరిగింది. ఇదే విధంగా వివిధ రాష్ట్రాల శాసనసభలకు పోటీచేసే సభ్యుల సంఖ్యలో గణనీయమైన వృద్ధి సంభవించింది. ఈ విధంగా పార్లమెంటు, శాసనసభల ఎన్నికలలో పోటీ చేసే అభ్యర్థుల సంఖ్య క్రమంగా పెరుగుతూ వచ్చినప్పటికీ, వీరిలో మహిళా అభ్యర్థుల సంఖ్య అత్యల్పంగా ఉంటున్నది. 1957లో నిర్వహించిన 2వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కేవలం 45 మంది స్త్రీలు మాత్రమే పోటీచేశారు. 1999లో కూడా వీరి సంఖ్య అతితక్కువ, అంటే 277 మాత్రమే. అంటే గత 50 సంవత్సరాలలో వివిధ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో పోటీచేసిన మొత్తం అభ్యర్థుల సంఖ్య 1864 (1952) నుంచి 13,952 (1996), 14,750 (1998) కి పెరిగితే మహిళా అభ్యర్థుల సంఖ్య 45 నుంచి 277కు పెరిగింది. అంతేకాక వివిధ ఎన్నికలలో పోటీచేసిన మొత్తం అభ్యర్థులలో మహిళా అభ్యర్థుల శాతం 1 శాతానికి ఎన్నడూ మించలేదు.

5.4 ఎన్నికలు - ఎన్నికల ప్రవర్తన : సైద్ధాంతిక అంశాలు :

ఎన్నికలు వర్తమాన రాజకీయ వ్యవస్థల విస్పష్టమైన, కీలకమైన లక్షణం. ఎన్నికలు రాజకీయ వ్యవస్థ ఔన్నత్యాన్ని వివరించటంతోపాటు, ఆ వ్యవస్థకు నాటకీయతను సంతరింపచేసాయి. ఎన్నికలు రాజకీయ వ్యవస్థకు ఆచరణాత్మక రూపాన్ని కల్పించటంతోపాటు, ఆ వ్యవస్థ మౌలిక స్వభావం, పనితీరుపై నిగూఢమైన అవగాహనను ఏర్పరుస్తాయి. ఎన్నికలు రాజకీయ వ్యవస్థ, సమాజం మధ్య, రాజకీయ శ్రేష్ఠులు, ప్రజానీకం మధ్య, ప్రభుత్వం ప్రజల మధ్య సంబంధాలను ఏర్పరుస్తాయి. ఎన్నికలు ప్రజాస్వామ్యం ఆవశ్యక లక్షణాలైన రాజకీయ సామాజికీకరణ, రాజకీయ సమీకరణ, రాజకీయ భాగస్వామ్యాలను సాధించే ప్రధాన సాధనాలు. ఒక రచయిత అభిప్రాయం ప్రకారం ఎన్నికలు వర్తమాన రాజకీయ సంస్థలలో అత్యంత ప్రధానమైనవి. ఓటింగ్ దేశంలోని మెజారిటీ వయోజనులను చేపట్టే ఏకైక రాజకీయ భాగస్వామీకరణ చర్య. వాస్తవానికి దాదాపు మొత్తం ప్రజాస్వామ్య దేశాలలో, కొన్ని ప్రజాస్వామ్యేతర దేశాలలో ఎన్నికలు శాశ్వతమైన సాధారణ లక్షణంగా రూపొందాయి. ఈ విధంగా ఎన్నికలు రాజకీయాభివృద్ధికి అత్యంత ఆవశ్యకమైన పరిస్థితి అయింది. ఎన్నికలు రాజకీయ వ్యవస్థ సామర్థ్యం, తన నిర్వర్తనలపైన కీలకమైన ప్రభావాన్ని కనపరచటమేకాక విస్తృత రాజకీయ ప్రక్రియలో కీలకపాత్రను నిర్వర్తిస్తున్నాయి. ఎన్నికలు రాజకీయ వ్యవస్థ పట్ల నిబద్ధత, చట్టబద్దతల పట్ల రాజకీయ సంస్కృతిని, భావోద్వేగాలను బహిర్గతం చేస్తాయి.

భారతదేశం లాంటి అభివృద్ధి చెందుతున్న రాజకీయ వ్యవస్థ సందర్భంలో నిర్ణీతకాల వ్యవధిలో నిర్వహించే ఎన్నికలు ప్రభుత్వ నిర్వర్తనపై తమ నిర్ణయాన్ని వ్యక్తీకరించే అవకాశాన్ని ప్రజలకు కల్పిస్తాయి. అంతేకాక ఎన్నికలు నూతన రాజకీయ పొత్తులు కుదుర్చుకునే, నూతన రాజకీయ దృక్పధాలను ఏర్పరచుకొనే అవకాశాన్ని ఏర్పరుస్తాయి. దేశంలో ఎన్నికలు రాజకీయ, సామాజికీకరణ ప్రధాన సాధనాలు. రాజకీయ వ్యవస్థ వేగంగా అభివృద్ధి చెందుతున్న భారతదేశంలో ఎన్నికలు రాజకీయ వ్యవస్థకు స్థిరత్వాన్ని కల్పించే సాధనంగా గుర్తింపబడ్డాయి. కానీ, సామ్యూల్ హట్టింగ్‌టన్ ఆధునికీకరణ చెందుతున్న సమాజాలలో ఎన్నికల వల్ల అనేక దుష్పరిణామాలు సంభవిస్తున్నాయని వాదించాడు.

భారతదేశంలోని ఎన్నికలు దేశ రాజకీయాలలో విడదీయలేని అంతర్భాగంగా రూపొందాయనీ, అవి ప్రజలచేత ఆమోదించబడ్డాయని శిర్షీకర్ పేర్కొన్నాడు. ఈ దేశంలో ఎన్నికలు రాజకీయ ప్రక్రియలో విస్తృతంగా పాల్గొనేందుకు ప్రజలకు విస్తృతమైన అవకాశాన్ని కల్పిస్తున్నాయి. ఎన్నికలు వివిధ రాజకీయ గణాల మధ్య ఆరోగ్యకరమైన పోటీని కల్పించిన ఏకైక రంగం. అంతేకాక ఎన్నికలు రాజకీయ నాయకులను నియమించే ప్రధాన భర్తీ సాధనం అని మారిస్ - జోన్స్ పేర్కొన్నాడు. డి.ఎల్.సెథ్ భారతదేశంలో రాజకీయ వ్యవస్థపై ప్రతిపాదించే ఏ దృక్పధం దేశ సుదీర్ఘ ఎన్నికల అనుభవాన్ని నిర్లక్ష్యం చేయలేదని సూచించాడు.

నార్మన్ డి.పామర్ భారత రాజకీయ వ్యవస్థ ప్రస్తుత రూపంలో కొనసాగుతున్నంతకాలం ఎన్నికలు దేశ రాజకీయ వ్యవస్థ ప్రధాన లక్షణంగా ఉంటాయని పేర్కొన్నాడు. ఎన్నికల ప్రాధాన్యత క్షీణించినపుడు అది దేశ రాజకీయ వ్యవస్థ మనుగడకే ప్రమాదమేర్పడుతుందని పామర్ వాదించాడు. పామర్ భారతదేశంలో నెలకొన్న విశిష్ట రాజకీయ, సామాజిక, ఆర్థిక నేపథ్యం కారణంగా దేశంలో ఎన్నికలు అనేక విశిష్ఠ లక్షణాలను సంతరించుకున్నాయని వివరించాడు. భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలను దేశ విస్తృత పరిసరాల నేపథ్యంలో మాత్రమే అవగాహన చేసుకునేందుకు వీలవుతుంది. ఈ దేశంలో ఎన్నికలు అనేక కోట్లమంది పాల్గొనే గొప్ప సంబరం. ఎన్నికలు కేవలం రాజకీయ విధులనేకాక, సామాజిక, సాంస్కృతిక విధులను కూడా నిర్వర్తిస్తాయి. ఈ దేశంలో ఎన్నికలు మొత్తం ప్రజలు పాలుపంచుకునే జాతీయ సాంస్కృతిక కార్యక్రమం. ఎన్నికలు రాజకీయప్రక్రియను సాధారణ ప్రజల పరిధిలోకి తేవటమేకాక, ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేసి, దేశాన్ని సమైక్యపరిచే సాధనంగా పనిచేస్తాయి. మొత్తంమీద భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థ అనేక ఒత్తిళ్ళను, సమస్యలను ఎదుర్కొంటున్నప్పటికి సమర్థవంతంగా పనిచేయడానికి దృఢత్వాన్ని సంతరించుకోవడానికి ఎన్నికల ప్రక్రియ ప్రధాన కారణమని పామర్ నొక్కిచెప్పాడు. కాలక్రమంలో భారతీయ ఓటర్లు ఆధునిక దృక్పధాన్ని, పరిపక్వతను పెంపొందించుకున్నారని పామర్ అభిప్రాయపడ్డాడు. మారిస్‌జోన్స్ అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశ ప్రజలు సమర్థవంతంగా నిర్వహిస్తున్న రాజకీయ విధులలో ఎన్నికలు ఒకటి. లిప్‌సెట్, హారిస్ మొదలైన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ఎన్నికల ప్రయోజనాలను వివరించారు. వారి అభిప్రాయం ప్రకారం ఎన్నికలు ప్రజాస్వామ్య అభివృద్ధికి, మనుగడకు దోహదం చేస్తాయి. అవి ప్రజలు శాంతియుతంగా దేశ రాజకీయ, పాలనా ప్రక్రియలలో పాల్గొనేందుకు అవకాశం కల్పించే సాధనం. ఎన్నికలు ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలో అంతిమ సార్వభౌమాధికారం కల ప్రజలకు ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరిచేందుకు లేదా అధికారంలో ఉన్న ప్రభుత్వాన్ని తొలగించేందుకు అవకాశాన్ని కల్పిస్తాయి. అంతేకాక ఎన్నికలు ప్రజలలో దేశభక్తిని పెంపొందించటంతోపాటు, వారిలో రాజకీయ చైతన్యాన్ని ప్రేరేపించి, జాతి ఉమ్మడి ప్రయోజనాలను సాధించేలా, తమ శక్తిసామర్ధ్యాలను సమైక్యపరచుకొనేలా ప్రేరేపిస్తాయి.

ఎన్నికల కీలకాంశాలలో ఎన్నికల ప్రవర్తన లేదా ఓటర్ల ప్రవర్తన (Voting Behaviour) ఒకటి. రాజనీతి శాస్త్రంలో ఓటర్ల ప్రవర్తన నూతనంగా అవతరించిన దృక్పథం కాదు. రాజనీతి శాస్త్రంలో ఓటర్ల ప్రవర్తనకు విస్తృతమైన అర్థం ఉంది. ఓటర్ల ప్రవర్తన అంటే కేవలం ఎన్నికల రికార్డులను పరిశీలించడం, ఎన్నికల గణాంకాలను కూర్చటం, ఎన్నికల సంస్కరణలను ప్రవేశపెట్టడం మాత్రమే కాదు. ఈ భావనకు స్థూలమైన విస్తృతమైన అర్థం ఉంది. ప్రస్తుతం ఓటర్ల ప్రవర్తనను రాజకీయ ప్రవర్తనలో ఒక ఉప అధ్యయన అంశంగా పరిగణిస్తున్నారు. అంటే ఓటర్ల ప్రవర్తన రాజకీయ ప్రవర్తన పరిధిలోగల ప్రధాన అంశం. అయితే రాజకీయ ప్రవర్తన, ఓటర్ల ప్రవర్తన మధ్య భిన్నత్వం ఉంది. వ్యక్తుల రాజకీయ ప్రవర్తన లేదా ఓటింగ్ ప్రవర్తనను వారి ప్రవర్తనా మూలాంశం ఆధారంగాకాక, వాటి సందర్భం ఆధారంగా విభజింపవచ్చు.

ఓటర్ల ప్రవర్తనపై అధ్యయనం మొదటి ప్రపంచయుద్ధానంతర కాలంలో ప్రారంభమైంది. 1924లో అమెరికాలో ఛార్లెస్ మెర్రియమ్, కొందరు ఇతర రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ఆదేశంలో కొందరు ప్రజలు ఎన్నికలలో ఓటు చేయకపోవటానికి కల కారణాలపై జరిపిన అధ్యయనం ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై అధ్యయనాలకు నాంది. ఈ అధ్యయనం తరువాత ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై అధ్యయనాలు లేదా పరిశోధనల సంఖ్య గణనీయంగా పెరిగింది. క్రమంగా ఓటింగ్ ప్రవర్తన రాజనీతి శాస్త్రంలో ఒక పరిపూర్ణమైన, ప్రధానమైన అధ్యయనరంగంగా రూపొందింది. అమెరికా, జర్మనీ, ఫ్రాన్స్, ఇంగ్లాండ్ మొదలైన పాశ్చాత్య దేశాలలో ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై గణనీయమైన సంఖ్యలో అద్భుతమైన పరిశోధన సాగుతున్నది. ఈ విధంగా రాజనీతి శాస్త్రంలో ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై ఆసక్తి పెరగటానికి 1940 దశాబ్దంలో తలెత్తిన ప్రవర్తనావాద ఉద్యమం ప్రభావం ప్రధాన కారణమని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల ధృఢ అభిప్రాయం. మొదట్లో ఓటింగ్ ప్రవర్తనా అధ్యయనాలు అమెరికా, బ్రిటన్, ఫ్రాన్స్, స్వీడన్, ఇటలీ, జర్మనీ వంటి పాశ్చాత్య దేశాలకు మాత్రమే పరిమితం. కాని 1970 దశాబ్దం తరువాత ఈ అధ్యయనాలు అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాలలో విస్తృతంగా ప్రచారంలోకి వచ్చి అధికసంఖ్యలో నిర్వహించబడుతున్నాయి. భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై అధ్యయనాన్ని మొదటిసారిగా 1960 దశాబ్దంలో భారత సామాజిక శాస్త్రాల పరిశోధన మండలి (ICSSR) చేపట్టింది. దీని తరువాత ఈ అధ్యయనాల సంఖ్య పెరుగుతూ వచ్చింది. పాశ్చాత్య దేశాలకు ప్రధానంగా అమెరికాకు చెందిన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలతోపాటు, భారతదేశానికి చెందిన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటింగ్ ప్రవర్తన వివిధ అంశాలపై పరిశోధనలను చేపట్టారు. దీని ఫలితంగా ఓటింగ్ ప్రవర్తనా, ఎన్నికల రాజకీయాలపై గణనీయమైన పరిమాణంలో సాహిత్యం అభివృద్ధి చెందింది. ఈ సాహిత్యం ఆధారంగా దేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలపై, ఓటర్ల ప్రవర్తనపై అనేక భావనలు, సిద్ధాంతాలు, నమూనాలు, సాధారణీకరణలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

రాజనీతిశాస్త్ర విశ్లేషకులు ఓటింగ్ ప్రవర్తనను రెండు తరగతులుగా విభజించారు. అవి : 1) ఓటర్ల ఎంపిక (preferencers) అంటే ఒక పార్టీ పట్ల అభ్యర్థులపట్ల వారి విధానాల పట్ల ఓటర్ల ఆమోద భావం లేదా తిరస్కారభావం 2) ఓటర్ల నిర్ణయం అంటే తన ఎంపికకు అనుగుణంగా ఓటర్లు చేపట్టే క్రియ. ఆస్టిన్ రానే (Austan Ranne) ఓటర్ల ప్రవర్తన స్వతంత్రకారకాలు, జోక్యం కల్పించుకునే కారకాల వల్ల ప్రభావితం అవుతుందని వివరించారు. ఓటర్ల ఓటింగ్ ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేసే స్వతంత్ర కారకాలు భౌతిక, మానసిక అవసరాలు. దీనికి భిన్నంగా జోక్యం కల్పించుకునే కారకాలు రాజకీయపరమైనవి. పార్టీల పట్ల కల అనుబంధం, రాజకీయఅంశాలు, రాజకీయ దృక్పథాలు, అభ్యర్థుల రాజకీయ నేపథ్యం, వారి వ్యక్తిగత గుణాలపై అభిప్రాయం, ప్రభుత్వ విధానాలు, కార్యక్రమాలపట్ల అభిప్రాయం మొదలైనవి జోక్యం కల్పించుకునే కారకాలలో ప్రధానమైనవి ఈ విధంగా ఓటింగ్ ప్రవర్తనా అధ్యయనంలో వ్యక్తిగత ఓటర్లు , ఎన్నికలలో ప్రతినిధుల అభిప్రాయాలు, దృక్పథాలను ప్రభావితం చేసే వివిధ అంశాలు, ఎన్నికల ప్రక్రియ, పాత్ర, రాజకీయ వ్యవస్థ పనితీరు మొదలైన అంశాలు ఇమిడి ఉన్నాయి.

భారతదేశం సందర్భంలో వ్యక్తుల ఓటింగ్ ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేసే అంశాలను ఈ క్రింది విధంగా పేర్కొనవచ్చును.

1) వ్యక్తులకు గల రాజకీయ చైతన్యంస్థాయి;

2) రాజకీయ సమాచారాన్ని అందించే మార్గాలు;

3) రాజకీయ పార్టీలతో అనుబంధం ;

కొందరు రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు వాదించినట్లు వ్యక్తుల ప్రవర్తన హేతుబద్ధమైందీ, సాత్వికమైంది. కాని రాజకీయ ఆర్థిక వ్యవహారాలలో వ్యక్తుల ప్రవర్తన హేతుబద్ధరహితంగా ఉంటుంది. అందుచేత వ్యక్తుల ఓటింగ్ ప్రవర్తనను వివిధ సమయాలలో వివిధ కోణాలలో, వివిధ అంశాలు నిర్ధారిస్తాయి. ఈ అంశాలను రెండు తరగతులుగా విభజింపవచ్చును. అవి

1) రాజకీయ అంశాలు;

2) రాజకీయేతర అంశాలు.

పైన పేర్కొన్న రాజకీయ అంశాలలో పార్టీ అనుబంధం, రాజకీయ దృక్పథాలు, రాజకీయ సైద్ధాంతిక భావజాలం, వివిధ రాజకీయ అంశాలు ప్రధానమైనవి. రాజకీయేతర అంశాలు అనేక సామాజిక, సాంస్కృతిక, ఆర్థిక విషయాల చుట్టూ పరిభ్రమిస్తాయి. ఈ అంశాలలో కుటుంబం, కులం, మతం, భాష, ప్రాంతం, సమ్మోహనశక్తి, ధనం మొదలైనవి ప్రధానమైనవి. వీటితోపాటు విద్య, గ్రామీణ, పట్టణ ప్రాంతాలు, నివాసస్థలం, భూ సంపద మొదలైన అంశాలు కూడా వ్యక్తుల ఓటింగ్ ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేస్తాయి. నార్మన్ డి. పామర్ అభిప్రాయం ప్రకారం మూడు విభిన్న తరగతులకు చెందిన కారకాలు ఓటింగ్ ప్రవర్తనను నిర్ధారిస్తాయి. అవి పరిసరాల కారకాలు, రాజకీయ కారకాలు, సామాజిక, ఆర్థిక కారకాలు. ఈ మూడు కారకాలు స్వతంత్రమైనవి కావు. వాటి మధ్య పరస్పర సంబంధం ఉంది. అయినప్పటికీ వాటి ప్రాధాన్యతలో వ్యత్యాసం ఉంది. కొందరు రచయితలు వాదించినట్లు అభివృద్ధి చెందిన దేశాలలో వ్యక్తుల ఓటింగ్ ప్రవర్తనను రాజకీయ కారకాలు అధికంగా ప్రభావితంచేస్తే, అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాలలో ఈ అంశాన్ని సామాజిక, ఆర్థిక అంశాలు ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేస్తాయి.

5.5 భారతదేశంలో ఎన్నికల ప్రవర్తన :

ఇటీవల కాలంలో భారతదేశంలో రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలలో రాజకీయ ప్రక్రియ, ప్రధానంగా ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటింగ్ ప్రవర్తనను క్రమబద్ధంగా అధ్యయనం చేయటంపై గణనీయమైన ఆసక్తి పెంపొందింది. రాజనీతి శాస్త్రజ్ఞులు కనపరచిన ఆసక్తి ఈక్రింది అంశాలలో ప్రతిబింబిస్తున్నది ;

1) యధార్థ అంశాలతో కూడిన వారి రచనలు;

2) విశ్లేషణ స్థాయిలు;

3) విభిన్న పరిశోధనా పద్ధతులు.

ఈ యధార్థ అంశాలలో ఓటర్ల లక్షణాలు, రాజకీయ వ్యవస్థకు, ఈ లక్షణాల మధ్యకల సంబంధం ప్రధానమైనవి. ఈ రచయితలు గ్రామాలు, నియోజకవర్గం, జిల్లా, రాష్ట్ర, దేశం స్థాయిల్లో ఎన్నికల ప్రక్రియను, ప్రవర్తనను విశ్లేషిస్తున్నారు. వారి పరిశోధనల్లో గణాంక వివరాలు, భాగస్వామ్య వీక్షణ (participartory observation) పై ఆధారపడిన నిగూఢ విశ్లేషణ ప్రముఖ స్థానాన్ని ఆక్రమించాయి. భారతదేశం ఓటర్ల ప్రవర్తనపై నిర్వహించిన అధ్యయనాలన్నీ ఓటర్ల ప్రవర్తనను నిర్ధారించే

సామాజిక, రాజకీయ, ఆర్థిక కారకాలపై తమ దృష్టిని కేంద్రీకరించాయి. భారతదేశంలో ఓటర్ల ప్రవర్తనను అనేక కారకాలు ప్రభావితంచేస్తున్నాయి. మతం, కులం, వర్గం, సమ్మోహనశక్తి కల నాయకుల పట్ల వ్యక్తిగత ఆకర్షణ ఒక పార్టీ పట్లగల విధేయత మొదలైనవి. ఓటర్ల ప్రవర్తనను లేదా ఎంపికను ప్రభావితం చేస్తున్న కారకాలలో ప్రధానమైనవి. నార్మన్ డి. పామర్ భారతదేశంలో ఓటింగ్ ప్రవర్తనను ప్రభావతం చేసే కారకాలను ప్రధానంగా నాలుగు తరగతులుగా వర్గీకరించాడు. అవి 1) పరిసరాల కారకాలు, 2) రాజకీయ కారకాలు, 3) సామాజిక కారకాలు, 4) ఇతర కారకాలు.

పామర్ భారతదేశంలో ఓటర్ల ప్రవర్తనను మరో మూడు భిన్న రాజకీయకారకాలు కూడా ప్రభావితం చేస్తాయని సూచించాడు. అవి : అభ్యర్థి పట్ల దృక్పధం (Candidate Orientation), అంశాలపట్ల దృక్పధం (Issue-Orientation), పార్టీల పట్ల దృక్పధం (party - orientation). భారతదేశంలో ఈ మూడు రాజకీయ కారకాలలో అభ్యర్థి పట్ల దృక్పధం, పార్టీ పట్ల దృక్పధం, ఓటర్ల ప్రవర్తనను గాఢంగా ప్రభావితం చేస్తాయని పామర్ అభిప్రాయపడ్డాడు. భారతదేశంలో ప్రజలపై సాంప్రదాయాల ప్రభావం ఫలితంగా ఎన్నికలలో అభ్యర్థుల వ్యక్తిగత లక్షణాలు కీలకపాత్ర వహిస్తాయి. ఈ దేశంలో ఓటర్ల ప్రవర్తనపై నిర్వహించిన కొన్ని అధ్యయనాలు గ్రామీణ ప్రాంతాల ఓటర్లు ఎన్నికలలో పోటీచేసే అభ్యర్థులు నిజాయితీ, ప్రజల సంక్షేమం పట్ల ఆసక్తి కలిగిఉండాలని కోరుకుంటారని వెల్లడించాయి. అయితే ఇతర అధ్యయనాలు ఎన్నికలలో పోటీ చేస్తున్న అభ్యర్థులపై రెండు గుణాల కంటే వారి ఇతర లక్షణాల వల్ల ఓటర్లు అధికంగా ప్రభావితం అవుతారని వివరించాయి.

పాశ్చాత్య దేశాలకు భిన్నంగా భారతదేశంలో ఓటర్ల ప్రవర్తనపై వివిధ అంశాల ప్రభావం అతిపరిమితం అని పరిశోధనలు వెల్లడించాయి. చివరగా దేశంలోని వివిధ రాజకీయ పార్టీల పట్ల అభిప్రాయం ఎన్నికలలో ఎక్కువ ప్రభావాన్ని కనపరచటం లేదని పరిశోధనల ఫలితాలు వెల్లడిస్తున్నాయి. ఈ పరిశోధనల ప్రకారం భారతదేశంలో ఓటర్లు పార్టీలకు తమ మద్దతు తరచుగా మార్చడం జరుగుతుంది. ఈ ఓటర్ల ప్రవర్తన ఊహాతీతం. ఓటర్లు ఎన్నికలలో ఓటు వేయటంలో స్వతంత్రంగా వ్యవహరిస్తున్నారని వివిధ ఎన్నికలు రుజువు చేస్తున్నాయి.

భారతదేశంలో ఓటర్ల ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేసే సామాజిక అంశాలలో కుటుంబం, బంధుత్వం, కులం, వర్గం, మతం ప్రధానమైనవి. గ్రామీణ ప్రాంతాలలో ఎన్నికలలో కుటుంబం, బంధుత్వం ప్రభావాన్ని అంచనా వేసిన కొందరు భారతీయ పరిశోధకులు ఎన్నికలలో కుటుంబం, బంధుత్వం కనపరుస్తున్న ప్రగాఢ ప్రభావం వల్ల భారతదేశంలో ప్రజాస్వామ్య మనుగడ సందేహాస్పదం అని పేర్కొన్నారు. ఆస్కార్ లూయిస్ అనే అమెరికా మాననీయ శాస్త్రపరిశోధకుడు ఉత్తర భారతదేశంలో నిర్వహించిన తన పరిశోధన ఆధారంగా బంధుత్వం ఆధారంగా వ్యవస్థీకృతం చెందిన భారతీయ సమాజంలో ఉమ్మడి కుటుంబం నిర్ణయీకరణకు మూలాధారం అని పేర్కొన్నాడు. ఈ దేశంలో ఎన్నికలలో ఓటింగ్ ఒక కుటుంబ ప్రక్రియగా మారింది. ఇది పాశ్చాత్య దేశాలలో కల ఓటింగ్ విధానంలో అంతర్లీనంగా ఉన్న వ్యక్తిత్వం స్ఫూర్తికి పూర్తిగా భిన్నం అని లూయిస్ నొక్కిచెప్పాడు.

ప్రాల్‌బ్రాస్, పామర్, మెరన్‌వీనర్, మారిస్‌జోన్స్ మొదలైన అమెరికా రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలతోపాటు శిర్సికర్, రమేష్ రేరాయ్, డి.యల్. సేథ్ మొదలైన భారతీయ రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ఎన్నికలలో ఓటరు ప్రవర్తనను అత్యంత ప్రగాడమైన ప్రభావాన్ని కనపరుస్తున్న కొన్ని సామాజిక అంశాలని నొక్కి చెప్పారు. వీటిలో కులం ప్రభావం మరింత ప్రగాఢమైందనే అభిప్రాయాన్ని వ్యక్తపరచారు. ఇప్పటివరకు భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటర్ల ప్రవర్తనపై నిర్వహించిన పరిశోధనలన్నీ ఈ వాస్తవాన్ని దృవీకరించాయి. పాల్‌బ్రాస్ భారతదేశంలో కుల సంఘటితతత్వం ఓటింగ్ ప్రవర్తనను ప్రభావితంచేసే అత్యంత ప్రధాన కారకమని పేర్కొన్నాడు. ఒక నియోజకవర్గంలోని సంఖ్యాపరంగా ప్రధానమైన, శక్తివంతమైన కులానికి చెందిన వ్యక్తులు ఎన్నికలలో తమ కులానికి చెందిన అభ్యర్థులను లేదా తమ కులంతో సన్నిహిత సంబంధంవున్న రాజకీయపార్టీని బలపరచటం సర్వసాధారణంగా జరుగుతున్నదని పాల్‌బ్రాస్ పేర్కొన్నాడు. భారత రాజకీయ ప్రవర్తన గురించి సాగుతున్న వర్తమాన చర్చలో ఎన్నికల్లో కులం

పాత్ర అత్యంత ప్రధానమైన అంశం అని పాల్‌బ్రాస్ పేర్కొన్నాడు. భారతదేశంలో ఎన్నికలలో కులం పాత్ర ప్రజల ఓటింగ్ ప్రవర్తననే గాక ఎన్నికల ప్రక్రియలోని కీలక అంశమైన అభ్యర్థుల ఎంపిక ప్రక్రియను కూడా తీవ్రంగా ప్రభావితం చేస్తున్నది.

భారతదేశంలో ఎన్నికలలో కులం ఎంతటి కీలకాంశం అయినప్పటికీ, కులం ప్రభావంపై భిన్న అభిప్రాయాలు ఉన్నాయి. కొందరు రచయితల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతీయుల జీవితంలో కులం పాత్ర అతి విస్తృతమైంది. అయినప్పటికీ ఎన్నికలలో ఓటర్ల ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేసే అంశంగా కులం పాత్రను మితిమీరిన స్థాయిలో వక్కాణించటం అతిశయోక్తి అవుతుంది. స్థానిక సంస్థల ఎన్నికలలో తప్ప ఇతర ఎన్నికలలో కులం ప్రధాన అంశమైనప్పటికీ ఓటర్ల ప్రవర్తనను నిర్ధారించే ప్రభావం కులానికి లేదు. కొందరు రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ఎన్నికలలో ప్రధానంగా పార్లమెంటు, రాష్ట్ర శాసనసభల ఎన్నికలలో ఓటింగ్ ప్రవర్తనను నిర్ధారించే అంశంగా కులం పాత్ర క్షీణిస్తుందని అభిప్రాయపడ్డారు. పామర్ అభిప్రాయం ప్రకారం ఎన్నికలలో కులం కన్నా ఇతర అంశాలే ఓటర్ల ప్రవర్తనను బలంగా ప్రభావితం చేస్తున్నాయి. ఉదాహరణకు **1971** లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కులం కన్నా శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ విధానాలే ఓటర్లను ప్రభావితం చేసాయని పామర్ వాదించాడు.

మొత్తం మీద ఇప్పటివరకు భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు ఓటర్ల ప్రవర్తనపై వివిధ రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు నిర్వహించిన పరిశోధనలను పరిశీలిస్తే, ఈ దేశంలో ఎన్నికల సమయంలో ఓటర్లను ప్రభావితంచేసే అంశాలలో కులం ఒక ప్రధాన అంశమే తప్ప నిర్ణయాత్మక అంశం కాదు అని గుర్తించవచ్చును. ఈ పరిశోధనల ప్రకారం ఎన్నికలలో కులం పాత్ర, ప్రభావం క్రమంగా క్షీణిస్తున్నాయి. హెరాల్డ్ గౌల్డ్ కులాన్ని రాజకీయాలను నిర్ధారించే అంశంగాకాక, ఒక జాతికి సంబంధించిన చలాంశంగా పరిగణించాలి అని పేర్కొన్నాడు. రజనీకొఠారీ ప్రస్తుతం భారతదేశ రాజకీయాలలో పాత్ర వహిస్తున్న అనేక కారకాలలో కులం ఒక కారకం మాత్రమే అని పేర్కొన్నాడు. అయితే ఇటీవల కాలంలో చేయబడుతున్న ఒక వాదన ప్రకారం ఎన్నికలలో కులం కోల్పోయిన తన ప్రాధాన్యతను తిరిగి సంతరించుకుంటున్నది. దీనికి రాజకీయాలలో పాల్గొనే వర్గాల సంఖ్య పెరగటం, ప్రధానంగా గ్రామీణ ప్రాంతాల్లో సాంప్రదాయక శక్తివంతమైన వర్గాలు అధిక సంఖ్యలో ఎన్నికలలో చురుకుగా పాల్గొనటం ప్రధాన కారణం. ఈ నూతన దృగ్గోచరం **1971**లో నిర్వహింపబడిన లోక్‌సభ ఎన్నికల అనంతర కాలంలో ఎక్కువ ప్రాచుర్యాన్ని సంతరించుకుందని వీరి అభిప్రాయం.

మొత్తంమీద భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై కల సాహిత్యాన్ని విశ్లేషిస్తే ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై కులం ప్రభావం పట్ల పరస్పర వైరుధ్యం కలిగిన అస్పష్టమైన చిత్రం ఏర్పడుతుంది. అంతేకాక ఎన్నికలలో కులం నిర్వహించేపాత్ర కనపరిచే ప్రభావం విషయంలో వివిధ రాష్ట్రాల మధ్య, వివిధ ప్రాంతాల మధ్య, వివిధ వర్గాల ప్రజల మధ్య, వివిధ ఎన్నికల మధ్య తీవ్రమైన వ్యత్యాసాన్ని గుర్తించవచ్చును. కొన్ని రాష్ట్రాలలో, ప్రాంతాలలో, వర్గాలలో ఎన్నికలలో కులం కీలకపాత్ర వహిస్తే, ఇతర రాష్ట్రాలు, ప్రాంతాలు, వర్గాలలో ఎన్నికలలో కులం పాత్ర కేవలం నామమాత్రంగానే ఉంది. ఈ విధంగా భారతదేశం ఎన్నికల రాజకీయాలలో ప్రధానంగా ఓటింగ్ ప్రవర్తన విషయంలో కులం పాత్ర అనేక మార్పులకు లోనుకావడంతోపాటు సంక్లిష్టంగా అస్పష్టంగా, అసందిగ్ధంగా రూపొందుతున్నది.

1990లో అప్పటి ప్రధాన మంత్రి వి.పి. సింగ్ మండల కమీషన్ చేసిన సిఫారసులను అమలుపరచటం భారతదేశంలో రాజకీయాలలో కులం పాత్రను ఒక గొప్ప మలుపు తిప్పిందని విశ్లేషకుల అభిప్రాయం. ఈ చర్య **1991**లో నిర్వహింపబడిన లోక్‌సభ ఎన్నికలు, ఉత్తరప్రదేశ్ మొదలైన కొన్ని రాష్ట్రాల శాసనసభల ఎన్నికలపై ప్రసరించిందని వీరి వాదన. మండల కమీషన్ సిఫారుస్సుల అమలు ఫలితంగా కొన్ని వెనుకబడిన కులాలు, అగ్రకులాలకు చెందిన మధ్య తరగతి వర్గం భారతీయ జనతాపార్టీని సమర్థించటం ప్రారంభమైందని వారు వాదించారు.

5.6 ఎన్నికల రాజకీయాలు - మతం ప్రభావం :

భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటర్ల ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేసే మరో శక్తివంతమైన కారకం మతం, మతతత్వం. మతం, భాష, ప్రాంతం, చారిత్రక నేపథ్యం, వృత్తి మొదలైన అంశాల ప్రాతిపదికమీద విభజింపబడిన వర్గాలపై మతం ప్రభావం వివిధ ప్రాంతాలలో భిన్నంగా ఉందని నార్మన్ బ్రౌన్ అనే రాజనీతి శాస్త్రవేత్త పేర్కొన్నాడు. ఓటింగ్ ప్రవర్తనపైనమతం కనపరిచే ప్రభావంలో జాతిపరమైన నిర్మాణం, మైనార్టీలు, మతం, ప్రాంతం , భాష మొదలైన అంశాలు ఇమిడి ఉన్నాయి. వీటన్నిటికంటే హిందువులు, ముస్లిముల మధ్య కల సంబంధం ప్రభావం ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై ప్రగాఢంగా ఉంది. భారతదేశంలో ముస్లిం పార్టీలు ఏవీ జాతీయ స్థాయిలో ఎన్నికలను ప్రభావితం చేయలేకపోయాయి. ముస్లింలీగ్ జాతీయపార్టీ అయినప్పటికీ, ఈ పార్టీ ప్రభావం కేరళకు మాత్రమే పరిమితం. అయినప్పటికీ ఈ పార్టీ ముస్లింను గణనీయంగా ప్రభావితం చేస్తున్నదని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటర్ల ప్రవర్తనపై మతం ప్రభావం క్రమంగా పెరుగుతూ వచ్చిందని రాజనీతిశాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. 1970 దశాబ్దం వరకు మతం ప్రభావం పరిమితంగా ఉండగా, 1980 దశాబ్దం నుంచి క్రమంగా పెరుగుతున్నదని, వీరి అభిప్రాయం. 1980 దశాబ్దం నుంచి నిర్వహింపబడిన వివిధ ఎన్నికలలో మతం పాత్ర ప్రగాఢంగా ఉంది. దీనికి ఈ శతాబ్దం తరువాత హిందువులు, ముస్లిముల మధ్య సంబంధాలలో సంఘర్షణ చోటుచేసుకోవటం ప్రధాన కారణమని పాల్‌బ్రాస్ మొదలైన రచయితల అభిప్రాయం.

1980 దశాబ్దం నుంచి భారతరాజకీయాలను, ప్రధానంగా ఎన్నికలను, ఓటర్ల ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేసిన మతపరంగా అనేక సంఘటనలు చోటుచేసుకున్నాయి. ఈ దశాబ్దంలో తలెత్తిన రామజన్మభూమి, బాబ్రీ మసీదు వివాదం 1989 లోక్‌సభ ఎన్నికలను, ఆ తరువాత నుంచి నిర్వహింపబడిన వివిధ లోక్‌సభ ఎన్నికలను అమితంగా ప్రభావితం చేసిందని రాజకీయ విశ్లేషకులు వాదించారు. 1990 దశాబ్దంలో బి.జె.పి. ప్రచారంలోకి తెచ్చిన హిందుత్వ నినాదం వివిధ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో, కొన్ని హిందీ రాష్ట్రాల శాసనసభలకు జరిగిన ఎన్నికలలో ఓటర్లను ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేయగలిగిందనే వాస్తవాన్ని ప్రత్యేకంగా వివరించవలసిన అవసరం లేదని వివిధ రాజకీయ విశ్లేషకుల వాదన. ఈ సంఘటనలు ఎన్నికలలో హిందువులు, ముస్లిం ఓటర్ల మధ్య స్పష్టమైన విభజనకు దారితీసాయని పాల్‌బ్రాస్ మొదలైన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు ప్రతిపాదించారు. 1990 దశాబ్దంలో నిర్వహింపబడిన మూడు లోక్‌సభ ఎన్నికలలో (1996, 1998, 1999) భారతీయ జనతాపార్టీ లోక్‌సభలోని అత్యధిక సీట్లను గెలుచుకొని సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటుచేయటానికి ఈ ఎన్నికల్లో మతం ప్రభావం పెరగటమే ప్రధాన కారణం అనే విషయంపై రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు, రాజకీయ విశ్లేషకులు దాదాపు ఏకాభిప్రాయాన్ని కలిగిఉన్నారు. ఈ విధంగా 1990 దశాబ్దంలో ఎన్నికల రాజకీయాలలో మతం పాత్ర పెరగటం ఫలితంగా భారతీయ జనతాపార్టీ అధికంగా లబ్దిపొందగలిగిందని వీరి అభిప్రాయం.

5.7 ఇతర కారకాల ప్రభావం :

భారతదేశంలో ఎన్నికల రాజకీయాలు, ఓటింగ్ ప్రవర్తనను కులం, మతం వంటి సామాజిక అంశాల తర్వాత ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేసిన సామాజికేతర అంశాలలో విద్య, లింగం, వయస్సు, ధనం మొదలైనవి ప్రధానమైనవని డి.యల్.సేథ్ మొదలైన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు గుర్తించారు. ఎన్నికలలో ఈ అంశాల ప్రభావాన్ని పామర్ ఈ విధంగా వివరించాడు. భారతదేశంలో ఎన్నికలలో వయస్సు ప్రభావం గాఢంగా ఉంది. వృద్దులు ఎన్నికలలో పాల్గొనటంలో సాంప్రదాయ దృక్పధాన్ని ప్రదర్శిస్తుంటే యువకులు అతివాద దృక్పధంతో తమ ఓటు హక్కు వినియోగిస్తున్నారు. వృద్ధ ఓటర్లు కాంగ్రెస్ పట్ల మొగ్గు చూపుతుంటే, యువకులైన ఓటర్లు కాంగ్రేసేతర పార్టీలను ఆదరిస్తున్నారు. ఇతర సాంప్రదాయ సమాజాలలో లాగే భారతదేశంలో ఎన్నికలలో మహిళలు తక్కువ స్థాయిలో పాల్గొంటున్నారు. ఈ దేశంలో మహిళా ఓటర్లు తమ ఓటు హక్కును వినియోగించటంలో తమ

కుటుంబంలోని మగవారి ఆదేశాలను అనుసరించటం జరుగుతున్నది. ఈ దేశంలో ఓటర్లపై విద్య ప్రభావంకూడా గణనీయమైన పరిమాణంలో ఉంది. భారతదేశంలో నిరక్షరాస్యుల సంఖ్య అధికంగా ఉండటంవల్ల ప్రజల ఓటింగ్ ప్రవర్తనను నిర్ధారించటంలో సాంప్రదాయక అంశాలు కీలకపాత్ర వహిస్తున్నాయి. ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై ఆర్థికస్థాయి ప్రభావం కూడా చెప్పుకోదగినంత పరిమాణంలో ఉంది. గతంలో అల్ప ఆదాయ వర్గాలు ఎక్కువగా కాంగ్రెస్ పార్టీని సమర్థించారు. ప్రధానంగా గ్రామీణ ప్రాంతాలలోని అల్ప ఆదాయ వర్గాలకు చెందిన వ్యవసాయ కూలీలు, వెనుకబడిన వర్గాల మద్దతు కాంగ్రెస్‌కే లభించింది. పట్టణ ప్రాంతాలలోని మేధావి, మధ్యతరగతి, ఉద్యోగి వర్గాలు కాంగ్రెస్‌కు వ్యతిరేకంగా ఓటు వేసాయి.

భారతదేశంలో ఓటరు ప్రవర్తనపై ధన ప్రభావాన్ని తక్కువగా అంచనావేయలేము. మొదట్లో ఎన్నికలలో ఓటర్లను ప్రభావితం చేయడంపై ధనం పాత్ర పరిమితంగా ఉన్నప్పటికీ, దీని ప్రభావం క్రమంగా పెరుగుతూ వచ్చింది. ప్రధానంగా పేదవర్గాల ఓటర్లపై ధనం శక్తివంతమైన ప్రభావాన్నే కనపరుస్తున్నది.

మొత్తంమీద భారతదేశంలో ఓటర్ల ప్రవర్తన, ఎన్నికల రాజకీయాలలో వివిధ సామాజిక రాజకీయ, తదితర కారకాల ప్రభావాన్ని పరిశీలిస్తే ఈ కారకాల సాపేక్షిక ప్రాధాన్యత వెల్లడిఅవుతుంది. సాంద్రాయబద్ధమైన భారతదేశ సమాజంలో ఎన్నికల ప్రవర్తనపై ఇతర అంశాలకంటే సామాజిక అంశాల ప్రభావం అత్యంత కీలకమైంది. సామాజిక అంశాలలో ప్రధానంగా కులం, మతం ఓటర్ల ప్రవర్తనను బలంగా ప్రభావితం చేస్తున్నాయి. పాశ్చాత్య దేశాలకు, భారతదేశానికి చెందిన ఎందరో రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు, పరిశోధకులు ఈ దేశంలో ఎన్నికలపై ప్రజల ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై నిర్వహించిన అనేక అధ్యయనాలు భారతదేశ ఓటర్లపై మతం, కులం వంటి సామాజిక అంశాల ప్రభావం, ఎంత బలంగా ఉందో వివరించాయి. అయితే ఇటీవల కాలంలో నిర్వహించిన కొన్ని అధ్యయనాలు ఓటింగ్ ప్రవర్తనపై సామాజిక అంశాల ప్రభావం క్షీణించటం ప్రారంభమైనదని వివరిస్తున్నాయి. ఈ అధ్యయనాల ప్రకారం భారతదేశ ఓటర్లలో క్రమంగా స్వతంత్రంగా నిర్ణయాలు చేసే స్థాయికి ఎదుగుతున్నారు.

అయితే పాల్‌బ్రాస్ అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలోని వివిధ ఎన్నికలలో పలు అంశాలు కీలకపాత్రను వహిస్తున్నాయి. ఈ దేశంలో ఇప్పటివరకు నిర్వహించిన వివిధ ఎన్నికలలో వివిధ అంశాలు ఓటర్లను తీవ్రంగా ప్రభావితం చేసాయి. కొన్ని ఎన్నికలలో కొన్ని ప్రత్యేక అంశాలు ఎన్నికల ఫలితాలను మలుపుతిప్పే కెరటాలను (Waves) సృష్టించాయని బ్రాస్ పేర్కొన్నాడు. పాల్‌బ్రాస్ కొన్ని ఉదాహరణలను కూడా పేర్కొన్నాడు. ఈ సందర్భంలో పాల్‌బ్రాస్ అభిప్రాయం ప్రకారం 1967లో నిర్ణయింపబడిన నాలుగవ సాధారణ ఎన్నికలలో ధరల పెరుగుదల, నిత్యావసర వస్తువుల కొరత, ఉద్యోగులు, విద్యార్థులలో ప్రభుత్వం పట్ల అసమ్మతి మొదలైన అంశాలు ఉత్తరభారతదేశంలో కాంగ్రెస్‌కు వ్యతిరేకంగా ప్రబలమైన వేవ్ సృష్టించాయి. 1971, 1972 సంవత్సరాలలో నిర్వహింయచిన లోక్‌సభ, కొన్ని రాష్ట్రాలకు జరిగిన ఎన్నికలలో బంగ్లాదేశ్ విముక్తి, ప్రధాన మంత్రి శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ పోషించిన పాత్ర, ఇందిరా కాంగ్రెస్‌కు అనుకూలంగా శక్తివంతమైన వేవ్‌ను సృష్టించాయి. 1977లో నిర్వహించిన పార్లమెంట్ ఎన్నికలలో 1975లో కేంద్రప్రభుత్వం విధించిన అత్యవసర పరిస్థితిపట్ల ప్రజలలో పెల్లుబికిన అసమ్మతి ఇందిరాకాంగ్రెస్‌కు వ్యతిరేకంగా పనిచేసి జనతాపార్టీ ఘనవిజయాన్ని సాధించేందుకు దోహదం చేసింది. 1984లో పార్లమెంట్ ఎన్నికలలో శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ హత్య రాజీవ్‌గాంధీ పట్ల ప్రజలలో పెల్లుబికిన సానుభూతి పవనాలు కాంగ్రెస్ పార్టీకి ఘనవిజయాన్ని సాధించి పెట్టాయి. అయితే 1990 దశాబ్దంలో నిర్వహించిన వివిధ లోక్‌సభ ఎన్నికల ఫలితాలను మలుపుతిప్పే పవనాలు ఏవీ సంభవించలేదు. అందుచేత ఈ ఎన్నికలలో ఏ రాజకీయపార్టీ స్పష్టమైన మెజారిటీని పొందలేకపోయిందని రాజనీతి విశ్లేషకులు అభిప్రాయపడ్డారు.

5.8 సారాంశము :

ఈ పాఠంలో భారతదేశంలో నిర్వహిస్తున్న ఎన్నికలకు సంబంధించిన అనేక అంశాలను కూలంకషంగా చర్చించటం జరిగింది. ఈ ఎన్నికలను నిర్వహిస్తున్న తీరును, వివిధ అంశాల పాత్రను, ఓటర్ల ప్రవర్తనా విధానాన్ని సమగ్రంగా విశ్లేషించటం జరిగింది. భారతదేశంలో ఎన్నికలు రాజకీయ వ్యవస్థనుంచి విడదీయలేని అంశంగా రూపొందాయి. భారతదేశ రాజకీయ స్వరూపాన్ని, అభివృద్ధిని ఎన్నికలే తీర్చిదిద్దుతున్నాయని చెప్పడం సమంజసం. భారతదేశం ఆధునికీకరణ చెందుతున్నప్పటికీ ఎన్నికలపై సాంప్రదాయ శక్తుల ప్రభావం గణనీయంగా ఉంది. అందుచేత ఎన్నికల ఫలితాలను, ఓటర్ల ప్రవర్తనను ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేస్తున్న మతం, కులం, ధనం మొదలైన అంశాలపై విపరీతమైన స్థాయిలో చర్చ జరుగుతున్నది. ఈ చర్చ వల్ల భారతదేశంలో ఎన్నికలకు సంబంధించిన అనేక ఆసక్తికరమైన వాస్తవాలు వెల్లడవుతున్నాయి. ఈ పరిజ్ఞానం దేశరాజకీయ వ్యవస్థ అవగాహనకేకాక, రాజనీతి శాస్త్రం అభివృద్ధికి కూడా తోడ్పడుతున్నది.

5.9 మాదిరి ప్రశ్నలు :

1. భారతదేశంలో ఎన్నికల ప్రాధాన్యతను, ప్రక్రియను వివరించండి.
2. భారతదేశంలో ఇప్పటివరకు జరిగిన ఎన్నికల ఫలితాలను విశ్లేషించండి.
3. భారతదేశంలో ఎన్నికలలో కులం, మతం మొదలైన సామాజిక అంశాల పాత్రను వివరించండి.
4. భారతదేశంలో ఎన్నికలపై ఇప్పటివరకు నిర్వహించిన పరిశోధనల ఫలితాలను విశ్లేషించండి.
5. భారతదేశంలో ఎన్నికలలో ఓటర్ల ప్రవర్తనపై మీ అభిప్రాయాన్ని వివరించండి.

5.10 చదువదగిన గ్రంథాలు :

1. Paul R. Brass, The Politics of India, since Independence, Cambridge : Cambridge University Press, 1990 (2nd Edition).
2. Bipin Chandra and others, India After Independence - 1947 - 2000, New Delhi, Penguin Books, 2000.
3. Atul Kohli (ed.), The Success of India's Democracy, Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
4. Rajani Kothari, Politics in India, Bostan : Little Brown and Company, 1970.
5. Rajani Kothari, Caste in Indian Politics, New Delhi : Orient Logman, 1970.
6. Sudipta Kavi Raj (ed.) New Delhi : Oxford University Press, 1997.
7. A.P. Avasthi, Indian Political System, Agra : Lakshminarain Agarwal, 2002.

రచయిత : ఎమ్. రవిశేఖర్

అసిస్టెంట్ ప్రొఫెసర్,

పాఠం - 6

జాతీయ సమైక్యత - ప్రాంతీయతత్వం, భాషాతత్వం

విషయసూచిక

6.0 లక్ష్యం

6.1 ఉపోద్ఘాతం

6.2 జాతీయ సమైక్యత - అర్థవివరణ

6.3 భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత - ప్రధాన దృక్కోణాలు

6.4 జాతీయ సమైక్యత - భాషా, ప్రాంతీయ తత్వాలు

6.5 జాతీయ సమైక్యత - ప్రాంతీయతత్వం

6.6 ప్రాంతీయతత్వం రూపాలు

6.7 జాతీయ సమైక్యత సాధనకు జరిగిన కృషి - జాతీయ సమైక్యతా మండలి

6.8 సారాంశము

6.9 మాదిరి ప్రశ్నలు

6.10 చదువదగిన గ్రంధాలు

6.0 లక్ష్యం :

ఈ పాఠం భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యతను గురించి ఈ క్రింది అంశాలను చర్చిస్తుంది.

1) జాతీయ సమైక్యత భావన, ఆవశ్యకత.
2) భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత ప్రధాన దృక్కోణాలు
3) భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యతకు సవాళ్ళుగా పరిగణించిన ప్రాంతీయ భాషాతత్వాలు.
4) భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యతా పరిరక్షణకు ప్రభుత్వం చేపట్టిన చర్యలు, వాటి ఫలితాలు.

6.1 ఉపోద్ఘాతం :

ఇటీవల కాలంలో అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాలలో జాతి నిర్మాణం (Nation - Building), జాతీయ సమైక్యత (National Integration) అనే పదాలు ఎంతో ప్రాముఖ్యతను సంపాదించుకున్నాయి. ఈ దేశాలలో కేవలం విదేశీ పాలన నుండి స్వాతంత్ర్యాన్ని సముపార్జించుకోవటం మాత్రమే ఏకైక లక్ష్యం కాదు. జాతీయ స్వాతంత్ర్యం ఫలాలను సంఘటితపరచుకోవాల్సి ఉంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశం సామాజిక, ఆర్థికాభివృద్ధిని సాధించినపుడే స్వాతంత్ర్యం ఫలాలను ఆదేశ ప్రజలు అనుభవించగలుగుతారు. దీంతో సామాజిక, ఆర్థికాభివృద్ధి సాధన స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశంలో ఏర్పడిన జాతీయ ప్రభుత్వం ముందున్న తక్షణ కర్తవ్యమైంది. ఈ కర్తవ్య సాధనకు ప్రభుత్వం అనేక రూపాలలో కృషి చేయవలసి ఉంటుంది. ఈ విధంగా

రాజకీయ స్వాతంత్ర్యానంతరం అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాలలో ప్రారంభమైన ఈ ప్రక్రియ జాతి నిర్మాణం, జాతీయ సమైక్యతలనే భిన్న పేర్లతో ప్రాముఖ్యతను సంతరించుకుంది. రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం 20వ శతాబ్దం జాతి నిర్మాణం, జాతీయ సమైక్యతల యుగం. జాతీయ గుర్తింపును సాధించటం ద్వారా జాతిని నిర్మించటం, జాతీయ సమైక్యతను సాధించటం అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాల ముందున్న తక్షణ కర్తవ్యం. ఈ రెండు లక్ష్యాల సాధన రాజకీయ సుస్థిరతను,సామాజిక, ఆర్థికాభివృద్ధిని సాధించటంతో సన్నిహితంగా ముడిపడి ఉంది. ఈ కారణాల వల్ల రెండవ ప్రపంచ యుద్ధానంతరం రాజకీయ స్వాతంత్ర్యాన్ని సముపార్జించుకొని, అభివృద్ధి చెందుతున్న దేశాలు లేదా నూతన దేశాలుగా అవతరించిన దేశాలు జాతి నిర్మాణాన్ని, జాతీయ సమైక్యతలకు తమ ఎజెండాలో అత్యున్నత స్థానాన్ని కల్పించటంలో ఆశ్చర్యం ఏమీ లేదు. వివిధ కారణాల వల్ల స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత మరింత ప్రాధాన్యతను సంతరించుకుంది. జాతీయ సమైక్యతా సాధనలో ప్రభుత్వం అనేక అవరోధాలను ఎదుర్కొంటున్నప్పటికీ వాటిని సమర్థవంతంగా పరిష్కరిస్తున్నది. దేశంలో జాతీయ సమైక్యత చెక్కుచెదరకుండా కొనసాగటానికి రాజ్యాంగం ఏర్పరిచిన ఆదర్శాలతోపాటు, ఏకత్వంలో భిన్నత్వం అనే భారతదేశ విశిష్ట లక్షణం ప్రధాన కారణంగా పేర్కొనవచ్చును.

6.2 జాతీయ సమైక్యత - అర్థవివరణ :

జాతీయ సమైక్యత అనే పదాన్ని భిన్న రచయితలు భిన్న భిన్న రీతులలో నిర్వచించారు. అయినప్పటికీ ఈ భిన్న నిర్వచనాల మధ్య సారూప్యత ఉంది. ఈ పదాన్ని నిర్వచించిన రచయితలందరూ జాతీయవాదాన్ని(Nationalism) జాతి నిర్మాణానికి ఒక ప్రాతిపదికగా పరిగణించారు. అందుచేత ఈ రచయితలందరూ జాతీయ సమైక్యతను స్థూలంగా జాతీయ గుర్తింపు (Identity) ని స్థాపించే విధంగా దేశంలోని విభిన్న సాంస్కృతిక, సామాజిక వర్గాలను ఏక ప్రాదేశిక కేంద్రంగా (Territorial Unit) సమైక్యపరచే ప్రక్రియగా పరిగణించారు. సహజంగానే ఈ భావనలో రాజకీయ సమైక్యత భావం నిగూఢంగా ఉంది. ఈ కోణాన్నుంచే మైరాన్ వీనర్ జాతీయ సమైక్యతను సంకుచితత్వాన్ని, సంకుచిత విధేయతలను రూపుమాపే విధంగా ప్రాదేశిక సమైక్యతా భావాన్ని ప్రేరేపించటంగా నిర్వచించాడు. జె.ఎ. కట్‌లెట్ (J.A. Cutlet) అనే రచయిత జాతీయ సమైక్యతను పరిపూర్ణత్వాన్ని సంతరించుకొనే, చైతన్యాన్ని సాధించే ప్రక్రియగా వర్ణించాడు. ఎల్.పి. మెయిన్ (L.P. Main) అందరికి ఆమోదయోగ్యమైన సుస్థాపితమైన సంస్థలు, హక్కులు, విలువలు కలిగిన సమైక్యత సమాజం అని జాతీయ సమైక్యతను నిర్వచించాడు. బిండి (Bindey) యధాతథంగా జాతీయ సమైక్యత నిరాపేక్షంగా ఉత్తమమైన భావనకాదు. దాని విలువ సమైక్యత సాధించే లక్ష్యం, లేదా ఆశయం మీద ఆధారపడి ఉంటుందని పేర్కొన్నాడు.

భారతదేశ సందర్భంలో అనేకమంది ప్రముఖులు జాతీయ సమైక్యతను నిర్వచించారు. డా॥ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణన్ అభిప్రాయం ప్రకారం జాతీయసమైక్యత కేవలం ఇటుకలు, మట్టితో నిర్మించే గృహం వంటిదికాదు. నిపుణులు విస్తృతంగా చర్చించి, అమలుపరిచే పారిశ్రామిక ప్రణాళికా కాదు. దీనికి భిన్నంగా జాతీయ సమైక్యత ప్రజల మనస్సుల్లోకి చొచ్చుకువెళ్ళి తీరవలసిన ఆలోచనా ప్రవంతి. ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేసే స్ఫూర్తిదాయకమైన దృగ్గోచరం.

హెచ్.ఎ. ఘని (H.A. Ghani) ప్రజల హృదయాంతరాలలో ఐక్యతా భావాన్ని, సంఘటితత్వాన్ని, ప్రామాణికతను పౌరులలో ఉమ్మడి పౌరసత్వం, దేశంపట్ల విధేయతను పెంపొందింప చేసేందుకు తోడ్పడే సామాజిక, మనస్తత్వ, విద్యా ప్రక్రియ అని జాతీయ సమైక్యతను నిర్వచించాడు. ఈ విధంగా భారతదేశ సందర్భంలో జాతీయ సమైక్యతకు దేశంలోకల వైవిధ్యాలను కొనసాగిస్తూనే మతం, కులం, జాతి, భాష, లింగలకు అతీతంగా ప్రజలలో మానసికపరమైన ఐక్యతను సాధించటం అని అర్థం చెప్పవచ్చును.

కొందరు రచయితలు జాతీయ సమైక్యతను రెండు విధాలు ద్వారా లేక వ్యూహాల ద్వారా సాధించవచ్చును అని సూచించారు. ఒకటి, దేశంలోని అల్పసంఖ్యాక ప్రజల విశిష్ట సంస్కృతిని అత్యధిక సంఖ్యాకుల సంస్కృతిలో విలీనం చేయటం ద్వారా జాతీయ సమైక్యతను సాధించవచ్చును. రెండు, భిన్నత్వంలో ఏకత్వాన్ని సాధించటం ద్వారా జాతీయ సమైక్యతను సాధించటం. అయితే ప్రపంచంలోని అన్ని దేశాలలో పైన వివరించిన రెండు పద్ధతుల ద్వారా మాత్రమే జాతీయ సమైక్యతను సాధించారని చెప్పడం సరిగాదు. కొన్ని దేశాలలో జాతీయ సమైక్యతను సాధించేందుకు మధ్యేమార్గాన్ని కూడా అనుసరించారు. ఈ దేశాలలో అధిక సంఖ్యాక వర్గాల ప్రజలు తమ సంస్కృతిని అల్ప సంఖ్యాక వర్గాలపై రుద్దడం ద్వారా జాతీయ సమైక్యతను సాధించారు. ఈ పద్ధతి ప్రధానంగా జర్మనీ, ఫ్రాన్స్, స్విట్జర్లాండ్ దేశాలలో అనుసరించారు.

కొందరు రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యతను మూడవ మార్గం అయిన మధ్యేవాద మార్గం ద్వారా సాధించారని వాదించారు. ఈ దేశంలో అల్ప సంఖ్యాక వర్గాలను అధిక సంఖ్యాక వర్గాల ప్రజలతో పూర్తిగా సమైక్యపరచటానికి బదులు ఏకత్వంలో భిన్నత్వం అనే వ్యూహాన్ని అనుసరించారు. ఈ దేశంలో విభిన్న కులాలకు, మతాలకు చెందిన వ్యక్తులలో ఐక్యత అంతర్లీనంగా ఉందని దేశ నాయకులు పేర్కొన్నారు. ఈ నాయకులు ప్రాంతీయ, భాషా విభేదాలు, కుల మత తత్వాలు, జాతీయ సమైక్యతకు అవరోధాలు కావని నొక్కిచెప్పారు. నెహ్రూ ఈ వాస్తవాన్ని గుర్తించి దేశ ఐక్యత కుల, మత, ప్రాంతీయ, వేర్పాటు ధోరణులను పూర్తిగా రూపుమాపాలని తరుచూ ఉద్బోధించారు. నెహ్రూ దేశంలోని ఉత్తర, దక్షిణాలు, తూర్పు, పశ్చిమ ప్రాంతాల మధ్య ఎటువంటి విభజన లేదని, ఉన్నది ఒకేదేశం అని కూడా తఱచుగా ఉద్ఘాటించారు.

ఈ కోణం నుంచి ఆలోచిస్తే లౌకికవాదులు, ప్రజాస్వామ్య వాదులు ప్రతిపాదించిన దేశ సమైక్యతా భావనకు, మతవాదులు, ఏర్పాటువాదులు ప్రతిపాదించిన సమైక్యతా భావనకు మధ్య ఎంతో భిన్నత్వం ఉంది. కొందరు వాదించినట్లు భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత అంటే హిందుత్వం కాదు. ప్రజలందరిలో భారతీయతత్వాన్ని ప్రేరేపించటం లేదా మొదటగా తాము భారతీయులమనే భావననే ప్రజలలో ప్రేరేపించబడటం జాతీయ సమైక్యతగా పరిగణించాలి.

మొత్తం మీద భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత భావనకు ఈ క్రింది అర్థాన్ని చెప్పవచ్చును.

1) భారతదేశంలో సమైక్యత అంటే విలీనం కావటం కాదు. ఐక్యత (Unity) ను పెంపొందించకుండా సమైక్యతను సాధించటం జాతీయ సమైక్యత లక్ష్యం కాదు. భిన్నత్వంలో ఏకత్వాన్ని సాధించటమే భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత లక్ష్యం. ప్రజల మధ్య సామాజిక, సాంస్కృతిక, మత, భాష, కులపరమైన భిన్నత్వాలు ఉన్నప్పటికీ జాతి - రాజ్యాన్ని పటిష్టవంతం చేసుకునేందుకు వారు రాజ్యం పట్ల తమ విభిన్న విధేయతలను సమైక్యపర్చుకోవాలి. ప్రజలు ప్రాంతీయ, వర్గ, మత, కుల విభేదాలకు అతీతంగా రాజ్యం పట్ల విధేయతను కలపరచాలి. ఈ విధంగా దేశసమైక్యతను సాధించేందుకు ప్రజలు సంకుచిత తత్వాన్ని పూర్తిగా విసర్జించాలి.

2) భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యతకు సంకుచిత భావాలను పూర్తిగా విసర్జించటంతోపాటు దేశ ఐక్యతకు, సమగ్రతకు ప్రమాదం కల్పించే అన్నిరకాల జాతి వ్యతిరేకశక్తులతో పోరాడాలి. ఈ విధంగా భారతదేశ సందర్భంలో జాతీయ సమైక్యత ప్రమాణాత్మకమైన దృగ్గోచరమే కాక అనుభవాత్మక దృగ్గోచరం కూడా.

3) భారతదేశ సందర్భంలో జాతీయ సమైక్యతా భావన అతి సమగ్రమైంది. ఈ భావనకు సామాజిక, ఆర్థిక, సాంస్కృతిక, రాజకీయ కోణాలు ఉన్నాయి. జాతీయ సమైక్యతకు బలమైన, స్థిరమైన జాతి - రాజ్యంతోపాటు, సామాజిక, ఆర్థిక రాజకీయ, సాంస్కృతిక సమైక్యత అవసరం. దీనితోపాటు ప్రజలలో ఉద్వేగపరమైన సమైక్యత కూడా అవసరం. ఒక విధంగా జాతీయ సమైక్యతకు రాజకీయంగా వ్యవస్థీకృతమైన సమాజంతోపాటు, ప్రజాస్వామ్య పద్దతుల ద్వారా తమ సామాజిక, ఆర్థిక

ప్రయోజనాలను సంతృప్తిపరచుకునే అవకాశం ప్రజలకు ఉండటం వాంఛనీయం. అంతేకాక అన్ని తరగుతుల ప్రజలలో ఉమ్మడి విలువలు, ప్రమాణాలు, దృక్పధాలు ఉండాలి. ప్రజలలో విభిన్న విలువల పట్ల కల ఏకాభిప్రాయం జాతీయ సమగ్రతకు ప్రధాన ప్రాతిపదిక.

అయితే జాతీయ సమైక్యత అంటే అర్ధ - సమైక్యత, అనుచిత సమైక్యత లేదా మితిమీరిన సమైక్యత కాదు. జాతీయ సమైక్యతకు ప్రజల అన్ని జీవితాంశాలలో సక్రమమైన సమైక్యత అవసరం. ఈ విధమైన జాతీయ సమైక్యత ప్రజలకు భద్రత కల్పించటంతోపాటు వారి జీవితాలను సుఖమయం చేస్తుంది. ఈ విధంగా జాతీయ సమైక్యత దేశంలో అన్ని తరగతుల ప్రజలు తమ సామాజిక, ఆర్ధిక పరిస్థితితో సంబంధం లేకుండా శాంతియుతమైన, గౌరవప్రదమైన జీవితాలను గడుపుతూ దేశాన్ని శక్తివంతమైన దేశంగా తీర్చిదిద్దేందుకు తమ శక్తివంచన లేకుండా పాటుపడే వాతావరణాన్ని దేశంలో సృష్టిస్తుంది.

6.3 భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత - ప్రధాన దృక్కోణాలు :

జాతీయ సమైక్యత అతి సమగ్రమైన, విస్తృతమైన భావన. ఈ భావనకు సామాజిక, సాంస్కృతిక, ఆర్ధిక, రాజకీయ మనస్తత్వ దృక్కోణాలు ఉన్నాయి. దీనినిబట్టి ప్రజలు అన్ని జీవిత అంశాలలో సమైక్యతను కలిగి ఉండటాన్నే జాతీయ సమైక్యతగా పరిగణించాల్సి ఉంటుంది. అంతేకాక శక్తివంతమైన, సుస్థిరమైన జాతి - రాజ్యాన్ని ఏర్పరచటం జాతీయ సమైక్యతకు అత్యంత ఆవశ్యకమైన చర్య అయినప్పటికి దానివలన మాత్రమే జాతీయ సమైక్యతను సాధించటం సాధ్యంకాదు. దేశంలో పేదరికాన్ని, నిరుద్యోగాన్ని, పూర్తిగా తొలగించటంతోపాటు, ప్రజల జీవన ప్రమాణాలను మెరుగుపరచటం, దేశంలో అన్ని ప్రాంతాల సమతుల్య అభివృద్ధిని సాధించటం, ప్రజలకు కనీస జీవనప్రమాణాలను కల్పించటం, సమాజంలోని ఆర్ధిక, సామాజిక అంతరాలను తొలగించటం మొదలైన చర్యలు కూడా జాతీయ సమైక్యతకు సమానంగా అవసరం. జాతీయ సమైక్యతకు సామాజిక దృక్కోణం ఉంది. ఈ దృక్కోణం ప్రకారం దేశంలో న్యాయబద్ధమైన సామాజిక, రాజకీయ వ్యవస్థను ఏర్పరచటం ద్వారా తమ భౌతిక, మానసిక ఆకాంక్షలను సంతృప్తిపరచుకొనే అవకాశాలను ప్రజలందరికీ సమానంగా కల్పించటం జాతీయ సమైక్యతకి అవశ్యకం. జాతీయ సమైక్యతకు గల మరో దృక్కోణం మనస్తత్వ దృక్పధం. ఈ దృక్కోణానికి అనుగుణంగా తన వ్యక్తిత్వ వికాసానికి స్వేచ్ఛాపూరితమైన అవకాశాన్ని కల్పించే రాజకీయ వ్యవస్ధ దేశంలో ఉందని ప్రతి వ్యక్తి భావించటం జాతీయ సమైక్యతకు అవసరం. ఈ విభిన్న దృక్కోణాల అనుగుణంగా సమాజంలో వ్యక్తులు స్వచ్ఛందంగా, ఇచ్ఛాపూర్వకంగా ఉమ్మడి విలువలను ప్రమాణాలను దేశంలో ఏర్పరచటం జాతీయ సమైక్యత సాధనకు అవసరం. దానితోపాటు దేశ ప్రజల ఉద్వేగాలను సమైక్యపరచి, వారి మధ్య ఆధ్యాత్మికపరమైన బంధాన్ని పెంపొందింపచేయటం జాతీయ సమైక్యతకు చేపట్టవలసిన ఒక కీలకచర్య.

6.4 జాతీయ సమైక్యత - భాషా, ప్రాంతీయ తత్వాలు :

దేశాన్ని సామాజికంగా, ఆర్ధికంగా, రాజకీయంగా మానసికంగా (emotional) పటిష్టపరచి, జాతినిర్మాణం, జాతీయ సమైక్యతలనే సంక్లిష్ట లక్ష్యాలను సాధించటం స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశం సాధించిన ఘనమైన విజయాలలో ప్రధానమైనవి. దేశంలో నెలకొన్న అనేక భిన్నత్వాలు, వ్యత్యాసాలు, స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశ ఐక్యత, సమగ్రతా, సమైక్యతలకు, వీటితోపాటు దేశ సామాజిక, ఆర్ధిక ప్రగతికి అనేక సమస్యలను, సవాళ్ళను సృష్టించాయి. ఈ సమస్యలను, సవాళ్ళను ప్రభుత్వం సమర్ధవంతంగా అధిగమించినప్పటికీ అవి పూర్తిగా సమసిపోక దేశానికి అనేక సమస్యలను సృష్టిస్తూ దేశ సామాజిక, ఆర్ధిక ప్రగతికి తీవ్రమైన అవరోధాలను కల్పిస్తూనే ఉన్నాయి. వాస్తవానికి మతతత్వం, కులతత్వాలతోపాటు ప్రాంతీయ, భాషాతత్వాలు దేశసమైక్యతకు సమగ్రతకు తీవ్రమైన సవాలుగా పరిణమించాయి. 19వ దశాబ్దం నుంచే ఈ విభిన్న సంకుచిత తత్వాలు జాతీయ సమైక్యతకు,

ఐక్యతకు ప్రమాదకరంగా పరిణమించాయని అనేకమంది రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు, రచయితలు పేర్కొన్నారు. ఈ రచయితలు ఈ విభిన్న తత్వాల స్వభావాన్ని, విస్తృతిని, పరిణామాలను విభిన్న కోణాల నుంచి సమగ్రంగా విశ్లేషించారు.

పాల్‌బ్రాస్ అభిప్రాయం ప్రకారం స్వాతంత్ర్యానంతరం మొదటి రెండు దశాబ్దాలపాటు భారతదేశం భాషాపరంగా అనేక తీవ్ర సమస్యలను ఎదుర్కొంది. ఈ సమస్యలలో అధికార భాషా సమస్య, భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటు, మైనారిటీ భాషల హోదా మొదలైన ప్రధానమైనవి. నెహ్రూ ప్రధానమంత్రిగా కొనసాగినకాలంలో దేశంలో తలెత్తిన భాషాపరమైన సమస్యలు తీవ్రతరం అయి హింసాత్మక సంఘటనలకు కూడా దారితీసాయి. అయితే నెహ్రూ ప్రభుత్వం ఈ సమస్యలను బహుళవాద పరిష్కారాల ద్వారా పరిష్కరించింది. అయితే నెహ్రూ అనంతర కాలంలో భాషా సమస్య గతంలో లేనివిధంగా సంక్లిష్టమై హింసాత్మక రూపాన్ని ధరించింది. దీనికి కేంద్రప్రభుత్వం అనుసరించిన జోక్యం కల్పించుకునే వ్యూహాలు, విధానాలు కొంతవరకు కారణమని పాల్‌బ్రాస్ అభిప్రాయపడ్డాడు. పాల్‌బ్రాస్ పంథాలో బిపిన్‌చంద్ర కూడా స్వాతంత్ర్యానంతరం మొదట 20 సం॥ల పాటు భాషా సమస్య వేర్పాటు శక్తిగా పరిణమించిందనీ, ఫలితంగా దేశ రాజకీయ, సాంస్కృతికగా ఐక్యత ప్రమాదంలో చిక్కుకొందనే అభిప్రాయాన్ని ప్రజలలో కల్పించిందని పేర్కొన్నాడు. బహుళ భాషలు కలిగిన భారతదేశంలో భాషా వైవిధ్యం కేంద్ర బిందువుగా అనేక రాజకీయ ఉద్యమాలు తలెత్తాయని కూడా రామేశ్‌థాపర్ సూచించాడు. రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో భాషాపరమైన విభేధాలు, సమస్యలు అధికార భాష (Official Language), భాషాయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటు ఫలితంగానే ఉత్పన్నమయ్యాయి.

ప్రభుత్వ అంచనాల ప్రకారం భారతదేశంలో అనేక వేల ప్రధాన, అప్రధాన భాషలు ఉన్నాయి. వీటిలో అనేక భాషలు కేవలం కొన్ని వందల మంది ప్రజలు మాత్రమే మాట్లాడే భాషలు. అంతేకాక అనేక భాషలకు లిపి లేదు. భారత రాజ్యాంగం భారతీయ భాషలలో 18 భాషలను మాత్రమే గుర్తించి, వాటిని 8వ షెడ్యూలులో పొందుపరిచింది. ఈ భాషలలో హిందీ, తెలుగు, బెంగాలీ, తమిళ, ఉర్దూ, గుజరాతీ, మరాఠీ మొదలగునవి ప్రధానమైనవి. వీటిలో హిందీ అత్యధిక సంఖ్యలో ప్రజలు మాట్లాడే భాష. హిందీ తరువాత తెలుగు, బెంగాలీ అత్యధిక సంఖ్యలో ప్రజలు మాట్లాడే భాషలు. భారత రాజ్యాంగం దేశంలో అత్యధిక సంఖ్యలో ప్రజలు మట్లాడే హిందీని రాజ్యభాషగా గుర్తించి, దానిని అధికార భాషగా ప్రకటించాలని ఆదేశించింది. రాజ్యాంగం ఆదేశానికి అనుగుణంగా కేంద్ర ప్రభుత్వం 1963లో అధికార భాషల చట్టాన్ని (Official Language Act 1963) 1965లో అమలులోకి వచ్చే విధంగా రూపొందించింది. ఈ చట్టం ప్రకారం దేశంలో హిందీ అధికార భాషగా ప్రకటించబడింది. ఈ చట్టం ఇంగ్లీషును అదనపు అధికార భాషగా కొనసాగించాలని కూడా నిర్దేశించింది. ఈ చట్టం ఫలితంగా కేంద్ర ప్రభుత్వ పాలన అధికార కార్యక్రమాలలో హిందీ భాషను మాధ్యమంగా వాడటం ప్రారంభమయినది. ఈ చట్టం ఆమోదించిన తరువాత ప్రధానమంత్రి నెహ్రూ హిందీయేతర రాష్ట్రాలలో హిందీని బలవంతంగా ప్రవేశపెట్టబడటం జరగదని పార్లమెంట్‌లో హామీ ఇచ్చారు. 1965లో కేంద్ర ప్రభుత్వం వివిధ రాష్ట్రాలలోని కేంద్ర ప్రభుత్వ కార్యాలయాలలో అధికార కార్యకలాపాలలో మాధ్యమంగా హిందీని వాడటంలో 1965 జనవరి తరువాత సాధించిన ప్రగతిని నివేదించాలని ఆదేశించింది. కేంద్ర ప్రభుత్వ ఆదేశానికి హిందీ భాషేతర దక్షిణాది రాష్ట్రాలలో, ప్రధానంగా తమిళనాడులో తీవ్రమైన ప్రతిఘటన ఎదురైంది. ఈ దేశానికి ప్రతిచర్యగా తమిళనాడులో హిందీ, ఆ భాషా వ్యతిరేక ఉద్యమం చెలరేగింది. ప్రధానంగా విద్యార్థులు నిర్వహించిన ఈ ఉద్యమం అనేక నెలలపాటు తీవ్రస్థాయిలో సాగింది. ఈ ఉద్యమానికి తలఒగ్గిన కేంద్ర ప్రభుత్వం ఒక రాజభాషాసూత్రాన్ని ప్రతిపాదించింది. ఈ రాజభాషా సూత్రాన్ని దక్షిణాది రాష్ట్రాలు ఆమోదించాయి. ఈ సూత్రం ఆధారంగా కేంద్ర ప్రభుత్వం 1967లో అధికార భాషా సవరణ చట్టాన్ని ప్రవేశపెట్టింది. ఈ చట్టం పార్లమెంటులో ఇంగ్లీషు, హిందీలను ఉమ్మడిగా ఉపయోగించటాన్ని అనుమతించింది. హిందీని మాట్లాడే రాష్ట్రాలు, కేంద్రం మధ్య ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలలో హిందీని, కేంద్రం, హిందీ భాషేతర

రాష్ట్రాల మధ్య ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలలో ఇంగ్లీషు ఉపయోగించటానికి అనుమతించింది. ఈ చట్టం ఫలితంగా హిందీ భాషను మాట్లాడని రాష్ట్రాలలో ప్రభుత్వ కార్యకలాపాలలో మాధ్యమంగా ఇంగ్లీషును అధికృత కొనసాగటం ప్రారంభమయింది. అయితే 1960 దశాబ్దంలో దక్షిణాది రాష్ట్రాలు తమ మాతృ భాషలను రాష్ట్రస్థాయిలో అధికార భాషలుగా చేస్తూ చట్టాలు చేసాయి. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం రాష్ట్రంలో ప్రధానభాష అయిన తెలుగును అధికార భాషగా చేస్తూ 1966లో ఒక చట్టాన్ని ప్రవేశపెట్టింది. ఇదే విధంగా తమిళనాడు, కర్నాటక రాష్ట్రాలు కూడా తమ ప్రధాన భాషలైన తమిళం, కన్నడ భాషలకు అధికార భాషలుగా చేస్తూ చట్టాలను చేసాయి.

అధికార భాష విషయంలో కేంద్రం, రాష్ట్రాల మధ్య తలెత్తిన సంఘర్షణ సమసిపోగానే భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటుకు సంబంధించిన కేంద్రం, రాష్ట్రాల మధ్య సంఘర్షణ ప్రారంభమైంది. ఈ సంఘర్షణ 1950 దశాబ్దం చివర వరకూ కొనసాగింది. భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటుకు ఉద్యమం మొట్టమొదటిసారిగా అప్పటి ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్రంలో భాగంగా ఉన్న ఆంధ్ర ప్రాంతంలో తలెత్తింది. ఈ ఉద్యమం ఫలితంగా 1955లో ప్రభుత్వం రాష్ట్రాల పునర్విభజన సంఘాన్ని నియమించింది. ఈ సంఘం నివేదిక ఆధారంగా 1956 వ సం॥లో కేంద్ర ప్రభుత్వం రాష్ట్రాల పునర్విభజన చట్టాన్ని (States Recognization Act of 1956) ప్రవేశపెట్టింది. ఈ చట్టానికి అనుగుణంగా 1956లో ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రఅవతరణ జరిగింది. దేశంలో భాషా సూత్రం ఆధారంగా ఏర్పడిన మొట్టమొదటి రాష్ట్రం ఆంధ్రప్రదేశ్. 1960లో భాషా సూత్రం ప్రాతిపదికగా బొంబాయి రాష్ట్రం గుజరాత్, మహరాష్ట్ర అనే రెండు రాష్ట్రాలుగా విభజితమైంది. 1966లో పంజాబ్ రాష్ట్రం పంజాబ్, హర్యానా, హిమాచల్ ప్రదేశ్ అనే మూడు రాష్ట్రాలుగా విభజింపబడింది. ఇదే సూత్రం ప్రాతిపదికగా 1987 మే నెలలో గోవాకు రాష్ట్రప్రతిపత్తిని కల్పించారు.

స్వాతంత్ర భారతదేశంలో భాషకు సంబంధించి తలెత్తిన మరోప్రధాన సమస్య అల్పసంఖ్యాక భాషలకు సంబంధించింది. భారత రాజ్యాంగం అల్పసంఖ్యాక భాషలను మాట్లాడే మైనారిటీ ప్రజలకు కొన్ని హక్కులను, రక్షణలను కల్పించింది. రాజ్యాంగంలోని 350 ఎ, 20, 30, 350 అధికరణలు భాషాపరమైన అల్పసంఖ్యాక వర్గాల ప్రజలకు తమ భాషలను, లేదా సంస్కృతి గుర్తింపును రక్షించుకొనేందుకు, తమకు నచ్చిన విద్యాసంస్థలను ఏర్పరచుకొనేందుకు అవకాశాలను కల్పిస్తున్నాయి. ఈ వర్గాల ప్రజలు ఈ రాజ్యాంగ అధికరణలను అమలుపరిచేందుకు, తమ భాషలను గుర్తించాలనే తమ డిమాండ్లను సంతృప్తి పరచాలని ఆందోళనలను సాగించారు. కొన్ని రాష్ట్రాల ప్రభుత్వాలు అల్పసంఖ్యాక భాషల పట్ల వివక్షత ప్రదర్శించాయి. దీని ఫలితంగా కూడా ఆ రాష్ట్రాలలో ఆందోళనలు ప్రారంభమయ్యాయి. 1980 దశాబ్దంలో బీహార్, ఉత్తర ప్రదేశ్ రాష్ట్రాలలో ఉర్దూ భాషను మాట్లాడే మైనారిటీవర్గం తమ భాషకు తగిన ప్రతిపత్తిని కల్పించాలని ఆందోళనకు పూనుకున్నాయి. ఈ ఆందోళన ఫలితంగా ఆయా రాష్ట్రాలు ఉర్దూ భాషను రెండవ అధికారభాష హోదా కల్పించాయి. భాషా సంబంధమైన ఆందోళన పంజాబ్‌లో ప్రారంభమై చాలా కాలంపాటు కొనసాగింది. క్రమంగా ఈ తరహా భాషా ఉద్యమాలు అస్సాం, పశ్చిమ బెంగాల్‌లకు కూడా వ్యాపించాయి. పశ్చిమ బెంగాల్‌లో గుర్ఖాల్యాండ్ ఉద్యమం, అస్సాంలో బోడో ఉద్యమాలకు భాషా సమస్య ప్రాతిపదిక. 1980 దశాబ్దంలో ప్రారంభమైన ఈ ఉద్యమాలు నేటికీ కొనసాగుతుందటం గమనించవచ్చును.

6.5 జాతీయ సమైక్యత - ప్రాంతీయతత్వం :

భారతదేశంలో భాషా సమస్య తరువాత జాతీయ సమైక్యతకు, దేశ ఐక్యతకు ప్రమాదకరంగా పరిణమించిన మరో ప్రధాన అంశం ప్రాంతీయతత్వం. వాస్తవానికి భారత రాజకీయాలలో ప్రాంతీయతత్వం ఎప్పుడు ఒక ప్రధాన సమస్యగా పరిణమించలేదు. బిపిన్‌చంద్ర అభిప్రాయం ప్రకారం ఒక ప్రాంతంపట్ల, ఆ ప్రాంతం భాషా, సంస్కృతుల పట్ల ప్రత్యేకమైన అభిమానాన్ని కలిగివుండటం ప్రాంతీయతత్వం కాదు. ఒక ప్రాంతం లేదా రాష్ట్రం పట్ల గర్వం కలిగి ఉండటం కూడా

ప్రాంతీయతత్వం కాదు. రాజ్యాంగం సమాఖ్య లక్షణాలను సమర్థించటం కూడా ప్రాంతీయ తత్వం కాదు. దీనికి భిన్నంగా ఒకే ప్రాంతం లేదా రాష్ట్రం ప్రయోజనాలు మొత్తం దేశం లేదా ఇతర ప్రాంతాల ప్రయోజనాలకు వ్యతిరేకంగా ఉన్నప్పుడు, తన స్వప్రయోజనాల సాధనకు ఆ రాష్ట్రం ఘర్షణకు పాల్పడినపుడు దానిని ప్రాంతీయతత్వంగా పరిగణించవచ్చునని బిపిన్‌చంద్ర పేర్కొన్నాడు. ఈ కోణం నుంచి చూస్తే 1947 తరువాత భారతదేశంలో 1960 దశాబ్దంలో తమిళనాడులో తలెత్తిన డి.యం.కె. రాజకీయాలు మినహా భారతదేశంలో అంతర్ రాష్ట్ర సంఘర్షణలేవీ తలెత్తలేదనే చెప్పాల్సి ఉందని బిపిన్‌చంద్ర వాదించాడు. 1960 దశాబ్దం తరువాత కాలంలో డి.యమ్.కె. తన ప్రాంతీయ వాదాన్ని గణనీయంగా పరిమితం చేసుకుంది. 1980లో పంజాబ్‌లో ప్రాంతీయతత్వం తలెత్తినప్పటికీ, వాస్తవంలో పంజాబ్ సమస్యను మతతత్వ సమస్య పరిగణించాలే తప్ప ప్రాంతీయతత్వానికి సంబంధించిన సమస్యగా పరిగణించటం సమంజసంకాదని బిపిన్ చంద్ర అభిప్రాయపడ్డారు.

అయినప్పటికీ భారతదేశంలో అనేక సందర్భాలలో అనేక కారణాల ఫలితంగా ప్రాంతీయ ఘర్షణలు తలెత్తాయి. దేశంలోని వివిధ రాష్ట్రాల మధ్య అనేక కారణాలు, అంశాల కారణంగా వివాదాలు తలెత్తాయి. ఉదాహరణకు, నదీ జలాల పంపిణీ విషయంలో ఆంధ్రప్రదేశ్, కర్ణాటక, తమిళనాడు, పంజాబ్, హర్యానా, రాజస్థాన్‌ల మధ్య వివాదాలు తలెత్తాయి. సరిహద్దుల విషయంలో చెండీఘడ్, బెల్గాంల మధ్య సంఘర్షణ చోటుచేసుకుంది. ఇదే విధంగా భారీ నీటిపారుదల ప్రాజెక్టుల నిర్మాణం విషయంలో కొన్ని రాష్ట్రాల మధ్య వివాదాలు ఏర్పడ్డాయి.

ఏమైనప్పటికీ భారతదేశంలో ప్రాంతీయతత్వం లేదా ఒకే రాష్ట్రంలోని వివిధ ప్రాంతాల మధ్య ఘర్షణలు పెరగటానికి అసమానతలను బలమైన కారణంగా పేర్కొనాల్సి ఉంది. ప్రాంతీయ అసమానతలకు అనేక కారణాలను పేర్కొనటం జరిగింది. ప్రధానంగా కేంద్ర, రాష్ట్ర ప్రభుత్వాల దృక్పధం ప్రాంతీయ అసమానతలకు శక్తివంతమైన కారణంగా పరిగణించారు. దీనితోపాటు ప్రభుత్వ విధానాలు, ప్రణాళీకరణ విధానంలో కల లోపాలు, రాజకీయ పార్టీల దృక్పధం మొదలైనవి ప్రాంతీయ అసమానతలకు ప్రధాన కారణాలు. ఈ కారణాల వల్ల దేశంలోని కొన్ని రాష్ట్రాలు అభివృద్ధి చెందటం, కొన్ని ఇతర రాష్ట్రాలు వెనుకబడి ఉండటం, అంతేకాక ఒకే రాష్ట్రంలో కొన్ని ప్రాంతాలు అభివృద్ధి చెందటం, ఇతర ప్రాంతాలు ఎటువంటి అభివృద్ధికి నోచుకోక వెనుకబడి ఉండటం సంభవించింది. దీని ఫలితంగా దేశంలో ప్రాంతీయతత్వం అభివృద్ధి చెందిందని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల, రాజకీయ నిపుణుల అభిప్రాయం. బిపిన్‌చంద్ర ఆర్థికాభివృద్ధి తక్కువరేటు, భౌగోళిక, సామాజిక, ఆర్థిక, రాజకీయ పరిస్థితులు కూడా ప్రాంతీయ అసమానతలకు ప్రధాన కారణాలని పేర్కొన్నాడు. ఆయన అభిప్రాయం ప్రకారం ప్రాంతీయ, ఆర్థిక అసమానతలు జాతీయ సమైక్యతకు, రాజకీయ స్థిరత్వానికి గట్టి ప్రమాదకరంగా పరిణమించాయి. అయితే ఈ అసమానతలు వెనుకబడిన రాష్ట్రాలపై అభివృద్ధి చెందిన రాష్ట్రాల దోపిడీకి, లేదా ఈ రాష్ట్రాలు కేంద్ర ప్రభుత్వం విచక్షణకు గురికావటం సంభవించలేదు. దీనికి బీహార్, ఉత్తరప్రదేశ్, మధ్యప్రదేశ్, రాజస్థాన్ వంటి రాష్ట్రాలకు లోక్‌సభలో 37 శాతం స్థానాలు ఉన్నప్పటికీ, అవి ఆర్థికంగా వెనుకబడి ఉండటం దానికి భిన్నంగా పంజాబ్, హర్యానా, మహారాష్ట్రలు ఆర్థికంగా అభివృద్ధి చెందినప్పటికీ వాటికి లోక్‌సభలో కేవలం 17 శాతం స్థానాలు ఉండటం ఒక కారణం. వెనుకబడిన రాష్ట్రాలలో ప్రాంతీయతత్వం లేకపోవటం లేదా వాటికి తాము విచక్షణకు గురిచేయబడ్డామనే భావం లేకపోవడానికే రాష్ట్రాల వెనుకబడిన తనానికి ఆయా ప్రభుత్వాల అసమర్థత, వైఫల్యాలే ప్రధాన కారణమనే విశ్వాసం. మేధావి వర్గంలో బలంగా ఉండటానికి ప్రధాన కారణం.

దిపాంకర్ గుప్తా అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో స్వాతంత్ర్యానంతరం తలెత్తిన వివిధ ఉద్యమాలలో ప్రాంతీయ ఉద్యమాలు కీలకమైనవి. అయితే ఈ ప్రాంతీయ ఉద్యమాలు పంజాబ్, ఆంధ్రప్రదేశ్, తమిళనాడు రాష్ట్రాలకు పరిమితం. ఈ రాష్ట్రాలలో అవతరించిన ప్రాంతీయ పార్టీల వల్ల ప్రాంతీయ ఉద్యమాలు బలోపేతం అయ్యాయి. ప్రాంతీయ ఉద్యమాలు ప్రధానంగా ఆర్థిక డిమాండ్ల ప్రాతిపదిక మీద తలెత్తినట్లు దిపాంకర్ గుప్త వాదించాడు.

6.6 ప్రాంతీయతత్వం రూపాలు :

భారతదేశంలో ప్రాంతీయ తత్వం ఈ క్రింది రూపాలలో తలెత్తిందని రాజకీయ నిపుణుల అభిప్రాయం.

1) వేర్పాటు వాదం (Secession from India) :

ఉదాహరణలు 1) ప్రత్యేక తమిళనాడు దేశం కోసం డిమాండు, 2) ప్రత్యేక నాగాలాండ్ దేశం కోసం డిమాండ్, 3) ప్రత్యేక మిజోరాం దేశం కొరకు డిమాండ్, 4) ఖలిస్థాన్ కొరకు డిమాండ్

2) ప్రత్యేక రాష్ట్రం కొరకు డిమాండ్ (Demand for Separate statehood) :

ఉదాహరణలు : ప్రత్యేక తెలంగాణా, విదర్భ, జార్ఖండ్, చత్తీస్‌ఘడ్, గుర్ఖాల్యాండ్, ఉత్తరాంచల్ రాష్ట్రాల కొరకు డిమాండ్.

3) అంతర్ రాష్ట్ర వివాదాలు :

ఉదాహరణలు : 1) మహారాష్ట్ర, మైసూర్ మధ్య సరిహద్దు వివాదం, 2) ఛండీఘడ్ కోసం పంజాబ్, హర్యానా రాష్ట్రాల మధ్య వివాదం, 3) అంతర్ రాష్ట్ర నదీజలాల వివాదం.

ఈ విధంగా భారతదేశంలో ప్రాంతీయతత్వం విభిన్న రూపాలలో తలెత్తింది. స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన నాటినుండి దేశంలో ఏదో ఒక ప్రాంతంలో ప్రాంతీయతత్వం అవతరించి, ఏదో ఒక రూపంలో వ్యక్తమవుతున్నది. గత అయిదు దశాబ్దాల కాలంలో తలెత్తిన ప్రాంతీయతత్వం, సంఘర్షణలకు అనేక కారణాలు ప్రతిపాదించబడ్డాయి. అయితే వివిధ ప్రాంతాలలో తలెత్తిన ప్రాంతీయతత్వం కారణాలు, రూపాలు మొదలైన అంశాలలో ఎంతో భిన్నత్వముంది. కేంద్ర, రాష్ట్ర ప్రభుత్వాలు అనుసరించిన విధానాలు, దేశంలో ప్రాంతీయతత్వం అభివృద్ధిచెందటానికి ప్రధాన కారణమైందని పాల్‌బ్రాస్ మొదలైన రాజనీతి తత్వశాస్త్రవేత్తలు దృఢంగా వాదిస్తున్నారు.

ఎస్.కె. ఖన్నా అనే రచయిత అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో ప్రాంతీయతత్వం అభివృద్ధి చెందటానికి అనేక కారణాలు దోహదం చేసాయి. మొదటగా, దేశ ప్రజలపై ప్రత్యేకమైన భావజాలాన్ని, భాషను, సాంస్కృతిక విధానాలను బలవంతంగా విధించటానికి కేంద్రప్రభుత్వం కొన్ని సందర్భాలలో చేసిన ప్రయత్నాలకు ప్రతిస్పందనగా కొన్ని ప్రాంతాలలో ప్రాంతీయతత్వం అభివృద్ధి చెందింది. రెండు, అధికారంలో ఉన్న ప్రభుత్వం రాష్ట్రంలో కొన్ని ప్రాంతాలపై ఎక్కువ ప్రాధాన్యతను కనపరచటం, ఇతర ప్రాంతాలను నిర్లక్ష్యపరచటం వల్ల తమ నిర్లక్ష్యానికి గురైన ప్రాంతాలు అధికార వికేంద్రీకరణకు లేదా రాష్ట్ర విభజనకు డిమాండ్ చేయటం ప్రారంభమైంది. మూడు, దేశంలోని కొన్ని ప్రాంతాలు ప్రత్యేక సంస్కృతిని పరిరక్షించుకొనేందుకు, స్వపరిపాలన కొరకు చేస్తున్న ఆందోళన కూడా ప్రాంతీయతత్వానికి దారితీసాయి. నాలుగు, కొన్ని ప్రాంతీయ పార్టీలు రాజకీయ అధికారం కోసం ప్రాంతీయతత్వాన్ని పెంపొందింపచేస్తున్నాయి. చివరగా, వెనుకబడిన ప్రాంతాలలో ప్రజలలో పెరుగుతున్న చైతన్యం ప్రాంతీయ భావం అభివృద్ధి చెందేందుకు కారణమైంది.

ప్రస్తుతం దేశంలో కొన్ని ప్రాంతాలలో గోచరిస్తున్న ప్రాంతీయతత్వం భారత సమాజం బహుళవాద స్వభావాన్ని, ప్రజలలో పెంపొందిన చైతన్యాన్ని ప్రతిబింబిస్తున్నది. కొందరు రాజ్యాంగ నిపుణులు పేర్కొన్నట్లు భారతదేశంలో ప్రాంతీయతత్వం గత పరిణామం మాత్రమే కాదు, దేశంలో సంభవిస్తున్న ప్రగతి ఫలితంగా కూడా ప్రాంతీయతత్వం తలెత్తుతున్నది. ఈ కోణం నుంచి ప్రాంతీయతత్వాన్ని రాజకీయ అభివృద్ధి మార్గంలో ఒక మైలురాయిగా పరిగణించవచ్చును. అయితే, దేశం పారిశ్రామిక రంగం, పట్టణీకరణ, ఆధునికీకరణ, రవాణా, ప్రసారాలు, సమతుల్య అభివృద్ధి దిశలలో ప్రగతిని సాధిస్తే ప్రాంతీయతత్వం

క్షీణించే అవకాశంఉంది.

6.7 జాతీయ సమైక్యత సాధనకు జరిగిన కృషి - జాతీయ సమైక్యతా మండలి :

స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత సాధనలో అనేక సవాళ్లు ఎదురైనప్పటికీ వాటిని విజయవంతంగా అధిగమించారు. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశం ఎదుర్కొన్న తక్షణ సమస్య భారత యూనియన్‌లోనికి సంస్థానాల విలీనం. ఈ సమస్య సమర్థవంతంగా పరిష్కరించబడి, దీని తర్వాత రాష్ట్రాల పునర్విభజనకు ప్రారంభమైన ఆందోళనలను కూడా సమర్థవంతంగా పరిష్కరించారు. అయినప్పటికీ జాతీయ సమైక్యతకు ప్రమాదం కలిగించే ఏర్పాటువాదం తలెత్తి, కొన్ని ప్రాంతాలలో నేటికి కొనసాగుతున్నది. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశసమైక్యతకు ప్రమాదం కలిగిస్తున్న పేదరికం, నిరుద్యోగం, కనీస అవసరాల కొరత మొదలైన అనేక ఆర్థిక సమస్యలను పరిష్కరించేందుకు ప్రభుత్వం అనేక చర్యలను చేపట్టింది. దేశంలో పేదరికాన్ని నిర్మూలించిన, దేశం సామాజిక, ఆర్థికంగా అభివృద్ధి పరిచేందుకు ప్రణాళికాబద్ధమైన కృషి ప్రారంభమైంది. వివిధ పంచవర్ష ప్రణాళికలలో ఆర్థికాభివృద్ధికి అనేక రకాల వ్యూహాలు, పథకాలను రూపొందించి, భారీ నిధులతో వాటిని అమలుపరిచారు. ప్రభుత్వం చేపట్టిన బహుముఖ సృష్టి ఫలితంగా దేశంలో వివిధ రంగాలు, గణనీయమైన ప్రగతిని సాధించాయి. ప్రధానంగా వ్యవసాయ, పారిశ్రామిక రంగాలలో అధికోత్పత్తి సాధింపబడింది. దానితోపాటు సాంకేతిక, విజ్ఞాన, విద్యా, ఆరోగ్య రంగాలలో గూడా దేశం అద్భుతమైన పురోభివృద్ధిని సాధించింది. వీటన్నిటి ఫలితంగా దేశంలో పేదరికం వేగంగా క్షీణించటంతోపాటు ప్రజల జీవన ప్రమాణాలు మెరుగుపడ్డాయి.

జాతీయ సమైక్యత సాధనకు సాంస్కృతిక, సామాజికపరమైన సమైక్యత అవసరం. సామాజిక సమైక్యతకు సామాజిక న్యాయం సాధన ఒకప్రధాన ఆవశ్యక పరిస్థితి. స్వాతంత్ర్యానంతరం ఏర్పడిన జాతీయ ప్రభుత్వం లక్ష్యాలలో సామాజిక న్యాయాన్ని సాధించటం అతి కీలకమైన లక్ష్యంగా రూపొందింది. స్వాతంత్ర్యానంతరం అమలులోకి వచ్చిన రాజ్యాంగం ఆదేశిక సూత్రాల ద్వారా సామాజిక న్యాయాన్ని సాధించేందుకు ప్రభుత్వం చేపట్టవలసిన కార్యక్రమాలను నిర్దిష్టంగా సూచించింది. ఈ ఆదేశిక నియమాల ఆచరణకు కేంద్ర, రాష్ట్ర ప్రభుత్వాలు దేశంలోని సామాజికంగా, ఆర్థికంగా వెనుకబడిన తరగతుల ప్రజల అభ్యున్నతికి బహుముఖ కృషిని చేపట్టాయి. ఈ వర్గాల ప్రజల అభివృద్ధికి అనేకరకాల రిజర్వేషన్లను ప్రవేశపెట్టడంతోపాటు, వివిధ పంచవర్ష ప్రణాళికలలో అనేక వ్యూహాలను, పథకాలను రూపొందించి అమలుపరిచారు. అనేక సంస్థలను నెలకొల్పారు. ప్రభుత్వంచేపట్టిన కృషి దేశంలోని బలహీన వర్గాలుగా గుర్తించబడిన షెడ్యూల్డు కులాలు, తెగలు, ఇతర వెనుకబడిన తరగతులకు చెందిన వర్గాల ప్రజల జీవితాలలో నూతన వెలుగులను నింపింది. ఈ వర్గాల ప్రజలు బహుముఖాభివృద్ధిని సాధించి, జాతీయజీవన ప్రవంతిలో మమేకం చెందారు. అయినప్పటికీ దేశంలోని వివిధ వర్గాల ప్రజల మధ్య మత, కుల, భాషా, ప్రాంతీయపరమైన విభేదాలు పూర్తిగా సమసిపోలేదు. అవి జాతీయ సమైక్యతను సాధించేమార్గంలో శక్తివంతమైన నిరోధకాలుగా కొనసాగుతున్నాయి. ఈ విధంగా దేశంలో జాతీయ సమైక్యత సాధనకు అవసరమైన సామాజిక, సాంస్కృతిక, ఆర్థిక, రాజకీయ సమైక్యతను సాధించేందుకు ఇతోధికమైన కృషి జరగవలసి ఉంది.

దేశంలో నెలకొన్న సామాజిక, సాంస్కృతిక పరిస్థితులు, స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన వెంటనే సంభవించిన విపరీతమైన పరిణామాల నేపథ్యంలో ప్రభుత్వం జాతీయ సమైక్యతా సాధనను ఒక కీలక లక్ష్యంగా చేపట్టవలసిన ఆవశ్యకత ఏర్పడింది. దీనికి అనుగుణంగానే ప్రభుత్వం దేశ సామాజిక, ఆర్థికాభివృద్ధితోపాటు, జాతీయ సమైక్యతను ఒక ప్రధాన లక్ష్యంగా చేసుకొని ఈ దేశంలో బహుముఖ కృషిని చేపట్టింది. ఈ కృషిలో 1961లో జాతీయ సమైక్యతా మండలి (National Integration Council) స్థాపన ప్రధానమైంది. జాతీయ సమైక్యతా మండలి స్థాపన వెనుకాల ఆశయాలు ఈ క్రిందివి -

1) భిన్నత్వంలో ఏకత్వం, మతపరమైన స్వేచ్ఛ, లౌకికవాదం, సమానత్వం, సామాజిక, ఆర్థిక న్యాయం మొదలైన విలువలను పెంపొందింపచేయటం.

2) దేశంలో మత ఘర్షణలను నివారించి, వివిధ వర్గాల, మతాల ప్రజల మధ్య సామరస్యం, ఐకమత్యం పెంపొందేలా కృషిచేయటం.

3) దేశ సమైక్యతకు, సమగ్రతకు హానికలిగించే సంఘ విద్రోహకశక్తుల కార్యకలాపాలను అరికట్టేందుకు రాజకీయ పార్టీలు, స్వచ్ఛంద సేవాసంస్థలు, వివిధ ప్రజాసంఘాల సహాయంతో తగిన చర్యలను చేపట్టటం.

4) జాతీయ సమైక్యతా, సమగ్రతల సాధనకు మత, కుల, వర్గ, భాష, ప్రాంతీయ విభేదాలను మరచి, సమైక్యంగా కృషిచేసేలా ప్రజలలో ప్రేరణను కల్పించం అందుకు తగిన చర్యలను చేపట్టటం.

1961లో జాతీయ సమైక్యతా మండలి అప్పటి ప్రధాన మంత్రి నెహ్రూ అధ్యక్షతన తన మొట్టమొదటి సమావేశాన్ని నిర్వహించింది. ఈ సమావేశంలో దేశసమైక్యతకు, సమగ్రతకు ప్రమాదం కలిగిస్తున్న వివిధ వ్యక్తులను నిర్మూలించి, దేశ ఐక్యత, సమైక్యతను పరిరక్షించేందుకు అనేక సూచనలను చేసారు. ఈ సమావేశం వల్ల ఆశించిన ప్రయోజనం చేకూరింది. ప్రధానంగా ఈ సమావేశ అనంతరం స్వల్పకాలంలోనే సంభవించిన చైనా యుద్ధం సమయంలో దేశంలోని ప్రజలు కుల, మత, ప్రాంతీయ, వర్గ విభేధాలకు అతీతంగా సమైక్యమయ్యారు.

1968 జూన్‌లో ప్రధానమంత్రి శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ అధ్యక్షతన జాతీయ సమైక్యతా మండలి రెండవసారి సమావేశమైంది. ఈ సమావేశంలో జాతీయ సమైక్యతా సాధనకు చేపట్టవలసిన కృషిలో భాగంగా జాతీయ విధాన ప్రకటనను రూపొందించారు. ఈ సమావేశంలో ఆమోదించిన తీర్మానాల అమలుకు కేంద్ర ప్రభుత్వం దేశంలోని ప్రముఖ రచయితలతో ఒక సంఘాన్ని నియమించింది. జాతీయ సమైక్యతను సాధించేందుకు తగిన వ్యూహాన్ని రూపొందించటం, దేశ ప్రజలలో ఐక్యత, సామరస్యం, సహనం, మొదలైన విలువలను ప్రచారం చేసేందుకు తగిన సాంస్కృతిక, సాహిత్యపరమైన సాధనలను సూచించటం, ఈ సంఘానికి అప్పగించిన ప్రధాన కర్తవ్యాలు ఈ సమావేశం తరువాత దేశంలో జాతీయ సమైక్యలను పెంపొందింపచేసే చర్యలు ముమ్మరంగా చేపట్టబడ్డాయి. 1969లో జాతీయ సమైక్యతా మండలికి చెందిన శాశ్వత సంఘం సమావేశమై, జాతీయ సమైక్యతకు చేపట్టవలసిన అనేక చర్యలను సూచించింది. 1976 నవంబరులో ప్రధానమంత్రి శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ అధ్యక్షతన జాతీయ సమైక్యతా మండలి మరోసారి సమావేశమై ప్రజలలో సమైక్యతా, ఐక్యత భావనలను పెంపొందింప చేసేందుకు ఏడు అంశాల కార్యాచరణ పథకాన్ని ప్రతిపాదించింది. దేశంలో వేర్పాటు, ఉగ్రవాద శక్తులను నిర్మూలించటం, ప్రజలలో ఆధునిక భావనలను పెంపొందింపచేయటం, వివిధ వర్గాలకు చెందిన బాలబాలికలలో ఐకమత్యాన్ని సాధించటం, ప్రచార సాధనాల ద్వారా ప్రజలలో ఛాందస భావాలను, మూఢ నమ్మకాలను నిర్మూలించటం ఈ కార్యాచరణ పథకంలో ప్రతిపాదించిన ప్రధాన చర్యలు.

1977లో కేంద్రంలో ఏర్పడిన జనతా ప్రభుత్వం జాతీయ సమైక్యతపై ప్రాధాన్యతను కనపరచి, ఆ దిశలో కొన్ని కీలక చర్యలను చేపట్టింది. 1978లో కేంద్ర ప్రభుత్వం దేశంలోని మైనారిటీ ప్రజల ప్రయోజనాల, హక్కుల పరిరక్షణకు మినుమసాని అధ్యక్షతన మైనారిటీ కమీషన్‌ను నియమించింది. ఈ కమీషన్ తన లక్ష్యాల సాధనకు అనేక చర్యలను చేపట్టుతుంది.

6.8 సారాంశము :

ఈ పాఠంలో వివరించినట్లు భారతదేశం అనేక వైవిధ్యాలను కలిగిఉండటం చేత జాతీయ సమైక్యత అత్యంత కీలకమైన ఆవశ్య పరిస్థితిగా రూపొందింది. జాతీయ సమైక్యతా సాధన అత్యంత క్లిష్టమైన ప్రక్రియ అయింది. అయితే భారతదేశంలో

నెలకొనివున్న వైవిధ్యాలు జాతీయ సమైక్యతను, సమగ్రతను సాధించటాన్ని నిరోధించలేకపోయాయి. మొదటి నుంచి భారతీయ సమాజం వైవిధ్యాలను కొనసాగిస్తూనే మరోప్రక్క దేశసమైక్యతను, సమగ్రతలను పరిరక్షించుకొంటూ వస్తున్నది. దీనికి భారతదేశానికి సంక్రమించిన రాజకీయ, సామాజిక వారసత్వం, ఈ వారసత్వాన్ని ప్రతిబింబించిన రాజ్యాంగం దోహదం చేశాయి. కాని ఈ వైవిధ్యాల ఫలితంగా భారతదేశం మతతత్వం, భాషాతత్వం, ప్రాంతీయతత్వం మొదలైన రూపాలలో దేశసమైక్యతకు హాని కలిగించే అనేక సవాళ్ళను ఎదుర్కొనక తప్పలేదు. అయితే ఈ సవాళ్ళు విజయవంతంగా అధిగమించబడటంతో, దేశ సమైక్యత చెక్కుచెదరలేదు. ఈ సవాళ్ళకు పరిష్కార మార్గం భారతదేశం వారసత్వంగా పొందిన రాజకీయ, సామాజిక, సాంస్కృతిక విలువలు అంతర్లీనంగా ఉంది. భారతదేశ సమాజంలో వేళ్ళూనుకున్న ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థే భవిష్యత్తులో దేశం ఎదుర్కొనే అన్ని సమస్యలను పరిష్కరించగలదనే ప్రజలలో కల దృఢవిశ్వాసమే ఎన్ని అవాంతరాలు ఎదురైనప్పటికీ, జాతీయ సమైక్యత, సమగ్రతలు పదిలంగా ఉంటాయనే ఆశాపూరిత వాదానికి ఊపిరి.

6.9 మాదిరి ప్రశ్నలు :

1. భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత ఆవశ్యకతను వివరించండి.
2. భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత సాధనకు ఎదురవుతున్న వివిధ రకాల సవాళ్ళను, సమస్యలను పరిశీలించండి.
3. భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యత సాధనకు ప్రభుత్వం చేసిన కృషి, దాని ఫలితాలను వివరించండి.
4. భారతదేశంలో జాతీయ సమైక్యతకు సవాల్‌గా పరిణమించిన భాషా, ప్రాంతీయ తత్వాలను విశ్లేషణాత్మకంగా పరిశీలించండి.

6.10 చదువదగిన గ్రంథాలు :

1. Paul R. Brass, The Politics of India, since Independence, Cambridge : Cambridge University Press, 1990 (2nd Edition).
2. Bipin Chandra and others, India After Independence - 1947 - 2000, New Delhi, Penguin Books, 2000.
3. Atul Kohli (ed.), The Success of India's Democracy, Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
4. Rajani Kothari, Politics in India, Bostan : Little Brown and Company, 1970.
5. Rajani Kothari, Caste in Indian Politics, New Delhi : Orient Logman, 1970.
6. Sudipta Kavi Raj (ed.) New Delhi : Oxford University Press, 1997.
7. A.P. Avasthi, Indian Political System, Agra : Lakshminarain Agarwal, 2002.

రచయిత : ప్రొఫెసర్. ఎమ్. బాపూజీ

పాఠం – 7

ప్రాంతీయ పార్టీలు

విషయ క్రమం:

7.1 లక్ష్యాలు

7.2 పరిచయం

7.3 ప్రాంతీయ పార్టీలు

7.4 ప్రాంతీయ పార్టీల అవతరణ

7.5 భారతదేశంలో ప్రాంతీయ పార్టీలు పెరగడానికి గల కారణాలు

7.6 ద్రవిడమున్నేట్ర కజగం (డి.యం.కె.)

7.7 అఖిల భారత అన్నా డి.యం.కె.

7.8 తెలుగుదేశం పార్టీ

7.8.1 తెలుగుదేశం పార్టీ ఆశయాలు, లక్ష్యాలు

7.8.2 1983 తెలుగుదేశం పార్టీ విజయానికి తోడ్పడిన అంశాలు

7.8.3 తెలుగుదేశం పార్టీలో చీలికలు

7.8.4 నాయకత్వ మార్పిడి

7.9 అకాలీదళ్

7.10 నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్

7.11 అస్సాం గణపరిషత్

7.12 శివసేన

7.13 సమాజ్‌వాది పార్టీ

7.14 తెలంగాణ రాష్ట్ర సమితి

7.15 మిజో నేషనల్ ఫ్రంట్

7.16 నాగా నేషనల్ కౌన్సిల్

7.17 ఇతర ప్రాంతీయ పార్టీలు

7.18 సారాంశం

7.19 నమూనా పరీక్ష ప్రశ్నలు

7.20 చదువదగిన పుస్తకాలు

7.1 లక్ష్యాలు :

ఈ భాగాన్ని చదివిన తరువాత మీరు

- ప్రాంతీయ పార్టీల అవతరణ, స్వభావం
- భారతదేశంలో వివిధ రాష్ట్రాల్లో వివిధ రకాలైన ప్రాంతీయ పార్టీల ఆవిర్భావానికి గల కారణాలు
- వివిధ ప్రాంతీయ పార్టీల ప్రధాన లక్ష్యాలు, డిమాండ్లు
- భారతదేశంలో ప్రాంతీయ పార్టీలు పెరగడానికి గల కారణాలు
- నేటి సంకీర్ణ భారత రాజకీయాలలో ప్రాంతీయ పార్టీల పాత్ర
- ప్రాంతీయ పార్టీల భవితవ్యాన్ని వివరించగల్గుతారు.

7.2 పరిచయం

ఒక ప్రాంతానికి లేదా రాష్ట్రానికి పరిమితమై పనిచేసే పార్టీలను ప్రాంతీయ పార్టీలు అంటారు. జాతీయ రాజకీయ పార్టీలతోపాటు ప్రాంతీయ పార్టీలు కూడా భారతీయ రాజకీయాల్లో కీలకమైన పాత్ర పోషిస్తున్నాయి. కుల, మత, జాతి, భాషా, ప్రాంతీయ విచ్ఛిన్నతలు భారతదేశ ప్రత్యేక లక్షణం. బహుళ సంస్కృతులు, ప్రాంతీయ ఆర్థిక అసమానతలు, రాజకీయ భిన్నత్వాలు గల భారతదేశంలో జాతీయ పార్టీలతోపాటుగా ప్రాంతీయ పార్టీలు కూడా అవతరించాయి. బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం తమ పాలనలో దేశానికి ఒక సమగ్ర రూపాన్ని సంతరించి పెట్టింది. కాని దేశంలోని భిన్నత్వాలను రూపుమాపలేక పోయింది.భారత జాతీయోద్యమం ఒక చారిత్రక ఉద్యం. జాతీయోద్యమంలో దేశంలోని భిన్నత్వాలన్నింటిని విస్మరించి ప్రజలు మహాత్మాగాంధీ నాయకత్వంలో దేశ స్వాతంత్ర్యాన్ని సంపాదించారు. వివిధ రాజకీయ సిద్ధాంతాలకు కట్టుబడిన రాజకీయ నాయకులు కూడా జాతీయోద్యమంలో భాగస్వామ్యం పొందారు. సంప్రదాయవాదుల నుంచి వామపక్ష అభ్యుదయ వాదుల వరకు అందరూ జాతీయోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. స్వాతంత్ర్యం పొందాక దేశంలో వివిధ జాతీయ పార్టీలు, ప్రాంతీయ పార్టీలు ఆవిర్భవించాయి.

ఒక విధంగా దేశంలోని భాష, ఆర్థిక, కుల, మత వర్గ విభిన్నతలకు కలిగిన గుర్తింపు పర్యవసానమే ప్రాంతీయ పార్టీల ఆవిర్భావం. ప్రాంతీయ భావాలకు స్ఫూర్తినిస్తూ, ప్రజలను ప్రాంతీయ పార్టీలుగా వ్యవస్థీకరించడం జరిగింది. ప్రాంతీయ పార్టీలు జాతీయ విధేయతలకు భిన్నమైన వాటిగా గుర్తింపు పొందుతున్నాయి. రాజకీయ, సామాజిక, ఆర్థిక, ఆధునికీకరణ వల్ల ఏర్పడిన యదార్థతల స్వరూపమే ప్రాంతీయ పార్టీలు. ఈ సందర్భంలో దేశంలో స్థానం పొందిన వివిధ ప్రాంతీయ పార్టీలను గురించి చర్చించటం చాలా అవసరం. ప్రస్తుతం దేశంలో అనేక ప్రాంతీయ పార్టీలు ఉన్నాయి. తమిళనాడులో డి.ఎం.కె., ఎఐఎడిఎమ్‌కె, పంజాబ్‌లో అకాలీదళ్, కాశ్మీరుల నేషనల్ కాన్ఫరెన్సు, ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో తెలుగుదేశం, తెలంగాణా రాష్ట్ర సమితి, బీహార్‌లో రాష్ట్రీయ జనతాదళ్, అస్సాంలో అస్సాం గణపరిషత్ మొదలైనవన్నీ ప్రాంతీయ పార్టీలు.

7.3 ప్రాంతీయ పార్టీలు

భారతదేశంలో ప్రాంతీయ పార్టీల ఆవిర్భావం, మనుగడలు దేశంలోని పార్టీల వ్యవస్థ ప్రధాన లక్షణంగా విమర్శకులు భావిస్తున్నారు. వివిధ రాష్ట్రాలలో బిన్న భిన్న ప్రాంతాలలో ఆవిర్భవించి మనుగడ కొనసాగిస్తున్న ప్రాంతీయమైన రాజకీయ పార్టీలు స్థానిక, రాష్ట్ర రాజకీయాలతోపాటుగా జాతీయస్థాయి రాజకీయాలను కూడా ప్రభావ పరుస్తున్నాయి. దేశంలో గల రాజకీయ పార్టీల, వ్యవస్థను పరిపూర్ణంగా అర్థం చేసుకొనేందుకు ప్రాంతీయ పార్టీలను గురించి అధ్యయనం చేయటం చాలా

ప్రధానమైన విషయం.

'ప్రాంతీయ పార్టీలు' అనే పదాన్ని చాలా మంది రచయితలు చాలా రకాలుగా నిర్వచిస్తున్నారు. ఒక పార్టీ రాజకీయం పలుకుబడి, ఎన్నికలలో దాని భాగస్వామ్యం ఒక ప్రాంతానికే పరిమితైనప్పుడు దానిని పార్టీ అని అంటున్నారు. ఒక రాజకీయ పార్టీ తన ఎన్కిల పలుకుబడి ఒక ప్రాంతానికి గాని లేదా కొన్ని ప్రాంతాలకు గాని పరిమితమైఉండి, దాని విధానాలు, కార్యక్రమాలు ప్రధానంగా ఆయా ప్రాంతాల ప్రజల వికాసానికి ఉద్దేశితమైనప్పుడు దానిని ప్రాంతీయ పార్టీగా వ్యవహరిస్తున్నారు. ప్రాంతీయ స్వభావం వివిధ సామాజిక, ఆర్థిక, సాంస్కృతిక, కుల, మత జాతిపరమైన అంశాల సమ్మిళితమైనదై ఉంటుంది. ఎన్నికలు పలుకుబడి పార్టీ కార్యక్రమూల స్వభావాలను ప్రాంతీయ పార్టీ ప్రధాన అంశాలుగా మనం గుర్తించవచ్చు.

వివిధ సమయాలలో, సందర్భాలలో, వివిధ ప్రాంతాలలో రకరకాల ప్రాంతీయ పార్టీలు అవతరించాయి. వాటిలో ద్రవిడ మున్నేట్రకజగమ్, అఖిల భారత అన్నా ద్రవిడ మున్నేట్ర కజగమ్, అకాలీదళ్, నేషనల్ కాన్ఫరెన్సు, తెలుగుదేశం, తృణమూల్ కాంగ్రెస్, సమతాపార్టీ, బిజూ జనతాదళ్, జనతాదళ్ ఎస్, లోక్‌జనవక్తి, అస్సాం గణపరిషత్, మిజోనేషనల్ ఫ్రంట్, నాగా నేషనల్ కౌన్సిల్, సిక్కిం సంగ్రామ పరిషత్, జార్ఖండ్ పార్టీ, తెలంగాణా ప్రజాసమితి మజ్లిస్ ఇత్తె హదుల్ ముసల్మీన్, కర్నాటక క్రాంతిరంగ, మహారాష్ట్ర గోమంతక్ పార్టీ ప్రధానమైనవి. వీటిలో కాలక్రమంలో కొన్ని అంతరించిపోగా, మిగతావి కొనసాగుతూ కొత్త ప్రాంతీయ పార్టీల అవతరణకు ప్రోత్సాహకరంగా ఉంటున్నాయి.

7.4 ప్రాంతీయ పార్టీల అవతరణ :

గత ఐదున్నర శాబ్దాఉగా దేశంలో పలు ప్రాంతాలలో అనేకములైన ప్రాంతీయ పార్టీలు రూపొందాయి. ఈనాడు దేశంలోని అన్ని రాష్ట్రాలలోను ప్రాంతీయ పార్టీల ఉనికిని మనం గుర్తించవచ్చు. వీటిలో కొన్ని బలమైన రాజకీయ పార్టీల ఉ నికిని మనం గుర్తించవచ్చు. వీటిలో కొన్ని బలమైన రాజకీయ పార్టీలు కాగా మరికొన్ని ప్రభావ, ప్రయోజన వర్గాల మాదిరిగా ఉన్నవి. ప్రాంతీయ పార్టీల లాభనష్టాల విషయంలో విమర్శకులలో భిన్నాభిప్రాయాలు ఉన్నాయి. ప్రజలలో ప్రాంతీయ తత్వాన్ని వేర్పాటువాద ధోరణులను, జాతి, మత, కుల, భాష, సంస్కృతీ సంబంధమైన సంఉచిత భావాలను ప్రాంతీయ పార్టీలు ప్రోత్సహిస్తున్నాయని కొంరు అంటున్నారు. పర్యవసానంలో సామాజిక ఐక్యతకు, దేశ సమైక్యతకు భంగం వాటిల్లగలదనే అభిప్రాయం బాగా ప్రాచుర్యం పొందింఇ. వివిధములైన ప్రాంతీయ పార్టీలు ఉండటం వల్ల జాతీయ స్థాయిలో ఏ పార్టీ మెజారిటీ పొంలేక సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు ఏర్పడటమవుతున్నది. దీనివల్ల ప్రాంతీయ పార్టీలు మంచివి కావడానికి వీలు లేదు. ప్రాంతీయ పార్టీల ఉనికి అవి విశ్వసించే ఆశయాలు, ఆచరించే సాధనాలు ప్రధానమైనవి. ఇదివరకే చెప్పినట్లు బహుత్వ స్వభావపు సమాజాలలో ప్రాంతీయ పార్టీలు అవతరించటంలో ఆశ్చర్యం లేదు. సమాఖ్య స్వభావపు సమాజాలలో సమాక్య రాజ్యాంగ వ్యవస్థ, తత్సంబంధమైన అభిరుచుల సిద్ధికి ప్రాంతీయ పార్టీలు ప్రజలకు గ్గరగా ఉండి, వారి సమస్యలను, అభిరుచులను, ప్రయోజనాలను, సరియైన విధంగా అవగాహన చేసుకొని పరిష్కరించే ప్రయత్నాలు చేస్తాయి. కాబట్టి వాటివల్ల ప్రజలకు మేలే జరుగుతుందిగాని కీడు జరగదు. ప్రాంతీయ పార్టీల ఉనికి ప్రధానాంశం కాదు. అవి ఏ విధమైన భావాలను, పద్ధతులను, విధానాలను ప్రతిపాదిస్తాయో, సమర్థిస్తాయో అన్న అంశాల ఆధారంగా మాత్రమే ప్రాంతీయ పార్టీల గుణదోషాలను నిర్ణయించవచ్చును. బ్రిటీష్ వారు మన దేశంలో ప్రవేశించి ఆధిపత్యం స్థాపించుకొనే ఆరంభదినాల్లో, దేశంలోని వివిధ సంస్థానాధీశుల మధ్య అంతఃకలహాలను రేపెట్టడం, ఒకరికి వ్యతిరేకంగా మరొకరిని పురికొల్పటం, వాడుకోవటం మొదలైన చేదు అనుభవాల వల్ల ప్రాంతీయ పార్టీల పెరుగుదల జాతి సమైక్యతను భంగకరమన్న వాదనకు బలం చేకూరుతున్నది. నాటి పరిస్థితుల దృష్టిలో నేటి పరిస్థితులను అంచనా వేయటం సబబైన విషయం కాదు. ప్రాంతీయ పార్టీ అవతరణకు నిశ్చయాత్మకదృష్టితో చూడాలేగాని వ్యతిరేకాత్మక దృష్టితో కాదు. అవి ప్రాంతీయ ప్రయోజనాలను జాతి ఆశయాలు ప్రయోజనాలతో సమన్వయం చేసి సాధించేందుకు కృషి చేసినప్పుడు, వాటి వల్ల ప్రాంతీయ ప్రగతితోపాటు జాతీయ సౌభాగ్యం, సమైక్యతలు చేకూరగలవని ఆశించవచ్చును.

7.5 భారతదేశంలో ప్రాంతీయ పార్టీలు పెరగటానికి గల కారణాలు :

స్వాతంత్ర్యం తరువాత భారతరాజకీయాలలో ప్రాంతీయ పార్టీల సంఖ్య పెరగడానికి అనేక కారణాలు కలవు. వాటిని ఈ క్రింది విధంగా వివరించవచ్చు. అవి :

1. రాష్ట్రాల పునర్ వ్యవస్థీకరణ సంఘం సిఫారస్‌ల ఆధారంగా రాష్ట్రాలను ఏర్పాటు చేయడం ప్రాంతీయ పార్టీల అవతరణ మరియు అభివృద్ధికి ప్రధాన కారణంగా చెప్పవచ్చు. ప్రతి భాష మాట్లాడేవారికి ఒక రాష్ట్రం ఏర్పాటు చేయడం వల్ల ఆ భాష మాట్లాడే ప్రజల మధ్య ఐక్యత, సంఘీభావం వస్తుందనుకున్నారు. కాని ఈ నిర్ణయం ప్రాంతీయ పార్టీల అవతరణ మరియు అభివృదుధలకు ఆరితీసింది.

2. రాష్ట్రాల మధ్య ఆర్థికాభివృద్ధిఓ తీవ్రమైన అసమానతలుండటం రెండవ ప్రధానకారణం. అన్ని రాష్ట్రాలు సమానంగా అభివృద్ధి చెందలేదు. కేంద్రం కూడా సమాన అభివృద్ధికి తగిన చర్యలు తీసుకోలేదు. ఫలితంగా ఆర్థికంగా వెనుకబడిన రాష్ట్రాల నాయకులకు, తమ ప్రాంత వెనుకబాటుతనానికి కేంద్రమే కారణమని ఆరోపించే అవకాశం లభించడమే కాకుండా, వారు అనేక డిమాండ్‌లను నెరవేర్చుకోవడానికి ప్రాంతీయ పార్టీలను ఏర్పాటు చేసుకునే అవకాశం లభించింది.

3. అప్పటికే అధికారంలో ఉన్న పార్టీలు ఆయా రాష్ట్రాల ప్రజల సమస్యలను పరిష్కరించడంలో విఫలం కావడం మరొక కారణం, ఫలితంగా ఆ సమస్యలను మేము పరిష్కరిస్తామని ప్రజల దృష్టిని ఆకర్షించి తద్వారా కొందరికి ప్రాంతీయ పార్టీలను స్థాపించే అవకాశం లభించింది.

4. స్థానిక సమస్యలను జాతి దృష్టికి తీసుకురావడానికి కూడా ప్రాంతీయ పార్టీలు ఏర్పడ్డాయి. మనదేశంలో భాషలు, సంస్కృతులు, ప్రాంతాలు మరియు మతాలు ఉన్నాయి. కనుక వారి వారి ప్రత్యేకతలను రక్షించుకోవడానికి అభివృద్ధి చేసుకోవడానికి మరియు వారి వ్యక్తిత్వాన్ని నిలబెట్టుకోవడానికి ప్రాంతీయ పార్టీలను ఏర్పరచుకున్నారు.

5. కుల రాజకీయాలు మరొక కారణం. అధికారంలో ఉన్న పార్టీ ఒక కులం లేదా వరగం ప్రయోజనాల కొరక పని చేస్తున్నదన్న భావం మరొక వర్గంలో కలగడం, లాంటి వివక్షత వల్ల నష్టపోయిన కులం, వర్గం ప్రత్యేక పార్టీలను స్థాపించుకున్నాయి. ఉదా॥ పంజాబ్‌లో అకాళీదళ్, మహారాష్ట్రలో శివసేన, కేరళలో ముస్లీంలీగ్ మొదలగునవి. తమ రాష్ట్రాలలో ఒక ప్రత్యేక వర్గ ప్రయోజనాల సాధనకై ఏర్పడ్డాయి.

6. స్థానిక నాయకుల వ్యక్తిత్వం, పలుకుబడి కూడా ప్రాంతీయ పార్లీ ఆవిర్భావానికి దోహదం చేసింది. ఈ నాయకులు అక్కడి సమస్యల పట్ల వెంటనే స్పందించడం కాకుండా వాటికి ప్రాంతీయ రంగు పులమడం ద్వారా ప్రజలు కూడా ఎన్నికలలో వారికి లేదా వారి ప్రతినిధులకు ఓటు వేయడం ఆరంభించారు. ఉదాహరణకు తమిళనాడులో రామస్వామి నాయకర్, అన్నాదురై, కరుణానిధి, యం.జి. రామచంద్రన్, ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో యన్.టి. రామారావు, ఉత్తరప్రదేశ్‌లో ములాయం సింగ్ యాదవ్, బీహార్‌లో లాలూ ప్రసాద్ యాదవ్, ఒరిస్సాలో నవీన్ పట్నాయక్ మొదలగువారు.

7. జాతీయస్థాయిలో బలమైన ప్రతిపక్షం లేకపోవడం మరొక కారణం.

8. రాష్ట్రాలు వాటి వ్యవహారాలలో మితిమీరిన జోక్యం విషయలో కేంద్రం కనబరచిన ధోరణి స్థానిక పార్టీలు ఏర్పడటానికి మరొక కారణం. అనగా ఎన్నికలలో పార్టీ అభ్యర్థులను నిర్ణయించడంలో, ముఖ్యమంత్రి ఎంపికలో, మంత్రివర్గ సభ్యులను నిర్ణయించడంలో రాష్ట్ర ప్రణాళికను నిర్ణయించడంలో, పరిశ్రమల స్థాపనలో కేంద్రం కనపరచిన ధోరణి, ఈ రాష్ట్రాల నాయకులపట్ల, రాష్ట్ర ప్రజలపట్ల కేంద్రం చూపించిన వివక్షత, అవమానం మొదలగునవి కారణంగా చెప్పవచ్చు. అందువల్లనే ఆయా రాష్ట్రాలలో స్థానిక నాయకులు ఆ రాష్ట్ర ప్రజల గౌరవ మర్యాదలు కాపాడతామని ముందుకు రావడం, ప్రజలు

దానిని అంగీకరించడం గమనించవచ్చు. ఉదా॥ యన్.టి. రామారావు తెలుగుజాతి ఆత్మగౌరవం అనే నినాదం.

9. నాయకుల స్వార్థచింతన, స్వప్రయోజనాల రక్షణ మరొక కారణం. ప్రాంతీయ సమస్యల ఆధారంగా ప్రజలను రెచ్చగొట్టడం, సాధారణంగా ప్రజలు కూడా ఇలాంటి ఆకర్షన నినాదాలకు లొంగుతారు. ఫలితంగా ఆ విధంగా రెచ్చగొట్టిన నాయకుడు ఆ ప్రాంతానికి అధినేత అయ్యే అవకాశం ఉంటుంది.

పై కారణాల వల్ల అనేక ప్రాంతీయ పార్టీలు ఏర్పడ్డాయి. అనేక రాష్ట్రాలలో అధికారాన్ని నిర్వహిస్తున్నాయి. మరియు బలమైన ప్రతిపక్ష నిర్మాణంలో ప్రధాన పాత్ర వహిస్తున్నాయి. ప్రస్తుతం ముఖ్యంగా 1989 సంవత్సరం తరువాత ప్రాంతీయ పార్టీలు ఆ ప్రాంతాల సమస్యలకే పరిమితం కాకుండా జాతీయస్థాయిలో కూడా కీలకపాత్ర వహిస్తూ జాతీయ ప్రభుత్వాలను నిర్ణయించే స్థితికి వచ్చాయి.

7.6 ద్రవిడ మున్నేట్ర కజగం (డి.యం.కె.)

భారతదేశం 20వ శతాబ్ది మొదటి దశకంలోనే తమిళనాడులో బలమైన ద్రవిడ ఉద్యమాన్ని చూసింది. ఆత్మగౌరవం కాపాడటానికి మరియు తమిళ వ్యక్తిత్వ పరిరక్షణకు ఏర్పడిన ఈ ఉద్యమం తరువాత కాలంలో బ్రాహ్మణ వ్యతిరేక ఉద్యమంగా మార్పు చెందింది. ఈ ఉద్యమాన్ని జస్టిస్ పార్టీ, దక్షిణ భారత సంస్థలు నిర్వహించాయి. బ్రాహ్మణులు విద్య, ఉద్యోగ రంగాలలో, శాసనసభలలో గుత్తాధిపత్యం కలిగి ఉన్నారని అందువలన మిగతా కులాల వారికి తగిన సౌకర్యాలు రిజర్వేషన్లు కల్పించాలని ద్రవిడ కజగమ్ ఆందోళన ఆరంభించింది. ఒక విధంగా చెప్పాలంటే ద్రవిడ కజగమ్ ఉద్యమం వెనుకబడిన వర్గాల ఉద్యమంగా చెప్పవచ్చు. ఎందకనగా స్వాతంత్ర్యం వస్తే ఎక్కడ బ్రాహ్మణుల ఆధిపత్యం తగ్గుతుందన్న భయం వల్ల జస్టిస్ పార్టీ బ్రిటీష్ వారిని బలపరుస్తూ వచ్చింది. ఈ విధంగా స్వాతంత్ర్యానికి పూర్వమే తమిళనాడులో అగ్రకులాలకు వ్యతిరేకంగా ఉద్యమం జరిగింది.

స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తరువాత పై ఉద్యమాన్ని కొనసాగించడానికి ద్రవిడ కజగమ్ ద్రవిడ మున్నేట్ర కజగమ్‌గా ఏర్పడింది.సెప్టెంబర్ 17, 1949లో అన్నదురై దీనిని స్థాపించాడు. ఈ సంస్థ స్థాపనకు ప్రేరణ కుల వ్యవస్థకు వ్యతిరేకంగా, బ్రాహ్మణ ఆధిపత్యానికి వ్యతిరేకంగా మరియు ద్రావిడులపై ఆర్య సంస్కృతిని రుద్దడానికి వ్యతిరేకంగా అలుపులేని పోరాటం సాగించిన రామస్వామి నాయకర్ నుండి లభించింది. అన్నాదురై సినిమా స్క్రిప్ట్ రచయిత, అతని చొరవవల్లనే అనేక రంగాల ప్రముఖులైన వారు డి.యం.కె.లో చేరారు. 1960వ సంవత్సరంలో డి.యం.కె. భారత్ నుండి విడిపోయి స్వతంత్ర్య తమిళనాడు ఏర్పడటానికి బ్రహ్మాండమైన సభను మద్రాసులో నిర్వహించింది. ఈ సమయంలో వారు భారతదేశ పటాన్ని బహిరంగంగా తగులబెట్టారు. కొంత కాలం తరువాత తమిళనాడు, ఆంధ్రప్రదేశ్, కర్నాటక, కేరళ రాష్ట్రాలు భారత్ నుండి విడిపోయి స్వతంత్ర ద్రవిడనాడ్ రిపబ్లిక్‌గా ఏర్పడాలని డి.యం.కె. సూచించింది. ఈ నినాదంతోనే మద్రాస్ అసెంబ్లీకి జరిగిన మూడవ సాధారణ ఎన్నికలలో 50 స్థానాలను గెలుచుకుంది.

డి.యం.కె. ఉద్యమ నేపథ్యంలో, పార్లమెంటు చేసిన 16వ రాజ్యాంగ సవరణ ఏ వ్యక్తి అయిన భారతదేశ సార్వభౌమాధికారాన్ని ప్రశ్నించే పద్ధతిలో వ్యవహరించినప్పుడు అతను శిక్షార్హుడని పేర్కొన్నది. ఈ చట్టం ఫలితంగా డి.యం.కె. తన వేర్పాటు వాదాన్ని వదలి దాని స్థానంలో రాష్ట్రానికి స్వయం ప్రతిపత్తి కావాలన్న ఆందోళనను ఆరంభించింది. 1967లో జరిగిన నాలుగవ సాధారణ ఎన్నికలలో కాంగ్రెస్‌ను ఓడించి 1977 వరకు తమిళనాడులో డి.యం.కె. అధికారంలో ఉంది. 1972లో డి.యం.కె.లో చీలిక వచ్చి యం.జి. రామచంద్రన్ నాయకత్వంలో అన్నాడి.యం.కె. ఏర్పడింది. 1976 సంవత్సరంలో అతను దానిని ఆలిండియా అన్నా డి.యం.కె.గా మార్చాడు.

కరుణానిధి నాయకత్వంలోని డి.యం.కె. రాజకీయాలలో కూడా కీలకపాత్ర వహించింది. 1989-90లో వి.పి.సింగ్

ప్రధానిగా ఉన్నటువంటి ప్రభుత్వంలో డి.యం.కె. చేరింది. 1996-98ల ధ్య ఏర్పడిన దేవేగౌడ, గుజ్రాల్ ప్రభుత్వాలలో (యునైటెడ్ ఫ్రంట్ ప్రభుత్వం) సంకీర్ణ భాగస్వామిగా చేరింది. 13వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో యునైటెడ్ ఫ్రంట్ పరాజయం పాలవడంతో బి.జె.పి. నాయకత్వంలోని ఎన్.డి.ఎ. కూటమిలోకి మారింది. పదమూడవ లోక్‌సభలో ఈ పార్టీకి 12 స్థానాలున్నాయి. ఈ పార్టీ అధికారంలోకి రావడానికి మరియు వచ్చిన అధికారాన్ని నిలుపుకోవడానికి తనంతట తానుగా ఇతరులతో కలవడం అవకాశవాద విధానాలను అవలంభించింది. అందువల్లనే ఈ లక్ష్యసాధనకు ఫ్రంట్‌ను ఏర్పరచింది లేదా ఎఐఎడియంకె మినహా మిగతా జతీయ, ప్రాంతీయ పార్టీలతో సంబంధాలను ఏర్పరచుకుంది. 14వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కాంగ్రెస్ పార్టీతో పొత్తు పెట్టుకొని 16 స్థానాలు గెలుపొంది యు.పి.ఎ. మంత్రివర్గంలో కొనసాగుతూ ఇటీవల జరిగిన శాసనసభ ఎన్నికలలో గెలిచి అధికారాన్ని కైవసం చేసుకున్నారు.

7.7 అఖిల భారత అన్నా డి.యం.కె.

197వ సంవత్సరంలో డి.యం.కె.లో ఏర్పడిన చీలిక ఫలితంగా ప్రముఖ చలనచిత్ర నటుడైన యం.జి. రామచంద్రన్ నాయకత్వంలో అఖిల భారత అన్నాడియంకె ఏర్పడింది. 1977వ సంవత్సరంలో కాంగ్రెస్ పార్టీతో ఏఐఏడియంకె ఎన్నికల ఒప్పందం కుదుర్చుకుని (పార్లమెంటులో అధిక స్థానాలు కాంగ్రెస్ అసెంబ్లీలో అధిక స్థానాలు ఏఐఏడియంకె పోటీ చేయాలని) తమిళనాడులో అధికారంలోకి వచ్చి 1987 సంవత్సరంలో అతడు చనిపోయేంతవరకు ముఖ్యమంత్రిగా కొనసాగాడు. యం.జి. రామచంద్రన్ మరణం తరువాత ఏఐఏడియంకెలో చీలిక వచ్చి ఒక వర్గానికి రామచంద్రన్ భార్య జానకీ రామచంద్రన్, మరొక వర్గానికి ఆయన సహనటి జయలలిత నాయకులయ్యారు. ఈ రెండు వర్గాలు విడివిడిగా 1989 సంవత్సరపు ఎన్నికలలో పాల్గొని ఓడిపోయారు. ఓటమి తర్వాత ఈ రెండు గ్రూప్‌లు తిరిగి ఒకటయి 1991 అసెంబ్లీ ఎన్నికలలో గెలిచి జయలలిత ముఖ్యమంత్రిగా మారారు. జయలలిత ప్రభుత్వం 1991-96 వరకు అధికారంలో కొనసాగింది కాని జయలలిత మూర్ఖ ప్రవర్తన, విలాసవంతమైన జీవన విధానం, అవినీతి, బంధుప్రీతి మొదలగు కారణాల వల్ల క్రమంగా తనపలుకుబడి కోల్పోయి 1996లో జరిగిన రాష్ట్ర అసెంబ్లీ ఎన్నికలలో ఓడిపోయింది. డి.యం.కె. మరియు దాని మిత్రపక్షాలు ఈ ఎన్నికలలో 39 లోక్‌సభ స్థానాలను పొందారు. రాష్ట్రంలో అధికారంలో కొనసాగడానికి అన్నా డి.యం.కె. కాంగ్రెస్‌తో చాలా సందర్భాలలో దాగుడుమూతలాడుతుండేది. 1998-99లో కేంద్రంలో బి.జె.పి. నాయకత్వంలోని సంకీర్ణ ప్రభుత్వ ఏర్పాటుతో మరియు దాని పతనంలో అన్నా డి.యం.కె. పాత్ర వివాదాస్పదమయింది. ఈ పార్టీ అనేక సందర్భాలలో అసందర్భ మరియు విచక్షణా రమిత డిమాండ్‌లను కేంద్ర ప్రభుత్వం ముందుంచి ఆ ప్రభుత్వానికి అనేక సమస్యలను సృష్టించి చివరకు నౌకాదళ ప్రధానాధికారి విష్ణుభగవత్‌ను తొలగించినందుకు నిరసనగా కేంద్ర ప్రభుత్వానికి తన సమర్దన విరమించుకుంది. 2001వ సంవత్సరంలో జరిగిన ఎన్నికలలో (రాష్ట్ర ఎన్నికలు) అన్నా డి.యం.కె.కు పూర్తి మెజారిటీ లభించింది.

కార్యక్రమాలు

అన్నాడి.యం.కె. ఈ క్రింది కార్యక్రమాలను పాటిస్తుంది. అవి :

1. భాష, సంస్కృతి, లిపి,జాతి ప్రయోజనం మొదలగు విషయాలలో రాష్ట్రాలకు మరిన్ని అధికారాలుండాలి.

2. అన్ని రంగాలలో స్త్రీలకు 50శాతం రిజర్వేషన్లు (3) లౌకికవాదం, సౌభ్రాతృత్వం మరియు మతసామరస్యాల కొరకు పాటుపడటం (4) ప్రజాపంపిణీ విధానాన్ని పునర్ వ్యవస్థీకరించటం (5) నిత్యావసర వస్తువులపై రాష్ట్రాలకు ఆధిపత్యముండాలి (6) దేశం మొత్తం మత్తుపదార్థాల నిషేధం (7) ప్రాంతీయ భాష రాష్ట్రాల అధికార భాషగా ఉండాలి. ఇంగ్లీషు మాధ్యమిక లేదా సంధాన భాషగా ఉండవచ్చు (8) వృత్తి విద్య కోర్సులలో తమిళ మీడియంను ప్రవేశపెట్టడం.

7.8 తెలుగుదేశం పార్టీ :

ఆంధ్రప్రదేశ్ రాజకీయ చరిత్రలో 1983 ఒక మైలురాయి వంటిది. ప్రముఖ సినీనటుడు ఎన్.టి. రామారావు నేతృత్వంలో అవతరించిన తెలుగుదేశం పార్టీ తొమ్మిది నెలల అనతికాలంలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచి కాంగ్రెస్ పార్టీలో ఏర్పడిన ముఠా రాజకీయాలలో ఫలితంగా ముఖ్యమంత్రులను తరచుగా మార్చడం తద్వారా ఏర్పడిన రాజకీయ అస్థిరతను ఎన్.టి.ఆర్. తనకు అనుకూలంగా మలచుకున్నాడు. తన నాయకత్వంలోని తెలుగుదేశం పార్టీ అధికార కాంగ్రెస్ పార్టీకి ప్రత్యామ్నాయం కాగలదని ప్రజలకు నచ్చజెప్పగలిగాడు. అనంతరం జరిగిన ఎన్నికలలో తెలుగుదేశం పార్టీ 199 స్థానాలను సాధించగలిగింది.

7.8.1 తెలుగుదేశం పార్టీ ఆశయాలు, లక్ష్యాలు

తెలుగుదేశం పార్టీ స్థాపించిన సందర్భంలో ఎన్.టి. రామారావు మాట్లాడుతూ వివిధ సమస్యలతో సతమతమౌతున్న ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర ప్రజలకు సేవ చేయాలన్న సంకల్పంతో తాను రాజకీయాలలో ప్రవేశిస్తున్ననాని అన్నారు. ఆరుకోట్ల తెలుగు ప్రజలలో ఐకమత్యాన్ని, అనుబంధాన్ని పెంపొందింజేసి, ఆంధ్రుల ఆత్మగౌరవాన్ని పరిరక్షించేందుకు పార్టీ కృషి చేస్తుందన్నారు. తెలుగు భాషా సంస్కృతుల ఔన్నత్యాన్ని వివరిస్తూ తెలుగుదేశం పార్టీ వాటి వికాసానికి కృషి చేయగలదని చెప్పారు. తెలుగుదేశం పార్టీ ముఖ్య లక్ష్యాలు. అవినీతిని నిరోధించటం, స్త్రీల గౌరవాన్ని కాపాడటం, పునర్నిర్మాణ కార్యక్రమాల ద్వారా గ్రామీణ ప్రజాజీవనాభివృద్ధి, ప్రతి గ్రామానికి మంచినీటి సదుపాయం, పార్టీ ఫిరాయింపుల నిషేధం, పత్రికా స్వేచ్ఛ, సమతౌల్యమైన పారిశ్రామికీకరణం, భూసంస్కరణల ద్వారా రైతాంగానికి సేవచేయటం, భూములుల ఏని నిరుపేద కార్మికులకు జీవనోపాధికి సరిపడే కేతనాలు, ప్రకృతి వైపరీత్యాలైన కరువులు, వరదల నుండి తగిన రక్షణ, పంచాయతీరాజ్ వ్యవస్థలకు తగినన్ని అధికారాల దత్తత, సంఘ విద్రోహ శక్తుల నియంత్రణం, శాంతి భద్రతల పరిరక్షణ ఎన్నికల సంస్కరణలు, ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర ప్రజల సర్వతోముఖాభివృద్ధి మొదలైనవి ఉన్నాయి. జాతీయ స్థాయిలోని పార్టీలు ప్రజాసమస్యలను సరియైన విధంగా అర్థం చేసుకొని పరిష్కరించలేవని, అందువల్లనే తెలుగుదేశం ప్రాంతీయ పార్టీగా ఏర్పాటు చేయాల్సిన ఆవశ్యకత ఏర్పడిందని రామారావు అన్నారు.

7.8.2 1983 తెలుగుదేశం పార్టీ విజయానికి తోడ్పడిన అంశాలు :

1. 1956 నుండి 1983 వరకు అడ్డంకులు లేకుండా సాగిన కాంగ్రెసు పాలన పట్ల ప్రజలు అసంతృప్తి చెంది ప్రత్యామ్నాయం గురంచి ఆలోచించసాగారు. జాతీయ స్థాయిలో ప్రతిపక్ష పార్టీలన్నీ కాంగ్రెసు ప్రత్యామ్నాయం అందించడంలో విఫలమయ్యాయి. ప్రతిపక్ష పార్టీలలో గల అంతర్గత విబేదాలు సైద్ధాంతిక భిన్నత్వాలు, చీలికలు కాంగ్రెసుకు ప్రత్యామ్నాయం ఏర్పాటు లేకపోవటానికి కారకాలయ్యాయి. కొద్దిమంది ఆంగ్రెసు అసమ్మతివాదుల సహాయంతో అతికొద్దిఆలంలోనే తెలుగుదేశం పార్టీ కాంగ్రెసుకు ప్రత్యామ్నాయంగా ఆవిర్భవించ గలిగింది.

2. తెలుగుదేశం పార్టీ తెలుగు ప్రజల తేజాన్ని, ఆత్మాభిమానాన్ని, సంస్కృతిని, స్వాతంత్ర్య సమరంలో సర్వం కోల్పోయిన త్యాగధనుల కీర్తిని ఎలుగెత్తి చాటి ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేసింది.

3. కేంద్ర నాయకత్వంపు నియంతృత్వ ధోరణుల వల్ల రాష్ట్రానికి అన్యాయం జరిగిందని తెలుగుదేశం పార్టీ వేలెత్తి చూపింది. ప్రజలు అభిమానించి కాంగ్రెసుకు పట్టం కట్టినా కేంద్ర నాయకత్వం రాష్ట్రానికి సుస్థిరపాలనను ఏర్పాటు చేయలేకపోవటాన్ని పార్టీ విమర్శించింది. ముఖ్యమంత్రులను చీటికిమాటికి మార్చటం రాష్ట్రం పట్ల కేంద్ర నాయకుల నిర్లక్ష్యం వైఖరికి ఉదాహరణగా పార్టీ చూపింది. (1978-82 మధ్యకాలంలో రాష్ట్రంలో నల్గురు ముఖ్యమంత్రులు మారారు).

4. సుదీర్ఘ కాంగ్రెసు పాలనవల్ల రాష్ట్రంలో అవినీతి పేర్కొని పోయిందని, నైతికత దిగజారిందని తెలుగుదేశం పార్టీ అభియోగం చేసింది.

5. తెలుగు భాషను రాష్ట్ర అధికార భాషగా చేసి, అన్ని స్థాయిలలో దాని ఉపయోగాన్ని విస్తృతం చేస్తామని పార్టీ వాగ్దానం చేసింది.

6. స్త్రీలు, పిల్లలు, మైనారిటీలు, బలహీన, బడుగు వర్గాల వారికి పూర్తి రక్షణ కలుగజేస్తామని తెలుగుదేశం పార్టీ ప్రకటించింది.

7. స్త్రీలకు పురుషులతో సమానంగా ఆస్తిలో హక్కు, ఉద్యోగాలలో 30 శాతం రిజర్వేషన్ల అమలును పార్టీ వాగ్దానం చేసింది.

8. మహిళలకు ప్రత్యేకంగా విశ్వవిద్యాలయం నెలకొల్పుతామని, స్వయం ఉపాధికి అవసరమైన వృత్తి విద్యాకోర్సులను, వివిధ విద్యావకాశాలను మెరుగుపరుస్తామని తెలుగుదేశం పార్టీ ప్రజలకు వివరించింది.

9. భారత సమాఖ్యలో రాష్ట్రాల స్థాయి మునిసిపాలిటీల స్థాయికి దిగజారిపోయిందని, రాష్ట్రాల ప్రయోజనాలకు సరియైన స్థానం లభించడం లేదని విమర్శించింది. భారత రాజ్యాంగ వ్యవస్థలో ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రానికి సముచితస్థానం లభించేలా ప్రయత్నిస్తామని పార్టీ ప్రకటించింది.

10. కేంద్ర ప్రభుత్వం అధికారాలను కేంద్రీకరించుకొని ఆర్థిక వ్యవహారాల్లో రాష్ట్రాలను చిన్నచూపుచూస్తున్నదని పార్టీ విమర్శించింది.

7.8.3 తెలుగుదేశం పార్టీలో చీలికలు :

తెలుగుదేశం పార్టీలో రెండు ప్రధానమైన చీలికలు ఏర్పడి మధ్యంతర ఎన్నికలకు దారితీశాయి.

1. 1984లో అప్పటి రాష్ట్ర ఆర్థికశాఖ మంత్రి తొంభైమంది శాసనసభ్యుల మద్దతు ఉన్నట్లు పేర్కొని గవర్నర్ రాంలాల్‌ను కలిశాడు. దానితో భాస్కరరావు ముఖ్యమంత్రిగా నియమితుడయ్యాడు. దీనితో ఎన్.టి.ఆర్. ప్రధాన జాతీయ రాజకీయ పక్షాలైన బి.జె.పి., సి.పి.ఐ., సి.పి.యం.లను సమీకరించి 'ప్రజాస్వామ్య పరిరక్షణ' ఉద్యమాన్ని చేపట్టాడు. ఇంతలో భాస్కరరావు శాసనసభలో మెజారిటీ నిరూపించుకోవడంలో విఫలంకావడంతో రాంలాల్‌ను గవర్నర్ పదవి నుండి వెనక్కు పిలిపించారు. క్రొత్త గవర్నర్ శంకర్‌దయాళ్ శర్మ ముఖ్యమంత్రిగా ఎన్.టి.ఆర్.ను తిరిగి నియమించారు. భాస్కరరావు ప్రజాస్వామ్య తెలుగుదేశం పేరుతో మరోపార్టీ స్థాపించాడు. పునర్నియామకం పొందిన ఎన్.టి.ఆర్. 1986లో అసెంబ్లీ రద్దుకు సిఫారసు చేసి మధ్యంతర ఎన్నికలను ఎదుర్కొన్నాడు. ఆ ఎన్నికలలో తిరిగి 2/3వ వంతు మెజారిటీ సాధించాడు.

2. తెలుగుదేశం పార్టీలో 1989లో రెండో చీలిక వచ్చింది. బడ్జెట్ రహస్యాలు పత్రికలకు పొక్కాయనే కారణంతో 31 మంది మంత్రులను రాజీనామా చేయాల్సిందిగా ఎన్.టి.ఆర్. కోరాడు. దీనితో మాజీ మంత్రులు కె.ఇ. కృష్ణమూర్తి, జానారెడ్డి, వసంత నాగేశ్వరరావు వంటి వారు అసంతృప్తికిలోనై తెలుగునాడు పేరుతో మరోపార్టీని స్థాపించారు. అనతికాలంలోనే అది కాంగ్రెస్‌లో విలీనమైంది. ఈ చీలిక 1989 ఎన్నికలపై ప్రత్యక్ష ప్రభావాన్ని చూపింది. ఆ ఎన్నికలలో తెలుగుదేశం పార్టీని ఓడించి కాంగ్రెస్ అధికారాన్ని కైవసం చేసుకొంది. తిరిగి 1994 అసెంబ్లీ ఎన్నికలలో తెలుగుదేశం పార్టీ విజయాన్ని సాధించి కాంగ్రెస్‌ను ప్రతిపక్షంలోకి నెట్టింది.

7.8.4 నాయకత్వ మార్పిడి :

1994 ఎన్నికలలో ఎన్.టి.ఆర్. అఖండ విజయానికి తిరిగి అధికారంలోకి రావడానికి కారణం ఆ పార్టీ అనుసరించిన సారా వ్యతిరేకం విధానం. ముఖ్యంగా మహిళలు ఆయన పక్షాన నిలువడంతో ఆ ఎన్నికలలో 219 స్థానాలు గెలిచి తెలుగుదేశం

పార్టీ అధికారంలోకి వచ్చింది. అయితే అధికారంలోకి వచ్చిన వెంటనే ఎన్.టి.ఆర్. లక్ష్మీపార్వతిని వివాహమాడి, తెలుగుదేశం పార్టీకి వారసత్వాన్ని ప్రకటించే అవకాశం కలుగడంతో కుటుంబ కలహానికి దారితీసింది. ఇది తెలుగుదేశం పార్టీలో చీలికను తెచ్చింది. ఎన్.టి.ఆర్. అల్లుడు ఎన్. చంద్రబాబునాయుడు నాయకత్వంలో కొంతమంది శాసనసభ్యులు ఎన్.టి.ఆర్. వ్యతిరేకంగా తిరుగుబాటు చేశారు. దీనితో అప్పటి గవర్నర్ కృష్ణకాంత్ చంద్రబాబు నాయుడును 1995 సెప్టెంబరు ఒకటో తేదీన ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేయవలసినదిగా ఆహ్వానించాడు. అనంతరం 1996 జనవరి 18వ తేదీన ఎన్.టి.ఆర్. పరమపదించడం, తరువాత జరిగిన ఎన్నికలలో చంద్రబాబునాయుడు ఆధ్వర్యంలోని తెలుగుదేశం పార్టీ లక్ష్మీపార్వతి నేతృత్వంలోని తెలుగుదశం వర్గాన్ని ఓడించడం జరిగింది.

1996లో ఎన్.టి.ఆర్ మరణతో ఆయన పార్టీ ప్రాధాన్యత కోల్పోయింది. చంద్రబాబునాయుడు టి.డి.పి.కి ఏకైక నాయకుడుగా ఎదిగాడు. 1996లో లోక్‌సభ ఎన్నికల అనంతరం టి.డి.పి. యునైటెడ్ ఫ్రంట్‌కు భాగస్వామ్యం పొందింది. దేవేగౌడ ప్రభుత్వ ఏర్పాటులో కీలకపాత్ర పోషించింది. 1998, 1999 బి.జె.పి. కూటమి ప్రభుత్వ ఏర్పాటులో టి.డి.పి.ది ముఖ్యపాత్రే. 1999 శాసనసభ ఎన్నికల్లో కూడా టి.డి.పి. భారీ మెజారిటీతో గెలిచింది. హైటెక్ పాలన, విజన్ 2020, నూతన ఆర్థిక విధానాలు, ప్రపంచీకరణ ప్రక్రియ, ప్రైవేటీకరణను ఈ పార్టీ బాహాటంగా సమర్థించింది. రాష్ట్ర అభివృద్ధికి కృషి చేసిన ఈ పార్టీ 2004 శాసనసభ ఎన్నికల్లో ఓటమి పాలైంది.

7.9 అకాళీదళ్ :

స్వాతంత్రోద్యమ కాలంలో పంజాబ్‌లో ఒక శక్తివంతమైన ఉద్యమాన్ని అకాళీలు నిర్వహించారు. సిక్కు సముదాయంలో ఒక విభాగమైన అకాళీలు 1920వ సంవత్సరంలో శిరోమణి అకాళీదళ్‌ను స్థాపించారు. ఈ సంస్థలక్ష్యం సిక్కు దేవాలయాలైన గురుద్వారాలను నిర్వహించడం,ఆ నిర్వహణకు సంబంధించిన శాసనాలను తయారు చేయమని ప్రభుత్వం ఆమోదించటంతో శిరోమణి గురుద్వారా ప్రబంధక్ కమిటీ (ఎస్.జి.పి.సి.) ఏర్పడింది. ఈ సంస్థ మతపరంగా సిక్కులకు అత్యున్నతమైంది. ఈసంస్థకు ఎవరు అదుపులో ఉంచుకుంటారో వారు సిక్కు రాజకీయాలను శాసిస్తారనే అభిప్రాయం ఉంది.

మాస్టర్ తారాసింగ్ నాయకత్వంలో సిక్కులు స్వాతంత్ర్యోద్యమకాలంలోనే ఖలిస్తాన్ అనే ప్రత్యేక రాజ్యం కొరకు ఆందోళన చేశారు. స్వాతంత్ర్యం తరువాత అకాలీల డిమాండ్ ఆధారంగా పంజాబ్‌ను విడదీసి పంజాబ్, హర్యానా, హిమాచల్ ప్రదేశ్ అను మూడు రాష్ట్రాలు ఏర్పాటు చేశారు. ప్రాంతీయ పార్టీగా ఆకాళీదళ్ రష్ట్రాలకు ఎక్కువ అధికారాలివ్వాలని డిమాండ్ చస్తుంది. 1968 సంవత్సరంలో చేసిన 'బటాలా' తీర్మానం 1973 సంవత్సరంలో చేసిన "ఆనందపూర్ సాహెబ్ తీర్మానం"లో అకాళీదళ్ రాష్ట్రాలకు అధిక అధికారాలు బదిలీ చేయాలని డిమాండ్ చేసింది. ఈ లక్ష్యసాధనకు అకాళీదళ్ కృషి చేస్తుందని ప్రకటించింది. చండీఘర్ పంజాబ్‌కు యివ్వడం, విశాల పంజాబ్ ఏర్పాటు మొదలగు డిమాండ్‌లతోపాటుగా కేంద్రం అధికారాలు రక్షణ, విదేశీ వ్యవహారాలు, తంతితపాలా, కరెన్సీ, రైల్వేలు మొదలగు వాటికే పరిమితం కావాలని డిమాండ్ చేసింది. అకాళీదళ్ డిమాండ్‌లో కొన్నింటిని మాత్రమే కేంద్రం అంగీకరించింది.

పంజాబ్‌లోని అకాళీదళ్ పార్టీ అనేక సార్లు చీలికపోవడం వల్ల బలహీనమయింది. 'పంజాబీ సుభా' కొరకు ఆందోళన జరుపుతున్న సమయంలోని అకాళీదళ్ తారాసింగ్ మరియు సంత్ ఫత్ సింగ్ నాయకత్వాలలో రెండుగా చీలిపోయింది. (తారాసింగ్ పంజాబ్‌కు స్వాతంత్ర్యం కావాలని డిఆండ్ చేయగా సంత్ ఫతేసింగ్ దానిని వ్యతిరేకించాడు). అకాళీదళ్ తిరిగి 'లోంగోవాల' మరియు 'తల్వండి' గ్రూపులుగా విడిపోయింది. ఆ తరువాత కాలంలో అకాళీదళ్ దాదాపుగా అరడజనుసార్లు చీలిపోయింది. 1989సం.లో 'మాన్' గ్రూప్ లోక్‌సభలో 13 స్థానాలు గెలుచుకుంది. అన్ని అకాళీ గ్రూపులు 1992 రాష్ట్ర ఎన్నికలు బహిష్కరించడంతో కాంగ్రెస్ అధికారంలోకి వచ్చింది.

చాలా సందర్భాలలో అకాళీదళ్ స్వయంగా కాని ఇతర పార్టీల సహకారంతో కాని రాష్ట్రంలో ప్రభుత్వాలని ఏర్పరచింది.

1967 భారతీయ జనసంఘ్ సహాయంతో రాష్ట్రంలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరిచింది. 1977-79 కేంద్రంలో మొరార్జీ ప్రభుత్వంలో చేరింది. 1984వ సంవత్సరంలో మిలిటెంట్ నాయకుడైన 'జర్నైల్‌సింగ్ బింద్రెవ్ వాలా'ను స్వర్ణమందిరం నుండి తొలగించడానికి జరిపిన 'ఆపరేషన్ బ్లూస్టార్'ను తీవ్రంగా వ్యతిరేకించింది. 12, 13వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో ఏర్పడిన వాజ్‌పాయ్ ప్రభుత్వాలకు అకాలీదళ్ మద్దతు తెలుపడమే కాకుండ ఆ ప్రభుత్వాలలో చేరింది.

7.10 నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ :

ముస్లిమ్‌ల ప్రయోజనాలను కాపాడటానికి మరియు జమ్మూ-కాశ్మీర్ మహారాజును వ్యతిరేకించడానికి షేక్ అబ్దుల్లా నాయకత్వంలో 1930వ సంవత్సరంలో కాశ్మీర్‌లో ఏర్పడి, మరొక ప్రాంతీయ పార్టీ నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ 1931లో 'ముస్లిం కాన్ఫరెన్స్' మరియు 1938 సంవత్సరంలో 'ఆల్ జమ్మూ & కాశ్మీర్ నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్'గా మారి అన్ని వర్గాల ప్రజలను అందులో చేరమని కాశ్మీరుకు ప్రత్యేక అధికారాలు కల్పిస్తున్న రాజ్యాంగం 370 అధికరణను చేర్చడం జరిగింది. 1951లో జరిగిన రాష్ట్ర అసెంబ్లీ ఎన్నికలలో నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ మొత్తం 75 స్థానాలను గెలుచుకుంది.

1953 సంవత్సరంలో జాతి వ్యతిరేక కార్యకలాపాలకు పాల్పడుతున్నాడన్న ఆరోపణలపై షేక్ అబ్దుల్లాను అరెస్ట్ చేసి జైల్లో పెట్టడం, ఆయన సహాయకుడైన భక్షిగులాం అహ్మద్‌ను ఆ రాష్ట్ర ప్రధానిగా చేయడం జరిగింది. ఈ ప్రభుత్వ కాలంలోనే జమ్మూకాశ్మీర్ భారత్‌లో విలీన ఒప్పందాన్ని ఆ రాష్ట్ర అసెంబ్లీ ఆమోదించింది. 26, జనవరి 1957 నుండి ఆ రాష్ట్రానికి ప్రత్యేక రాజ్యాంగం ఏర్పరచుకున్నారు. ఢిల్లీతో జరిగిన ఒప్పందం వల్ల మరియు షేక్ అబ్దుల్లా జమ్మూ కాశ్మీర్ భారత్‌లో విలీన ఒప్పందాన్ని ఆ రాష్ట్ర అసెంబ్లీ ఆమోదించింది. 26, జనవరి 1957 నుండి ఆ రాష్ట్రానికి ప్రత్యేక రాజ్యాంగం ఏర్పరచుకున్నారు. ఢిల్లీతో జరిగిన ఒప్పందం వల్ల మరియు షేక్ అబ్దుల్లా జమ్మూ కాశ్మీర్ భారత్‌లో విలీనాన్ని అంగీకరించిన తరువాత 1975 సంవత్సరంలో అతను ఆ రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రి అయ్యాడు. షేక్ అబ్దుల్లా మరణం తరువాత నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ రెండుగా చీలింది. ఒక భాగానికి ఆయన కుమారుడు ఫరూక్ అబ్దుల్లా, మరొక వర్గానికి ఆయన అల్లుడు జి.యం. షా నాయకులయ్యారు. 1982 రాష్ట్ర ఎన్నికలలో ఫరూక్ అబ్దుల్లాకు పూర్తి మెజారిటీ లభించింది. కాని కేంద్రం ఆయన ప్రభుత్వాన్ని రద్దు చేసింది. పరూక్ అబ్దుల్లా అసెంబ్లీలో తన మెజారిటీని రెండు రోజులలో నిరూపించడానికి సిద్ధపడ్డప్పటికి కాంగ్రెస్ పార్టీ సమర్ధనతో జి.యం.షా గ్రూప్ నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్‌కు కాశ్మీర్ లోయలోని అన్ని స్థానాలు దక్కాయి. 1987 రాష్ట్ర ఎన్నికల కాంగ్రెస్ మరియు ఫరూక్ నేషనల్ కాన్ఫరెన్సులు కలసి పోటీచేశాయి. ఫరూక్ అబ్దుల్లా తిరిగి ముఖ్యమంత్రి అయ్యాడు. ఈ కాలంలో జమ్మూ కాశ్మీర్‌లో తీవ్రవాదం విపరీతంగా పెరిగిపోవటంతో 1990 సంవత్సరంలో ఫరూక్ అబ్దుల్లా రాజీనామా చేయటంతో ఆ రాష్ట్రంలో రాష్ట్రపతి పాలన విధించారు. 1996 లోక్‌సభ ఎన్నికలలో నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ పాల్గొనలేదు. ఆ తరువాత జరిగిన రాష్ట్ర ఎన్నికలలో పాల్గొని పూర్తి మెజారిటీని సంపాదించుకుని, ఫరూక్ అబ్దుల్లా తిరిగి ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. 13వ లోక్‌సభలో ఈ పార్టీకి 4 లోక్‌సభ స్థానాలున్నాయి. మరియు కేంద్రంలోని వాజ్‌పాయ్ ప్రభుత్వంలో చేరడమే కాకుండా, ఈ మధ్య కాలంలో నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ జాతీయ మరియు రాష్ట్ర రాజకీయాలలో చురుకైన పాత్రను నిర్వహిస్తున్నది.

7.11 అస్సాం గణపరిత్ :

1985వ సంవత్సరంలో అస్సాం గణపరిషత్ ఏర్పడింది. అంతకుముందు ఆ పార్టీ రెండు విద్యార్థి సంఘాలుగా ఉండేది. అవి (1) అల్ అస్సాం స్టూడెంట్స్ యూనియన్ (2) అస్సాం గణ సంగ్రామ పరిషత్‌లు. ఈ రెండు విద్యార్థి సంఘాలు అస్సాం నుండి విదేశీయులను పంపివేయాలని ఉద్యమాన్ని తీసుకువచ్చాయి. పొరుగున ఉన్న బంగ్లాదేశీయులు అస్సాంలోకి వలస వచ్చి, స్థిర నివాసం ఏర్పరచుకోవడం వల్ల అప్పటికే వెనుకబడిన మరింత వెనుకబడటమే కాకుండా, రాష్ట్ర ఆర్థిక వనరులను వారి అవసరాల కొరకు కేటాయించడం మొదలగునవి అందరి స్థానికులలో అసంతృప్తిని రేకెత్తించాయి. ఆ విదేశీయులను గుర్తించి వెనుకకు పంపించాలన్న ప్రధాన డిమాండ్‌తో ఈ రెండు విద్యార్థి సంఘాలు ఉద్యమాన్ని

ఆరంభించడంతో ఆ రాష్ట్రంలో శాంతి భద్రతలు లేకుండా పోయాయి. చివరకు 15 ఆగస్టు 1985 కేంద్రంతో ఒక ఒప్పందం చేసుకొని తమ ఉద్యమాన్ని విరమించుకున్నాయి.

ఆ తరువాత ఆ రెండు విద్యార్థి సంస్థలు కలిసి అస్సాం గణపరిషత్ అను ప్రాంతీయ పార్టీని స్థాపించారు. 1985 సంవత్సరంలో జరిగిన రాష్ట్ర ఎన్నికలలో ఈ పార్టీ విజయం సాధించి ప్రఫుల్లకుమార్ మహాంతి ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. అస్సాంలో యునైటెడ్ లిబరేషన్ ఫ్రంట్ ఆఫ్ అస్సాం కార్యకలాపాలను నిరోధించడంలో విఫలం కావడం వలన 1991 రాష్ట్ర ఎన్నికలలో ఈ పార్టీ పరాజయం పాలవడమే కాకుండా రెండుగా చీలి నూతన అస్సాం గణపరిషత్ అను పార్టీ ఏర్పడింది. 1996 రాష్ట్ర ఎన్నికలలో అస్సాం గణపరిషత్ దాని మిత్ర పక్షాలు విజయం సాధించాయి. ప్రఫుల్లకుమార్ మహంత తిరిగి ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. 1996-98 మధ్య కేంద్రంలోని యునైటెడ్ ఫ్రంట్ ప్రభుత్వంలో చేరింది. 13వ లోక్‌సభలో ఈ పార్టీకి ఒక స్థానం కూడా లభించలేదు. ఇటీవల కాలంలో ఇది రెండుగా చీలిపోయింది.

7.12 శివసేన :

1964లో మహారాష్ట్రలో ఏర్పడిన మరొక బలమైన ప్రాంతీయ పార్టీ, శివసేన, మరాఠీ ప్రజల గౌరవాన్ని కాపాడడం అన్న ప్రధాన ఆశయంతో 'బాలథాకరే' ఈ పార్టీని స్థాపించారు. ఈ పార్టీ ప్రధానంగా మహారాష్ట్రలోని పట్టణ ప్రాంతాలు మరియు మహానగరాలలో మహారాష్ట్రలో మహారాష్ట్రేతరులు ముఖ్యంగా దక్షిణాదివారు ఉండరాదన్న నినాదంతో తన పలుకుబడిని పెంచుకుంది. మహారాష్ట్రలోని ఉద్యోగ అవకాశాలు మహారాష్ట్రీయులకే అన్నది వీరి నినాదం. ఔరంగజేబు మరియు మొగల్ సామ్రాజ్యానికి వ్యతిరేకంగా పోరాడిన శివాజి వీరికి ఆదర్శం. ఈ మధ్య కాలంలో ఈ పార్టీ హిందూ అనుకూల పార్టీగా మార్పుచెందింది. తమ లక్ష్య సాధనకు హింసా పద్ధతులు కూడా పాటించవచ్చు అని ఈ పార్టీ భావిస్తుండడం వలన ఆ రాష్ట్రంలో అనేక అధికారాన్ని పొందింది. 1996 లోక్‌సభలో ఆ పార్టీకి 15 లోక్‌సభ స్థానాలు లభించాయి. పదమూడవ లోక్‌సభలో కూడా ఈ పార్టీకి 13 స్థానాలున్నాయి మరియు కేంద్రంలోని ఎన్.డి.ఎ. ప్రభుత్వంలో చేరింది.

7.13 సమాజ్ వాదీ పార్టీ :

ఉత్తరప్రదేశ్ రాష్ట్రంలోని ప్రముఖ ప్రాంతీయ పార్టీయే సమాజ్‌వాదీ పార్టీ, దీనిని రామమనోహర్ లోహియా అనుచరుడైన ములాయం సింగ్ యాదవ్ 1982లో స్థాపించారు. వెనుకబడిన కులాలు, మైనారిటీల ప్రయోజనాలను పరిరక్షించేందుకు ఈ పార్టీ కట్టుబడి ఉంది. అలాగే, ప్రజాస్వామ్యం, లౌకికవాదం, పార్లమెంటరీ వ్యవస్థ, మైనారిటీ సంక్షేమం, వెనుకబడిన వర్గాల అభివృద్ధి, రాష్ట్రాలకు స్వయంప్రతిపత్తి మొదలైన లక్ష్యాలతో ఇది పనిచేస్తుంది. రాజకీయ, సామాజిక,ఆ ర్థిక రంగాలలో అగ్రవర్ణాల ఆధిపత్యాన్ని ఈ పార్టీ వ్యతిరేకిస్తుంది. కొద్దికాలంపాటు ఉత్తరప్రదేశ్ జాతీయ, ప్రాంతీయ పార్టీల మద్దతుతో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది. ఈ పార్టీ అధినేత ములాయంసింగ్ యాదవ్ ఉత్తరప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రిగా మూడుసార్లు, యునైటెడ్ ఫ్రంట్ ప్రభుత్వంలో కేంద్రరక్షణ మంత్రిగా ఒక పర్యాయం వ్యవహరించారు. 14వ లోక్‌సభలో ఈ పార్టీ 35 స్థానాలు గెలుచుకొని పార్లమెంటులో నాలుగవ అతిపెద్ద పార్టీగా అవతరించింది. సమాజ్‌వాదీ పార్టీ యు.పి.ఎ. సంకీర్ణ ప్రభుత్వానికి బయట నుంచి మద్దతు యిస్తున్నాయి. 2007లో జరిగిన ఉత్తరప్రదేశ్ శాసనసభ ఎన్నికలలో ఈ పార్టీ అధికారాన్ని కోల్పోయింది.

7.14 తెలంగాణ రాష్ట్ర సమితి :

ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రంలో భాగమైన తెలంగాణ ప్రాంతం పది జిల్లాలలో రాష్ట్ర జనాభాలో 40 శాతం ప్రజలు ఉన్నారు. దేశ స్వాతంత్ర్యానంతరం భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల పేరుతో రాష్ట్రాల పునర్విభజన డిమాండ్ ముందుకు వచ్చింది. 1953లో మద్రాసు రాష్ట్రం నుంచి కోస్తా ఆంధ్రప్రాంతం ప్రత్యేక రాష్ట్రం ఏర్పడింది. వందలాది సంవత్సరాలు ఒక ప్రత్యేక ప్రాంతంగా పాలించబడిన ప్రస్తుత తెలంగాణా ప్రాంతం హైదరాబాదు రాజ్యాంగా కొనసాగింది. దేశ స్వాతంత్ర్యానంతరం ఏడాది ఆలస్యంగా

ఈ ప్రాంతం స్వాతంత్ర్యం పొందింది. నిజాం పరిపాలన, ఉర్దూ భాషా ఆధిక్యతతో ఉన్న హైదరాబాదు రాష్ట్రం 1956 వరకు ప్రత్యేక రాష్ట్రంగా మనుగడ సాగించింది. తెలుగువారికి ఒక రాష్ట్రం పేరుతో విశాలాంధ్ర నినాదం ముందుకు రావటంతో 1956తో ప్రస్తుత ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం ఏర్పడింది. గడిచిన యాభై యేళ్ళలో తెలంగాణా ప్రాంతం అభివృద్ధికి నోచుకోలేదని, విద్యా, ఉద్యోగ అవకాశాల్లో సేద్యపు నీటిరంగంలో అన్యాయం జరిగిందనే భావన ఇక్కడి ప్రజల్లో ఉంది. 1969-70ల్లో పెద్ద మనుషుల ఒప్పందం అమలుకావడం లేదని మేము రపత్యేక రాష్ట్రంగా విడిపోతామని విద్యార్థులు, ఉద్యోగులు ఉద్యమించారు. తెలంగాణ ప్రజాసమితికి ప్రజల మద్దతు లభించింది. శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ జోక్యంతో ఉద్యమం చల్లారింది. 1996 నుంచి తెలంగాణ ప్రాంతం విద్యార్థులు, నిరుద్యోగులు తమ ప్రాంతానికి అన్యాయం జరగుతుందని వెలుగెత్తిచాటసాగారు. ఫలితంగా 2001 సం.లో శాసనసభ డిప్యూటి స్పీకర్‌గా ఉన్న కె. చంద్రశేఖరరావు టి.డి.పి. నుంచి బయటకు వచ్చి తెలంగాణ రాష్ట్ర సమితి (టి.ఆర్.ఎస్) అనే ప్రాంతీయ పార్టీని స్థాపించారు. బి.జె.పి. నుంచి బయటకు వచ్చిన ఎ. నరేంద్ర వర్గం టి.ఆర్.ఎస్.లో విలీనమైంది. 2001లో జరిగిన పంచాయితీరాజ్ ఎన్నికల్లో టి.ఆర్.ఎస్.కు ప్రజల మద్దతు లభించింది. తెలంగాణా సమస్యలపట్ల ఇక్కడి ప్రజల మనోభావాలు ప్రజాస్వామ్యబద్ధంగా బహిర్గతమయ్యాయి. దీంతో రాష్ట్ర ప్రభుత్వం అదరాబాదరాగా తెలంగాణ ప్రాంత అభివృద్ధికి కట్టుబడి ఉన్నామని ప్రకటనకే పరిమితమైంది. దీంతో టి.ఆర్.ఎస్. ప్రజలను కదిలించటంలో నిరంతరం అప్రమత్తంగా మెలిగి 2004 ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ పార్టీతో పొత్తు కుదుర్చుకుంది. ఫలితంగా 5 లోక్‌సభ, 26 శాసనసభ స్థానాలు పొందగలిగింది. తెలంగాణా సాధన కోసం కాంగ్రెస్‌తో పొత్తు కుదుర్చుకన్నామని, కొన్ని రోజుల్లోనే ప్రత్యేక రాష్ట్రం ఏర్పడుతుందని, టి.ఆర్.ఎస్. నాయకత్వం చెబుతుంది. తెలంగాణ రాష్ట్ర సాధనే తమ పార్టీ లక్ష్యమని ప్రకటించింది.

7.15 మిజో నేషనల్ ఫ్రంట్ :

ఆదిలో లాల్‌డెంగా నాయకత్వంలో మిజోనేషనల్ ఫ్రంట్ తీవ్రవాద సంస్థగా వ్యవహరిస్తుండేది. ఈ సంస్థ మిజోరమ్‌ను ప్రత్యేక రాష్ట్రంగా ఏర్పరచాలని ఆందోళన చేస్తుండేది. ఈ లక్ష్య సాధనకు మిజో నేషనల్ ఫ్రంట్ విప్లవ మార్గాన్ని అనుసించింది. భారత ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా సాయుధ విప్లవ పతాకను ఎగురవేసింది. ఈ సర్థ యువజనులను సమీకరించి, ఆయుధ శిక్షణ ఇచ్చి సైనిక చర్యలకు సంసిద్ధం చేసింది. కొంతమంది యువకులు చైనాకు, తూర్పు పాకిస్తాన్‌కు వెళ్ళి గెరిల్లా యుద్ధ తంత్రంలో శిక్షణ కూడా పొందారు.

1962లో చైనాతో యుద్ధం ప్రారంభమైనప్పుడు మిజో నేషనల్ ఫ్రంట్ సంస్థను భారత ప్రభుత్వం నిషేధించింది. త్రిపుర, అస్సాంలోని కాచార్ పర్వత ప్రాంతాలలో స్థావరాలు ఏర్పరచుకొని ఫ్రంట్ తన కార్యక్రమాలను నిరాటంకంగా కొనసాగిస్తుండేది. చాలామంది మిజోలను భారత ప్రభుత్వం ప్రివెంటివ్ డిటెన్షన్ చట్టం క్రింద నిర్బంధించింది. దాని నాయకుడైన లాల్‌డెంగాను దేశం నుండి బహిష్కరించటం జరిగింది. 1984 దాకా అజ్ఞాతంలో ఉంటూ సాయుధ ఉద్యమాన్ని ఆయన కొనసాగించారు. రాజీవ్ గాంధీ ప్రధానమంత్రి పదవికి మధ్య ఎన్నోసార్లు చర్యలు జరిగాయి. చివరకు ఒక ఒప్పందం జరిగింది. లాల్ డెంగా అనుచరులు ఆయుధాలను అప్పగించి లొంగిపో నిశ్చయించుకొన్నారు. పెండింగ్ కేసులన్నింటిని ఉపసంహరించుకోవటానికి ప్రభుత్వం అంగీకరించింది. ఈ ఒప్పందాన్ని అన్ని వర్గాలు సమర్ధించాయి. లాల్‌డెంగా ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచారు. రాష్ట్ర శాసనసభ మిజో నేషనల్ ఫ్రంట్‌లో విభేదాలు సృష్టించి కొంతమంది ఫిరాయింపులకు ప్రోత్సహించటంతో లోల్‌డెంగా ప్రభుత్వం పతనమైంది. రాష్ట్రపతి పాలన ప్రవేశపెట్టారు.

7.16 నాగా నేషనల్ కౌన్సిల్ :

భారత యూనియన్ నుండి విడిపోవటానికి విమోచన ఉద్యమం ప్రారంభించిన మరో సంస్థ నాగా నేషనల్ కౌన్సిల్, దీని నాయకుడు ఫిజో లక్ష్య సాధన కొరకు నాగాలకు స్వతంత్ర దేశం కావాలన్నారు. 1952 నుండి నాగా నేషనల్ కౌన్సిల్

ఎన్నికలను బహిష్కరించింది. జాతి వ్యతిరేక చర్యలను ప్రోత్సహించింది. పార్టీలోని తీవ్రవాదులు పొరుగు దేశాల నుండి ఆయుధాలను మందుగుండు సామాగ్రిని సమకూర్చుకున్నారు. భారత ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా గెరిల్లా యుద్ధం సాగించారు. భారత ప్రభుత్వం నాగా తిరుగుబాటును అణచివేయటం ప్రారంభించి, అనేకమైన సైనిక చర్యలను చేపట్టింది. నాగా నేషనల్ కౌన్సిల్ సంస్థను నిషేధించారు. ఫిజో దేశం నుండి పారిపోయి లండన్ చేరుకొని నాగా సమస్యను ఐక్యరాజ్య సమితిలో ప్రస్తావించడానికి ప్రయత్నాలు చేశారు. కాని ఈ విషయంలో కృతకృత్యుడు కాలేకపోయారు. 13వ రాజ్యాంగ సవరణ ద్వారా 1962 ఆగస్టులో నాగలాండు రాష్ట్రం ఏర్పాటైంది. ప్రత్యేక రాష్ట్రం ఏర్పరచటం ద్వారా నాగాలలోని మితవాదులను సంతృప్తి పరుద్దామని భారత ప్రభుత్వం తలచింది. కొద్దిమంది తీవ్రవాదులు రాష్ట్రం ఏర్పాటుతో సంతృప్తిపడక తమ ఆందోళన మార్గాన్ని విడనాడలేదు. నాగాల విద్రోహ చర్యలను నిరోధించడానికి 1971లో అత్యవసర పరిస్థితిని విధించారు. 1975లో నాగాలాండు రాష్ట్ర గవర్నరు తీవ్రవాదులతో చర్చలు ప్రారంభించారు. తీవ్రవాదులు లొంగిపోవటానికి ఒప్పుకున్నారు. గవర్నరు చొరవతో షిల్లాంగ్ ఒప్పందం కుదిరింది. అజ్ఞాతవాసంలో ఉన్న నాగాల నాయకుడు ఫిజోకు ఇది ఇష్టం లేకపోయింది. మిజో నేషనల్ ఫ్రంట్, నాగా నేషనల్ కౌన్సిల్ రెండు వేర్వేరు సంస్థలైనప్పటికీ, యదార్థంలో భారతదేశం నుండి విడిపోవాలనే నినాదాన్ని రెండూ బలపరచాయి. కేంద్ర నాయకత్వం ఒకవైపు సంస్థలను నిషేధించి, నిర్బంధాలు విధించి అణచివేస్తూనే మరొకవైపు వారి కోర్కెలను కొన్ని అంగీకరించి భారత జన స్రవంతిలో మమేకయ్యేటట్లు చేయటానికి తీవ్రమైన ప్రయత్నాలు చేసింది.

7.17 ఇతర ప్రాంతీయ పార్టీలు :

పశ్చిమబెంగాల్ తృణమూల్ కాంగ్రెస్, బీహార్‌లో సమతపార్టీ, తమిళనాడులో పి.యం.కె., యం.డి.యం.కె. పార్టీ పైన చర్చించిన ప్రాంతీయ పార్టీలే కాకుండా అనేక రాష్ట్రాలలో ఇతర ప్రాంతీయ పార్టీలు ఊడా మనదేశంలో ఉన్నాయి. అవి కర్నాటకలో క్రాంతిరంగ, గోవాలో మహారాష్ట్రవాది గోమంతక్ పార్టీ, మహారాష్ట్రలో పీసెంట్స్ వర్కర్స్ పార్టీ, పశ్చిమబెంగాల్‌లో సోషలిస్టు యూనిట్ సెంటర్ ఫార్‌వర్డ్ బ్లాక్ హర్యానాలిల విశాల్ హర్యానా, బీహార్‌లో జార్ఖండ్ పార్టీ, ఉత్తరప్రదేశ్‌లో అఖిల భారతీయ రామరాజ్య పరిషత్, హిందూ, మహాసభ మరియు ముస్లీం మజ్లీస్, ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో మజ్లిస్ హిత్తైహదుల్ ముస్లిమీన్ నాగాలాండ్‌లో నాగ నేషనల్ కౌన్సిల్ మరియు రిపబ్లికన్ పార్టీ ఆఫ్ ఇండియా రెండు గ్రూపులు మిజోరంలో మిజో నేషనల్ ఫ్రంట్, వీటన్నింటిలో అత్యంత ముఖ్యమైనది ఒరిస్సాలో ఉన్నటువంటి బి.జె.డి., జార్ఖండ్ ముక్తిమోర్చ, సమతాపార్టీ, కర్ణాటక క్రాంతిరంగ, తృణమూల్ కాంగ్రెస్, జనతాదళ్ (ఎస్), లోక్ జనశక్తి మొదలగునవి ప్రధానమైన ప్రాంతీయ పార్టీలు. కొన్ని ప్రాంతీయ పార్టీలు లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో సీట్లను సంపాదించుకుని సంకీర్ణ రాజకీయాల్లో కీలకమైన పాత్రను పోషిస్తున్నాయి. మరికొన్ని పార్టీలు ప్రభావవర్గాలుగా పనిచేస్తున్నాయి.

7.18 సారాంశం :

ఒక ప్రాంతానికి లేదా రాష్ట్రానికి పరిమితమై పనిచేసే పార్టీలను ప్రాంతీయ పార్టీలు అంటారు. జాతీయ రాజకీయ పార్టీలతోపాటు ప్రాంతీయ పార్టీలు కూడా భారతీయ రాజకీయాల్లో కీలకమైన పాత్ర పోషిస్తున్నాయి. కుల, మత, జాతి, భాషా, ప్రాంతీయ విచ్ఛిన్నతలు భారతదేశ ప్రత్యేక లక్షణం. బహుళ సంస్కృతులు, ప్రాంతీయ ఆర్థిక అసమానతలు, రాజకీయ భిన్నత్వాలు గల భారతదేశంలో జాతీయ పార్టీలతోపాటుగా ప్రాంతీయ పార్టీలు కూడా అవతరించాయి. బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం తమ పాలనలో దేశానికి ఒక సగ్ర రూపాన్ని సంతరించి పెట్టింది. కాని దేశంలోని భిన్నత్వాలను రూపుమాపలేకపోయింది.

భారత జాతీయోద్యం ఒక చారిత్రక ఉద్యమం. జాతీయోద్యమంలో దేశంలోని భిన్నత్వాలన్నింటిని విస్మరించి ప్రజలు మహాత్మాగాంధీ నాయకత్వంలో దశ స్వాతంత్ర్యాన్ని సంపాదించారు. వివిధ రాజకీయ సిద్ధాంతాలకు కట్టుబడిన రాజకీయ నాయకులు కూడా జాతీయోద్యంలో బాగస్వామ్యం పొందారు. సంప్రదాయకవాదుల నుంచి వామపక్ష అభ్యుదయ వాదుల వరకు అందరూ జాతీయోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. స్వాతంత్ర్యం పొందాక దేశంలో వివిధ జాతీయ పార్టీలు, ప్రాంతీయ పార్టీలు ఆవిర్భవించాయి.

ఒక విధంగా దేశంలోని మత, ఆష, ఆర్థిక, కుల, మత వర్గ విభిన్నతలకు కలిగిన గుర్తింపు పర్యవసానమే ప్రాంతీయ పార్టీల ఆవిర్భావం. ప్రాంతీయ భావాలకు స్ఫూర్తినిస్తూ, ప్రజలను ప్రాంతీయ పార్టీలుగా వ్యవస్థీకరించడంజరిగింది. ప్రాంతీయ పార్టీలు జాతీయ విధేయతలకు భిన్నమైన వాటిగా గుర్తింపు పొందుతున్నాయి. రాజకీయ, సామాజిక ఆర్థిక, ఆధునికీకరణం వల్ల ఏర్పడిన యదార్థతల స్వరూపమే ప్రాంతీయ పార్టీలు. ఈ సంరద్భంలో దేశంలో స్థానం పొందిన వివిధ ప్రాంతీయ పార్టీలను గురించి చర్చించడం చాలా అవసరం. ప్రస్తుతం దేశంలో అనేక ప్రాంతీయ పార్టీలు ఉన్నాయి. తమిళనాడులో డి.ఎం.కె., ఎ.ఐ.ఎ.డి.ఎమ్.కె., పంజాబ్‌లో అకాళీదళ్, కాశ్మీరులో నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్, ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో తెలుగుదేశం, తెలంగాణ రాష్ట్ర సమితి, బీహార్‌లో రాష్ట్రీయ జనతాదళ్, అస్సాంలో అస్సాం గణపరిషత్ మొదలైనవన్నీ ప్రాంతీయ పార్టీలు.

అనేక రాష్ట్రాలలో ప్రాంతీయ పార్టీలు ఏర్పడడం స్వాతంత్ర్యం తరువాత ఏర్పడిన నూతన పరిణామం. ప్రస్తుతం ప్రతి రాష్ట్రంలో ఒక బలమైన ప్రాంతీయ పార్టీ ఉండటమే కాకుండా వీరు జాతీయ రాజకీయాలలో కూడా ప్రధాన పాత్ర వహిస్తున్నారు. ప్రాంతీయ పార్టీల ఉనికి విస్మరించడానికి వీలులేకుండా మారడం వలన (ఉదాహరణకు అకాళీదళ్, నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్, తెలుగుదేశం, రాష్ట్రీయ జనతాదళ్, సమాజ్‌వాది పార్టీ, డి.యం.కె., ఏఐడియంకె మొదలగునవి) లోక్‌సభలో ఆధిపత్యం సంపాదించాలనుకునే పార్టీలకు ప్రాంతీయ పార్టీల సహాయం తప్పనిసరిగా మారిపోయింది. అందువలననే జాతీయ పార్టీలు సైతం ప్రాంతీయ పార్టీలపై ఆధారపడటం రోజురోజుకు పెరుగుతున్నది.

1989, 1996, 1999, 2004 నేషనల్ ఫ్రంట్ యునైటెడ్ ఫ్రంట్, ఎన్.డి.ఎ. ప్రభుత్వం ఏర్పాటు మరియు అధికారంలో కొనసాగడంలోను ప్రస్తుత యు.పి.ఎ. ప్రభుత్వం ఏర్పాటులోను ప్రాంతీయ పార్టీలు కీలకంగా మారాయి.

7.19 నమూనా పరీక్షా ప్రశ్నలు :

I. ఈ క్రింది ప్రశ్నలకు 40 పంక్తులలో సమాధానాలు రాయండి.

1. భారతదేశంలో ప్రాంతీయ పార్టీలు వృద్ధి చెందడానికి గల కారణాలను వివరించండి?
2. తెలుగుదేశం పార్టీ ఆవిర్భావం 1983 ఎన్నికలలో ఆ పార్టీ విజయానికి కారకాలను విశ్లేషించండి?
3. తమిళనాడులోని ప్రాంతీయ పార్టీల ఆవిర్భావాన్ని చర్చించండి?

I. ఈ క్రింది ప్రశ్నలకు 20 పంక్తులలో సమాధానాలు రాయండి.

1. తెలంగాణా ప్రాంతీయ సమితి
2. నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్
3. అకాళీదళ్

7.20 చదువదగిన పుస్తకాలు

1.	శివచంద్ర జా	-	ఇండియన్ పార్టీ పాలిటిక్స్
2	హర్డ్‌మన్	-	పొలిటికల్ పార్టీస్ ఇన్ ఇండియా
3.	సి.సి. మాధుర్	-	సోషల్ బేసిక్స్ ఆఫ్ ఇండియన్ పొలిటికల్ సిస్టమ్
4.	డి. సూరంనాయుడు అండ్ బ్రదర్స్	-	భారత రాజకీయ వ్యవస్థ
5.	జె.సి. జోహరి	-	ఇండియన్ పొలిటికల్ సిస్టమ్

Dr.K.V.R. Srinivas

పాఠం - 8

జాతీయ రాజకీయ పార్టీలు

విషయ క్రమం:

8.1 లక్ష్యాలు

8.2 పరిచయం

8.3 రాజకీయ పార్టీల చారిత్రక నేపధ్యం

8.4 భారతదేశంలో రాజకీయ పార్టీలు

8.5 రాజకీయ పార్టీల వర్గీకరణ - మైనర్ వీవర్

8.5.1 ప్రజాస్వామిక, లౌకిక పార్టీలు

8.5.2 సోషలిస్టు నమూనా పార్టీలు

8.5.3 భారతీయ సాంప్రదాయం

8.5.4 ప్రాంతీయ, మతపరమైన పార్టీలు

8.6 జాతీయ, ప్రాంతీయ రాజకీయ పార్టీలు

8.7 భారత జాతీయ కాంగ్రెసు పార్టీ

8.7.1. పార్టీ సంస్థాగత నిర్మాణం

8.7.1.1అఖిల భారత కాంగ్రెసు సంఘం

8.7.1.2 కార్యాచరణ సంఘం

8.7.1.3 పార్లమెంటరీ బోర్డ్

8.7.1.4 కేంద్ర ఎన్నికల సంఘం

8.7.1.5 ప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ సంఘం

8.7.1.6 ప్రదేశ్ ఎన్నికల సంఘం

8.7.1.7 జిల్లా కాంగ్రెసు కమిటి

8.7.2 కాంగ్రెసు పార్టీ సిద్దాంతాలు - కార్యక్రమములు

8.8 వామపక్ష రాజకీయ పార్టీలు

8.8.1 భారత కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ (సి.పి.ఐ.)

8.8.2 సంస్థాగత నిర్మాణం

8.8.3 భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు

8.9 భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ (మార్క్సిస్టు) (సి.పి.యం.)

8.9.1 సంస్థాగత నిర్మాణం

8.9.2 సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు

8.10 భారతీయ జనతా పార్టీ (బి.జె.పి.)

8.10.1 సంస్థాగత నిర్మాణం

8.10.2 సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు

8.11 బహుజన సమాజ్ పార్టీ

8.11.1 సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు

8.12 జనతాదళ్

8.12.1 సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు

8.13 సారాంశం

8.14 నమూనా పరీక్ష ప్రశ్నలు

8.15 చదువదగిన పుస్తకాలు

8.1 లక్ష్యాలు :

భారత రాజ్యాంగం కేంద్రంలోనూ, రాష్ట్రాలలోనూ ప్రాతినిధ్య ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది. ప్రాతినిధ్య ప్రజాస్వామ్యం రాజకీయ పార్టీలు లేకుండా పనిచేయలేదు. ఎందుకంటే రాజకీయ పార్టీలు ప్రజాభిప్రాయాన్ని సమీకరించి, సంఘటితపరచి ప్రకటించడంలోనూ, ఎన్నికల ప్రక్రియను సులభతరం చేయడంలోనూ, రాజకీయ అంశాలపై ప్రజలను జాగృతపరచి వారి బాధ్యతలను తెలియజేయడంలోనూ కీలకపాత్ర వహిస్తాయి. ప్రభుత్వానికి, సామాన్య ప్రజలకు మధ్య చక్కని వారధిగా వ్యవహరిస్తాయి. ఈ భాగాన్ని చదివిన తరువాత మీరు

- రాజకీయ పార్టీల చారిత్రక నేపధ్యం భారతదేశంలో రాజకీయ పార్టీల ఆవిర్భావం, భారతదేశంలో వివిద అభివృద్ధి రాజకీయ పార్టీల వర్గీకరణ.
- జాతీయ రాజకీయ పార్టీల సంస్థాగత నిర్మాణం, సిద్ధాంతాలు, కార్యక్రమాలు మొదలగు విషయాలను గురించి బాగా వివరించగల్గుతారు.
- భారతదేశంలోని రాజకీయ పార్టీల స్వభావమును వివరణాత్మకముగా వివరించగల్గుతారు.

8.2 పరిచయం :

ఆధునిక కాలంలో రాజకీయ పక్షాల అధ్యయనం చాలా ప్రాముఖ్యం పొందింది. పశ్చిమదేశాల్లో ఆవిర్భవించిన ప్రవర్తనావాద విప్లవం ఫలితంగా రాజకీయ పార్టీల విశ్లేషణ, అవి పనిచేసే తీరుతెన్నులు అధ్యయనం పట్ల రాజకీయ శాస్త్రజ్ఞులు ఎక్కువ ఆసక్తి చూపిస్తున్నారు. రాజకీయ సంస్థలు పనిచేసే విధానం చాలా వరకు రాజకీయ ప్రక్రియపై ఆధారపడి ఉంటుంది. రాజకీయ ప్రక్రియలో ఒక ప్రధాన అంతర్భాగం రాజకీయ పక్షం. అందువల్ల రాజకీయ పక్షాల అధ్యయనం ప్రాధాన్యం పొందింది. రాజకీయ పక్షాలు చట్టపరంగా, రాజ్యాంగపరంగా గుర్తింపు పొందినప్పటికీ చట్టబద్ధమైన రాజకీయ సంస్థలు - శాసనసభ, కార్యనిర్వాహకవర్గం - నిర్మాణం, నిర్వహణల్లో అత్యంత కీలకపాత్ర వహిస్తున్నాయి. పార్లమెంటరీ ప్రాతినిధ్య

ప్రజాస్వామ్యాలకు రాజకీయ పక్షాలు వెన్నెముక వంటివి. అందువల్ల రాజకీయ పక్షాల విశ్లేషణ లేకుండా రాజకీయ వ్యవస్థ అధ్యయనం సంపూర్ణంగాదు.

ప్రపంచంలోని అన్ని ఆధునిక ప్రజాస్వామ్య రాజ్యాలన్నింటిలో రాజకీయ పార్టీలున్నాయి. ముఖ్యంగా పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్యం విజయవంతంగా పనిచేయాలంటే రాజకీయ పార్టీలు అనివార్యం. ప్రాతినిధ్య ప్రభుత్వం పనిచేయు విధానం చాలా వరకు రాజకీయ పార్టీల పాత్రపైనే ఆధారపడి ఉంటుంది. ప్రభుత్వ నిర్ణయాలకు అనుకూలంగా లేదా ప్రభుత్వాలు ఏ నిర్ణయాలు తీసుకోవాలి అన్న విషయంలో మరియు ఎన్నికల సమయంలో ప్రజాభిప్రాయాన్ని, ప్రజలలో రాజకీయ చైతన్యం తీసుకురావడంలో రాజకీయ పార్టీలు చాలా కీలకపాత్ర వహిస్తాయి.

రాజకీయ పార్టీల గురించిన అధ్యయన ఆవశ్యకతను 50వ దశకంలో మొదటిసారిగా మారి టువర్జర్ మరియు సిగ్మండ్, న్యూమన్ అను రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు వివరించారు. న్యూమన్ అభిప్రాయంలో సమాజంలో సంస్థాపరంగా పనిచేసేది రాజకీయ పార్టీ, ప్రభుత్వం అధికార వ్యవస్థతో సంబంధం కలవారు, ప్రజల మద్దతు కోసం పోటీ పడేవారు. వివిధ అభిప్రాయాలకు విధానాలను వివరించేవారు రాజకీయ పార్టీల ద్వారా ప్రయత్నం చేస్తారు. రాజకీయ పార్టీ సమాజానికి, సిద్ధాంతానికి, అధికారిక సంస్థలకు, ప్రజలకు, ప్రభుత్వానికి, రాజకీయ చర్యలకు మధ్య రాజకీయ పార్టీ సంధానకర్తగా, వారధిగా పనిచేస్తుంది. రాజకీయ పార్టీల గురించిన ప్రస్తావన రాజ్యాంగంలో లేదు. రాజ్యాంగం రాజకీయ పార్టీలను తయారు చేయడం లేదు అయినప్పటికీ పార్టీలు ఆవిర్భవించడమే కాక ప్రభుత్వ పాలనను చాలా వరకు ప్రభావితం చేస్తున్నవి.

8.3 రాజకీయ పార్టీల చారిత్రక నేపథ్యం :

అభివృద్ధి చెందిన పాశ్చాత్య సమాజాలలో రాజకీయ పక్షాలు - ఇంగ్లాండ్, అమెరికా చారిత్రకంగా, సామాజికంగా పారిశ్రామికీకరణ, అభివృద్ధుల ఫలితంగా ఏర్పడి వికాసం పొందాయి. **1688**లోని ఉదాత్త విప్లవానికి ముందు ప్రారంభమైన "ప్యూరిటన్ విప్లవం" **(1648)** ఇంగ్లండ్‌లో రాజకీయ పక్షాల జననానికి నాంది పలికింది. రాచరిక సంపూర్ణాధికారాన్ని బలపరిచేవారు ఒక వైపు, పార్లమెంటరీ ఆధిక్యతను మద్దతునిచ్చేవారు మరోవైపు నిలబడి ఇంగ్లండ్‌లో సుదీర్ఘపోరాటం సాగించారు. వీరే కాలక్రమంలో విగ్గులు, టోరీలుగా ముందు చలామణి అయి తరువాత కన్సర్వేటివ్, లిబరల్, రాజకీయ పక్షాలుగా అవతరించారు. బ్రిటన్‌లో రాజ్యాంగం సంవిధానం - పరిమిత రాచరికం - సంపూర్ణాధికార రాచరిక వ్యవస్థ నుంచి రాజ్యాంగబద్ధ, లాంఛనప్రాయ రాచరిక వ్యవస్థ ప్రజాస్వామ్య పార్లమెంటరీ ప్రభుత్వంగా రూపాంతరం చెందింది. అందువల్ల రాజకీయ పక్షాల ఆవిర్భావం, అభివృద్ధి, వికాస దశల్లో చారిత్రక, సామాజిక నేపథ్యాన్ని మనం తప్పనిసరిగా పరిగణనలోకి తీసుకోవాల్సి ఉంటుంది. పశ్చిమదేశాల అనుభవానికి విరుద్ధంగా ఆసియా, ఆఫ్రికా, లాటిన్ అమెరికా ఖండాల్లో వలసవాద విమోచనోద్యమాల ద్వారా స్వాతంత్ర్యం పొందిన అనేక దేశాల్లో రాజకీయ పక్షాల ఆవిర్భావానికి ప్రత్యేక సామాజిక, చారిత్రక వలసవాద, సాంస్కృతిక నేపథ్యం దోహదం చేసింది. పై ఖండాల్లోని వలస దేశాల్లోరాజకీయ పక్షాల వతరణ, అభివృద్ధిని, జాతీయోద్యమాలు ప్రభావితం చేశాయి.

8.4 భారతదేశంలో రాజకీయ పార్టీలు :

స్వాతంత్ర్యానికి పూర్వం, స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశంలోని పార్టీల వ్యవస్థ తీరుతెన్నుల గురించి మొదట తెలుసుకొందాం. దేశ చరిత్రలో కీలకమైన పాత్రను నిర్వహించటం వల్లనే దేశ రాజకీయాలకు కాంగ్రెసు పార్టీ కేంద్ర బిందువు అయింది. చరిత్రాత్మకంగా కాంగ్రెసు పార్టీ వలసవాద ఆధిపత్యాన్ని అంతం చేయటానికి, సాంప్రదాయకత నుండి సమాజాన్ని

ఆధునికత వైపు నడపటానికి, సామాజిక, ఆర్థిక పునర్నిర్మాణానికి అంకితమైంది. కాంగ్రెసు ఒక మహోద్యమంగా తన మనుగడను కొనసాగించింది. దేశ స్వాతంత్ర్యంతో పాలనభారాన్ని మోయసిద్ధమైన ప్రామాణిక రాజకీయ శక్తిగా కాంగ్రెసు వృద్ధి చెందింది. స్వాతంత్ర్య సంగ్రామంలో సమైక్య నాయకత్వాన్ని సంతరించుకొని, భారతజాతి ప్రతినిధిగా గుర్తింపును పొందింది. భారత ప్రజల రాజకీయ, సామాజిక, ఆర్థిక ఆశయాల దృష్టగా అందరిచేత మన్ననలను పొందింది. స్వాతంత్ర్య సంగ్రామానికి సేనాధిపతిగా ఉండి కాంగ్రెసు, భారత ఉపఖండంలో రాజకీయ అధికారం చేపట్టుటకు వారసత్వాన్ని సంతరించుకొన్నది.. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశానికి వ్యవస్థాత్మక రూపాన్ని ఇచ్చి పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్యం మనుగడకు అవసరమైన పునాదులను సౌధాన్ని కాంగ్రెసు ఏర్పరిచింది. ఆసియా, ఆఫ్రికా ఖండాలలోని జాతి విముక్తి పోరాటాలకు వలస పాలన నుండి విముక్తి పోరాటాలకు సమానమైన పాత్రను కాంగ్రెసు భారతదేశంలో నిర్వహించింది. వైవిధ్యం గల భారత ప్రజలను సమైక్యపరచి వలన సాలన నుండి విముక్తి సాధించుకోవటానికి సన్నద్ధ పరచింది. భారతదేశంలో పార్టీల వ్యవస్థ ఈ విధమైన మౌలిక భావనతో ప్రారంభమైనదని చెప్పవచ్చు. విభేదాలెన్ని ఉన్నా దేశంలోని వివిధ రాజకీయ, సామాజిక ఆర్థిక కారణాల వల్ల అనేక రాజకీయ పార్టీలు ఆవిర్భవించాయి.

స్వాతంత్ర్య తరువాత కాంగ్రెసు రాజకీయ పార్టీగా మారి పూర్వం మాదిరిగానే అన్ని వర్గాల ప్రయోజనాలను రక్షించే తన ఉదారవాద స్వభావాన్ని కొనసాగించింది. ఈ పార్టీలో వామపక్ష భావాలు గలవారు, పెట్టుబడిదారి, సోషలిస్టు భావాలుగల వారు మరియు ధనిక, బీద, మతవాదులు లౌకిక వాదులందరికి ఉండటానికి చోటు, అవకాశం ఉండటంవల్ల ప్రొఫెసర్ రజనీ కొఠారీ కాంగ్రెసు పార్టీ గురించి ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించాడు. కాంగ్రెసు పార్టీ గొడుగు క్రింద అన్ని రకాల ప్రభావాలకు తలదాచుకునే అవకాశం ఉందని చెప్పాడు. ఈ విధంగా కాంగ్రెసు పార్టీ మనదేశంలో మిగతా రాజకీయ పార్టీలు ఏర్పడటానికి స్ఫూర్తిగా పనిచేసింది.

8.5 రాజకీయ పార్టీల వర్గీకరణ - మైనర్ వీవర్ :

సాధారణంగా భారత రాజకీయ పార్టీలు, జాతీయ, ప్రాంతీయ, స్థానిక స్థాయిలలో తమ కార్యకలాపాలను కొనసాగించే సముదాయాలు, మైనర్‌వీవర్ భారత రాజకీయ పార్టీలను నాల్గు సముదాయాలుగా వర్గీకరించారు.

రాజకీయ పార్టీలు

ప్రజాస్వామిక	సోషలిస్టు,	భారత	ప్రాంతీయ, వర్గ
లౌకిక, (పాశ్చాత్య),	సిపిఐ, సీపియం,	సాంప్రదాయక	ప్రయోజనాత్మక
కాంగ్రెసు, సోషలిస్టు	ఆర్ఎస్‌పి, ఫార్వర్డ్ బ్లాక్	జనసంఘ్	అకాలీదళ్,
పార్టీ మొదలైనవి.	రామరాజ్య పరిషత్		జార్ఖండ్ మొ.

8.5.1 ప్రజాస్వామిక, లౌకిక పార్టీలు

ఈ రకమైన పార్టీలు ప్రజాస్వామ్య సంస్కృతి, లౌకికవాదం, సమాఖ్యపద్ధతి, రాజ్యాంగ పార్లమెంటరీ పద్ధతుల ద్వారా దేశంలో పాశ్చాత్య నమూనాలో సామాజిక, ఆర్థిక మార్పులను తేవాలని వాంఛిస్తున్నాయి. కాంగ్రెసు సోషలిస్టు పార్టీ, స్వతంత్ర పార్టీ, జనతా పార్టీ, లోక్‌దళ్ పార్టీలు ఇందుకు ఉదాహరణలు.

8.5.2 సోషలిస్టు నమూనా పార్టీలు :

ఈ రకమైన పార్టీలు పాశ్చాత్య నమూనాలశ్రీను కాదని సోవియట్ రష్యా, చైనాల నుండి ప్రేరణ పొందుతున్నవి. భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ, భారత కమ్యూనిస్టు మార్క్సిస్టు పార్టీ, పేజెంట్స్ అండ్ వర్కర్స్ పార్టీ, ఫార్వర్డ్ బ్లాకు పార్టీలు ఇందుకు ఉదాహరణలు.

8.5.3 భారతీయ సాంప్రదాయం

ఈ రకానికి చెందిన రాజకీయ పార్టీలు భారతీయ సంప్రదాయ సంస్కృతుల ప్రభావం పొందుతున్నాయి. ఈ పార్టీలు భారత సాంప్రదాయకత, మర్యాద, నాగరికతలను ప్రేరణగా పొందుతున్నాయి. రామరాజ్య పరిషత్, భారతీయ జనతాపార్టీలను ఉదాహరణలుగా చెప్పవచ్చు.

8.5.4 ప్రాంతీయ, మతపరమైన పార్టీలు :

ఈ వర్గానికి చెందిన పార్టీలు రాష్ట్రానికే పరిమితమౌతున్నాయి. ఒక ప్రత్యేక మతం, ప్రాంతం, సమూహానికే పరిమితము అవుతున్నాయి. ఇందుకు అకాలీదళ్, డి.యం.కె. నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్, తెలుగుదేశం, ముస్లింలీగ్, జార్ఖండ్ పార్టీ, అస్సాం గణతంత్ర పరిషత్తు, మిజోరం నేషనల్ ఫ్రంట్ పార్టీలను ఉదాహరణలుగా పేర్కొనవచ్చు. ఇప్పుడు మనం వివిధ పార్టీల సిద్ధాంతాలను, ప్రణాళికలను, చీలికలను పరిశీలిద్దాం.

8.6 జాతీయ, ప్రాంతీయ రాజకీయ పార్టీలు :

భారత రాజకీయ పార్టీలను స్థూలంగా జాతీయ, ప్రాంతీయ పార్టీలుగా వర్గీకరించవచ్చు. భారత ఎన్నికల కమీషన్ నిబంధన ప్రకారం నాయకత్వ విధానాలు కార్యక్రమాలు, సంస్థాగత నిర్మాణం, అనుచరవర్గం ఏదో ఒక ప్రాంతానికి రాష్ట్రానికి కాని పరిమితం కాకుండా ఉన్న ఏదైనా పార్టీ నాలుగు లేదా అంతకన్న ఎక్కువ రాష్ట్రాలలో పోటీచేసి కనీసం 6 శాతం ఓట్లు సంపాదించిన పార్టీ లేదా లోక్‌సభలోని ప్రతి 25 మంది ఇంచుఇంచు సభ్యులకు ఆ పార్టీ లేదా లోక్‌సభలోని ప్రతి 25 మంది ఇంచుమించు సభ్యులకు ఆ పార్టీకి ఒక్క సభ్యుడయినా ఎన్నికై ఉన్న పార్టీని జాతీయ పార్టీగా గుర్తించబడుతుంది. రాష్ట్ర శాసనసభ ఎన్నికల్లో కనీసం 4 శాతం ఓట్లు సంపాదించిన పార్టీ లేదా శాసనసభ ఎన్నికల్లో ఇంచుమించు 30 మంది సభ్యుల్లో పార్టీ సభ్యుడు ఎన్నికయితే ఆ పార్టీని లేదా ప్రాంతీయ పార్టీగా గుర్తించబడుతుంది.

8.7 భారతీయ కాంగ్రెసు పార్టీ :

భారత జాతీయోద్యమాన్ని మూడు దశలుగా వర్గీకరించవచ్చును. (1) అభ్యర్థనలు, ప్రార్థనల ద్వారా ప్రభుత్వ విధానాలలో సడలింపులు రావాలన్న మితవాద దశ, (2) అతివాద దశ, (3) సహాయ నిరాకరణ దశ. ఈ మూడు దశలలోను కాంగ్రెసు దేశ ప్రజలను సమీకరించి దేశ స్వాతంత్ర్య సాధనకు కార్యోన్ముఖులుగా చేసింది. ఈ విధమైన ఉద్యమ యాత్రలో కాంగ్రెసు అన్ని రకాలైన వ్యక్తులను, నాయకులను, సిద్ధాంతాలను, తనలో ఇముడ్చుకొని బహుత్వ స్వభావాన్ని సంతరించుకొన్నది. అందులో జాతీయవాదులకు, సోషలిస్టులకు, లౌకికవాదులకు, మతవాదులకు స్థానం లభించింది. భిన్నత్వాలు చాలా ఉన్నా, మహాత్మాగాంధీ నాయకత్వంలో కాంగ్రెసు, తన లక్ష్యసాధనకు, అవసరమైన నిర్ణయాలను తీసుకొన్నది. అది ఒక ఉద్యమంగానే గాక దేశానికి ఒక రాజకీయ పార్టీగాను భారత ప్రజల ప్రతినిధిగాను తన రూపాన్ని సంతరించుకొన్నది. స్వాతంత్ర్యం వచ్చాక 1947 నుండి 1977 దాకా దశాబ్దాల పాటు దేశ రాజకీయాలలో ప్రధాన పాత్రను నిర్వహించింది. 1967 నుండి 1977 మధ్యకాలంలో కాంగ్రెసు ప్రాధాన్యానికి కొంత గ్రహణం పట్టినా, తిరిగి 1980లో పూర్వ ప్రాధాన్యం చేజిక్కించుకొన్నది. దేశంలోని

కొన్ని రాష్ట్రాలలో ప్రాంతీయ పార్టీలు ఆవిర్భవించినా, కేంద్ర ప్రభుత్వ వ్యవస్థలో కాంగ్రెసు పార్టీ ప్రధాన పాత్రకు ఎలాంటి భంగం కలుగలేదు.

స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తొలిరోజుల్లో కాంగ్రెసు బహుత్వ స్వభావాన్ని ప్రతిబింబించింది. కాంగ్రెసులో రాజేంద్రప్రసాదు లాంటి సాంప్రదాయకవాదులు, సర్దార్ పటేల్, రాజగోపాలాచారి లాంటి క్రమశిక్షణ గల సనాతన వాదులు, ఆచార్య నరేంద్రదేవ్, అశోక మెహతా, జయప్రకాశ్ నారాయణ, రాం మనోహరలోహియా లాంటి సోషలిస్టులు ఉన్నారు. 1948లో సైద్ధాంతిక విభేదాల వల్ల సోషలిస్టు నాయకులు కాంగ్రెసును విడిచి వెళ్ళారు. ఆచార్య కృపలానీ, పురుషోత్తమదాస్ టాండన్ లాంటి వారు కూడా నెహ్రూతో విభేదించి కాంగ్రెసును విడిచి వెళ్ళారు. పాశ్చాత్య సరళిని అనుసరిస్తున్న కాంగ్రెసు ధోరణికి వ్యతిరేకంగా శ్యాంప్రసాద్ ముఖర్జీ కాంగ్రెసు నుండి వైదలగి భారతీయ జనసంఘ్ పార్టీని స్థాపించారు. 1958లో రాజగోపాలాచారి, మినూమసానీ, సీలూమోడీ, హెచ్.యం. పటేల్ లాంటి వారు నెహ్రూ నాయకత్వంలో కాంగ్రెసు అనుసరిస్తున్న విధానాలకు వ్యతిరేకంగా కాంగ్రెసుకు వదలివెళ్ళి స్వతంత్ర పార్టీని స్థాపించారు.

1969లోను, 1978లో కాంగ్రెసు పార్టీలో చీలికలు ఉత్పన్నమయ్యాయి. 1969లో వచ్చినచీలిక ఇందిరాగాంధీ నాయకత్వంలో కాంగ్రెసు (ఆర్) నిజలింగప్ప మొరార్జీ దేశాయిల నాయకత్వంలో కాంగ్రెసు (ఒ)గా వ్యవస్థీకృతమైనాయి. ఇందిరాగాంధీ నాయకత్వంలోని కాంగ్రెసు పార్టీ 1978లో మరొకసారి చీలి కాంగ్రెసు (ఐ) కాంగ్రెసు (కె.బి.ఆర్)గా రూపొందాయి. 1980లో ఈ పార్టీలన్ని కలసిపోయాయి. కాంగ్రెసును విడిచిన నాయకులంతా తిరిగి కాంగ్రెసులో చేరారు. అప్పటి నుండి కేంద్రంలోను, రాష్ట్రాలలోను కాంగ్రెసు ప్రధాన పార్టీగా కొనసాగుతున్నది. 1984 లోక్‌సభ ఎన్నికలలో అత్యధిక మెజారీటీతో రాజీవ్ గాంధి అధికారం స్వీకరించారు.

1952 నుండి 1964 వరకు నెహ్రూ నాయకత్వంలో కాంగ్రెసు పార్టీ సోషలిస్టు స్వభావాన్ని ప్రదర్శించింది. ఈ సోషలిస్టు భావ ప్రదర్శన బహిరంగమైనదే కాని సోషలిస్టు సిద్ధాంతాల ఆచరణకు ఎలాంటి ప్రయత్నం చేయలేదు. సోవియట్ రష్యాలో ప్రణాళికా వ్యవస్థను నెలొల్పారు. అభివృద్ధి సాధించే ప్రయత్నంలో 'మిశ్రమ ఆర్థిక వ్యవస్థ' పెంపుదలకు కృషి చేశారు. 1955లో జరిగిన 'ఆవడి కాంగ్రెస్' మహాసభలో సోషలిస్టు తరహా సమాజ నిర్మాణం సమర్ధించే తీర్మానాన్ని కాంగ్రెసు ఆమోదించింది. నెహ్రూకు ఇంగ్లండులోని ఫేబియన్ సోషలిజం అమలుకు తీవ్రమైన కృషి చేశారు. ప్రతి ప్రణాళికలోను వ్యవసాయ పారిశ్రామిక రంగాల అభివృద్ధికి తగు విధానాలను అవలంభించారు. మిశ్రమ ఆర్థిక వ్యవస్థను అంగీకరిస్తూనే నెహ్రూ దేశంలో ప్రజాస్వామ్య సామ్యవాదం అమలుకు అవసరమైన పునాదులను వేశారు. బహుళార్ధ సాధన నీటిపారుదల ప్రాజెక్టుల నిర్మాణానికి ప్రోత్సాహం చేశారు. ఆరంభంలో నెహ్రూ అధ్యక్షుడుగా కాంగ్రెసు పార్టీ వ్యవహారాలను చక్కదిద్దారు. ఆ తరువాత కాంగ్రెసు అధ్యక్ష పదవిని తనకు నమ్మకంగా ఉన్న అనుచరులకు కట్టబెట్టారు. రాజ్యాంగంలో పొందుపరచిన ఆశయాల సాధన నెహ్రూ ఎక్కువగా కృషి చేశారు. నిజమైన ప్రజాస్వామ్యవాదిగా నెహ్రూ కాంగ్రెసు పార్లమెంటరీ బోర్డు, అధిష్టానవర్గ నిర్ణయాలను శిరసా వహించేవారు. ప్రభుత్వ విద్యానిర్ణయాలలో అధికార పార్టీతోపాటుగా ప్రతిపక్షాల వారిని కూడా సంప్రదించేవారు. పత్రికా ప్రపంచపు వ్యాఖ్యలకు చిత కౌరనమిచ్చేవారు. వివిధ వర్గాలతో చర్చల ద్వారాను భారతదేశ ఆర్థికాభివృద్ధికి దోహదం చేసే ప్రభుత్వ విధానాల రూపకల్పనకు నెహ్రూ కృషి చేశారు. పంచశీల సూత్రాల ప్రాతిపదికగా, అలీన విధాన రూపకల్పనకు దోహదపడే విధంగా భారత విదేశాంగ విధానాన్ని రూపొందించారు. సమకాలీన ప్రపంచ రాజకీయాలలో మూడవ ప్రపంచ దేశాలు సమీకృతం కావడానికి అలీన ఉ ద్యమం బాగా దోహదపడింది. నెహ్రూ కాంగ్రెస్ పార్టీ అభ్యర్థిగా ప్రధానమంత్రి అయ్యారు. ఆయన ప్రధానమంత్రి కావడంతో సిండికేటుగా ప్రసిద్ధినొందిన సంజీవరెడ్డి అతుల్య ఘోష్, యస్.కె. పాటిల్, కాంగ్రెస్ అధ్యక్షుడు కామరాజ్ కీలకమైన పాత్రను నిర్వహించారు. 1964 నుండి 1987 వరకు కాంగ్రెసురాజకీయాలలోను, నెహ్రూ వారసుని ఎన్నికలలోను సిండికేటు నాయకులు ప్రధాన పాత్రన నిర్వహించారు. లాల్ బహదూర్ శాస్త్రి చాలా కొద్దికాలమే ప్రధానిగా న్నారు. శాస్త్రి ప్రధానిగా దేశ ఆంతరంగిక వ్యవహారాలలోను, విదేశాంగ విధానంలోను పట్టుదలను, చిత్తశుద్ధిని ప్రదర్శించారు. ఆయన నెహ్రూ రూపొందించిన విధానాలనే

కొనసాగించారు. లాల్ బహదూర్ శాస్త్రి 1965 పాకిస్తాన్ యుద్ధం సందర్భంలో ధైర్య సాహసాలతో నిర్ణయాలు తీసుకొన్నారు. తాష్కెంటులో ఇండియా పాకిస్తాన్ ఒప్పందంలో సంతకాలు పెట్టాక అకస్మాత్తుగా మరణించారు. ఆయన పార్టీ వ్యవహారాలలో జోక్యం కలిగించుకోక స్వేచ్ఛగా కార్యక్రమాలను రూపొందించేటట్లు తీర్చిదిద్దారు.

1966లోను, 1967లోను ఇందిరాగాంధీయే ప్రధానమంత్రి అయ్యారు. 1967 తరువాత ప్రభుత్వ నిర్వహణ వ్యవహారాలలో కాంగ్రెసు పార్టీ నాయకల జోక్యం కలిగించుకొని ప్రయత్నించారు. విధానాలు నిర్ణయించి అమలు జరపమని ప్రధానమంత్రిని పార్టీని కోరేది. 1967 తరువాత ప్రభుత్వ పార్టీ నిర్మిత మధ్య బేధాభిప్రాయాలు ఉత్పన్నమయ్యాయి. పార్టీ నిర్దేశాలను ప్రధానమంత్రి విస్మరించే స్థితిదాకా పరిస్థితులు వెళ్ళాయి. కాంగ్రెసు స్వతంత్రంగానే నిర్ణయాలు తీసుకొనేది. 1969 నుండి కాంగ్రెసు వృద్ధ నాయకత్వపు ప్రభావం తగ్గించటానికి ప్రధాని ఇందిరాగాంధి సోషలిస్టు సిద్ధాంతపు ఆర్థిక విధానాలను రూపొందించ సమకట్టింది. రాజభరణాల రద్దు, బ్యాంకుల జాతీయీకరణ, సంస్థానాధ్యశ్వరుల గౌరవాలు రద్దు లాంటి ప్రధాన నిర్ణయాలను ప్రధాని ఇందిగాంధీ అమలుచేసి ఫలితంలో కాంగ్రెసు సంస్థ రెండుగా చీలిపోయింది. 1971 మధ్యంతర ఎన్నికల దాకా ప్రధాని విశ్వాసపాత్రులైన వారి సహాయంతో తన నాయకత్వాన్ని ముందుకు నడిపించింది. 1971 లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలో "గరిబీ హఠావో" నినాదంతో కాంగ్రెసు పార్టీకి వామపక్ష స్వరూపాన్ని సంతరించి పెట్టింది. రాజకీయ పరిశీలకులు కాంగ్రెసు పార్టీని మధ్యే మార్గపు పార్టీగా వర్ణించారు. 1969 తరువాత రాజకీయ ఆవశ్యకతల దృష్ట్యా కాంగ్రెసు పార్టీ వామపక్ష రూపాన్ని సంతరించుకోవాల్సి వచ్చింది. దీంతో వృద్ధ కాంగ్రెసు నాయకత్వం 'సనాతనవాద మద్దతుదార్లుగా" పేరు పొందింది. ఇందిరాగాంధీ నాయకత్వంలో కాంగ్రెసు పార్టీకి సోషలిస్టు సిద్ధాంతాల ప్రాతిపదిక గల విప్లవకరమైన పార్టీయన్న పేరు ప్రఖ్యాతులు వచ్చాయి. కాంగ్రెసు సోషలిస్టు మార్గదర్శక సూత్రాలను ఏర్పరచటం వల్ల ఇందిరాగాంధీ ప్రాచుర్యం ప్రబలి 1971 లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికలలోను, 1972 రాష్ట్రాల శాసనసభల ఎన్నికలలోను అపూర్వమైన విజయం లభించింది. కాంగ్రెసును ఓడించటానికి సిద్ధమైన కాంగ్రెసు వృద్ధ నాయకత్వం, జనసంఘ్, స్వతంత్ర పార్టీలు ఎన్నికల పోరాటంలో అపజయం పొందాయి. ఇంతేగాక వామపక్ష పార్టీల ప్రాబల్యాన్ని కూడా ఇందిరాగాంధీ విధానాలు తగ్గించగల్గాయి. భూసంస్కరణలు, గరిష్ట భూపరిమితులు, మిగులు భూముల పంపకం, పట్టణ ఆస్తులపై గరిష్ట పరిమితులు, బడుగు వర్గాల వారికి సంక్షేమ పథకాల్లాంటి విధానాల ద్వారా కాంగ్రెసు పార్టీ భారత కమ్యూనిస్టు (మార్క్సిస్టు) పార్టీ ప్రాబల్యాన్ని తగ్గించగల్గింది. కాంగ్రెసు పార్టీయే దేశంలో సోషలిజం తేగలదన్న భావాన్ని భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ వెలిబుచ్చింది. ఈ సందర్భంలోనే ప్రధాన ఇందిరాగాంధీ కాంగ్రెసు అధ్యక్ష పదవిని చేపట్టిందన్న విషయం మనం గమనించాల్సి ఉన్నది. కాంగ్రెసు నిర్మితులలో ప్రభావవంతమైన మార్పుచేర్పులను చేసింది. గతంలోని ప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ సంఘాల స్థానంలో అడహక్ సంఘాలన నియమించింది. పార్టీ అధ్యక్షురాలిగా ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘాల అధ్యక్షులను కూడా ఆమె నామినేట్ చేయసాగింది. ప్రత్యక్షంగాను పరోక్షంగా ఈ విషయాలన్నీ అధికార కేంద్రీకరణకు దారితీసాయి. 1977 నుండి 1980 మధ్యలో కొంత స్తబ్ధత వచ్చినా తిరిగి 1980 నుండి నామినేషన్ల సంస్కృతి స్థిరపడిపోయింది.

1984సం.లో శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ హత్య తరువాత జరిగిన ఎన్నికలలో రాజీవ్ గాంధీ నాయకత్వంలోని కాంగ్రెసు పార్టీ ఇంతకుముదెన్నడూ లేని విధంగా 396 లోక్‌సభ సభ్యులతో కేంద్రంలో అధికారంలోకి రావడమే కాకుండా జమ్మూకాశ్మీర్, ఆంధ్రప్రదేశ్, సిక్కిం, రాష్ట్రాలు మినహా దేశం మొత్తం అన్ని రాష్ట్రాలలో అధికారంలోకి వచ్చింది. కాని అతి త్వరలోనే పార్టీ తన ప్రభావాన్ని కోల్పోయి ఆ తరువాత లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కేవలం 193 స్థానాలను సంపాదించుకుంది. 1991సం.లో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కేవలం 193 స్థానాలనే సంపాదించుకుంది. 1991 సం.లో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికలలో 226స్థానాలతో పి.వి. నరసింహారావు నాయకత్వంతో మైనారిటీ ప్రభుత్వాన్ని కేంద్రంలో ఏర్పరచి ఆ తరువాత కేంద్రంలో ఏదో విధంగా మెజారిటీ సంపాదించుకోగలిగినప్పటికి కేవలం ఆరు రాష్ట్రాలలోనే అధికారంలో ఉండి పార్టీ క్రమంగా క్షీణిస్తూ తిరిగి కేంద్రంలో అధికారంలోకి రాలేకపోతున్నది. కాంగ్రెసు పార్టీ అధికారంలో ఉండి పార్టీ క్రమంగా క్షీణిస్తూ తిరిగి కేంద్రంలో అధికారంలోకి రాలేకపోతున్నది. కాంగ్రెస్ పార్టీ నాయకత్వంలో మార్పులు జరిగినప్పటికీ 11వ, 12వ, 13వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో అది పరాజయం

చెందడం దీనికి ఉదాహరణ. 14వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో కొన్ని పార్టీల సహకారంతో గ్రాఫ్ అధికారంలో కొనసాగుచున్నది.

ప్రతిపక్షాల అనైక్యత వాటిలో ఏర్పడిన చీలికలు కాంగ్రెసు విజయానికి, అధికారంలో కొనసాగడానికి సహాయపడింది. వాటి బలహీనత కాంగ్రెసుకు బలాన్ని చేకూర్చింది. 1967ల మొదటిసారిగా ప్రతిపక్షాలు ఒక ఐక్య సంఘటనగా కలిసే పనిచేయగా కాంగ్రెసు కొంత దెబ్బతిన్నది. మళ్లీ 1977లో కమ్యూనిస్టేతర ప్రతిపక్షాలు జనతాపార్టీగా ఏర్పడినప్పుడు కాంగ్రెసు ఓడిపోయింది. చివరగా భారతదేశం మొత్తంలో ప్రాంతీయ పార్టీల ప్రభావం వల్ల కాంగ్రెసు పార్టీ తన పూర్వస్థానాన్ని కోల్పోయి అధికారాన్ని పొందలేకపోవడమే కాక భారత రాజకీయాలలో తన పూర్వ వైభవాన్ని కోల్పోయింది.

8.7.1 పార్టీ సంస్థాగత నిర్మాణం :

భారతదేశంలో కాంగ్రెసుపార్టీ అతి ప్రాచీనమైంది. ప్రజాభిప్రాయాన్ని సంఘటితం చేసి దేశ సమస్యల పరిష్కారానికి 1885లో ఏర్పడిన మితవాద దృక్పథాన్ని అవలంభించి భారతదేశానికి డొమినియన్ హోదా కల్పించమని బ్రిటీష్ వారిని కాంగ్రెసు పార్టీ కోరింది. దాని కాంగ్రెసులోని కొంతమంది నాయకులు ఈ మితవాద ధోరణి సమర్థించదగినది కాదని కాంగ్రెసు బలహీనతను ప్రదర్శిస్తున్నదని అతివాద దృక్పథాన్ని ప్రదర్శించినారు. సంపూర్ణ స్వరాజ్యమే తమ ధ్యేయమని 1942లో "క్విట్ ఇండియా" ఉద్యమం ప్రారంభం చేసి, చాలామార్లు సత్యాగ్రహాలు, సమ్మెలు, ఇతర కార్యక్రమాలు చేపట్టి, చివరకు 1947లో స్వాతంత్ర్యం సంపాదించడంలో సఫలమైంది. కాంగ్రెసు పార్టీ రాజకీయ చరిత్ర అపూర్వమైంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం మహాత్మాగాంధి కాంగ్రెస్ పార్టీని రద్దుపరచమని, కాంగ్రెసు భారత పౌరుల సేవాసమితిగా రూపొందాలని, రాజకీయ కార్యకలాపాలలో కాంగ్రెసు పాల్గొనడం ఉచితంకాదని నెహ్రూ, పటేల్ మొదలగు ముఖ్య కాంగ్రెస్ నాయకులకు సలహా ఇచ్చినాడు. కాని గాంధీ గారి సలహాను ఎవరూ పాటించలేదు. కాంగ్రెసు స్వాతంత్ర్యానికి పూర్వం ఒక ఉద్యమ రూపంలో అవతరించి, స్వాతంత్ర్యానంతరం రాజకీయ పక్షంగా మారిపోయింది. 1920 నాగపూర్ కాంగ్రెసు సమావేశంలో పార్టీ రాజ్యాంగం రూపొందించబడింది.

కాంగ్రెసు పార్టీ సంక్లిష్ట వ్యవస్థతో కూడిన అత్యంత కేంద్రీకృత రాజకీయ పార్టీ అధ్యక్షుని నాయకత్వంలో పనిచేసే ఈ పార్టీకి గ్రామస్థాయి, జిల్లాస్థాయి, రాష్ట్రస్థాయి మరియు జాతీయ స్థాయిలో యూనిట్లు ఉన్నాయి. అత్యంత దిగువ స్థాయిలో మండల కాంగ్రెసు కమిటీ, ఆ పై స్థాయిలో జిల్లా కాంగ్రెసు కమిటీ (డిసిసి), తర్వాత రాష్ట్ర కాంగ్రెసు కమిటీ (పిసిసి) అత్యున్నత స్థాయిలో అఖిల భారత కాంగ్రెసు కమిటీ (ఏఐసిసి)ల ఉంటాయి. ఈ సభ్యులందరికి పరోక్ష ఎన్నికల విధానం ద్వారా భర్తీ చేస్తారు. కాంగ్రెసు పార్టీ ఈ క్రింది సంఘాల ద్వారా తన కార్యకలాపాలను సాగిస్తుంది.

అధ్యక్షుడు

అఖిల భారత కాంగ్రెస్ కమిటీ (ఏఐసిసి)

కేంద్ర ఎన్నికల సంఘం — కాంగ్రెస్ వర్కింగ్ కమిటీ — పార్లమెంటరీ బోర్డు

రాష్ట్ర కాంగ్రెస్ కమిటీ (కార్యనిర్వాహణ)

ప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ కమిటీ — రాష్ట్ర ఎన్నికల సంఘం

జిల్లా కాంగ్రెస్ కమిటీ

మండల కాంగ్రెస్ కమిటీ

8.7.1.1 అఖిల భారత కాంగ్రెసు సంఘం (ఎఐసిసి)

దీనికి కాంగ్రెసు పార్టీ స్థాయి సంఘాలలో అత్యున్నత స్థానం కలదు. దీనిలో సభ్యులు దాదాపు 425 వరకు ఉంటార. సాధారణంగా సంవత్సరానికి ఒక పర్యాయం సమావేశమై పార్టీ విధానాలు ఆమోదిస్తుంది. అవసరమైనప్పుడు ప్రత్యేక సమావేశాలు కూడా జరపవచ్చు. దేశంలోని పరిస్థితులు గమనించి, పార్టీ కార్యక్రమాలు సామాజిక, ఆర్థిక రాజకీయ విదేశీయ విధానాలు, పార్టీ నియమాలు మొదలయినవి ఈ సంఘం రూపొందిస్తుంది. దీనికి విస్తృతాధికారాలు ఉన్నాయి.

8.7.1.2 కార్యాచరణ సంఘం (సి.డబ్ల్యూ.సి.)

దీనిని కాంగ్రెసు అధిష్ఠాన వర్గం అని కూడా అంటారు. ఈ సంఘం అతి ముఖ్యమైనది. దీని సభ్యులను అఖిల భారత కాంగ్రెసు సభ్యులు ఎన్నుకొంటారు. 1960లో పార్టీ నియమావళి మార్చినందున దీనిలోని 1/2 వంత సభ్యులను పార్టీ అధ్యక్షుడు నామినేట్ చేస్తాడు. మిగిలిన 1/2 వంతు సభ్యులను సభ్యులు ఎన్నుకొంటారు. దీనిలో అధ్యక్షునితో కలిపి మొత్తం 21 మంది సభ్యులుంటారు. అధిష్ఠానవర్గం పార్టీకి దీనిలో అధ్యక్షునితో కలిపి మొత్తం 21 మంది సభ్యులుంటారు. అధిష్ఠానవర్గం పార్టీకి పునాది వంటిది. పార్టీ విధానాలు రూపొందించి, నివేదించి, ఆమోదం పొందడం, దేశ పరిస్థితులు గమనించడం, పార్టీలోని సభ్యులు నియమావళి ఉల్లంఘిస్తే వారిపై చర్య తీసుకోవడం మొదలగు కార్యక్రమాలు నిర్వహిస్తుంది. కాబట్టి దీనిని "హైకమాండ్ అని కూడా అంటారు. సాధారణంగా ఇది క్యాబినెట్ వలె వ్యవహరిస్తుంది. దీనిలో కాంగ్రెసు పార్టీలోని అతిముఖ్య సీనియర్ నాయకులు, ప్రధానమంత్రి మొదలయినవారు, సభ్యులుగా ఉంటారు. కాబట్టి సానీ ఎ.కోచనక్ దీనిని "నెరవ్స్ సెంటర్‌గా" వర్ణించినారు.

8.7.1.3 పార్లమెంటరీ బోర్డ్ (సి.పి.బి.)

ఇది కూడా ముఖ్యమైన స్థానంలో ఉంది. కాని దీనికి పార్టీ వ్యవస్థ అధికార క్రమంలో ప్రత్యేక స్థానం కల్పించలేదు. దీనిలో అధ్యక్షుడుగాక 7గురు సభ్యులుంటారు. రాష్ట్రాలలో శాసనసభా కార్యక్రమాల, ముఖ్యమంత్రుల ఏర్పాట్లు, తొలగింపులు, రాష్ట్రపతి, ఉపరాష్ట్రపతి పదవులకు వ్యక్తుల నిర్ణయం మొదలయినవి. దీని ఆధీనంలో ఉన్నాయి.

8.7.1.4. కేంద్ర ఎన్నికల సంఘం (సి.ఇ.సి.)

ఈ సంఘానికి కొంత ప్రత్యేకత కలదు. సాధారణంగా ఎన్నికల సమయంలో ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘాల శాసనసభలకు పార్టీ టికెట్లు కేటాయిస్తారు. కొన్ని సమయాలలో పార్టీ టికెట్లు పంచడంలో ఒక నిర్ణయం చేయలేని పరిస్థితి ఏర్పడితే కార్యాచరణ సంఘం ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘాలకు నిర్ణయం నిమిత్తం సూచనలీయవచ్చు. అదేమాదిరి ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘంలోని సభ్యులు కూడా కొన్ని మార్గాల ద్వారా ప్రభావితం చేస్తారు. అయినప్పటికీ టికెట్లు పంపకం అపరిష్కృతమైతే కేంద్ర ఎన్నికల సంఘం ద్వారా పరిష్కారం చేయడం జరుగుతుంది.

8.7.1.5 ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘు: (సి.సి.సి.)

ప్రతి రాష్ట్రానికి ఒక ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘం ఏర్పాటు చేసినారు. కొన్ని సందర్భాలలో ఒక రాష్ట్రంలోని ఒక ప్రాంతానికి కూడా ప్రత్యేక ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘాలు ఏర్పరచబడినాయి. ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్రంలో ఆంధ్ర ప్రాంతము వారికి ప్రత్యేక ప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ కమిటీ హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో తెలంగాణా, మర్వాడా, కర్ణాటక ప్రాంతాలకు ప్రత్యేక కాంగ్రెస్ కమిటీలుండేవి ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం ఏర్పడిన తరువాత ఆంధ్ర, తెలంగాణా ప్రాంతాలకు ఒకే ప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ ఏర్పడింది. 1969 ప్రత్యేక తెలంగాణా ఆందోళన సమయాన తెలంగాణా ప్రాంతానికి ప్రత్యేక ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘం ఏర్పరచాలని తెలంగాణా

నాయకులు వాదించినారు. ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు సంఘం నామమాత్రమైంది. దీనిలోని సభ్యత్వం కేవలం పార్టీ స్థాయిలలో ఒక హోదా కల్పిస్తుంది. కాని ఎన్నికల సమయంలో దీనిలోని కార్యవర్గం పార్టీ టికెట్లు పంచి, కేంద్ర కాంగ్రెసు పార్టీకి సిఫారసు చేస్తుంది.

8.7.1.6 ప్రదేశ్ ఎన్నికల సంఘం (పి.ఇ.సి.) :

సాధారణంగా ప్రదేశ్ కాంగ్రెసు కార్యవర్గం రాష్ట్ర పార్టీ కార్యకలాపాలు నిర్వహిస్తుంది. ఎన్నికలలో పార్టీ టికెట్లు పంచుతుంది. కాని, కొన్ని సందర్భాలలో ముఠా తగాదాలు ఏర్పడితే ప్రదేశ్ ఎన్నికల సంఘం ఏర్పరచి ముఠా ఆయకులను దీనిలో సభ్యులుగా చేర్చి, పార్టీ టికెట్లు పంచడం విషయం పరిష్కారం చేయగల్గుతుంది. ఈ టికెట్లు పంపకం కేవలం సిఫారసుగానే ఉంటుంది. అంతిమ నిర్ణయం కేంద్ర ఎన్నిక సంఘం చేస్తుంది. ఇక మిగిలిన కాంగ్రెసు సంఘాలు దాని కింద స్థాయిలో మండల కాంగ్రెసు సంఘాలు మొదలైనవి పార్టీ కార్యక్రమాలు నిర్వహిస్తాయి. నిజానికి పార్టీ వ్యవహారాలు కేంద్రీకృతమైనందున క్రింది స్థాయి సంఘాలు నామమాత్రమేనని భావిస్తారు.

8.7.1.7 జిల్లా కాంగ్రెసు కమిటి (డి.సి.సి.)

జిల్లాస్థాయిలో పార్టీ కార్యక్రమాలను పర్యవేక్షించే అత్యున్నత కమిటీ ఇదే ప్రాథమిక సభ్యులను చేర్చుకోవడం, గ్రామ మండల స్థాయిల్లో కమిటీలను ఏర్పాటు చేయడం, పార్టీ కార్యకర్తలను సమన్వయం చేయడం దాని ప్రాథమిక విధి. స్థానిక సంస్థల ఎన్నికల్లో అభ్యర్థులను నిర్ణయించడంలో డి.సి.సి. అభిప్రాయాలు పరిగణనలోకి తీసుకోబడతాయి.

8.7.2 కాంగ్రెస్ పార్టీ సిద్ధాంతాలు, కార్యక్రమాలు :

1947 వరకు కాంగ్రెసు అఖిల భారత జాతీయ సంస్థగా స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో చురుకుగా పాల్గొంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం 1952 సాధారణ ఎన్నికలకు ముందు ఒక రాజకీయ స్వాంత్ర్యం నిష్ప్రయోజనం అని కాంగ్రెస్ భావిస్తుంది. అందుకు అనుగుణంగా పై లక్ష్యసాధనకు కొన్ని సామాజిక, ఆర్థిక కార్యక్రమాలను కాంగ్రెసు రూపొందించింది. అవి 1. నిరక్షరాస్యత నిర్మూలన, 2. ప్రజాభ్యుదయం, 3. అంటరానితనం నివారణ, 4. గ్రామీణ పరిశ్రమల అభివృద్ధి, 5. భూసంస్కరణల సత్వర అమలు, 6. పట్టణ ఆస్తులపై గరిష్ట పరిమితులు, 7. ధనిక పేద వర్గాల మధ్య అసమానతలను తొలగించడం మొదలైనవి.

1955లో మద్రాస్ (అవడి)లో జరిగిన అఖిల భారత కాంగ్రెస్ కమిటీ సమావేశంలో భారతదేశంలో దారిద్ర్య నిర్మూలనకు, సత్వర ఆర్థికాభివృద్ధి కోసం సామ్యవాద తరహా సమసమాజ స్థాపన తన ధ్యేయంగా కాంగ్రెస్ తీర్మానించింది. దీంతో సామ్యవాద వివాదంపై అంతవరకు ఉన్న భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ గుత్తాధిపత్యం నశించింది. ఆదర్శపరంగా కాంగ్రెసు పార్టీ లౌకిక వాదానికి, సామ్యవాదానికి, ప్రజాస్వామ్యానికి, అలీన విధానానికి కట్టుబడి ఉంది. ఆర్థికాభివృద్ధి ప్రధాన లక్ష్యంగా ప్రభుత్వ, ప్రైవేటు రంగాలకు అవకాశం కల్పిస్తూ ప్రణాళికా బద్ధ అభివృద్ధిపట్ల మొగ్గు చూపింది. అందరికీ సమాన అవకాశాలు కులం, ఇతర భేదభావాల నిర్మూలన, ఆర్థిక, రాజకీయాధికారాల వికేంద్రీకరణలు పార్టీ ఇతర ప్రధాన ఆశయాలు 1959సం.లో నాగపూర్‌లో జరిగిన పార్టీ సమావేశంలో వ్యవసాయ రంగంలో విప్లవాత్మక మార్పులు తీసుకురావడానికి తీర్మానించింది.

అలీన విధానం, పంచశీల, గాంధీజి చెప్పిన విధంగా శాంతియుతంగా పరిష్కరించుకోవటం మొదలైన అంతర్జాతీయ వ్యవహారాల్లో విధానం అహింస, చిన్నతరహా పరిశ్రమలకు ప్రోత్సాహం సహకార రంగ అభివృద్ధి మొదలైన కాంగ్రెస్ ఇతర విధానాలు శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ హయాంలో కాంగ్రెస్ విధానాలను కొనసాగిస్తూ ప్రధానసంస్థలను జాతీయం చేయడం, ప్రభుత్వరంగ సంస్థలను స్థాపించడం, భూసంస్కరణలకు అత్యధిక ప్రాధాన్యం ఇవ్వటం జరిగింది. 1951-52 మొదటి సాధారణ ఎన్నికల ప్రణాళికలో గ్రామీణ ప్రాంతంలో నివసించే ప్రజలకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యతను ఇవ్వాలని వారి సంపూర్ణ అభివృద్ధికి కృషి

చేయాలని ప్రకటించింది. మిశ్రమ ఆర్థిక వ్యవస్థ, భూసంస్కరణలు, కుటీర పరిశ్రమలకు ప్రోత్సాహం ద్వారా దేశా అభ్యుదాయాన్ని త్వరితంగా సాధించాలని కాంగ్రెస్ భావించింది. రెండో సాధారణ ఎన్నికల సమయంలో 1957 నాటి ప్రధానమంత్రి జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ స్వయంగా పార్టీ ఎన్నికల ప్రణాళికను రూపొందించి సంపూర్ణ సామ్యవాద సమాజాన్ని సృష్టించడమే కాంగ్రెస్ పరమ ధ్యేయం అని ప్రకటించారు.

1967లో నాలుగో సాధారణ ఎన్నికల సందర్భంలో భారతదేశంలో రాజకీయ సమానత్వంతోపాటు సామాజిక ఆర్థిక సమానత్వం కల్పించాలని వీటిని అనుకూలంగా కాంగ్రెస్ పార్టీ జూన్ 1967లో 10 అంశాల కార్యక్రమాన్ని ప్రకటించింది. అందులో 1. బ్యాంకులపై సాంఘిక నియంత్రణ, 2. భీమా సంస్థల జాతీయీకరణ, 3. ఎగుమతి, దిగుమతి వ్యాపార వాణిజ్యంలో ప్రభుత్వం పాల్గొనటం, 4. ఆహారధాన్యం వ్యాపార నిర్వహణ, 5. సహకార సంఘాల విస్తరణ, 6. గుత్తాధిపత్య సంస్థలను క్రమంగా తొలగించటం, 7. 1975 సంవత్సరం వరకు కొన్ని కనీస సౌకర్యాలను ప్రజలకు లభ్యం చేయడం, 8. ట్టణ ఆస్తులపై పరిమితి చట్టం, 9. గ్రామీణాభివృద్ధి పథకం సత్వర అమలు కొరకు వారి ప్రత్యేక సౌకర్యాలను, విశేషాధికారాలను రద్దుచేయడం.

1969లో శ్రీమతి ఇందిరాగాంధి 11 బ్యాంకులను జాతీయం చేశారు. అంతటితో ఆగక మాజీ సంస్థానాధీశుల రాజాభరణాలను, ప్రత్యేక సౌకర్యాలను కూడా రద్దు చేశారు. అంతర్గత రాజకీయాలవల్ల 1969లో కాంగ్రెస్ చీలికకు గురి అవటంతో కాంగ్రెస్‌లోని కొన్ని అభివృద్ధి నిరోధక శక్తులు కాంగ్రెస్ అభ్యుదయ విధానాలను అనుసరించటానికి అడ్డుపడుతున్నాయని అందువల్ల వారి ప్రాబల్యం నుంచి కాంగ్రెస్‌ను కాపాడటానికి తాను, తన అనుచరులతో పార్టీ నుంచి బయటకు రావలసి వచ్చిందని శ్రమతి ఇందిరాగాంధీ ప్రకటించారు. “గరీభీ హటావో”నినాదంతో 1971లో లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో విజయఢంకాను మోగించి అసలు సిసలైన కాంగ్రెసుకు తానే ప్రతినిధినని ఆమె నిరూపించుకున్నారు.

1975 జాతీయ అత్యవసర పరిస్థితిని ప్రకటించిన తరువాత కాంగ్రెస్ “ప్రధాని 20 సూత్రాల ఆర్థిక పథకాన్ని” ప్రకటించి దాన్ని అమలు పరచటానికి కేంద్ర, రాష్ట్ర కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వాలు అనేక చర్యలు తీసుకున్నాయి. ఈ 20 సూత్రాల ఆర్థిక కార్యక్రమాన్ని కాంగ్రెస్ పార్టీ ప్రభుత్వం తక్షణం విధాన చర్యలుగా ప్రకటించింది. వీటిలో మఖ్యమైనవి... నిత్యావసర వస్తువుల ధరలు తగ్గించడం, భూసంస్కరణలు అమలు, పేదలకు ఇళ్ళ స్థలాల పంపిణీ, వెట్టిచాకిరీ నిర్మూలన, చేతి వృత్తులు, చేనేత పరిశ్రమలు ప్రోత్సహించటం, రైత కూలీలు, కార్మికుల సంక్షేమం, రోడ్డు రవాణా, పేద వర్గాలకు ఉద్యోగవకాశాల కల్పనలో శిక్షణ మొదలైనవి. ప్రధానమంత్రి శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ 20 సూత్రాల ఆర్థిక పథకంతోపాటు ఆమె కుమారుడు సంజయ్ గాంధీ చేపట్టిన 5 సూత్రాల అమలును కూడా కాంగ్రెస్ పార్టీ ప్రభుత్వాలు చేపట్టాయి. అవి: 1. కుటుంబ నియంత్రణ, కుటుంబాన్ని ఇద్దరు పిల్లలకే పరిమితం చేయడం, 2. వరకట్నం నిషేధం, 3. వృక్ష సంపదను పెంపొందించటం, 4. వయోజన విద్య, 5. అస్పృశ్యతా నివారణ.

ఈ 25 పథకాలకు కాంగ్రెస్ పార్టీ జాతీయ కార్యక్రమాలుగా పరిగణించింది. వాటి అమలుకు కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వాలు, ముఖ్యమంత్రులు నిరంతరం శ్రమించారు. 1975లో జాతీయ అత్యవసర పరిస్థితిని కేవలం తన అధికారాన్ని రాజకీయ ఉన్నతిని కాపాడుకోవడానికే కాదని, ప్రజా సంక్షేమం కోసం ప్రభుత్వాన్ని పాలనను ప్రక్షాళనం చేసి అవి నిరంతరం బడుగు వర్గాల అభివృద్ధి కోసం కృషిచేసేలా ప్రయత్నించటానికే అధికారాన్ని పూర్తిగా హస్తగతం చేసుకొని పార్లమెంటు, పత్రికలు, ప్రతిపక్షాల కార్యక్రమాలపై పనితీరుపై ఆంక్షలు విధించాలని శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ సమర్థించుకోవటానికి ప్రయత్నించింది. నిర్బంధ కటుఉంబ నియంత్రణ అమలున రాజకీయ ప్రత్యర్థుల నిర్బంధాన్ని ప్రజలు పెద్ద ఎత్తున వ్యతిరేకించి, లోక్‌సభకు జరిగిన 1977 ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ పార్టీని ఘోరంగా ఓడించి మొట్టమొదటిసారిగా ఆ పార్టీ అధికారం నుంచి తప్పుకునేటట్లు చేశారు. ఈ ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ పార్టీతోపాటు ప్రధాన మంత్రి శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ, ఆమె కుమారుడు నాటి భారత రాజకీయాల్లో ప్రధానమంత్రి శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ, ఆమె కుమారుడు నాటి భారత రాజకీయాల్లో ఉజ్వల సూర్యుడిగా

కాంగ్రెస్ నాయకులచే అనునిత్యం ప్రస్తుతించిన సంజయ్ గాంధీ ఘోరంగా ఓడిపోవడం, భారత ఎన్నికల్లో చెప్పుకోదగిన అంశాలు.

1978లో ఇందిరాగాంధీ నాయకత్వ వైఫల్యంతో విసుగు చెందిన కొందరు కాంగ్రెస్ నాయకులు కాసు బ్రహ్మానందరెడ్డి నాయకత్వంలో కాంగ్రెస్ (కె.బి.ఆర్.)గా చీలిపోయారు. అప్పుడు కాంగ్రెస్ పార్టీ ఇందిర కాంగ్రెస్‌గా ప్రచారం పొందింది. 1980లో కాంగ్రెస్ (కె.బి.ఆర్.) వర్గం తిరిగి కాంగ్రెస్ పార్టీలో విలీనమైంది. ఇందిరాగాంధీ మరణానంతరం కాంగ్రెస్ పార్టీ శతజయంతి ఉత్సవాల సందర్భంగా రాజీవ్ గాంధీ నేతృత్వంలో 1985లో బొంబాయిలో జరిగిన కార్యక్రమంలో ఇందిరా కాంగ్రెస్‌ను తిరిగి అఖిల భారత కాంగ్రెస్ కమిటీగా నామకరణం చేశారు.కేంద్రంలో 1977లో ఏర్పడిన జనతా ప్రభుత్వాన్ని వ్యతిరేకిస్తూ, రాజకీయంగా కేంద్రంలో జనతా ప్రభుత్వాన్ని కూలదోయటంలో, జనతా పార్టీలో చీలికలు రావటంలో కీలకపాత్ర వహించి చరణ్‌సింగ్ ప్రభుత్వ పతానంతరం 1980 జనవరి మొదటివారంలో జరిగిన లోక్‌సభ మధ్యంతర ఎన్నికల్లో "ఇందిరా కో బులావో దేశ్‌కో బచావో'' నినాదంతో (ఇందిరాను పిలవండి, దేశాన్ని రక్షించండి) ఘన విజయాన్ని సాధించి తిరిగి అధికార పీఠాన్ని అధిష్టించి కాంగ్రెస్ పార్టీకి అధికార పార్టీ హోదాను కల్పించిన ధృడమైన నాయకురాలు శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ. శ్రీమతి ఇంధిరాగాంధీ దారుణ హత్యానంతరం అధికారంలోకి వచ్చిన రాజీవ్ గాంధి 1984 డిసెంబరులో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్‌కు అఖండమైన విజయాన్ని సాధించారు. అనేక రాష్ట్రాల్లో కాంగ్రెస్ పార్టీ తమ ప్రాబల్యాన్ని ప్రతిష్టను కోల్పోయినప్పటికీ ప్రతిపక్షాల హ్రస్వ దృష్టి అనైక్యత, అధికారంపట్ల అంతులేని వ్యక్తిగత అకాంక్షల వల్ల కేంద్రంలో ఇందిరా కాంగ్రెస్ తిరుగులేని రాజకీయపక్షంగా కొనసాగింది. రాజీవ్ గాంధీ అధికారంలో ఉన్న సమయంలో ఉదారీకరణను మనదేశంలో అమలు చేసినప్పటికీ ఈ విధానానికి ఆరంభం మాత్రం శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ చేశారని చెప్పవచ్చు. రాజీవ్ గాంధీ నాయకత్వంలోని కాంగ్రెస్ నూతన ఆర్థిక విధానానికి ప్రాధాన్యత ఇచ్చింది. అందులో భాగంగా 1. స్థిరమైన, బలమైన భారతదేశం నిర్మాణం, 2. ఆర్థిక పరాధీనత బదులుగా స్వయం సమృద్ధి, 3. వేగంగా నిర్ణయాలు తీసుకోవటం, 4. స్వచ్ఛమైన ప్రభుత్వ ఏర్పాటు, 5. ప్రభుత్వ సేవల్లో రాజకీయాలను నిరోధించటం మొదలగు హామీలను ప్రజలకు ఇచ్చింది. రాజీవ్ గాంధీ ప్రమేయం ఉందని విభేదించి కాంగ్రెస్ నుంచి బయటకు వచ్చి జనతాదళ్ పార్టీ స్థాపనకు కారణమయ్యాడు. కాంగ్రెస్‌ను వ్యతిరేకించే అనేక మంది నాయకులు, పార్టీలు ఇందలో చేరాయి. 1989 ఎన్నికల్లో మిస్టర్ క్లీన్ రాజీవ్ గాంధీ అవినీతి ఆరోపణలు ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. ఫలితంగా 1989 ఎన్నికల్లో అత్యధిక స్థానాలు పొందిన ఏకైక పార్టీగా కాంగ్రెస్ అవతరించినా మెజారిటీలేని కారణంగా ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేయలేక పోయింది. ఎన్.టి. రామారావు, వి.పి. సింగ్‌ల కృషి ఫలితంగా నేషనల్ ఫ్రంట్‌ను ఏర్పాటుచేసి వామపక్షాల, బ.జె.పి. మద్దతును బయటి నుంచి పొందగలిగారు. వి.పి.సింగ్ ప్రభుత్వం కేవలం 11 నెలలు మాత్రమే అధికారంలో ఉండగలిగింది. బి.జె.పి. రామరథయాత్ర పేరుతో హిందూ జాతీయవాదాన్ని బలపర్చే ప్రయత్నం మొదలుపెట్టడంతో దేశంలో వెనకబడిన కులాలకు ప్రయోజనం కలిగించే రిజర్వేషన్ల అంశాన్ని వి.పి.సింగ్ ప్రభుత్వం ముందుకు తెచ్చింది. మండల్ కమిషన్ సిఫార్సుల్లో ఒకటైన ఓ.బి.సి.లకు కేంద్ర ప్రభుత్వ ఉద్యోగాల్లో 27 శాతం రిజర్వేషన్లు కల్పించింది. దీంతో దేశంలో కుల, మతపరమైన ఘర్షణలు చోటుచేసుకున్నాయి. అద్వానీ రామరథ యాత్రను బీహార్‌లోని జనతాదళ్ ప్రభత్వం అడ్డుకోవడంతో బి.జె.పి., వి.పి. సింగ్ ప్రభత్వానికి తన మద్దతు ఉపసంహరించుకుంది. ఫలితంగా వి.పి.సింగ్ ప్రభుత్వం పతనమైంది. జనతాదళ్‌లోని ఒక వర్గం చంద్రశేఖర్ నాయకత్వంలో గ్రూపుగా ఏర్పడింది. దీనికి కాంగ్రెస్ పార్టీ మద్దతు తెలపటంతో క్రొత్త ప్రభుత్వం ఏర్పడింది. కాని ఆరు నెలలు పూర్తికాకముందే కాంగ్రెస్ తన మద్దతును ఉపసంహరించుకోవడంతో 1991లో మధ్యంతర ఎన్నికలు వచ్చాయి.

1991లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ పార్టీ స్థిరమైన ప్రభుత్వ ఏర్పాటు, వందరోజుల్లో ధరల తగ్గింపు, కోటి ఉద్యోగవకాశాలు కల్పించటం, 730 రోజుల్లో ప్రణాళికా విధానాన్ని వికేంద్రీకరించటం మొదలైన హామీలిచ్చింది. పోలింగ్ మధ్యలోనే రాజీవ్‌గాంధీ హత్యకు గురికావటం సానుభూతి పవనాలతో కాంగ్రెస్ ఏకైక పెద్ద పార్టీగా అవతరించింది. పి.వి. ప్రభుత్వం అనేక రాజకీయ పార్టీలను చీల్చి ఐదేళ్ళ పూర్తి కాలం పదవిలో ఉండగలిగింది. పి.వి. నరసింహారావు నాయకత్వంలో (చిన్న పార్టీల మద్దతుతో)

కొత్త ప్రభుత్వం ఏర్పడింది. ఈ ప్రభుత్వం అనేక రాజకీయ పార్టీలను చీల్చి ఐదేళ్ళ పూర్తి కాలం పదవిలో ఉండగలిగింది. అయితే మండల కమీషన్ వివాదం వల్ల బి.సి.లు, బి.ఎస్.పి. ప్రభావంతో ఎస్.సి.లు, 1992లో బాబ్రీ మసీదు విధ్వంసంతో ముస్లీమ్‌ల సంప్రదాయకమైన మద్దతు కోల్పోవటంతో కాంగ్రెస్ పార్టీ బలహీనపడింది. ఫలితంగా అనేక రాష్ట్రాల్లో ప్రాంతీయ పార్టీలు బలం పుంజుకున్నాయి. పి.వి. నరసింహారావు పాలనా కాలంలో మనదేశ మౌలిక ఆర్థిక రంగాల అభివృద్ధికి అవసరమైన అంతర్జాతీయ బహుళజాతి సంస్థల నిధులు మళ్ళించడానికి ఆర్థిక సరళీకరణ విధానాన్ని అనుసరించారు.

1996 కాంగ్రెస్ ఎన్నికల మేనిఫెస్టోలో ఈ క్రింది విలువలు పాటిస్తామని హామీ ఇచ్చింది. 1. భారతీయ జాతీయ సమైక్యత, సమగ్రత 2. పార్లమెంటరీ విధానంతో కూడిన ప్రజాస్వామ్యం, 3. స్వతంత్ర న్యాయవ్యవస్థ, 4. భావ ప్రకటనా స్వేచ్ఛ, 5. స్థిరత్వం, సామాజిక శాంతి, అభివృద్ధి. 1998, 1999 ఎన్నికల మేనిఫెస్టోలో అభివృద్ధి, ప్రజలకు ప్రాధాన్యత, భిన్నత్వంలో ఏకత్వం, పేదలపాలన, ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యం మొదలైన ఐదు అంశాలకు ప్రాధాన్యత ఇచ్చింది. కాంగ్రెస్ పార్టీ బలమైన కేంద్రం, బలమైన రాష్ట్రాలు, పంచాయితీలు, పురపాలక సంఘాలు మొదలైన వాటికి ప్రాధాన్యత ఇస్తూ ఆర్థిక, సామాజిక, రాజకీయ మార్పులకు కృషి చేసింది. ఆర్థిక రంగంలో వ్యవసాయదారులకు, శ్రామికులకు స్వదేశీ పారిశ్రామికవేత్తలకు, విదేశీ పెట్టుబడిదారుల ప్రయోజనాలకు రక్షణ ఉంటుందని ప్రకటించింది. రాజకీయ రంగంలో ప్రభావవంతమైన ప్రభుత్వ ఏర్పాటు, స్థానిక ప్రభుత్వాలను బలోపేతం చేయటం, లోక్‌పాల్ ఏర్పాటు, శాంతిబద్రతల యంత్రాంగాన్ని పటిష్టం చేయటం, ప్రణాళికలు, నేరాలను అరికట్టడం, శాసనసభల్లో స్త్రీలకు ముప్పైమూడు శాంత రిజర్వేషన్లు, సామాజిక రంగంలో విద్యా విధానంలో సంస్కరణలు, 14 సంవత్సరాల వయస్సులోపు పిల్లలకు విద్యను ప్రాథమిక హక్కుగా చేయటం, మధ్యాహ్నం భోజన పథకం, ఆరోగ్య భీమా సౌకర్యాల పెంపు, ఫించెన్లు, స్త్రీలకు అధికారంలో భాగస్వామ్యం కల్పించటం, పరిపాలనా సంస్కరణలు, అందరికీ త్రాగునీరు అందుబాటు, క్రమబద్ధమైన ప్రణాళికలు, మురుగునీటి పారుదల సౌకర్యం కల్పించటం మొదలైనవి. అంతేకాకుండా నిర్మాణ రంగానికి అత్యంత ప్రాధాన్యత ఇవ్వటం పట్ల ఉద్యోగ అవకాశాల పెంపు, ఖాదీ, గ్రామీణ పరిశ్రమలకు రక్షణ కల్పిస్తామని చెప్పింది.

1996, 1998, 1999 ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ పార్టీ మెజారిటీ సాధించలేకపోయింది. ప్రాంతీయ పార్టీల ప్రాబల్యం పెరిగింది. 1999 ఎన్నికలకు ముందే బి.జె.పి., ఎన్.డి.ఎ. పేరుతో ఒక కూటమిని ఏర్పాటు చేసుకొని విజయవంతమైంది. ఈ నేపథ్యంలో 2004లో జరిగిన ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ పార్టీ నాయకత్వంలో ప్రగతిశీల ప్రజాస్వామ్య కూటమి (యు.పి.ఎ.) కూటమి ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది.

రాజీవ్ గాంధీ మరణానంతరం పి.వి. నరసింహారావు ప్రభుత్వం పనిచేసిన అనంతరం ఆకర్షణీయమైన నాయకత్వం కొరత ఏర్పడింది. శ్రీమతి సోనియాగాంధీ క్రియాశీల ప్రవేశంతో కాంగ్రెస్ పార్టీ తిరిగి పుంజుకోవడం మొదలైంది. దళితులను, ముస్లీములను చేరదీసే ప్రయత్నాలు చేసింది. సోనియాగాంధీ విదేశీయతపై జాతీయస్థాయిలో చర్చ జరిగింది. 1999 నుంచి ప్రధాన ప్రతిపక్షనేతగా సోనియాగాంధీ విశేష ఆదరణ పొందలిగారు. చాలా రాష్ట్రాల్లో తిరిగి కాంగ్రెస్ అధికారంలోకి వచ్చింది. 2004 ఎన్నికల్లో పూర్వ వైభవాన్ని ప్రతిష్టించలేకపోయినా ఒక ప్రత్యామ్నాయ ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేయగలిగింది. ప్రధానమంత్రి పదవి వరించినా సున్నితంగా తిరస్కరించి డా. మన్‌మోహన్‌సింగ్‌ను ప్రధానమంత్రిగా ఎంపిక చేశారు. దీంతో సోనియాగాంధీ గౌరవ ప్రతిష్టలు మరింతగా ఇనుమడించాయి. కాంగ్రెస్‌కు తిరుగులేని ఏకైక నాయకురాలిగా సోనియాగాంధీ కొనసాగుతున్నారు.

8.8 వామపక్ష రాజకీయ పార్టీలు :

సోవియట్ యూనియన్‌లో 1917, అక్టోబరు 17వ తేదీన సంభవించిన బోల్షివిక్ విప్లవం భారతదేశంలో సహా అనేక దేశాలలో వామపక్ష ఉద్యమాలకు, వామపక్షాల ఆవిర్భావానికి దోహదం చేసింది. భారత జాతీయోద్యమం మీద ఈ విప్లవం విశేషమైన ప్రభావాన్ని చూపింది. భారత సామాజిక విప్లవానికి ముఖ్య నిర్మాతగా పరిగణించబడే యం.యన్. రాయ్ భారతదేశంలో కమ్యూనిస్టు వర్గాలకు ఆధ్వర్యం వహించాడు.

సాధారణంగా వామపక్షాలు అంటే కార్మికులను వ్యవస్థీకరించడం ద్వారా సామాజిక వాద సమాజాన్ని స్థాపించి, కార్మికులను సాంఘిక ఆర్థిక మార్పుకు, సాధనాలుగా చేసే సంస్థలని అర్థం అంతేగాక ఉత్పత్తిసాధనాల యాజమాన్యం, పంపిణీలను సామాజికీకరణం చేయడం ద్వారా పెట్టుబడిదారీ ఉత్పత్తివిధానాన్ని సోషలిస్టు నమూనాకు మార్చడం ద్వారా సమసమాజ స్థాపనను వామపక్షాలు ఆశిస్తాయి. ముఖ్యంగా వామపక్షాలు వర్గరహిత, కులరహిత సమాజస్థాపనను ఉద్దేశిస్తాయి.

భారతదేశంలోని వామపక్షాలలో సిపిఐ, సిపియంలు ముఖ్యమైనవి. ఇవికాక సిపిఐ (యం.యల్)లో కొండపల్లి సీతారామయ్య (పిడబ్ల్యుజి), సత్యనారాయణ సింగ్, చార్ మంజుదార్, సత్యం మొదలగు వర్గాలు ఉన్నాయి. మిగిలిన పార్టీలతో పోల్చితే, వామపక్షాలలో కూడా సిద్ధాంతిక విభేదాలు ముఠాతత్వం, చీలికలు, వాటిలో రాగద్వేషాలు, ఉపచీలికలు ఉన్నాయి. ఈ కారణాలే భారతదేశంలో వామపక్ష ఉద్యమాన్ని బలహీనం చేశాయి. 1950 దశాబ్దపు ప్రారంభంలో వామపక్ష కాంగ్రెస్ బలమైన ప్రత్యామ్నాయాలని భావించడం జరిగింది. అని స్వాభావికమైన ఎన్నో సైద్ధాంతికమైన వైరుధ్యాల వల్ల, వ్యక్తిగత బలహీనతల వల్ల ఆ ఆశలు చెదిరాయి.

8.8.1 భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ (సి.పి.ఐ.)

కమ్యూనిస్టు ఆదర్శాలను ప్రచారంలోకి తీసుకురావడానికి మాస్కోలో ఏర్పరచిన అంతర్జాతీయ కమ్యూనిస్టులో భాగంగా 1925, డిసెంబరు 26న యం.యన్.రాయ్ భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీని స్థాపించారు. మొదట ఐదు సంవత్సరాలు ఈ పార్టీ ప్రధానంగా బొంబాయి, మద్రాసు, కాన్పూర్, మరియు అహ్మదాబాద్ మొదలగు నగరాలలో కేంద్రీకృతమైన కార్మిక సంఘాలపైనే తన దృష్టిని కేంద్రీకరించింది. ఆ తరువాత పది సంవత్సరాలు పట్టణ ప్రాంత మేధావులను మరియు వ్యవసాయ కార్మికులను ఆకర్షించడానికి కృషిచేసింది. 1929వ సంవత్సరంలో బ్రిటీష్ ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా ప్రభుత్వాన్ని కూలదోయడానికి వామపక్ష నాయకులు, కుట్రపన్నుతున్నారన్న ఆరోపణలపై ఆ పార్టీ ముఖ్య నాయకులను అరెస్టు చేసింది. (దీనినే మీరట్ కుట్రకేసు అంటారు) వారి లక్ష్యం, బ్రిటీష్ ప్రభ్వు చర్యలు మొదలగు విషయాలకు అంతగా ప్రాముఖ్యత ఇవ్వకుండా ఆ కాలంలో అందరి ప్రధాన లక్ష్యం అయిన స్వతంత్ర సముపార్జనకే కమ్యూనిస్టులు కూడా పాటుపడ్డారు. ఈ లక్ష్యసాధనకే వారు కాంగ్రెస్ పార్టీలో చేరి నెహ్రూ, సుభాష్ చంద్రబోస్ వంటి నాయకులతో కలిసి పనిచేశారు.

కాంగ్రెస్‌లో వీరు చేరినప్పటికి అనేక విషయాలపై వామపక్షాలకున్న అభిప్రాయం కాంగ్రెస్ అభిప్రాయం వేరువేరుగా ఉండటం వల్ల ఉత్పన్నమైన విభేదాలు తీవ్రం కావడంతో 1939వ సంవత్సరంలో ద్వంద్వ సభ్యతవ&ం ఉండరాదన్న కారణంతో కమ్యూనిస్టులను కాంగ్రెస్ నుండి బహిష్కరించడం జరిగింది. (ద్వంద్వ సభ్యత్వం అనగా ఒకే సమయంలో కాంగ్రెస్ మరియు సి.పి.ఐ. సభ్యత్వం కలిగి ఉండటం) 1939 సంవత్సరంలో ఆరంభం అయిన రెండవ ప్రపంచ యుద్ధాన్ని సిపిఐ మొదట్లో దీనిని "సామ్యవాద యుద్ధం''గా పేర్కొన్నప్పటికి, 1941వ సంవత్సరలో హిట్లర్ సోవియట్ యూనియన్‌పై దాడిచేయడంతో మరియు అప్పటి మిత్రరాజ్యాల కూటమిలో (హిట్లర్ మొదలైన వారితో యుద్ధాన్ని ఎదుర్కోవడానికి) సోవియట్ యూనియన్ కూడా భాగస్వామ్యం కల్పించడంలో సిపిఐ తన పూర్వ అభిప్రాయాన్ని మార్చుకుని ఈ యుద్ధాన్ని ఫాసిజం, నాజీజంలకు వ్యతిరేకంగా సాగుతున్న ప్రజాయుద్ధంగా వర్ణించారు. 1942వ సంవత్సరంలో కాంగ్రెస్ పార్టీ ఆరంభించిన క్విట్ ఇండియా ఉద్యమంలో కమ్యూనిస్టులు పాల్గొనకపోవడమే కాకుండా బ్రిటీషు వారిని సమర్ధించారు.

కమ్యూనిస్టుల ప్రకారం 15 ఆగస్టు 1947న మనకునిజమైన స్వాతంత్ర్యం లభించలేదు. ఆ రోజు కేవలం విదేశీ సామ్రాజ్యవాదులు లేదా బూర్జువాల నుండి అధికారం స్వదేశీ, సామ్రాజ్యవాదుల లేదా బూర్జువాల చేతికి మారిందన్నది వారి అభిప్రాయం. కనుక 2నిజమైన స్వాతంత్ర' సముపార్జనకు దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో సాయుధ తిరుగుబాటును ఆరంభించింది. ఫలితంగా కొన్ని ప్రాంతాలలో సి.పి.ఐ. పార్టీని నిషేధించడం జరిగింది. సాయుధ పోరాటం విఫలం కావడం,

మరియు ఆ పార్టీకి శ్రేయోభిలాషి, మార్గదర్శకులు అయిన సోవియట్ యూనియన్ సలహా ప్రకారం పార్టీ సాయుధ పోరాట పంథాను విరమించుకుని శాంతియుత పద్ధతుల ద్వారా కాంగ్రెస్ పార్టీకి రాజ్యాంగపరమైన ప్రతిపక్షంగా మారాలని నిర్ణయించుకుంది. ఫలితంగా మద్రాస్, పశ్చిమబెంగాల్, ట్రావన్‌కర్, కొచ్చిన్ మరియు ఆంధ్రాలో ఈ పార్టీపై విధించిన నిషేధాన్ని ఎత్తివేశారు.

1951 సంవత్సరంలో ఈ పార్టీ శ్రామికుల నాయకత్వంలో మరియు జాతీయ బూర్జువాల సహాయంతో ఫ్యూడల్ వ్యతిరేక, సామ్రాజ్య వ్యతిరేక ఫ్రంట్ ఏర్పాటుకు నిర్ణయించింది. పార్లమెంట్ సామ్యవాద సాధనకు ఒక మార్గంగా ఈ పార్టీ అంగీకరిస్తూ దేశంలో జరిగిన మొదటి సాధారణ ఎన్నికలలో పాల్గొని 16 లోక్‌సభ స్థానాలను సంపాదించుకుంది. రెండవ సాధారణ ఎన్నికలలో 27 స్థానాలు, మూడు, నాలుగు, ఐదు, ఆరు సాధారణ ఎన్నికలలో 29, 23, 23, మరియు 7 స్థానాలలో ఎన్నికైంది. ఎనిమిది, తొమ్మిది, పదవ, పదకొండవ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో 6, 12, 13 మరియు 12 స్థానాలను పొందింది. 14వ లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో సిపిఐ 12 స్థానాలు గెల్చుకొని కేంద్రంలోని యు.పి.ఎ. ప్రభుత్వానికి బయటి నుండి మద్దతునిచ్చింది.

8.8.2 సంస్థాగత నిర్మాణం :

పార్టీ వ్యవస్థ అత్యంత దిగువస్థాయిలో కనీసం రెండు లేదా ముగ్గురు సభ్యులతో కూడిన 'సెల్' లేదా 'బ్రాంచ్ ఉంటుంది. అదేవిధంగా గ్రామ, పట్టణ, జిల్లా కమిటీలుంటాయి. రాష్ట్రస్థాయిలో రాష్ట్రమండలి, అత్యున్నత స్థాయిలో (జాతీయస్థాయిలో) ఆలిండియా కాంగ్రెస్ ఉంటుంది. ఈ కాంగ్రెస్ పార్టీ ప్రధాన కార్యదర్శిని మరియు పార్టీ కేంద్ర కార్యనిర్వాహక వర్గాన్ని ఎన్నుకొంటుంది. ప్రధాన కార్యదర్శి, పార్టీ కేంద్ర కార్యనిర్వాహక వర్గం మరియు పార్టీ ముఖ్య నాయకులు కలిసి పార్టీ విధానాలను నిర్ణయిస్తారు. రాష్ట్ర కౌన్సిల్, జాతీయ కౌన్సిల్ సభ్యులను ఎన్నుకుంటే, జాతీయ కౌన్సిల్‌ను పార్టీ కాంగ్రెస్ ఎన్నుకుంటుంది. మరియు కేంద్ర కార్యనిర్వాహక వర్గం జాతీయ కౌన్సిల్ చేత ఎన్నుకోబడుతుంది.

పార్టీ వ్యవస్థ, సంస్థాగత నిర్మాణము

ప్రధాన కార్యదర్శి

కేంద్ర కార్య నిర్వాహక వర్గం — కేంద్ర కార్యనిర్వాహక వర్గం

జాతీయ కౌన్సిల్

రాష్ట్ర కౌన్సిల్

జిల్లా కౌన్సిల్

స్థానిక కౌన్సిల్

పార్టీ బ్రాంచ్ లేదా సెల్

8.8.3 భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు :

అమృతసర్ సమావేశపు తీర్మానం ఫలితంగా సిపిఐ పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్యమే తన లక్ష్యసాధనకు పనికి వస్తుందని సిద్ధాంతీకరించింది. సమాజంలో ఆర్థిక వ్యవస్థతో పూర్తిమార్పును సాధించడానికి గతంలో ఆ పార్టీ అనుసరించిన తీవ్రవాద విప్లవ సిద్ధాంతాలను వదలిపేసింది. ప్రజాస్వామ్య కేంద్రీకరణలో ఆ పార్టీ విశ్వాసముంచింది అంటే

1. పార్టీలో అంతర్గత ప్రజాస్వామ్యం మీద ఆధారపడిన కేంద్రనాయకత్వం

2. పార్టీ క్రమానుగత శ్రేణిలో అనేక స్థాయిలో స్వేచ్ఛగా చర్యలను అనుమతించి, నిర్ణయం చేయడంలో కేంద్రీకరణ

3. పార్టీ కార్యక్రమాల్ని అమలు చేయడంలో కఠినమైన క్రమశిక్షణ.

అనే అంశాలు సిపిఐ విశ్వసముఉశ్రీన చెంది వారి సైద్ధాంతిక ప్రాధాన్యతను గురించి చెప్పాలంటే శాస్త్రీయ సామాజిక వాదాన్ని అనుసరించడం, అందుకొరకై పెట్టుబడిదారీ విధానాన్ని, విదేశీ గుత్తాధిపత్యాలను తొలగించడం, విదేశీ వ్యాపారాన్ని ప్రభుత్వం చేపట్టడం ఏకస్వామ్య సంస్థలను తగ్గించడం, షెడ్యూల్డు బ్యాంకులన్నింటినీ జాతీయం చేయడం, భూమి శిస్తును, వ్యవసాయక ఆదాయం మీద పన్నును రద్దు చేయడం, విస్తృత ప్రయోజనాలు గల భూసంస్కరణలను అమలు చేయడం వంటి కార్యక్రమాలను చేపట్టాలని ఆ పార్టీ ఉద్దేశించింది.

8.9 భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ (మార్క్సిస్టు) (సి.పి.యం.)

1964సం.లో కమ్యూనిస్టు పార్టీలో వచ్చిన చీలిక వల్ల సిపిఐ(యం) ఆవిర్భవించింది. ఈ విభజన ఆదర్శాల ఆధారంగా జరిగింది. మరియు ప్రపంచ కమ్యూనిస్టు ఉద్యమంలో సోవియట్ చైనాల మధ్యన తలెత్తిన విబేదాల ప్రతిరూపమే ఈ విభజనగా చెప్పవచ్చు. సుందరయ్య, జ్యోతిబసు, ఎ.కె. గోపాలన్, ఇ.ఎమ్.ఎస్. నంబూద్రిప్రసాద్, హరికిషన్ సింగ్ సూర్జిత్ మొదలగు వారు చైనా పక్షం వహించగా, ఎస్.ఎ. డాంగ్ మరియు అతని సన్నిహితులు సోవియట్‌కు విధేయులుగా ఉన్నారు. చైనా భారత్‌పై దురాక్రమణ చేయడంతో వీరిమధ్య విభేదాలు మరింత తీవ్రం అయ్యాయి. డాంగే మరియు అతని మిత్రులు ఆ యుద్ధ సమయంలో భారత ప్రభుత్వానికి పూర్తి సహాయం అందించగా మరొక వర్గం ఒక సోషలిస్టు ప్రభుత్వం ఎన్నటికీ దురాక్రమణ దారు కాలేదని చైనా దురాక్రమణను ఖండించడానికి నిరాకరించారు. (వీరిలో జ్యోతిబసు, నంబూద్రిప్రసాద్‌లు చైనా దురాక్రమణ చేసిందని అంగీకరించారు) ఫలితంగా అనేక వామపక్ష నాయకులను మరియు కార్యకర్తలను ప్రభుత్వం అరెస్టు చేసింది.

1964-66 మధ్య కాలంలో సిపియం దేశంలో అనేక ప్రాంతాలలో, అనేక సందర్భాలలో హింసాయుత ప్రదర్శనలను, బంద్‌లను నిర్వహించింది. కాని త్వరలోనే సిపియం తన విధానాన్ని మార్చుకొని ఎన్నికలలో పాల్గొని తమ లక్ష్యాన్ని శాంతియుతంగా సాధించుకోవడానికి నిర్ణయించుకొంది. సోవియట్ లేదా చైనా ప్రభావం నుండి బయటకు రావడం ద్వారా ఆ పార్టీకి ఒక విధంగా స్వాతంత్ర్యం లభించిందని చెప్పవచ్చు. అంతేకాకుండా చైనా, సోవియట్ యూనియన్‌లు రెండూ కూడా భారతదేశంలో వ్యవస్థీకృతమైన విప్లవాలను తీసుకురావడానికి వ్యతిరేకం అని ప్రకటించింది. ఈ విధానం సి.పి.యం.లో విభేదాలు వచ్చి 1968 సం.లో చీలి చారుమజుందార్ మరియు కామా సన్యాల్‌లు భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ (మార్క్సిస్ట్, లెనినిస్ట్)ను స్థాపించారు (సిపిఐ, ఎంఎల్).

1967లో జరిగిన నాలుగవ సాధారణ ఎన్నికలలో సిపియంకు 19 స్థానాలు, ఐదవ లోక్‌సభలో 5.1 శాతం ఓట్లతో 25 స్థానాలను సంపాదించుకుంది. ఆరవ, ఏడవ, ఎనిమిదవ, తొమ్మిదవ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో ఈ పార్టీకి 22, 36, 22, 23 స్థానాలు వచ్చాయి. ఐదవ లోక్‌సభలో 35 సభ్యులు పదకొండో లోక్‌సభలోను 35 స్థానాలు పన్నెండవ మరియు పదమూడో లోక్‌సభలో ఈ పార్టీ 32 స్థానాలు లభించాయి. ఆంధ్రప్రదేశ్, అస్సాం, బీహార్, ఒరిస్సా మహారాష్ట్ర, పంజాబ్ మొదలగు రాష్ట్రాలలో ఈ పార్టీకి పలుకుబడి ఉండడమే కాక పశ్చిమబెంగాల్, త్రిపుర, మరియు కేరళ రాష్ట్రాలలో ఈ పార్టీ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది. పశ్చిమబెంగాల్‌లో 1977 నుండి ఇప్పటివరకు అధికారంలో కొనసాగడం విశేషంగా చెప్పవచ్చు. 2004లో కాంగ్రెసు నాయకత్వంలో ఏర్పడిన యుపిఎ ప్రభుత్వానికి 43 పార్లమెంటు స్థానాలను గెలుచుకున్న సిపియం బయటి నుండి కీలకమైన మద్దతును ఇచ్చి స్పీకరుగా సోమనాథ్ ఛటర్జీని ఎంపిక చేయించుకోగలిగింది.

8.9.1 సంస్థాగత నిర్మాణం

ప్రధాన కార్యదర్శి

పొలిట్ బ్యూరో

కేంద్రకమిటీ

రాష్ట్ర కేంద్ర కమిటీ

రాష్ట్ర కమిటీ

జిల్లా కమిటీ

బ్రాంచ్ కార్యదర్శి

1958 అమృతసర్ సమావేశానికి ముందు సిపిఐ కలిగి ఉండిన వ్యవస్థాగత నిర్మాణమే సిపియం కలిగి ఉండేది. ప్రజాస్వామ్య కేంద్రీకరణ మరియు పార్టీ అంతర్గత ప్రజాస్వామ్యమే దిగువస్థాయి నుండి అత్యున్నత స్థాయి వరకు పార్టీ సౌధానికి ఆధారంగా చెప్పవచ్చు.

8.9.2 సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు :

సిపియం ఆదర్శాలు - కార్మికుల నాయకత్వంలో ప్రజల ప్రజాస్వామ్యాన్ని రాజ్యస్థాపన, ప్రజల సార్వభౌమాధికారం ప్రతిబింబించేలా నూతన రాజ్యాంగాన్ని రూపొందించడం, రాష్ట్రపతి అత్యవసరర అధికారాలను తొలగించడం, రాష్ట్రాల విధాన మండలులను మరియు గవర్నర్ పదవుల రద్దు, రాష్ట్రాలకు అధిక అధికారాలు, ప్రాథమిక హక్కులలో పని హక్కును చేర్చడం మొదలగునవి. రాజకీయ రంగంలో ఈ పార్టీ శ్రామిక రాజ్యం మరియు ప్రజాసార్వభౌమాధికార ఏర్పాటు ప్రధాన లక్ష్యం దోపిడీని పారదోలడం కొరకే. సామ్రాజ్యవాదాన్ని వ్యతిరేకిస్తూ ప్రపంచంలోని అన్ని స్వాతంత్ర్య పోరాటాలకు సమర్థించడమే తమ విదేశాంగ విధాన ప్రధాన ఉద్దేశంగా సిపియం పేర్కొన్నది. ఆర్థిక రంగంలో సిపియం భూస్వామ్య వ్యవస్థను సంపూర్ణంగా నిర్మూలించడం, వ్యవసాయదారుల ఋణాలను మాఫీ చేయడం, బహుళజాతి సంస్థల కీలకమైన వ్యాపార, పరిశ్రమలను జాతీయం చేయడం, కార్మికులకు కార్మిక సంఘాల ఏర్పాటు చేసుకునే హక్కు ఉండటం, కనీస వేతనాలను నిర్ణయించడం, వ్యవసాయోత్పత్తులకు కనీస, న్యాయమైన ధరలను నిర్ణయించడం, వ్యాపారాన్ని ఆపివేయడం, పంచవర్ష ప్రణాళిక స్థానంలో ప్రజల ప్రణాళికలను ప్రవేశపెట్టడం మొదలగునవి. చాలా సంవత్సరాల నుండి స్థిరమైన స్వతంత్రమైన విధానాలను కలిగి ఉ ండటం వలన సి.పి.యం. భారత రాజకీయాలలో, ముఖ్యంగా పశ్చిమ బెంగాల్‌లో ప్రముఖమైన పార్టీగా కొనసాగుతున్నది. కాంగ్రెస్ మరియు బిజెపిలకు ప్రత్యామ్నాయంగా జాతీయ స్థాయిలో మూడవ ఫ్రంట్ ఏర్పాటు సి.పి.యం. కృషి చేయుచున్నది.

8.10 పూర్వపు భారతీయ జనసంఘ్ పార్టీ కొత్తరూపమే భారతీయ జనతాపార్టీ, శ్యాంప్రసాద్ ముఖర్జీ నాయకత్వంలో 1951లో భారతీయ జనసంఘ్ స్థాపించబడింది. ఈ పార్టీ నాయకుల్లో అటల్ బిహారి వాజ్‌పాయ్, ఎల్.కె. అద్వానీ, బిల్‌రాజ్ మధోక్ ముఖ్యులు. ఈ పార్టీ ఒక దేశం, ఒక జాతి, క జాతీయ భావం అనే సూత్రాలను విశ్వసిస్తుంది. ప్రజాస్వామ్య సిద్ధాంతం, సమన్యాయపాలన, వ్యక్తి స్వేచ్ఛా సిద్ధాంతాలకు కూడా ప్రాధాన్యం ఇచ్చింది. ఆదిలో భారతీయ జనసంఘ్ "అఖండ్ భారత్" భావాన్ని ప్రకటించింది. భారతదేశంలో జమ్మూ-కాశ్మీర్ విలీనాన్ని జనసంఘ్ బాగా సమర్థించింది.

దేశంలో గల సమాఖ్య వ్యవస్థను ఏకకేంద్ర వ్యవస్థగా మార్చాలనేది పార్టీ ప్రధాన ధ్యేయం. విదేశాంగ విధానం విషయంలో జనసంఘ్ దేశ ప్రయోజనాలకు ప్రాధాన్యమివ్వాలంటుంది. దురాక్రమణ ఉద్దేశం భారతదేశానికి లేకపోయినా, జాతీయ

ప్రయోజనాలను రక్షించుకోవటానికి సదా సంసిద్ధంగా ఉండాలని పార్టీ భావన. కాశ్మీర్ సమస్యను ఐక్యరాజ్యసమితి నుంచి ఉపసంహరించుకోవాలంటుంది. అంతేకాకుండా రాజ్యాంగపు 370 అధికరణం క్రింద కాశ్మీరుకు ఇచ్చిన ప్రత్యేక ప్రతిపత్తిని కూడా రద్దు చేయాలని జనసంఘ్ ఉద్దేశించడింది. విదేశీ విధేయతలను ప్రదర్శించే అన్ని రకాలైన దేశ విచ్ఛిన్నకర ధోరణులకు వ్యతిరేకంగా భారతీయీకరణం జరగాలని పార్టీ ఉద్దేశం. భారతీయ జనసంఘ్ పార్టీకి నగరాల నుంచి వివిధ వృత్తుల వారి నుంచి, అధికాదాయ వర్గాల నుంచి మద్దతు వచ్చింది. అందువల్ల అది ప్రజాసమూహపు మద్దతును పొందలేకపోయింది.

1975లో శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ జాతీయ అత్యవసర పరిస్థితి ప్రకటించటంతో ప్రజాస్వామ్య పునరుద్ధరణ కోసం జాతీయస్థాయిలో ఉద్యమం సాగింది. దీనికి జనసంఘ్ పూర్తి మద్దతునిచ్చింది. ఈ క్రమంలో కాంగ్రేసేతర పార్టీలు కలిసి జనతాపార్టీగా 1977లో ఏర్పడ్డాయి. ఇందులో భారతీయ జనసంఘ్ విలీనమైంది. మొరార్జీదేశాయ్ నాయకత్వంలో ఏర్పడిన జనతా ప్రభుత్వంలో వాజ్‌పాయ్, అద్వానీలు మంత్రులుగా పనిచేశారు. 1970లో జనతాపార్టీ విచ్ఛిత్తితో జనసంఘ్ నాయకులు వెలుపవలికి వచ్చి 1980లో 'భారతీయ జనతాపార్టీని' స్థాపించారు. ఈ పార్టీకి క్రమశిక్షణ, నిబద్ధతగల కార్యకర్తలు ఉన్నారు. ఆర్.ఎస్.ఎస్. సభ్యుల మద్దతు కూడా ఉంది. ప్రజాస్వామ్య ఎన్నిక ద్వారా వచ్చిన పార్టీ అధ్యక్షునికి పార్టీలో బలమైన స్థానం ఉంటుంది. 31 సభ్యులతో కూడిన పార్టీ కార్యనిర్వాహక వర్గాన్ని నియమించే అధికారం అతనికి ఉంది. పార్టీని నాలుగు జోన్లుగా విభజించింది. అవి జోనల్ కార్యదర్శిని కలిగి ఉంటాయి. ఈ జోనల్ కార్యదర్శులు పార్టీ ప్రధాన కార్యదర్శి రాష్ట్రాల పార్టీ యూనిట్ల మధ్య సంధాన కర్తలుగా వ్యవహరిస్తారు. 1984 లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో కేవలం రెండు స్థానాలు పందిన పార్టీ 1998, 1999లలో అధిక స్థానాలు పొంది వాజ్‌పాయ్ నాయకత్వంలో ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేయగలిగింది. ఉత్తరప్రదేశ్, రాజస్థాన్, మధ్యప్రదేశ్, హిమాచల్ ప్రదేశ్, హర్యానా, మధ్యప్రదేశ్, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక, ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రాల్లో చెప్పుకోదగిన బలాన్ని కలిగి ఉంది. చాలా రాష్ట్రాల్లో ప్రభుత్వాలు ఏర్పాటు చేయగలిగింది.

8.10.1 సంస్థాగత నిర్మాణం :

ఎన్నిక ద్వారా వచ్చిన పార్టీ అధ్యక్షునికి పార్టీలో బలమైన స్థానం ఉంటుంది. 31 సభ్యులతో కూడిన పార్టీ కార్యనిర్వాహక వర్గాన్ని నియమించే అధికారం అతనికి ఉంది. పార్టీని నాలుగు జోన్లుగా విభజించింది. అవి జోనల్ కార్యదర్శిని కలిగి ఉంటుంది. ఈ జోనల్ కార్యదర్శులు పార్టీ ప్రధాన కార్యదర్శి రాష్ట్ర పార్టీ యూనిట్ల మధ్య సంధాన కర్తలుగా వ్యవహరిస్తారు.

8.10.2 సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు :

బి.జె.పి. జాతీయవాదం, జాతీయ సమైక్యత, ప్రజాసావమ్యం, క్రియాశీలక లౌకికవాదం, గంధేయ సామ్యవాదాలను తన సిద్ధాంత మూల స్థంభాలుగా రూపొందించుకుంది. అవినీతిని రాజకీయాల్లో సిద్ధాంత వ్యతిరేక పొత్తులను వ్యతిరేకిస్తూ నైతిక విలువలతో కూడుకున్న జాతీయ విధానాలు, కార్యకలాపాలను, బి.జె.పి. కోరుతుంది. అల్పసంఖ్యాక వర్గాలకు ముఖ్యంగా 'ముస్లిమ్'లకు అధిక సంఖ్యాకవర్గం వారి ఆస్తులకు భంగం కలిగే విధంగా ప్రత్యేక సదుపాయాలను ఇవ్వటానికి బిజెపి వ్యతిరేకిస్తుంది. ఈ కారణం వల్లనే జమ్మూ-కాశ్మీరుకు 370వ నిబంధన క్రింద కల్పించిన ప్రత్యేక రాజ్యాంగ ప్రతిపత్తిని బిజెపి తీవ్రంగా వ్యతిరేకిస్తుంది. భారతీయ జనతాపార్టీ ఆర్థికరంగంలో 'గాంధీ నమూనా' సామ్యవాదాన్ని బలపరుస్తుంది. పెట్టుబడిదారీ విధానం, పబ్లిక్ రంగం సంస్థల స్థానంలో సహకార విధానం వృద్ధి చేయాలంటుంది. విదేశాంగ విధానంలో భారతీయ జనతాపార్టీ స్వచ్ఛమైన అలీన విధానాన్ని అవలంభించాలి అని అంటుంది. భారతదేశ ప్రయోజనాలను రక్షించుకుంటూ ప్రపంచ శాంతి స్థాపనకు కృషి చేయాలని అంటుంది. ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే భారతీయ జనతాపార్టీ భారతీయ వారసత్వం. సంస్కృతి, భారతీయ మర్యాద, నాగరికతలకు ప్రత్యేక ప్రాధాన్యమిస్తుంది. తన అంత్యోదయ విధానంతో దేశంలో దారిద్ర్యం రూపుమాపాలని పార్టీ ఉద్దేశం.

ప్రపంచీకరణ ప్రైవేటీకరణలకు బిజెపి అనుకూలం. ఎన్నికల్లో ధనం, కండబలాన్ని నిరోధించటానికి ఎన్నికల

సంస్కరణలు తీసుకురావాలని కోరుతుంది. 2010వ సంవత్సరం వరకు అందరికీ విద్య స్త్రీలకు విద్య, షెడ్యూల్డు కులాలు, తెగలు వారికి సౌకర్యాలు కల్పించటం మొదలైనవి బిజెపి ప్రధాన ఆశయాలుగా ప్రకటించుకుంది. దేశంలో చిన్న రాష్ట్రాల ఏర్పాటును కోరుతుంది. అందులో ప్రధాన భాగంగా ఉత్తరాంచల్, ఛత్తీస్‌గడ్, జార్ఖండ్ మొదలైన రాష్ట్రాలను ఏర్పాటు చేసింది. ఆర్థిక స్వదేశీ లేదా ఆర్థిక జాతీయవాదాన్ని అంతర్జాతీయ వ్యవహారాల అసలైన అలీన విధానాన్ని పాటించటం, ఆసియా దేశాల మధ్య సంఘీభావాన్ని వృద్ధి చేసుకోవటం, అణువివక్షతను తిరస్కరించటం, ఐక్యరాజ్యసమితిలో సంస్కరణలు తీసుకురావటం, తీవ్రవాదులకు చొరబాటుదారులకు పాకిస్తాన్ సహాయం చేయకుండా పాకిస్తాన్‌పై ఒత్తిడి తీసుకురావటం భారతీయ అణువిధానాన్ని పునఃసమీక్షించి అణ్వాయుధాలను తయారుచేయడం మదలైనవి బిజెపి ఇతర ప్రధాన కార్యక్రమాలు, 1980 నుంచి 1989 వరకు బిజెపి జాతీయస్థాయి పార్టీగా పునాదులు వేసుకుంది. కాంగ్రేసేతర పార్టీ సీట్ల సర్దుబాట్లు కార్యక్రమం ద్వారా 1989 లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో బిజెపి గరిష్టంగా ప్రయోజనం పొందింది. 86స్థానాలు గెలుచుకొని నేషనల్ ఫ్రంట్ ప్రభుత్వ ఏర్పాటుకు వెలుపలి నుంచి మద్దతు ఇచ్చే స్థితికి చేరుకుంది. తన బలాన్ని మరింత పెంచుకోవటానికి ఇదే సరైన సమయమని భావించిన పార్టీ అధ్యక్షుడు అద్వానీ అయోధ్య రామమందిర నిర్మాణం కోసం హిందూ జాతీయ భావాన్ని పెంపొందించేందుకు రామరథయాత్ర ఆరంభించారు. ఈ యాత్ర మత ఘర్షణలకు ప్రోత్సహిస్తుందని అప్పటి బీహార్ ముఖ్యమంత్రి లాలూప్రసాద్ యాదవ్ (జనతాదళ్) అద్వానీని అరెస్టు చేయటంలో వి.పి. సింగ్ ప్రభుత్వం కూలిపోయింది.

1991 ఎన్నికల్లో రాజీవ్ హత్యోదంతంపై పెల్లుబికిన సానుభూతితో అంతగా ప్రయోజనం పొందలేకపోయింది. అయినా "రామ్, రోటీ, ఇన్సాఫ్" అనే నినాదంతో ఎన్నికల్లో దిగి 117 స్థానాలు పొందగలిగింది. 1992 డిసెంబరులో బాబ్రీ మసీదు విధ్వంసంలో బిజెపికి హిందూ జాతీయవాద ప్రజాబాహుళ్యం మద్దతు లభించింది. 1996 లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో బి.జె.పి. బలం పెరిగి 1998 ఎన్నికల నాటికి ప్రాంతీయ పార్టీల మద్దతుతో వాజ్‌పాయ్ ప్రభుత్వం ఏర్పడింది. కాని 13 నెలల్లోనే ఎ.ఐ.ఎ.డి.యం.కె. మద్దతు ఉపసంహరణతో మద్దతు పతనమైంది. 1999 ఎన్నికలకు ముందే ఎన్.డి.ఎ. కూటమిగా ఏర్పడి బి.జె.పి. విజయం సాధించింది. వాజ్‌పాయ్ నాయకత్వంలో ప్రభుత్వం పూర్తికాలం పనిచేసింది. 2004 ఎన్నికల్లో ఆర్థిక అభివృద్ధి రేటు బాగా పెరిగిందని ప్రచారం చేస్తూ "ఫీల్‌గుడ్, ఇండియా షైనింగ్" నినాదాలతో ప్రజల ముందుకు వెళ్ళడంతో ప్రజలు తిరస్కరించారు. 1991లో కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వం ముందుక తీసుకువచ్చిన నూతన ఆర్థిక సంస్కరణలను బి.జె.పి. మరింత వేగంగా నడిపించింది. బి.జె.పి. మౌలిక సిద్ధాంతాలు పక్కనపెట్టింది. దీంతో మద్దతుదారుల్లో కార్యకర్తల్లో అసహనం పెరిగింది. రామ మందిర నిర్మాణం యదాతథంగానే ఉంది. దీంతో బి.జె.పి. ప్రత్యామ్నాయ ప్రభుత్వం అందించడంలో విఫలమైందని రాజనీతిజ్ఞులు భావించారు. స్వదేశీ పరిశ్రమల ప్రోత్సాహం గాంధీజీ ఆర్థిక స్వావలంభన ఊకదంపుడు ఉపన్యాసాలకే పరిమితమయ్యాయి. అధికారమే పరమావధిగా భావించే సంస్కృతి బి.జె.పి.కి అతీతం కాలేదు. 1999కి ముందు ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో ప్రత్యేక తెలంగాణా సమస్యపై స్పందించిన బి.జె.పి. ఆ తరువాత ఆ అంశాన్ని ప్రక్కన పెట్టడంతో మరోప్రాంతీయ పార్టీ ఆవిర్భావానికి మార్గం సుగమం చేసింది. ఇది ఒక కీలక అంశంగా 2004 ఎన్నికలకు దిశనిర్దేశం చేయగలిగింది. సోనియాగాంధీ విదేశీయతపై చేసిన ప్రచారం అంతగా ఫలితం ఇవ్వలేకపోయింది. అయితే ప్రధానమంత్రిగా సోనియాగాంధీని వ్యతిరేకిస్తామని బి.జె.పి. ప్రకటించడంతో ఆమెను వెనకడుగువేసేలా చేయగలిగారు. కాని వాస్తవానికి శ్రీమతి సోనియాగాంధీ పేర ప్రతిష్టలు మరింత పెరగడమే కాకుండా ఆమెకు రాజకీయ రంగంలో బలమైన పునాదులు వేసుకొనే అవకాశం కల్పించినట్లయింది.

8.11 బహుజన్ సమాజ్ పార్టీ :

బహుజన సమాజ్ పార్టీని 1985సం.లో కాన్షీరాం స్థాపించారు. 1978 సంవత్సరంలో అఖిల భారత మధ్యతరగతి, ప్రభుత్వ ఉద్యోగులు ఏర్పాటు చేసుకున్న అఖిల భారత బలహీన వర్గాల, అల్పసంఖ్యాక ఉద్యోగుల సమాఖ్య ప్రతిరూపమే బహుజన సమాజ్ పార్టీ.

8.11.1 సిద్ధాంతాలు - కార్యక్రమాలు :

దళితులు, వెనుకబడిన వర్గాలను అభివృద్ధిలోకి తీసుకురావటమే ఈ పార్టీ ప్రధాన లక్ష్యం. బ్రాహ్మణుల, బనియా కబంధ హస్తాల నుంచి దళితలు బయటకు వచ్చినప్పుడే ఇది సాధ్యమని ఈ పార్టీ ఉద్దేశ్యం. ఉన్నత కులాలకు అధిపత్యం కల్పిస్తున్న మన సిద్ధాంతాన్ని తీవ్రంగా వ్యతిరేకిస్తుంది. షెడ్యూలు కులాలు, షెడ్యూలు తెగలకు అధికారం చెలాయించే అవకాశం గల రాజకీయ వ్యవస్థను ఏర్పాటు చేయాలని డిమాండ్ చేస్తుంది. దళితులు సమాజంలో మెజారిటీ వర్గం కాబట్టి వారికి అధికారం ఉండటమే నిజమైన ప్రజస్వామ్యమని వీరి ఉద్దేశం. దళిత వర్గాల వారికి ఉద్యోగాల్లో, విద్యాసంస్థల్లో, శాసనసభల్లో, మిగతా ప్రభుత్వ సంస్థల్లో జనాభా ప్రాతిపదికగా ప్రాతినిధ్యం ఇవ్వాలని డిమాండ్ చేస్తుంది.

ఈ పేరిట స్థాపించిన తరువాత అతి త్వరలోనే పంజాబ్, హర్యానా, ఉత్తరప్రదేశ్ రాష్ట్రాల్లో తన ఉనికిని ప్రదర్శించింది. 1993 ఎన్నికల్లో ఉత్తరప్రదేశ్‌లో ములాయంసింగ్ యాదవ్ నాయకత్వంలోని సమాజ్‌వాది పార్టీతో కలిసి పోటీ చేసింది. 1995వ సంవత్సరంలో బి.జె.పి. సహాయంతో ఉత్తరప్రదేశ్‌లో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది. బహుజన సమాజ్ పార్టీ ప్రధాన కార్యదర్శి అయిన మాయావతి ఆ రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. 1995 అక్టోబరులో బి.జె.పి. తన మద్దతు బి.ఎస్.పి.కి ఉపసంహరించుకోవటంతో మాయావతి ప్రభుత్వం పడిపోయింది. ఈ పార్టీకి దేశం మొత్తంగా విస్తృతమైన ఓట్లు, సమర్థుడు కులున్నప్పటికీ ముఖ్యంగా ఉత్తరప్రదేశ్‌లో ఈ పార్టీ కీలకంగా మారింది. అన్ని రాజకీయ పక్షాలు ఈ రాష్ట్రంలో అధికారంలోకి రావడానికి బి.యస్.పి. సహాయం కొరకు ప్రయత్నించాయి. 2002లో జరిగిన రాష్ట్ర ఎన్నికల్లో బి.జె.పి. సహాయంతో మాయవతి తిరిగి ఆ రాష్ట్రంలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది. అయితే కొన్ని నెలల్లోనే ఈ ప్రభుత్వం పతనమైంది. ఈ పార్టీకి మైనారిటీలు, దళితులు, కొన్ని వెనుకబడిన కులాల మద్దతు బలంగా ఉంది. 2004లో జరిగిన లోక్‌సభ ఎన్నికల్లో బి.ఎస్.పి. 19 స్థానాలను గెలుచుకొని యు.పి.ఎ. ప్రభుత్వానికి బయట నుండి మద్దతునిచ్చింది. 2007లో జరిగిన ఉత్తరప్రదేశ్ శాసనసభ ఎన్నికల్లో అనూహ్యమైన విజాయన్ని సాధించి మాయావతి ఆధ్వర్యంలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయబడింది.

8.12 జనతాదళ్ :

జనతాపార్టీ, లోక్‌దళ్ (బి), జనమంచ్ మరియు కాంగ్రెస్(యస్) మొదలగు పార్టీల కలయిక వల్ల అక్టోబరు 11, 1988సం.లో వి.పి. సింగ్ దాని మొదటి అధ్యక్షుడుగా జనతాదళ్ ఆవిర్భవించింది. ఈ పార్టీ యొక్క ప్రధాన లక్ష్యంలో కాంగ్రెస్‌కు వ్యతిరేకంగా ప్రత్యామ్నాయ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయడం లేదా అందుకు సహకరించడం. 9వ సాధారణ ఎన్నికల ముందు ఈ పార్టీకి తెలుగుదేశం, డి.యం.కె. అస్సాం గణపరిషత్ మొదలగు పార్టీలతో ఏర్పాటు చేసిన నేషనల్ ఫ్రంట్‌ల భాగస్వామ్యం ఉన్నది. ఈ ఫ్రంట్ అధ్యక్షుడు యన్.టి.రామారావు, నేషనల్ ఫ్రంట్ సహాయంతో, బి.జె.పి. ప్రభుత్వంలో చేరకుండా బయట నుండి సమర్ధించడం వల్ల జనతాదళ్ వి.పి. సింగ్ నాయకత్వంలో కేంద్రంలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది. కాని మండల్ కమీషన్ సిఫారసులు అమలు విషయంలో వచ్చిన విబేధాల వల్ల బి.జె.పి. సమర్ధన ఉపసంహరించుకోవడంతో ఆ ప్రభుత్వం పడిపోయింది. ఫలితంగా వచ్చిన ఎన్నికలలో జనతాదళ్ 11.88 శాతం ఓట్లతో కేవలం 59 స్థానాలు సంపాదించుకొని తన ప్రాభవాన్ని కోల్పోయింది. 1996లో జరిగిన 11వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో 8.08శాతం ఓట్లతో 46 సీట్లను పొదినప్పటికి జనతాదళ్ ఇతర ప్రాంతీయ పార్టీల సహాయంతో హెచ్.డి. దేవెగౌడ ప్రధానిగా ఐక్యఫ్రంట్ (యునైటెడ్ ఫ్రంట్) ప్రభుత్వానికి కాంగ్రెస్ పార్టీల సహాయంతో హెచ్.డి. దేవేగౌడ ప్రధానిగా ఐక్యఫ్రంట్ (యునైటెడ్ ఫ్రంట్) ప్రభుత్వానికి కాంగ్రెస్ పార్టీ తన సమర్ధనను ఉపసంహరించుకోవడంతో ఈ ప్రభుత్వం పడిపోయి 1998 సంవత్సరంలో 12వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు జరిగాయి. జనతాదళ్ పార్టీ ఉత్తరప్రదేశ్, బీహార్, హర్యానా, రాజస్థాన్, కర్ణాటక మరియు ఒరిస్సా రాష్ట్రాలలో ప్రభావం లేదా పలుకుబడి ఉంది కాని ఈ పార్టీ ఐక్యంగా ఉండటంలో విఫలం అయ్యింది అని చెప్పవచ్చు. గత పది సంవత్సరాలలో ఈ పార్టీ అనేక చీలికలు, కలయికలు ఏర్పడ్డాయి ఫలితంగా జాతీయ పార్టీగా తన స్థానాన్ని కోల్పోయింది. జనతాదళ్ చీలి జనతాదళ్

(యస్), రాష్ట్రీయ జనతాదళ్ (ఆర్.జె.డి.), జనతాదళ్ (యునైటెడ్), జనతాదళ్(యు) మొదలుగా పార్టీ ఏర్పడ్డాయి. జనతాదళ్(యు) 20 లోక్‌సభ స్థానాలను పొంది ప్రస్తుత వాజ్‌పాయ్ నాయకత్వంలోని నేషనల్ డెమోక్రటిక్ అలయన్స్‌లో భాగంగా మారి కేంద్ర ప్రభుత్వంలో చేరింది.

8.12.1 సిద్ధాంతాలు -కార్యక్రమాలు :

జనతాదళ్ ఈ క్రింది కార్యక్రమాల అమలును లక్ష్యంగా పెట్టుకుంది. (1) మండల్ కమీషన్ నివేదిక అమలు (2) అవినీతికి వ్యతిరేకంగా పోరాటం (3) అన్ని రంగాలలో మహిళలకు సమాన అవకాశాలు కల్పించడం (4) షెడ్యూల్ కులాల, తెగల మరియు అల్పసంఖ్యాక వర్గాలకు చెందిన కమీషన్ నివేదికలకు చట్టబద్ధతను కల్పించడం (5) పార్లమెంటరీ సంస్థలకు పూర్వవైభవాన్ని కల్పించడం (6) అధికార వికేంద్రీకరణ ద్వారా రాష్ట్రాలకు మరింత స్వయం ప్రతిపత్తిని కల్పించడం (7) సమాజంలో వెనుకబడిన వర్గాలకు సామాజిక న్యాయాన్ని అందించడం (8) పంచాయత్ రాజ్‌ను పునర్ వ్యవస్థీకరించడం (9) చిన్నతరహా మరియు కుటీర పరిశ్రమలకు ప్రోత్సాహం (10) భూసంస్కరణలు (11) పంటల భీమా (12) శాసనసభలో 33 శాతం రిజర్వేషన్లు కల్పించడం ద్వారా స్త్రీలను అధికారంలో భాగస్వామ్యం చేయడం (13) అలీన విధానాన్ని పాటిస్తూ పొరుగుదేశాలతో స్నేహసంబంధాలను కలిగి ఉండటం మరియు ఐక్యరాజ్య సమితిలో శాశ్వత సభ్యత్వాన్ని పొందడం, మరియు (14) చిన్న రాష్ట్రాల ఏర్పాటు.

8.13 సారాంశం :

భారత రాజ్యాంగం కేంద్రంలోనూ, రాష్ట్రాలలోనూ ప్రాతినిధ్య ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచింది. ప్రాతినిధ్య ప్రజాస్వామ్యం రాజకీయ పార్టీలు లేకుండా పనిచేయలేదు. ఎందుకంటే రాజకీయ పార్టీలు ప్రజాభిప్రాయాన్ని సమీకరించి, సంఘటితపరచి ప్రకటించడంలోనూ, ఎన్నికల ప్రక్రియను సులభతరం చేయడంలోనూ, రాజకీయ అంశాలపై ప్రజలను జాగృతపరచి వారి బాధ్యతలను తెలియజేయడంలోనూ కీలకపాత్ర వహిస్తాయి. ప్రభుత్వానికి, సామాన్య ప్రజలకు మధ్య చక్కని వారధిగా వ్యవహరిస్తాయి.

ఆధునిక కాలంలో రాజకీయ పక్షాల అధ్యయనం చాలా ప్రాముఖ్యం పొందింది. పశ్చిమదేశాల్లో ఆవిర్భవించిన ప్రవర్తనావాద విప్లవం ఫలితంగా రాజకీయ పార్టీల విశ్లేషణ, అవి పనిచేసే తీరుతెన్నులు అధ్యయనం పట్ల రాజకీయ శాస్త్రజ్ఞులు ఎక్కువ ఆసక్తి చూపిస్తున్నారు. రాజకీయ సంస్థలు పనిచేసే విధానం చాలా వరకు రాజకీయ ప్రక్రియపై ఆధారపడి ఉంటుంది. రాజకీయ ప్రక్రియలో ఒక ప్రధాన అంతర్భాగం రాజకీయ పక్షం. అందువల్ల రాజకీయ పక్షాల అధ్యయనం ప్రాధాన్యం పొందింది. రాజకీయ పక్షాలు చట్టపరంగా, రాజ్యాంగ పరంగా గుర్తింపు పొందినప్పటికీ చట్టబద్ధమైన రాజకీయ సంస్థలు - శాసనసభ, కార్యనిర్వాహకవర్గం - నిర్మాణం, నిర్వహణల్లో అత్యంత కీలకపాత్ర వహిస్తున్నాయి. పార్లమెంటరీ ప్రాతినిధ్య ప్రజాస్వామ్యాలకు రాజకీయ పక్షాలు వెన్నెముక వంటివి. అందువల్ల రాజకీయ పక్షాల విశ్లేషణ లేకుండా రాజకీయ వ్యవస్థ అధ్యయనం సంపూర్ణం గాదు. ప్రపంచంలోని అన్ని ఆధునిక ప్రజాస్వామ్య రాజ్యాలన్నింటిలో రాజకీయ పార్టీలున్నాయి. ముఖ్యంగా పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్యం విజయవంతంగా పనిచేయాలంటే రాజకీయ పార్టీలు అనివార్యం. ప్రాతినిధ్య ప్రభుత్వ పనిచేయు విధానం చాలా వరకు రాజకీయ పార్టీల పాత్రపైనే ఆధారపడి ఉంటుంది. ప్రభుత్వ నిర్ణయాలకు అనుకూలంగా లేదా ప్రభుత్వాలు ఏ నిర్ణయాలు తీసుకోవాలి అన్న విషయంలో మరియు ఎన్నికల సమయంలో ప్రజాభిప్రాయాన్ని, ప్రజలలో రాజకీయ చైతన్యం తీసుకురావడంలో రాజకీయ పార్టీలు చాలా కీలకపాత్ర వహిస్తాయి. రాజకీయ పార్టీల గురించిన అధ్యయన ఆవశ్యకతను 50వ దశకంలో మొదటిసారిగా మారి టూవర్జర్ మరియు సిగ్మండ్, న్యూమన్ అను రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు వివరించారు. న్యూమన్ అభిప్రాయంలో 'సమాజంలో సంస్థాపరంగా పనిచేసేది రాజకీయ పార్టీ', ప్రభుత్వం అధికారం వ్యవస్థతో సంబంధం కలవారు, ప్రజల మద్దతు కోసం పోటీపడేవారు. వివిధ అభిప్రాయాలకు విధానాలను వివరించేవారు రాజకీయ

పార్టీల ద్వారా ప్రయత్నం చేస్తారు. రాజకీయ పార్టీ సంధానకర్తగా, వారధిగా పనిచేస్తుంది. రాజకీయ పార్టీల గురించిన ప్రస్తావన రాజ్యాంగంలో లేదు, రాజ్యాంగం రాజకీయ పార్టీలను తయారు చేయడం లేదు. అయినప్పటికీ పార్టీలు ఆవిర్భవించడమే కాక ప్రభుత్వ పాలనను చాలా వరకు ప్రభావితం చేస్తున్నవి.

8.14 నమూనా పరీక్షా ప్రశ్నలు

I. ఈ క్రింది ప్రశ్నలకు 40 పంక్తులలో సమాధానాలు రాయండి.

1. కాంగ్రెస్ పార్టీ ఆవిర్భావం, సిద్ధాంతాలు, కార్యక్రమాలను వివరించండి.
2. భారత రాజకీయాలలో వామపక్షాల పాత్రను అంచనా వేయండి.
3. భారతీయ జనతాపార్టీ ఆదర్శం సిద్ధాంతాలను వివరించండి.

II. ఈ క్రింది ప్రశ్నలకు 20 పంక్తులలో సమాధానాలు రాయండి.

1. మైనర్ వైనర్ పార్టీల వర్గీకరణ
2. బహుజన సమాజ్ పార్టీ
3. భారతీయ జనతాపార్టీ అభివృద్ధి చెందిన క్రమాన్ని వివరించండి.

8.15 చదువదగిన పుస్తకాలు

1. జె.సి. జోహరి - ఇండియన్ పొలిటికల్ సిస్టమ్
2 హర్డ్‌మన్ - పొలిటికల్ పార్టీస్ ఇన్ ఇండియా
3. డూవర్జర్ - పొలిటికల్ పార్టీస్
4. డి. సూరంనాయుడు అండ్ బ్రదర్స్ - భారత రాజకీయ వ్యవస్థ

రచయిత

డా॥ కె.వి.ఆర్. శ్రీనివాస్

పాఠం - 9

రాజకీయ ప్రక్రియ గతిశీలత - కులం, మతం పాత్ర

విషయసూచిక

9.0 లక్ష్యం

9.1 ఉపోద్ఘాతం

9.2 భారతదేశంలో మత రాజకీయాలు - నేపధ్యం

9.3 భారతదేశ మతతత్వం భావన

9.4 భారతదేశంలో రాజకీయాలపై మతం ప్రభావం

9.5 భారతదేశంలో మతతత్వానికి కారణాలు

9.6 లౌకికవాదం

9.7 భారతదేశంలో రాజకీయాలలో కులం పాత్ర

7.8 కులం - భారత రాజ్యాంగం

9.9 రాజకీయాలు - కులం సంబంధాలు

9.10 షెడ్యూల్డ్ తెగలు లేక గిరిజనులు - రాజకీయ ప్రక్రియ

9.11 సారాంశం

9.12 మాదిరి ప్రశ్నలు

9.13 చదువదగిన గ్రంధాలు

9.0 లక్ష్యం :

భారతదేశంలో రాజకీయ ప్రక్రియ గతిశీలతను వివరించడటం ఈ పాఠం ప్రధాన లక్ష్యం. ఈ లక్ష్యానికి అనుగుణంగా ఈ పాఠం క్రింది అంశాలపై తన దృష్టిని కేంద్రీకరించింది.

1. భారతదేశంలో రాజకీయాలలో మతం, కులం పాత్ర
2. భారతదేశ రాజకీయాలలో తెగ పాత్ర
3. భారత రాజకీయాలలో మతం, కులం తెగ పాత్రలపై వివిధ పరిశోధనలు వెల్లడించిన వాస్తవాలు.

9.1 ఉపోద్ఘాతం :

భారతదేశంలో చరిత్ర ప్రారంభం నుండి రాజకీయాలు, మతం, కులం, తెగ (Tribe) సమానాంతర వ్యవస్థలుగా కొనసాగుతూ వస్తున్నాయి. ఈ నాలుగు వ్యవస్థల మధ్య సంఘర్షణ ఉన్నప్పటికీ అవి పరస్పరం ప్రభావితం అవుతున్నవి. స్వాతంత్ర్యానంతరం

దేశ రాజకీయాలలో కులం, మతాలకు పాత్ర గణనీయంగా పెరగటంతో అవి రాజకీయ పరిసరాలతో విడదీయలేని విధంగా మమేకం చెందాయి. పాశ్యాత్య, భారతీయ సమాజ శాస్త్రవేత్తల భారతదేశ రాజకీయ విశ్లేషణల్లో కులం, మతం కీలకమైన స్థానం కల్పించబడింది. దేశంలో ఎన్నికల నిర్వహణ ప్రారంభమయ్యాక ఎన్నికలలో ప్రజల సమీకరణకు మతం, కులం అత్యంత ప్రధానమైన సాధనాలుగా రూపొందాయి. ఇంతేకాక అవి ఓటర్ల ప్రవర్తనను ప్రభావితం చేసే కీలక అంశాలుగా కూడా రూపొందాయి. భారతరాజకీయాలలో మతం, కులం తర్వాత కీలకపాత్ర వహిస్తున్న మరో సామాజిక అంశం తెగ (Tribe). తెగ భారతదేశ రాజకీయాలలో కులం, మతం పాత్రలకు భిన్నమయిన పాత్రను పోషిస్తున్నది. ప్రధానంగా ఈశాన్య రాష్ట్రాలైన నాగాలాండ్, మిజోరాం, అరుణాచల్‌ప్రదేశ్, త్రిపురా, అస్సాం మొదలైన షెడ్యూల్డ్ తెగలు అత్యధిక సంఖ్యలో ఉన్న రాష్ట్రాలలో రాజకీయాలపై షెడ్యూల్డ్ తెగల ప్రభావం గణనీయంగా ఉంది. ఇదే విధంగా వీరి జనాభా గణనీయసంఖ్యలో ఉన్న బీహార్, ఒరిస్సా, మధ్యప్రదేశ్, ఆంధ్రప్రదేశ్ వంటి రాష్ట్రాల రాజకీయాలను వీరు ప్రభావితం చేస్తున్నారు. భిన్న భౌగోళిక, సామాజిక, సాంస్కృతిక, ఆర్థిక నేపథ్యంకల షెడ్యూల్డ్ తెగల ప్రజలు దేశ జాతీయ జీవన స్రవంతిలో లీనంకావటంలో అనేక సమస్యలను ఎదురుకొంటున్నారు. అందుచేత వీరు తన ప్రత్యేక గుర్తింపును కొనసాగించేందుకు ఉద్యమాలు చేపట్టారు.

9.2 భారతదేశంలో మత రాజకీయాలు - నేపథ్యం :

భారతదేశంలో రాజకీయ వ్యవస్థను ప్రభావితం చేసే అంశాలలో మతం అత్యంత ప్రధానమైంది. ఈ దేశంలో మత వ్యవస్థను అర్థం చేసుకోకుండా రాజకీయ ప్రక్రియ అవగాహన అసాధ్యమని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల ఏకాభిప్రాయం. మిగతా సాంప్రదాయ సమాజాల్లాగే భారతదేశంలో కూడా రాజకీయ అధికారం పాత్రను మత సిద్ధాంతం నిర్ధారిస్తున్నది. సుదీప్తాకవిరాజ్ అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో హిందూ మత వ్యవస్థను, ప్రధానంగా కుల వ్యవస్థను రాజ్యాధికారం మార్పుచేయలేదు. కానీ అధికారంలో ఉన్న నాయకులు కుల వ్యవస్థ విధించే నియమాలను పాటించవలసి ఉన్నది. ఈ దేశంలో ఆధునికీకరణ సమాజాన్ని లౌకీకరణ (Secularization) ప్రక్రియకు గురిచేసింది. దీని ఫలితంగా సమాజంలోని సామాజిక అంశాలపై మతం నియంత్రణ తొలగించటం జరిగింది. అంతేకాక దేశంలోని వివిధ మతాచారాలను ప్రజలు అనుసరించే మతాచారాలు రాజ్యం ప్రవేశపెట్టిన లౌకిక చట్టాల పరిధిలోకి తెచ్చారు.

వలస పాలనా కాలంలో పాలకులు భారత సమాజాన్ని ఒక విశిష్టమైన సమాజంగా పరిగణించారు. ఈ పాలకులు మతాన్ని భారత సామాజిక జీవితంలో, రాజకీయ ప్రవర్తనలో అతి కీలకమైన అంశంగా పరిగణించారు. వలస పాలకులు దేశంలోగల రెండు ప్రధాన మతాల మధ్య విభేదాలను ప్రోత్సహించారు. దీని ఫలితంగా ఈ రెండు మత వర్గాల మధ్య తలెత్తే సంఘర్షణను ఉపయోగించుకొని భారతదేశంలో తమ అధికారాన్ని పదిలపరుచుకోవచ్చునని వలసపాలకులు ఆశించారు.

భారత జాతీయోద్యమ కాలంలో జాతీయ ఉద్యమ నాయకత్వం రాజ్యం, మతం సంబంధాల పట్ల నాలుగు భిన్న ధోరణులను ప్రదర్శించింది. మొదటి రెండు ధోరణుల ప్రకారం హిందూ, ముస్లిం వర్గాల ప్రజలలో కల మతతత్వం గుర్తించబడింది. ఈ మతతత్వం ఫలితంగా ఈ రెండు మతాల ప్రజలు ఒకేదేశంలో నివసించటం సాధ్యం కాదని గుర్తించారు. ముస్లిం మతతత్వం కారణంగా పాకిస్థాన్ అవతరించింది. మూడవ ధోరణి ప్రకారం భారతదేశంలో సామాజిక, రాజకీయ జీవితంలో మతం కేంద్ర బిందువు వంటిది. అయితే మతం పరస్పర గౌరవాన్ని, సహనాన్ని ప్రభోదిస్తుంది. అందుచేత భారతదేశంలో రాజ్యానికి మత సహనం ప్రధాన ఆధారం కావాలని ఈ ధోరణి ఉద్ఘాటించింది. ఈ ధోరణిని ప్రధానంగా గాంధీజీ ప్రతిపాదించాడు. నాల్గవ ధోరణిని ప్రదర్శించిన నెహ్రూ, ఇతర ఉదారవాద మార్క్సిస్టు నాయకులు భారతదేశంలో రాజ్యం నాస్తిక, లౌకిక వాదాన్ని అనుసరించాలని వాదించారు.

స్వాతంత్ర్యానంతరం మత ప్రాతిపదిక మీద సంభవించిన దేశవిభజన భారతరాజ్యాంగాన్ని గాఢంగా ప్రభావితం చేసింది. దేశ విభజన సమయంలో సంభవించిన మత కల్లోలం, ఒక మతోన్మాది చేతిలో గాంధీ హత్య, భవిష్యత్తులో సంభవించేందుకు అవకాశం ఉన్న మతసమీకరణలు మొదలైన అంశాల నేపథ్యంలో దేశంలోని మైనారిటీ వర్గాల ప్రజల హక్కులను, ప్రయోజనాలను రక్షించటానికి అధిక ప్రాధాన్యతను కనపరిచే లౌకిక రాజ్యాంగాన్ని రూపొందించారు. ఈ రాజ్యాంగ వ్యవస్థ ఫలితంగా దేశంలో చాలాకాలంపాటు మత ప్రమేయం లేకుండా రాజకీయ వ్యవస్థ కొనసాగటమేకాక మతశక్తులు చురుకుగా ప్రవర్తిస్తున్నప్పటికీ రాజకీయ వ్యవస్థకు ఎలాంటి ప్రమాదాన్ని కలిగించలేదు.

కానీ 1980 దశాబ్దం ద్వితీయార్థం నుండి దేశంలో ఊహించని విధంగా, మతతత్వం ప్రబలి మతతత్వ రాజకీయాలకు దారితీసింది. అప్పటి నుంచి దేశంలో రాజకీయాధికారానికి, మతానికి మధ్య అతి సన్నిహితమైన సంబంధం ఏర్పడింది. కొందరు లౌకిక ప్రజాస్వామ్య రాజకీయవిధానాన్ని తిరస్కరించారు. అయినప్పటికీ దేశంలో మతతత్వ రాజకీయాల మనుగడపై సందేహం వ్యక్తమైంది. కొందరు రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు 1990 దశాబ్దంలో దేశంలో భిన్నరకాల మతపరమైన సంఘటనలు తలెత్తినట్లు గుర్తించారు. అవి 1) దేశ వివిధ రాష్ట్రాలలో భారతీయ జనతాపార్టీ బలం పుంజుకోవటం ఫలితంగా అభివృద్ధిచెందిన హిందూ జాతీయతత్వం. అయితే ఈ ప్రక్రియలో ఇతర రాజకీయ పార్టీల పాత్ర కూడా గణనీయమైందే. 2) కాశ్మీర్, పంజాబ్‌లలో తలెత్తిన వేర్పాటు వాదానికి కొంతమేరకు మతపరమైన స్వభావం ఉండటం; 3) మైనారిటీ, మెజారిటీ మతవర్గాలు పరస్పరం సమర్థించుకోవటం; ఏమైనప్పటికీ దాదాపు ఐదు దశాబ్దాల కాలంలో దేశంలో పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థలు విజయవంతమైనప్పటికీ మతతత్వం తలెత్తటానికి కారణాలను విశ్లేషించటం సులభం కాదని పరిశోధకుల అభిప్రాయం.

9.3 భారతదేశ మతతత్వం భావన :

భారతదేశంలో మతతత్వానికి వలసపాలన కాలంలోనే బీజాలుపడ్డాయి. కొందరు చరిత్రకారుల అభిప్రాయం ప్రకారం రాజకీయాలలో వేర్పాటువాదం, మతం రాజకీయకీరణ భారతదేశానికి బ్రిటీష్ వలసపాలన చేసిన గొప్ప హాని. బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టిన ఈ విధమైన రాజకీయశైలి ప్రక్రియ అంతిమంగా దేశ విభజనకు దారితీసింది. బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం అనుసరించిన ఆధునికి రాజ్యనిర్మాణానికి మతం ప్రాతిపదిక అనే సూత్రం భారత ఉపఖండానికి, మొత్తం దక్షిణాసియాకు ఒక తీవ్రమైన సమస్యగా పరిణమించింది. ఈ సమస్య అటు భారతదేశంలో, ఇటు పాకిస్తాన్‌లో నిరంతరమైన సంక్షోభానికి దారితీసింది. ఈ సమస్య ఫలితంగా భారతదేశంలో మతపరమైన రాజకీయాలు, చట్టబద్ధతను సంతరించుకున్నాయి. భారతదేశం అనుసరిస్తున్న లౌకికవాదానికి విఘాతాన్ని కల్గించింది.

మతతత్వం మతానికి లేదా మత ఛాందసత్వానికి లేదా సాంప్రదాయతత్వానికి సమాన అర్థంగల పదంగా ఉపయోగించబడుతున్నది. కొన్ని సందర్భాలలో మతతత్వం అంటే ఒక నిర్దిష్టమైన మతానికి చెందటం అని కూడా అర్థం చెప్పబడుతున్నది. కానీ ఈ పదాలేవీ మతతత్వం స్వభావాన్ని ఖచ్చితంగా ప్రతిబింబించవు. ఒక నిర్దిష్ట ప్రయోజనానికి మతాన్ని వినియోగించటమే మతతత్వానికి ఖచ్చితమైన అర్థం అని చెప్పవలసి ఉంది. ఒక మతాన్ని ఇతర మతాలకు, లేదా ఒక దేశానికి వ్యతిరేకంగా ఉపయోగించటమే మతతత్వంగా పరిగణించాలి. అంతేకాక ఒక లౌకిక గణతంత్ర రాజ్యానికి చెందిన పౌరులు తమ సానుభూతిని, సహాయాన్ని, సామాజిక సేవలను మొత్తం దేశానికికాక, తాము జన్మించిన మతానికి మాత్రమే పరిమితం చేయటమే మతతత్వానికి వాస్తవమైన అర్థం.

రాజకీయాలలో మతతత్వం మౌళికంగా ఒక రాజకీయ వ్యవస్థలో ఒక రాజకీయ ప్రయోజనాన్ని ఆశించి ప్రాధమిక కీలక గణంగా ఒక మతం పట్ల ప్రత్యేకమైన అభిమానం కలిగి ఉండటం అనే సైద్ధాంతిక భావజాలం. ఈ దృక్పథంలో మతతత్వాన్ని

సాంప్రదాయ ప్రతిస్పందనగాకాక, ఆధునిక ప్రతిస్పందనగా పరిగణించాల్సి ఉంటుంది. మతతత్వం ఒక రాజకీయ మతాన్ని తన రాజకీయ ఆకాంక్షలకు, చర్యలకు ప్రాతిపదికగా పరిగణిస్తుంది.

ఒక మతతత్వవాదికి రాజకీయాలలో, ప్రభుత్వ వ్యవహారాలలో కేవలం మతం మాత్రమే ఉపయుక్తమైన, మాన్యత కలిగిన అంశంగా గోచరిస్తుంది. అంతేకాక మతతత్వవాది రాజకీయ వ్యవస్థ, దాని సంస్థలకు రాజకీయపార్టీ వ్యవస్థ, పాలనా యంత్రాంగం మాదిరే మతం గుర్తింపు ఆధారంగా ఆచరణాత్మక పునాది ఏర్పరచవచ్చునని భావిస్తాడు. మతతత్వం ఒక దేశాన్ని లేదా జాతి రాజ్యాన్నికాక మతాన్ని రాజకీయ విశ్వాసానికి అంతిమ కీలక ఆధారంగా పరిగణించే రాజకీయ దృక్పథం. ఆధునికీకరణకు, జాతి నిర్మాణానికి మతతత్వం గొప్ప అవరోధం. ఈ విధంగా మతతత్వం జాతీయవాదాన్ని వ్యతిరేకించే బహుళజాతి, బహుళమత, బహుభాషల సమ్మేళనం. ఇతర మతాల్ని వ్యతిరేకించే విధంగా మతాన్ని రాజకీయకీరణ చేయడం మతతత్వం కీలకాంశం. వర్తమాన భారతదేశంలో మతతత్వం తీవ్రమైన విధ్వంసపూరితమైన సైద్ధాంతిక భావజాలం. జవహర్‌లాల్‌నెహ్రూ మతతత్వాన్ని ఫాసిజం భారతదేశ రూపంగా అభివర్ణించాడు. మతతత్వం ఏ రూపంలోనైనా అవాంఛనీయమైందని నెహ్రూ పేర్కొన్నాడు. భారతదేశంలో మైనారిటీ మతతత్వ వాదం భయం కారణంగా, మెజారిటీ మతతత్వం రాజకీయ ప్రతిచర్యగా అవతరించాయని ఆయన నొక్కిచెప్పారు. అందుచేత మతతత్వం మీద రాజీపడే ప్రశ్నేలేదని, ఎందుచేతనంటే హిందూమతతత్వం లేదా ముస్లిం మతతత్వం భారతజాతీయతకు, జాతీయవాదానికి ఒక గొప్ప సవాలు అని నెహ్రూ ఉద్ఘాటించాడు.

9.4 భారతదేశంలో రాజకీయాలపై మతం ప్రభావం :

ప్రస్తుత భారతదేశంలో నెలకొన్న మతత్వాన్ని రాజకీయంచేసే సాంప్రదాయాల నేపథ్యంలో దేశరాజకీయ వ్యవస్థను మతతత్వాన్నుంచి వేరుపరచటం సులభమైన ప్రక్రియకాదు. భారతదేశం కట్టుబడిన వయోజన ఓటింగ్ విధానం, ఎన్నికలు, పోటీతత్వం గల రాజకీయ పార్టీ వ్యవస్థ దేశంలోని జాతీయ మతతత్వ రాజకీయ పార్టీలకు, సామాజిక, సాంస్కృతిక వ్యవస్థలకు చట్టబద్దతను, చట్టపరమైన రక్షణను కల్పించాయి. ఈ విధంగా రాజకీయ వ్యవస్థ సకారాత్మక కార్యచక్రం, ప్రక్రియ అన్నిరకాల మతతత్వ సంస్థలకు విస్తృతమైన రక్షణ కల్పించింది. దేశంలోని ప్రజాస్వామ్యేతర సంస్థలకు సైతం ప్రజాస్వామ్యయుతమైన రక్షణ కల్పించబడింది. ఈ విధమైన సార్వజనీనత కలిగిన ప్రజాస్వామ్య రాజకీయ వ్యవస్థ ఏర్పరచటం ఒక గొప్ప ప్రయోగ విప్లవాత్మకమైన మార్పు అయినప్పటికీ దీనికి మరో పార్శ్యం ఉంది. ఈ ఉదార ప్రజాస్వామ్య రాజకీయ వ్యవస్థకు మార్గదర్శకత్వం వహించగల లేదా దేశం కట్టుబడిన సామాజిక, ఆర్థిక పునర్నిర్మాణం ప్రక్రియలను, ప్రమాణాలను, ప్రాధాన్యతలను నిర్ధారించగలిగిన జాతి పునర్ నిర్మాణ సైద్ధాంతిక భావజాలం ఏదీ లేదు. ఈ రాజకీయ పరిస్థితులలో భారతదేశ ప్రజలు విభిన్న దిశల నుంచి కలిగే ఒత్తిడులకు, ఉద్రిక్తతలకు గురిచేయబడుతున్నారు. దీని ఫలితంగా భారతదేశం మతపరమైన సంఘర్షణలకు, రాజకీయ అస్థిరతకు లోనయింది. అయితే చాలాకాలంపాటు దేశం ఈ పరిస్థితిలోని నిర్మాణ దశలో ఉన్న ప్రతి బహిరంగ ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థకు అనివార్యమైన దశ అని భావించి సహించడం జరిగింది. అంతేకాక ఈ పరిస్థితి పరిణామక్రమంలో ఒక భాగంగా కూడా పరిగణించబడింది. అయితే ఈ పరిస్థితిని భారతరాజకీయ వ్యవస్థ అసమర్థతగా కూడా పరిగణించాల్సి ఉంటుంది. అంతేకాక ఈ పరిస్థితి దేశ సమగ్రతకు, ఐక్యతకు హాని కలిగించే శక్తులను నిర్మూలించటంలో ప్రభుత్వం, న్యాయస్థానాల బలహీనతలను ప్రతిబింబిస్తుంది. దీనివల్ల దేశపాలనా వ్యవస్థ నైతిక స్థైర్యాన్ని కోల్పోయింది. ఈ పరిణామాల ఫలితంగా దేశంలో వివిధ మతాల మధ్య సామరస్యం, జాతి సమైక్యత, రాజకీయ వ్యవస్థలో పొందిక క్షీణించటం ప్రారంభమయింది.

ఇటీవల కాలంలో దేశంలో విభిన్న ప్రాంతాలలో ఏదో ఒక రూపంలో మతతత్వం తలెత్తుతున్నది. దీనివల్ల దేశం ప్రధానలక్షణమైన బహుళమత సౌభ్రాతృత్వానికి విఘాతం ఏర్పడింది. దేశం ఎదుర్కొంటున్న అనేక సవాళ్ళలో మతతత్వం

తీవ్రమైందిగా రూపొందింది. అయినప్పటికీ సుదీర్ఘమైన ఘనమైన చరిత్ర నుంచి, జాతీయోద్యమం నుంచి వారసత్వంగా సంక్రమించిన మానవత్వం, మతసామరస్యం, సౌభ్రాతృత్వం, దేశభక్తి, లౌకికతత్వం వంటి ఉదాత్త విలువలు, ఆదర్శాల ఫలితంగా భారతదేశం అనేక దిశల నుంచి పలు సవాళ్ళను ఎదుర్కొంటున్నప్పటికీ సుస్థిరమైన ప్రజాస్వామ్య దేశంగా కొనసాగుతున్నది. లౌకికవాద ప్రజాస్వామ్య దేశంగా భారతదేశానికి ప్రపంచదేశాల దృష్టిలో అత్యంత గౌరవప్రదమైన సమున్నతమైన స్థానం ఉన్నది. బిపిన్ చంద్ర అభిప్రాయపడినట్లు మతతత్వం, మతతత్వ పార్టీలు, వర్గాలు అభివృద్ధి చెందినప్పటికీ భారతదేశం ఆరోగ్యవంతమైన లౌకికవాద సమాజంగా కొనసాగుతున్నది. మతతత్వం సమాజానికీ, రాజకీయ వ్యవస్థకు ఒక సవాలుగా పరిణమించినప్పటికీ, భారతీయుల ఆలోచనల్లో మతతత్వానికి ప్రాధాన్యత లేదు. ఎన్నికలలో కొందరు ప్రజలు మతతత్వ పార్టీలకు, నాయకులకు ఓటు వేస్తున్నప్పటికీ వారిలో మతతత్వ భావజాలం పెంపొందలేదు. భారతీయులు మౌలికంగా లౌకికవాదులు. భారతదేశంలో ఏ ప్రాంతంలో మెజారిటీ వర్గ ప్రజలలో మైనారిటీవర్గ ప్రజల పట్ల ఎటువంటి వ్యతిరేక, ద్వేషాలు లేవు. వాస్తవానికి ప్రజలలో కల చైతన్యం దేశంలో మతతత్వం ప్రబలకుండా నిరోధించింది. ఈ వాస్తవాలే 19వ శతాబ్దంలో చివరి దశలో తెలెత్తిన మతతత్వం సమాజంలోకి చొచ్చుకొని వెళ్ళకుండా విజయవంతంగా నిరోధించగలిగింది.

9.5 భారతదేశంలో మతతత్వానికి కారణాలు :

భారతదేశంలో మతతత్వం వృద్ధిచెందటానికి రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు, పరిశోధకులు రెండు రకాల కారణాలను గుర్తించారు. అవి దీర్ఘకాలిక కారణాలు, స్వల్పకాలిక కారణాలు. వీరి అభిప్రాయం ప్రకారం దేశంలో కొన్ని ప్రాంతాలలో మతపరమైన కలహాలు, ఘర్షణలు తలెత్తటానికి స్థానికమైన, నిర్దిష్టమైన, యాంత్రికమైన సంఘటనలు కారణం. అనేక సందర్భాలలో స్వల్పమైన మతపరమైన తగాదాలు, అంశాలు, రెండు మతాలకు చెందిన వ్యక్తుల మధ్య వ్యక్తిగత తగాదాలు మత సంఘర్షణకు దారితీస్తున్నాయి. అయితే మతపరమైన ఉద్రిక్తతలో ఉన్న ప్రాంతాలలోనే ఇది సంభవిస్తున్నది. ఈ ప్రాంతాలలో సంభవించే స్వల్పమైన, సాధారణమైన తగాదాలే చివరకు మతఘర్షణలుగా రూపాంతరం చెంది, మతపరమైన ఉద్రిక్తతలకు దారితీస్తున్నాయి. పట్టణ ప్రాంతాలలో మతఘర్షణలకు అసాంఘిక శక్తులే కారణం. పట్టణాలలో తాండవిస్తున్న పేదరికం, తిండి, నీరు, ఉపాధి, గృహవసతి, ఆరోగ్య సౌకర్యాలు మొదలైన కనీస అవసరాల కొరత మొదలైన పరిస్థితులు కొందరు వ్యక్తులను సాంఘిక వ్యతిరేక శక్తులుగా రూపొందిస్తున్నాయి నికృష్టమైన జీవన పరిస్థితుల వల్ల ఏర్పడే అసంతృప్తి, నిరాశ, నిస్పృహలే వారిని అసాంఘిక శక్తులుగా మారుస్తున్నాయి. ఈ వ్యక్తులే మతఘర్షణలో పాల్గొంటున్నారు.

ఇటీవలి దశాబ్దంలో మతసామరస్యాన్ని పరిరక్షించవలసిన తమ విధి పట్ల నిర్లక్ష్య ధోరణి పెరగటం దేశరాజకీయ, పాలన వ్యవస్థల ప్రధాన లక్షణంగా రూపొందింది. మత ఘర్షణలను నివారించవలసిన బాధ్యత అందుకు తగిన సాధన, సంపత్తి రాజ్యానికే ఉంది. అంతేకాక తక్షణ సమర్థవంతమైన రాజ్యం చర్యలు మాత్రమే మతఘర్షణల నివారణకు ఏకైక మార్గం. అయితే ఇటీవల కాలంలో పాలనా వ్యవస్థ తన అధీనంలో ఉన్న శాంతి భద్రతల యంత్రాంగాన్ని వినియోగించి, మత ఘర్షణలను సమర్ధవంతంగా నివారించటంలో విఫలం అవుతున్నది. దీనితోపాటు ఇటీవల కాలంలో మతతత్వ సైద్ధాంతిక భావజాలం, మతతత్వ శక్తులు రాజ్యయంత్రాంగంలోకి ప్రవేశించడం జరిగిందని పరిశోధనలు వెల్లడిస్తున్నాయి.

1960 దశాబ్దం తరువాతి కాలంలో భారతదేశంలో మతతత్వం క్రమంగా వృద్ధి చెందటానికి దేశంలోని రాజకీయ పార్టీలు మతతత్వం పట్ల అనుసరిస్తున్న దృక్పధం ఒక ప్రధాన కారణంగా పరిగణిస్తున్నారు. రాజకీయపార్టీలు తమ ఎన్నికల ప్రయోజనాల కొరకు రాజకీయాలలో మతం ప్రవేశించడానికి అవకాశం కల్పిస్తున్నాయి. ఈ పార్టీలు మతతత్వ శక్తులకు తమ కార్యకలాపాలలో ప్రాధాన్యతను కల్పిస్తున్నాయి. ఎన్నికల సమయంలో లౌకికపార్టీలు మతతత్వ పార్టీలతో అవగాహనను ఏర్పరచుకొంటున్నాయి.

ఉదాహరణకు కేరళలో ముస్లింలీగ్ పార్టీతో కాంగ్రెస్ పార్టీ, కమ్యూనిస్ట్ పార్టీలు అవగాహనను ఏర్పరచుకొన్నాయి. ఈ విధంగా మతతత్వ పార్టీలతో సంబంధాలను ఏర్పరచుకోవటాన్ని లౌకికపార్టీలు మైనారిటీలకు చెందిన పార్టీలతో స్నేహం ప్రజాస్వామ్యబద్ధం అని సమర్థించుకుంటున్నాయి. మతతత్వ పార్టీలతో లౌకిక పార్టీలు ఉదారంగా, సానుకూల దోరణితో వ్యవహరించటం వల్ల మతతత్వానికి చట్టబద్దత ఏర్పడిందని బిపిన్ చంద్ర మొదలైన రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు పేర్కొన్నారు.

ఈ విధంగా లౌకికపార్టీలు మతతత్వ పార్టీల పట్ల సానుకూల వైఖరిని కలిగివున్నప్పటికీ అవి మతతత్వాన్ని ప్రోత్సహించటంలేదనే చెప్పాల్సి ఉంది. ఈ రాజకీయ పార్టీలకు గల లౌకికవాదతత్వమే దేశంలో మతతత్వం వృద్ధి చెందకుండా నిరోధించటంతోపాటు, భారతదేశం మౌలికంగా లౌకికదేశంగా కొనసాగటానికి దోహదం చేసింది. భారతదేశం అనుసరిస్తున్న లౌకివిధానంలో బలహీనతలు ఉన్నప్పటికీ రాజ్యం మతతత్వ భావజాలానికి, శక్తులకు సుదూరంగానే ఉంటున్నది.

భారతదేశంలో రాజకీయాలలో మతం పాత్రను వివరించేందుకు ప్రధానంగా రెండు భావనలను పరిశీలించాల్సి ఉంటుంది. అవి : 1) లౌకికవాదం (Secularism), 2) మతతత్వవాదం (Communalism). భారతదేశ సందర్భంలో మౌలికమైన అర్థంలో లౌకికవాదమంటే మతాన్ని రాజకీయాల రాజ్యం నుంచి వేరుపరచటంతోపాటు, మతాన్ని పౌరుని వ్యక్తిగత వ్యవహారంగా పరిగణించటం. రాజ్యం, మతం లేదా కులం ప్రాతిపదిక మీద పౌరుల మధ్య విచక్షణను కనబరచకపోవడం లౌకికవాదం కీలకాంశం. దీనిని భిన్నంగా భారతదేశ సందర్భంలో మతతత్వ వాదం అంటే భారతీయ సమాజం విభిన్న ఆర్థిక, రాజకీయ, సామాజిక, సాంస్కృతిక ప్రయోజనాలు కలిగిన భిన్న మతాలుగా విభజింపబడిందనే విశ్వాసం ప్రాతిపదికగా సైద్ధాంతిక భావజాలం. మతతత్వవాదం సమాజాన్ని, ఆర్థిక వ్యవస్థ రాజకీయవ్యవస్థను పరిశీలించే, వివరించే విశ్వాసం. మతం చుట్టూ కల రాజకీయ వ్యవస్థను వ్యవస్థీకరించటం మతతత్వంలో కీలక అంశం. ఒక సైద్ధాంతిక భావజాలంగా మతతత్వం జాతి దురంకార వాదానికి, ఫాసిజానికి ప్రతిబింబం. ఒక సైద్ధాంతిక భావజాలంగా మతతత్వం మతపరమైన భావాలను, ఆలోచన విధానాల్ని వ్యాప్తిచేయడం పై ప్రాధాన్యతను కనపరుస్తుంది. మత ఘర్షణలు మతపరమైన పరిస్థితిపై దృష్టిని కేంద్రీకరించేలా చేసిన, అది కీలక సమస్య కాదు. మతపరమైన సైద్ధాంతిక భావజాలాన్ని, విశ్వాసాన్ని వ్యాప్తిచేయడం మతఘర్షణల వెనుకగల సుదీర్ఘకాలిక లక్ష్యం.

9.6 లౌకికవాదం :

ఈ మధ్యకాలంలో భారతదేశంలో లౌకికవ్యవస్థపై కొందరు పాశ్చాత్య శాస్త్రవేత్తలు చేసిన వ్యాఖ్యలను పరిశోధిస్తే ఈ క్రింది విషయాలు వ్యక్తమవుతాయి.

భారతదేశ లౌకికవ్యవస్థ వైవిధ్య పూరితమైందని ఈ సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు ప్రతిపాదించారు. స్వాతంత్ర్యానంతర భారతదేశంలో రాజ్యాంగం ఏర్పరచిన లౌకికవ్యవస్థకు, పాశ్చాత్య దేశాలలో అవతరించిన లౌకికవాద నమూనా ఆధారం అయినప్పటికీ ఈ రెండు లౌకికవాదన నమూనాలలో భిన్నత్వముంది. భారతదేశంలో లౌకికవాదం పూర్తిగా రాజకీయమైన భావనకాదు. ఈ భావనకు ఆధ్యాత్మిక, నైతిక కోణాలున్నాయి. భారతదేశ లౌకికవాదం నాస్తికత్వాన్ని ప్రభోదించదు. భారతీయ సమాజ జీవితంలో లౌకికమైంది కాదు. ప్రాచీన యుగాలలో భారతీయుల జీవితంలో లౌకికతత్వం ఒక భాగం కాదు. అంటే భారత సమాజం లౌకికమైంది కానప్పటికీ, ఈ దేశంలోని ఆధునిక రాజ్యవ్యవస్థ లౌకికమైంది. భారతరాజ్యాంగంలో వివిధ అధికరణల్లో పొందుపరచిన లౌకికవ్యవస్థ ప్రజల రాజకీయ ఔన్నత్యాన్ని పెంచుతుంది తప్ప, సామాజిక వ్యవస్థకు వర్తించదు. ఈ విధంగా భారతదేశంలో లౌకికవిధానం భిన్నరూపాలను సంతరించుకోవటం వల్ల దేశంలో లౌకికతత్వం క్లిష్టంగా రూపొందిందని, అందుచేత ఈ భావన అవగాహన సులభసాధ్యంకాదనీ, పలువురు పాశ్చాత్య సమాజశాస్త్ర వేత్తల వాదన. ఆచరణలో భారతదేశ లౌకికతత్వంపై

గల సైద్ధాంతిక గందరగోళ పరిస్థితే లైకిక విధానానికి ప్రధానముగా నిలచిందని, ఈ శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. ఇటీవల కాలంలో భారతదేశ లౌకిక సంస్కృతి విశిష్టతను వివరిస్తూ అమర్త్యసేన్ దేశంలో ప్రాచీన కాలంనుండి భారతీయ జీవన ప్రవంతిలో అంతర్లీనంగా ప్రవహిస్తున్న భిన్నత్వంలో ఏకత్వం భావనే భారతదేశ లౌకికతత్వాన్ని సుసంపన్నం చేసిందని పేర్కొన్నాడు. అనేక యుగాల నుంచి భారతదేశం అనేక రంగాలలో రాణించటానికి భారతీయులు అనుసరిస్తున్న హేతువాద, లౌకిక విధానమే ప్రధాన కారణం అని అమర్త్యసేన్ వాదించాడు. ఇటువంటి మహోన్నతమైన లౌకిక సంస్కృతిని పరిరక్షించుకొన్నప్పుడే భారతదేశ భవిష్యత్తు ఉజ్వలంగా ఉండగలదని ఆయన ఉద్బోధించారు.

భారతదేశంలో లౌకికవాదం అనే పదాన్ని రాజ్యం, మతం మధ్య ఉన్న సంబంధాన్ని లేదా ఉండవలసిన సంబంధాన్ని వివరించేందుకు ఉపయోగిస్తున్నారు. భారతదేశంలో లౌకికరాజ్యం స్పష్టమైన, ధృఢమైన చారిత్రక పునాదుల మీద నిర్మింపబడిఉంది. వాస్తవానికి పురాతన, మధ్య, ఆధునిక యుగాలలో ఏ యుగంలోనూ భారతదేశం సంకుచితమైన మతతత్వం రాజ్యం కాదు. అన్ని యుగాలలో భారతదేశ ప్రజలు అన్ని మతాలను సమానంగా ఆదరిస్తూ, గొప్ప మతసహనాన్ని ప్రదర్శిస్తూ వచ్చారు. వలసపాలన కాలంలో బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం అనుసరించిన మతపరమైన తటస్థ విధానానికి దేశంలో పురాతన కాలం నుంచి భారతరాజ్యాంగం లౌకికరాజ్యం ఏర్పరిచింది. భారతరాజ్యాంగం లౌకికరాజ్యం అనే పదాన్ని ప్రస్తావించకపోయినప్పటికీ, దేశంలో లౌకికరాజ్యాన్ని ఏర్పరిచింది. 1976లో ప్రవేశపెట్టిన 42వ రాజ్యాంగ సవరణ ద్వారా రాజ్యాంగంలోని ప్రవేశికలో లౌకిక అనే పదాన్ని చేర్చటంతో భారతదేశంలో లౌకికవ్యవస్థకు రాజ్యాంగపరమైన ఆధారం చేకూరింది. ఈ రాజ్యాంగ సవరణతో లౌకికతత్వం రాజ్యాంగ మౌలిక స్వరూపంలో అంతర్భాగమైంది. భారతరాజ్యాంగంలో దేశంలో ప్రవేశపెట్టదలచిన లౌకికరాజ్యం ప్రకారం భారతదేశంలో ఏ వ్యక్తి పట్ల మతం ఆధారంగా విచక్షణను కనపరచరాదు. ఏ మతం రాజ్యం మతంగా గుర్తించబడకపోవటమేకాక, రాజ్యం ఏ మతం పట్ల ప్రత్యేక ఆదరణను కనపర్చక ప్రత్యేక సౌకార్యాలను కల్పించరాదు. రాజ్యం ఏ మతాన్ని స్థాపించకపోగా మతం ప్రాతిపదికగా ఏ వ్యక్తికి అనుకూలంగా ప్రాధాన్యతను కనపర్చటంలేదా, వ్యతిరేకంగా విచక్షణకు గురిచేయటం జరుగరాదు. భారత రాజ్యాంగం దేశంలో ఏర్పరచదలచిన లౌకికరాజ్యం స్వభావాన్ని 25 నుంచి 28 వరకు కల అధికరణలు ప్రతిబింబిస్తున్నాయి. 25వ అధికరణ తమకు నచ్చిన మతాన్ని స్వేచ్ఛగా ప్రభోదించే హక్కు, అనుసరించే హక్కు, వ్యాప్తిచేసే హక్కు పౌరులకు కల్పిస్తున్నది. 26వ అధికరణ మత వ్యవహారాల నిర్వహణకు అవసరమైన కార్యక్రమాలను చేపట్టే హక్కు పౌరులుకు కలుగజేస్తున్నది. 27వ అధికరణ రాజ్యం ఒక ప్రత్యేక మతం లేదా మతసంస్థల నిర్వహణకు లేదా అభివృద్ధికి పన్ను చెల్లించమని ఏ పౌరుని నిర్బంధించరాదనే ఆదేశిస్తున్నది. 28వ అధికరణ ప్రభుత్వ నిధులతో నిర్వహిస్తున్న ఏ విద్యాసంస్థలో మతపరమైన విద్యను బోధించకుండా నిషేధిస్తుంది. అయితే ఈ నిషేధం ఏదైనా మతసంస్థ నిర్వహిస్తున్న విద్యాసంస్థలకు వర్తించదు. ఈ అధికరణలు ఆధారంగా రాజ్యాంగం ఆశించిన లౌకిక వ్యవస్థ విశిష్ట లక్షణాలను ఈ క్రింది విధంగా వివరించవచ్చును. 1) రాజ్యం ఏ మతానికి కట్టుబడకపోవటమేకాక, ఏ మతం చేత నియంత్రించబడరాదు. 2) రాజ్యం తనకు నచ్చిన ప్రభోదించే హక్కును ప్రతి పౌరునికి కల్పించినప్పటికీ, ఏ మతం పట్ల ప్రత్యేక ఆకర్షణను నేర్పరచరాదు. 3) రాజ్యం మతం, లేదా విశ్వాసం కారణంగా పౌరుని పట్ల విచక్షణ కనపరచరాదు. 4) దేశంలోని ఉన్నత రాజకీయ పదవులకు పోటీచేసే హక్కు ప్రతి పౌరునికి సమానంగా కల్పించబడింది. ఈ విధమైన రాజకీయ సమానత్వాన్ని రాజ్యాంగ ప్రతిపాదించిన లౌకికవ్యవస్థ కీలకాంశంగా పరిగణించాల్సి ఉంది.

ఈ లక్షణాలను పరిశీలిస్తే రాజ్యాంగంలో నిక్షిప్తమైన లౌకికతత్వం పాశ్చాత్య దేశాలలో కల లౌకికతత్వానికి పూర్తిగా భిన్నమైందని తెలుస్తున్నది. భారతదేశంలో లౌకిక వ్యవస్థ విశిష్ఠతను సంతరించుకొనటంతో నెహ్రూ పాత్ర కీలకమైందనేది వాస్తవం. రాజ్యాంగంలో పొందుపర్చిన లౌకకతత్వాన్ని ప్రతిబింబించే అధికరణలు మతరంగంలో స్వేచ్ఛ, సమానత్వం, సహనం

అనే మూడు ఉన్నత విలువలపై ఆధారపడిన భారతీయ లౌకికతాత్వికతను పెంపొందింపచేయగల లౌకిక వ్యవస్థను స్థాపించటం అనే రాజ్యాంగం ఉదాత్త ఆశయాన్ని ప్రతిబింబిస్తున్నాయి. ఇదే సందర్భంలో రాజ్యం, మతం మధ్య అడ్డుగోడలు నిర్మించటం రాజ్యాంగం ఉద్దేశ్యంకాదనే వాస్తవాన్ని గుర్తించాల్సి ఉంది. మత వ్యవహారాలలో రాజ్యం ఖచ్చితమైన నిష్పాక్షికతను పాటించేలా చూడటం కూడా రాజ్యాంగం ఆశయం అనే నిజాన్ని కూడా గుర్తించాల్సి ఉంది. భారతరాజ్యాంగం ప్రకారం రాజ్యం ఏ మతానికి ప్రత్యేక ప్రాధాన్యతను కనపరచకపోయినప్పటికీ మైనారిటీ మతాలకు చెందిన ప్రజల మత హక్కులను కాపాడేందుకు అనేక రక్షణలను కల్పించాల్సి ఉంది.

ఈ విధంగా భారత రాజ్యాంగం దేశంలో ఒక వినూత్నమైన, విశిష్టమైన, లౌకిక వ్యవస్థను ఏర్పరచటానికి కృషిచేసింది. రాజ్యాంగం వివిధ అధికరణల ద్వారా రూపకల్పన చేసిన లౌకికవ్యవస్థ పాశ్చాత్యదేశాల లౌకికవ్యవస్థ పూర్తిగా భిన్నమైంది, భారత సాంప్రదాయ విలువలకు పూర్తిగా అనుగుణమైంది. రాజ్యాంగం అమలులో ఉన్న గత అయిదు శతాబ్దాల కాలంలో లౌకికవ్యవస్థ అనేక మార్పులకు లోనయింది. రాజ్యాంగం తీర్చిదిద్దిన లౌకికవ్యవస్థకు, ఆచరణలో ఈ వ్యవస్థ తీరుకు మధ్య గణనీయమైన వ్యత్యాసం ఉందని దేశంలో సంభవిస్తున్న సంఘటనలను నిరూపిస్తున్నాయని పాశ్చాత్య, భారతదేశ సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు, పరిశోధకులు వెల్లడిస్తున్నారు. దేశంలో లౌకికవ్యవస్థను ప్రభావితం చేసే అనేక సంఘటనలు తరచూ చోటుచేసుకుంటున్నాయని వీరి అభిప్రాయం. వివిధ రాజకీయ పార్టీలు లౌకికవాదాన్ని తమ ఎన్నికల ప్రయోజనానికి ఉపయోగించటం సర్వసాధరణమైందనే విమర్శ తరచుగా తలెత్తుతున్నది. ప్రస్తుతం దేశంలో మనుగడను సాగిస్తున్న లౌకికవ్యవస్థకు భారతరాజ్యాంగం, గాంధీ, నెహ్రూలు ఆశించిన లౌకికవ్యవస్థ ఎంతో భిన్నత్వం ఉందని విమర్శకులు పేర్కొన్నారు.

1990 దశాబ్దంలో భారతదేశం లౌకికవ్యవస్థ అనేక సవాళ్ళను పేర్కొంటున్నది. ఈ సవాళ్ల ఫలితంగా లౌకికవ్యవస్థ సంక్షోభంలో చిక్కుకోవలసి వచ్చిందని రాజనీతి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. ఈ సంక్షోభం తన లౌకిక స్వభావాన్ని పరిరక్షించుకోవలసిన బాధ్యత కలిగిన భారత రాజ్యానికి పెద్ద సవాలుగా పరిగణించిందని వీరు వాదిస్తున్నారు. కాగా, 1990 దశాబ్దంలో తలెత్తిన బాబ్రీ మసీదు, అయోధ్య, రామజన్మభూమి వివాదాన్ని దేశ లౌకిక వ్యవస్థ చరిత్రలో ఒక గొప్ప మలుపుగా పరిగణించవచ్చును. ఈ వివాదం ఫలితంగా భారతదేశం తన లౌకిక వాదాన్ని పునర్ నిర్వచించవలసిన అవసరం ఏర్పడిందని ఎందరో రచయితలు, సమాజ శాస్త్రవేత్తల వాదన. అమర్త్యసేన్ ప్రస్తుతం భారతదేశంలో లౌకిక వ్యవస్థ గతంలో ఎన్నడూ లేని విధంగా అనేక విమర్శలకు గురవుతున్నదనీ, అనేక రూపాలలో ఈ వ్యవస్థ సంశయాత్మకమైందని పేర్కొన్నారు. ఇదే విధంగా రజనీ కొఠారీ,రాజీవ్ భార్గవ, టి.యన్. మదన్, అషీష్, నంది మొదలైన ప్రముఖ సమాజ శాస్త్రవేత్తలు భారతదేశంలో లౌకికవ్యవస్థలోని లోపాలు, ప్రస్తుత ఈ వ్యవస్థ ఎదుర్కొంటున్న సవాళ్ళను గురించి విస్తృతంగా చర్చించారు. ఈ విధంగా భారతదేశంలోని అనుసరిస్తున్న లౌకికవిధానం దేశంలో సాగుతున్న రాజకీయ ప్రవచనంలో అతికీలకస్థానం ఆక్రమించింది. మతాన్ని రాజకీయాల నుంచి పూర్తిగా ఏర్పరచటమే ప్రస్తుతం దేశం లౌకికవ్యవస్థ ఎదుర్కొంటున్న సంక్షోభానికి ఏకైక పరిష్కారం అని అందరి అభిప్రాయం. వీరి అభిప్రాయంలో భారతదేశంలో ప్రస్తుతం అనుసరించబడుతున్న లౌకిక విధానం నమూనాను సవరించి దాని స్థానంలో భారత సాంస్కృతిక విలువలకు వర్తమాన పరిస్థితులకు అనుగుణమైన ఆధునికమైన, హేతుబద్దమైన నమూనాను ప్రవేశపెట్టాలని వీరు ఉద్ఘాటించారు.

9.7 భారతదేశంలో రాజకీయాలలో కులం పాత్ర

:

భారతదేశ సమాజం అతి విశిష్టమైన లక్షణం అయిన కులవ్యవస్థకు దాదాపు 2500 సంవత్సరాల సుదీర్ఘచరిత్ర ఉంది. కులం విశిష్టతను వివరిస్తూ విన్సెంట్ స్మిత్ కులం ఆధునిక రచయితలకు తెలిసిన అతి గొప్ప భారతీయ విచిత్ర అంశం అని

పేర్కొనగా, ఈ ప్రపంచంలో కల మొత్తం మానవ సంస్థలలో కులం అతి గొప్ప వ్యవస్థ అని హెరాల్డ్ గోల్డ్ అనే మరో సమాజశాస్త్రవేత్త వివరించాడు. యం.యన్. శ్రీనివాసన్ గత రెండు వేల సంవత్సరాల నుంచి కులం భారతీయుల జీవితాలను శాసిస్తున్న వ్యవస్థ అని అభివర్ణించాడు. కులం మౌలికంగా సామాజిక వ్యవస్థ అయినప్పటికీ వ్యక్తులు మొత్తం జీవన విధానాన్ని ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేయడం ఈ వ్యవస్థ విశిష్టత అని సమాజశాస్త్రవేత్తలు పేర్కొన్నారు. అంటే కుల వ్యవస్థ వ్యక్తుల సామాజిక సంబంధాలతోపాటు, రాజకీయ, ఆర్థిక సంబంధాలను ఇది ప్రభావితం చేస్తున్నదనీ వీరి అభిప్రాయం.

భారతదేశ సమాజంలో కులం లోతుగా వేళ్ళూనుకున్న వ్యవస్థ. ఈవ్యవస్థను గురించిన అవగాహనకు అనేక సమస్యలు ఉన్నాయి. కుల వ్యవస్థకు కల సంక్లిష్టతల కారణంగానే ఈ వ్యవస్థను అధ్యయనం చేసేందుకు వివిధ సామాజిక శాస్త్రవేత్తల విభిన్న దృక్పధాలను అనుసరిస్తున్నారు. ఈ దృక్పధాలలో ఐదు దృక్పధాలను ప్రధానమైనవిగా గుర్తించవచ్చును. అవి

1) బ్రాహ్మణవాద దృక్పధం
2) అట్టడుగుస్థాయి దృక్పధం (The View from Below)
3) మార్క్సిస్ట్ దృక్పధం (Marxist View)
4) పాశ్చాత్య దృక్పధం (Western View)
5) చట్టబద్ధమైన దృక్పధం (Legalistic View)

భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యానికి రాకముందు, స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో దేశ రాజకీయ, ఆధునికీకరణ, ఆర్థికాభివృద్ధి, ప్రజాస్వామ్య ప్రక్రియలలో కులం పాత్రపై గణనీయమైన స్థాయిలో పరిశోధనలు జరిగాయి. 1921 మ్యాక్స్‌వెబర్ భారతదేశంలో ఆర్థికాభివృద్ధికి కులవ్యవస్థకు, పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థకు, ప్రధానమైన అవరోధమైందని నొక్కిచెప్పారు. స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో గున్నార్ మిరాల్డ్ (1968), హైమన్‌డార్ఫ్ (1963), వెబర్ అభిప్రాయాన్ని సమర్థిస్తూ కులం నకారాత్మక పాత్రను నొక్కిచెప్పారు. దీనికి భిన్నంగా సింగర్, గౌల్డ్ అనే పాశ్చాత్య సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు కులం సరళత, అనుగుణ్యత స్వభావం కల వ్యవస్థ అని పేర్కొన్నారు. 1960 దశాబ్దం తరువాత వివిధ పాశ్చాత్య, భారతీయ సమాజశాస్త్రవేత్తలు కులవ్యవస్థ దేశంలో పెరుగుతున్న ఆర్థిక, రాజకీయపరమైన పోటీతత్వానికి ప్రధానమైన ప్రాతిపదికగా రూపొందిందని పేర్కొన్నారు.

ఈ సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు కులం వ్యవస్థ రాజకీయాలలో దాని పాత్ర అనేక పరిణామాలకు గురవుతున్నవని పేర్కొన్నారు. ఈ 1970 దశాబ్దం నుంచి భారతసమాజంలో కులాలు సజీవంగా ఉన్నప్పటికీ, కుల వ్యవస్థ (Caste System) నశించిందని, కులం రాజకీయకీకరణ చెందిందనే, (Politiciation of Caste) వాదనలు తరుచుగా వినిపిస్తున్నాయి. మొత్తం మీద ప్రస్తుతం కుల వ్యవస్థపట్ల మూడు భిన్న దృక్పధాలు ఉన్నట్లు జి.కె. కరంత్ అనే సమాజశాస్త్రవేత్త అభిప్రాయాలు. అవి :

1) కులతత్వ దృక్పధం (Casteist View)
2) కులతత్వ వ్యతిరేక దృక్పధం (Anti - Casteist View)
3) సందిగ్ధత దృక్పధం (Ambivalent View)

ఈ శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం ప్రస్తుతం భారతదేశంలో గతంలోమాదిరి కుల వ్యవస్థలేదు. అయితే వ్యక్తుల ఆలోచనలు, చర్యలపై కులం ప్రభావం కొనసాగుతున్నది. కుల వ్యవస్థ కీలక లక్షణాలు అంతరించడం లేదా మార్పు చెండటం జరిగింది. అయినప్పటికీ కులం దేశ సామాజిక, ఆర్థిక, రాజకీయ జీవితాన్ని గణనీయంగా ప్రభావితం చేస్తున్నది. దేశంలో సంభవిస్తున్న ఆర్థికాభివృద్ధి, ఆధునికీకరణలతోపాటు ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థను, ఎన్నికల ప్రక్రియను ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేస్తున్నది. పాల్‌బ్రాస్ వాదిస్తున్నట్లు గత కొద్ది సంవత్సరాల నుంచి దేశంలో సంభవిస్తున్న అంతర్‌కులాల సంఘర్షణలు, (కులవ్యవస్థ

ఆధారంగా రూపుదిద్దుకొన్న రిజర్వేషన్ల విధానం) దేశం రాజకీయ, విధాన ప్రక్రియలను గాఢంగా ప్రభావితం చేయటంతోపాటు దేశానికి అనేక సవాళ్ళను, సమస్యలను సృష్టించాయి.

9.8 కులం - భారత రాజ్యాంగం :

భారతరాజ్యాంగాన్ని రూపొందించిన రాజ్యాంగ పరిషత్ దేశంలో కులరహిత సమాజాన్ని ఏర్పరచటం తన ప్రధాన లక్ష్యాలలో ఒకటిగా ఎంచుకుంది. దీనికి అనుగుణంగానే రాజ్యాంగ ప్రవేశిక భారతదేశాన్ని సర్వసత్తాక, సోషలిస్ట్, లౌకిక, ప్రజాస్వామ్య గణతంత్ర రాజ్యంగ రూపొందించాలని, పౌరులందరికి సామాజిక, ఆర్థిక, రాజకీయ న్యాయాన్ని స్వేచ్ఛను, సమానత్వాన్ని ప్రసాదించాలని తీర్మానించింది. ఈ ఆదర్శాలే పౌరులందరికీ సమానమైన హోదా, అవకాశాలను కల్పించేందుకు రాజ్యాంగంలో పొందుపరచిన అధికారణలకు మార్గదర్శకత్వం వహించాయి. రాజ్యాంగంలో పొందుపరచిన 14వ అధికరణ పౌరులందరికీ చట్టంముందు సమానత్వాన్ని లేదా సమానమైన చట్టబద్ధమైన రక్షణను కల్పిస్తున్నది. 15వ అధికరణ రాజ్యం పరిధిలో కల అన్ని ఉద్యోగాల నియామకాలలో పౌరులందరికీ సమానమైన అవకాశాలను కల్పించింది. 16వ అధికరణ ప్రభుత్వ ఉద్యోగాల నియామకంతో సహా అనేక అంశాలలో పౌరుల పట్ల ఏ కారణం చేతనైనా విచక్షణను కనపరచటాన్ని నిషేదిస్తున్నది. 17వ అధికరణ కులం ఆధారంగా, ఏ రూపంలోనైనా అస్పృస్యతను పాటించటాన్ని నిషేదించింది. కాగా, 330వ, 332వ అధికరణలు షెడ్యూల్డ్ కులాలకు, తెగలకు చెందిన ప్రజలకు వారి జనాభా ప్రాతిపదికగా లోక్‌సభలో వివిధ రాష్ట్ర శాసనసభలలో కొన్ని స్థానాలను ప్రత్యేకించాలనీ నిర్దేశిస్తుంది. 335వ అధికరణ కేంద్ర, రాష్ట్ర ప్రభుత్వ సర్వీసులకు చెందిన వివిధ ఉద్యోగాలలో కొంత సంఖ్యను షెడ్యూల్డ్ కులాలు, షెడ్యూల్డ్ తెగలకు చెందిన వ్యక్తులకు కేటాయించాలని సూచిస్తున్నది. ఈ విధంగా భారత రాజ్యాంగం కుల వ్యవస్థ ఫలితంగా అనేక నష్టాలకు గురిఅయిన సమాజంలోని కొన్ని వర్గాల ప్రజల సంక్షేమానికి, వికాసానికి అనేక ప్రత్యేక సౌకర్యాలను, సదుపాయాలను, రక్షణలను కల్పించింది.

9.9 రాజకీయాలు - కులం సంబంధాలు :

ఆంద్రూ బెటిల్ రాజకీయాలలో కులపాత్రను విశ్లేషిస్తూ, రాజకీయాలను కులం అనేక మార్గాలలో ప్రభావితం చేస్తున్నదని పేర్కొన్నాడు. అవి : ఒకటి, రాజకీయ నాయకులు కులం నినాదంతో ప్రజలను ఆకర్షించటం సర్వసాధారణ విషయమైంది. ఎన్నికలలో, పోటీకీ వివిధ రాజకీయపార్టీలు ఒకే కులానికి చెందిన అభ్యర్థులను ఎంపిక చేయటం జరుగుతున్నది. రెండు, ఎన్నికలలో, ఇతర సందర్భాలలో కులం ప్రాతిపదికమీద ప్రజలను సమీకరించేందుకు వ్యక్తుల మధ్య కల అంతర్ వ్యక్తి సంబంధాలను గుర్తుచేయటం జరుగుతుంది. మూడు, కుల సంఘాలు తమ సభ్యుల ప్రయోజనాలను వ్యవస్థీకృత పద్ధతిలో వ్యక్తీకరిస్తాయి. ఆంద్రూ బెటిల్ అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో కులం పైగల అభిమానం, రాజకీయ మద్దతుకు సమీకరణ ప్రధాన ఆధారమైంది. మిగిలిన అంశాలన్నీ సమానంగా ఉన్నప్పుడు తమ కులానికి చెందిన వ్యక్తులకు మద్దతు ఇవ్వటం జరుగుతున్నది. సమాజంలో సాంప్రదాయ విలువలు కొనసాగుతున్నంతకాలం కులం పట్ల విధేయత, బాధ్యత కనపరచటం తప్పుగా పరిగణించబడదు. సహజంగానే కులం పట్ల కల అనుబంధం సంస్థాగత రాజకీయాలలోకి కూడా విస్తరిస్తుంది.

రజనీకొఠారి భారతదేశంలో కులం, రాజకీయాల సంబంధాలను సునిసితంగా విశ్లేషించి, ప్రతిపాదించిన ఊహనలు / నమూనాలు ఎంతో ప్రాచుర్యాన్ని సంతరించుకున్నాయి. కొఠారి నమూనా ప్రకారం స్వాతంత్ర్యానంతరం భారతదేశంలో కులం మూడు దృక్కోణాలను సంతరించుకున్నది. ఒకటి, లౌకికదృక్కోణం రెండు సమైక్యత దృక్కోణం (Integrative Dimension), 3) చైతన్య దృక్కోణం (Dimension of Consciousness). సాంప్రదాయకంగా కులవ్యవస్థలో సమాజాన్ని అనేక వర్గాలుగా స్థిరీకరించే లక్షణం ఉన్నప్పటికీ, దానితోపాటు విభిన్న కులవర్గాల మధ్య ఐక్యత, సామాజిక చలనం కోసం నిరంతరం

ప్రయత్నించటం కులవ్యవస్థ లక్షణాలు. సాంప్రదాయకంగా కులవ్యవస్థ లౌకికస్వభావంలో రెండు అంశాలున్నాయి. అవి :

1) ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసే అంశం. (ఉదాహరణకు కుల లేదా గ్రామపంచాయితీ)
2) రాజకీయ అంశం. (అంతర్గతంగా కులంలో ఉండే సమైక్యత, చీలికలు)

వీటిని స్థానిక రాజకీయ నాయకత్వం, సమాజంలోని ప్రధాన కేంద్రాలమధ్య ఉండే అధికార సంబంధాలు అభివృద్ధిపరచవచ్చును లేదా విచ్ఛిన్నం చేయవచ్చును. దేశంలో ప్రజాస్వామ్యం, జాతీయ రాజ్యం వంటి ఆధునిక వ్యవస్థలు అవతరించాక అనేక కులాలు తమ ఉపకులాలకు గణనీయమైన మార్పులు సంతరించాయి.

కులవ్యవస్థ వ్యక్తి జన్మించిన కులం ఆధారంగా అతని హోదాను నిర్ధారించటంతోపాటు వ్యక్తులకు విభిన్న వృత్తిపరమైన ఆర్థిక పాత్రలను అప్పగిస్తుంది. ఈ విధంగా కులం ప్రతివ్యక్తి అత్యున్నతమైన స్థానాన్ని లేదా అతి దిగువస్థాయిని కల్పించి వారు సమాజంలో సమైక్యం చెందేందుకు అవకాశం కల్పిస్తున్నది. అంతేకాక కులవ్యవస్థ ఒక ప్రత్యేక తరహాకు చెందిన సమైక్య నిర్మాణం. ఆచరణలో కుల సంఘాలు సారూప్యత కలిగిన వర్గాలుగా కాక, సమానాంతరమైన సారూపత్యతలేని భిన్నవర్గాలుగా పనిచేస్తాయి. **1966**లో రాజకీయాలలో కులం మారుతున్న పాత్రపై రజనీ కొఠారి చేసిన విశ్లేషణలో ఒక నూతన ధోరణి ప్రస్ఫుటంగా గోచరిస్తున్నది.

రజనీకొఠారి అభిప్రాయం ప్రకారం దేశంలో ప్రజాస్వామ్యం స్థాపనతో కులవ్యవస్థ ఒక నూతన దిశలో అడుగుపెట్టిందని దేశానికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తొలిదశలో ఎం.ఎన్. శ్రీనివాసన్ మొదలైనవారు వాదించారు. ఇప్పుడు ఈ వాదన మరింత బలంగా వినిపిస్తున్నది. అయితే ఈ ప్రజాస్వామ్య ప్రక్రియ ఫలితంగా కులం పరిణామ ప్రక్రియకు లోనవుతున్నది. వాస్తవానికి కులవ్యవస్థ పరిణామ ప్రక్రియలో రాజకీయాలలో కులతత్వం (Casteism in Politics) ఒక ప్రధాన అంశం. రాజకీయాలలో కులతత్వం అంటే కులం రాజకీయాకరణ చెందటమే(Politicization of Caste). ఇది అంతిమంగా కుల వ్యవస్థ పరిమాణం చెందేందుకు దారితీస్తుంది. ఇది నిర్మాణపరంగా, సైద్ధాంతిక భావనలపరంగా సంభవించింది.

అతుల్ కోహ్లి మొదలైన సామాజిక శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం ప్రకారం భారతదేశంలో కులవ్యవస్థ ఒక సైద్ధాంతిక భావజాలంగా, నిర్వీర్యమైనప్పటికీ, సామాజిక వాస్తవంగా క్రియాశీలకంగా ఉంది. వెనుకబడిన కులాలను అగ్రకులాలు హీనంగా చూడటం నేటికీ కొనసాగుతున్నది. అయితే కులపరమైన విశ్వాసాలకు, ఆదరణకు మధ్య ఉన్న అంతరమే మార్పు, ఉద్రిక్తతకు ప్రధాన కారణం. ప్రస్తుతం దిగువస్థాయి కులాలు సామాజిక చట్రంలో తక్కువ స్థానాన్ని కానీ ఆర్థికంగా తక్కువ హోదాను కానీ అంగీకరించడంలేదు. ప్రస్తుతం సమాజంలో సంభవిస్తున్న మార్పు ఉద్దేశ్యం కులవ్యవస్థను నిర్మూలించడం కాక, కులాన్ని సామాజిక మార్పుకు సాధనంగా వినియోగించటం. భారతదేశంలో కులం కాని కులతత్వం క్షీణిస్తుంది. ఇదే సందర్భంలో భారతదేశం కులవ్యవస్థను సంస్థీకరించే సామాజిక, రాజకీయ వ్యవస్థ రూపుదిద్దుకుంటుందని, కోహ్లి ప్రతిపాదించాడు.

1947లో దేశానికి స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించాక రాజకీయాధికారాన్ని చేపట్టిన నాయకులలో ఎక్కువశాతం అగ్రవర్ణాలకు చెందిన వారే ఉన్నారు. వీరికి విద్యా మొదలైన సౌకర్యాలు అందుబాటులో ఉండటం, సమాజంలో గౌరవం, హోదాలు ఉండటం, భూమి, వ్యాపారం, పెట్టుబడి మొదలైన ఆర్థిక వనరులు తమ అధీనంలో ఉండటం మొదలైన కారణాలవల్ల వారు రాజకీయ వ్యవస్థలోని ఉన్నత పదవులను కైవసం చేసుకోగలిగారు. ప్రభుత్వంలో ఉన్న పదవులనేకాక, వివిధ రాజకీయ పార్టీలలోని ఉన్నత పదవులను కూడా అగ్రవర్ణాల నాయకులే ఆక్రమించారు. క్రమంగా రాజకీయ రంగంలో అగ్రవర్ణాల ఆధిపత్యం కొనసాగటాన్ని వ్యతిరేకించటం ప్రారంభమయింది. దీనికి కాంగ్రెస్ పార్టీ నాయకత్వంలో వెనుకబడిన కులాల ప్రజలు సమీకరణ ప్రధానకారణమని సమాజిక శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. కాంగ్రెస్ పార్టీ వ్యవస్థలో షెడ్యూల్డ్ కులాలు, మధ్యస్థాయీ కులాలు చోటుచేసుకోవటానికి

ఆ పార్టీలోని అగ్రకుల నాయకుల మధ్య వర్గతత్వం, సంఘర్షణలు దోహదం చేశాయి. కాంగ్రెస్ పార్టీలోని వివిధ పదవులకు, పార్లమెంట్, శాసనసభలలోని సీట్లకు పార్టీల్లో అగ్రవర్ణాల నాయకుల మధ్య తీవ్రమయిన పోటీ ఏర్పడటంతో ఆ పార్టీ నూతన సభ్యులను చేర్చుకొటనం ద్వారా తమ పరిధిని పరిధిని విస్తృపరచుకునేందుకు పూనుకుంది. పార్టీలోనో అంతర్గతంగా ఏర్పడిన వర్గతత్వం, ఇతర పార్టీల నుంచి ఎదురైన పోటీ కాంగ్రెస్ పార్టీ స్థానికస్థాయిలో విభిన్న కులాలకు చెందిన నాయకులను సమీకరించి, ఓటు బ్యాంకులను సృష్టించుకునేలా పార్టీ నాయకులను ప్రేరేపించాయనీ పాల్‌బ్రాస్, రూడాల్ఫ్ మొదలైన పాశ్చాత్య రాజనీతి శాస్త్రవేత్తలు అభిప్రాయపడ్డారు. ఈ అవసరమే కాంగ్రెస్‌పార్టీ నాయకత్వ నిర్మాణంలోకి గతంలో దూరంగా ఉంచిన అనేక సామాజిక వర్గాలను చేర్చుకోవటానికి దారితీసిందని వారి వాదన. ఈ ప్రక్రియ మందకొడిగా సాగినా దేశమంతా ఒకే విధంగా సంభవించింది. అంతేకాక ఈ దృగ్గోచరం అన్ని పార్టీలకు వర్తిస్తుంది. ఉదాహరణకు ఉత్తరభారతదేశంలో కాంగ్రెస్‌పార్టీ షెడ్యూల్డ్ కులాలు, ముస్లింలను ఆకర్షించుకోగా చరణ్‌సింగ్ నాయకత్వంలో ఏర్పడిన లోక్‌దళ్ పార్టీలో జాట్ మొదలైన మధ్యస్థ స్థాయి దిగువస్థాయికి చెందిన కులాలకు చెందిన ప్రజలు ఎక్కువ స్థాయిలో చేరారు. ఇదేవిధంగా దక్షిణభారతదేశంలో కర్ణాటకలో లింగాయత్, వక్కలిగా వంటి బ్రాహ్మణేతర కులాలు కాంగ్రెస్ పార్టీలోకి, తమిళనాడులో డి.యం.కె., అన్నా డి.యం.కె. పార్టీలలోనికి ప్రవేశించారు.

భారతదేశంలో రాజకీయాలలో కులం పాత్రను ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేసిన అంశాలలో రిజర్వేషన్ల విధానం అతి ప్రధానమైంది. స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశ రాజకీయ ప్రక్రియలో వెనుకబడిన వర్గాలైన షెడ్యూల్డ్ కులాలు, షెడ్యూల్డ్ తెగలు పాల్గొనటానికి, ఈ వర్గాల ప్రజలకు రాజకీయాధికారం సంక్రమించటానికి రిజర్వేషన్ విధానం తోడ్పడింది. భారతరాజ్యాంగం జనాభా ప్రాతిపదిక మీద లోక్‌సభ, రాష్ట్ర శాసనసభలలో కల మొత్తం సీట్లలో 15 శాతం సీట్లను షెడూల్డ్ కులాలకు, షెడ్యూల్డ్ తెగలకు 7 శాతం సీట్లను కేటాయించింది. 1991లో మండల్ కమీషన్ నివేదిక ఆధారంగా లోక్‌సభ, రాష్ట్ర శాసనసభలలోని సీట్లలో 27 శాతం సీట్లు వివిధ ఇతర వెనుకబడిన తరగతుల (OBC's) కు కేటాయించారు. రిజర్వేషన్ విధానం ఫలితంగా స్వాతంత్ర్యానంతర కాలంలో దేశ రాజకీయ ప్రక్రియలో వివిధ వెనకబడిన తరగతులకు చెందిన ప్రజలు చురుకుగా పాల్గొంటున్నారు. దేశ రాజకీయ అధికారంలో ఈ వర్గాల ప్రజలకు భాగస్వామ్యం లభించింది. రాజకీయ సాధికారికత సమకూరిన ఫలితంగా ఈ వర్గాల ప్రజలలో చైతన్యం, వికాసాలు పెంపొందాయి. వారి సామాజిక, ఆర్థిక పరిస్థితులు గణనీయంగా మెరుగుపడ్డాయి. అభివృద్ధి పథంలో ముందంజ వేస్తున్నారు. జాతి నిర్మాణం, దేశసామాజిక ఆర్థిక పునర్నిర్మాణం ప్రక్రియలో మిగతా వర్గాలతోపాటు సమానంగా పాల్గొంటున్నారు. ఈ విధంగా వెనుకబడిన వర్గాలలో జీవితాలలో విప్లవాత్మక మార్పులు సంభవించడంలో మిగతా అంశాలకన్నా రిజర్వేషన్ల పాత్రే కీలకమైందని చెప్పటం సమంజసమే.

ఈ విధంగా కుల ప్రాతిపదికమీద ప్రవేశపెట్టబడిన రిజర్వేషన్ల విధానం దేశరాజకీయ వ్యవస్థలో వెనుకబడిన వర్గాల ప్రజల జీవితాలలో గణనీయమైన మార్పును ప్రవేశపెట్టబడినప్పటికీ, ఈ అంశం దేశరాజకీయాలలో వివాదాస్పద అంశమైంది. రిజర్వేషన్ల విధానాలను సమర్థించే వారితోపాటు ఈ విధానాన్ని తీవ్రంగా వ్యతిరేకించే వారు కూడా అధిక సంఖ్యలో ఉన్నారు. రిజర్వేషన్లను వ్యతిరేకిస్తున్న అగ్రవర్ణాల ప్రజలు రిజర్వేషన్లను సామాజిక అంశాల ప్రాతిపదికమీదకాక, ఆర్థిక పరిస్థితి ఆధారంగా నిర్ధారించాలని వీరి వాదన. 1991లో కేంద్రప్రభుత్వం మండల్ నివేదిక ఆధారంగా ఇతర వెనుకబడిన వర్గాలకు కూడా రిజర్వేషన్ల విధానాన్ని ప్రవేశపెట్టిన తర్వాత రిజర్వేషన్‌ల విధానం మరింత వివాదస్పదమైంది. వివాదం ఈ దేశ రాజకీయాలపై కూడా ప్రగాఢంగా ప్రసరించింది. ఈ వివాదం 1990 దశాబ్దంలో జరిగిన లోక్‌సభ, కొన్నిరాష్ట్రాల శాసనసభ ఎన్నికలలో కీలక అంశంగా రూపొందిందని సామాజిక శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం. మొత్తం మీద భారతదేశ రాజకీయాలను ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేస్తున్న కులవ్యవస్థ, రిజర్వేషన్ల ఫలితంగా పాశ్చాత్య, దేశీయ సామాజిక శాస్త్రవేత్తల దృష్టిని అమితంగా ఆకర్షిస్తున్నాయి.

9.10 షెడ్యూల్డ్ తెగలు లేక గిరిజనులు - రాజకీయ ప్రక్రియ :

1991 జనాభా లెక్కల ప్రకారం 45 మిలియన్ల, సంఖ్యతో దేశం మొత్తం జనాభాలో దాదాపు 7 శాతం కల ఆదివాసీయులు దేశంలో రాజకీయంగా క్రియాశీలకరహితమైన పెద్ద మైనారిటీ వర్గం. రాజ్యాంగం వారి పట్ల అనుసరించిన విధానం ఫలితంగా స్వాతంత్ర్యానంతరం దేశంలోని ఆదివాసులు షెడ్యూల్డ్ తెగలుగా వ్యవహరించబడుతున్నారు. షెడ్యూల్డ్ తెగల ప్రజలలో అధిక శాతం ప్రజలు ప్రభుత్వం గుర్తించిన షెడ్యూల్డ్ ప్రాంతాలలో నివసిస్తున్నారు. షెడ్యూల్డ్ ప్రాంతాలు అధికంగా అటవీ ప్రాంతాలలో ఉన్నాయి. ఈ దేశం మొత్తం జనాభాలో మైనారిటీ వర్గం అయిన షెడ్యూల్డ్ తెగల ప్రజలు ఈశాన్య రాష్ట్రాలైన నాగాలాండ్ (89 శాతం), మేఘాలయ (80 శాతం), అరుణాచల్ ప్రదేశ్ (79 శాతం) రాష్ట్రాలలో మెజార్టీ వర్గంగా వున్నారు. ఈశాన్య రాష్ట్రాల తర్వాత షెడ్యూల్డ్ తెగల ప్రజలు అస్సాం, మధ్యప్రదేశ్, బీహార్, ఒరిస్సా, ఆంధ్రప్రదేశ్, పశ్చిమ బెంగాల్, రాజస్తాన్, త్రిపుర, మణిపూర్ రాష్ట్రాలలో అధిక సంఖ్యలో ఉన్నారు. షెడ్యూల్డ్ తెగల ప్రజలు వారు నివసిస్తున్న ప్రాంతాల భౌగోళిక, నైసర్గిక పరిస్థితులు, వారి విశిష్టమైన, విభిన్నమైన సాంప్రదాయాలు, ఆచారాలు, సామాజిక, ఆర్థిక వ్యవస్థలు, భాషా, మతం మొదలైన అనేక కారణాల వల్ల వారు జాతీయభావన ప్రవంతిలో భాగంగాకాక ఒక ప్రత్యేక సమూహంగా జీవిస్తున్నారు. ఈ ప్రజలలో అక్షరాస్యత అతితక్కువ స్థాయిలో ఉండటం, వీరు నివసిస్తున్న ప్రాంతాలలో రవాణా సౌకర్యాలు లోపించటం వల్ల ఇతర ప్రాంతాలలో వీరికి సంబంధ బాంధవ్యాలు అతిస్వల్ప స్థాయిలో ఉండటం మొదలయిన కారణాలవల్ల వీరు ఆధునికత, అభివృద్ధి, సామాజిక మార్పు ప్రక్రియలకు లోనుకాక సాంప్రదాయ బద్ధమైన జీవితాన్నే కొనసాగిస్తున్నారు. అక్షరాస్యత, అభివృద్ధిరేటు, తలసరి ఆదాయం మొదలైన అనేక అభివృద్ధి సూచికలలో షెడ్యూల్డ్ తెగలకు మిగతా సమాజానికి మధ్య విస్తృతమైన అంతరం ఉంది. షెడ్యూల్డ్ తరగతులు ప్రధానంగా వ్యవసాయం పై ఆధారపడినప్పటికీ పురాతనమైన వ్యవసాయపద్ధతులను అనుసరించటం, సాగునీరు కొరత ఖండ ఖండాలుగా విభజింపబడిన భూమి, ఆధునిక ఉత్పాదకాలు లభించకపోవడం, వ్యవసాయయోగ్యమైన భూమిలో అధికశాతం పరాయికరణకు లోనుకావటం మొదలైన అనేక కారణాల వల్ల షెడ్యూల్డ్ ప్రాంతాలలో వ్యవసాయ రంగం ఉత్పాదకత అతి తక్కువస్థాయిలో ఉంది. ఈ కారణాల వల్ల షెడ్యూల్డ్ కులాలలో పేదరికం, అజ్ఞానం, అనారోగ్యం, నిరుద్యోగం వంటి సమస్యలు మిగిలిన ప్రాంతాలతో పోలిస్తే తీవ్రస్థాయిలో ఉన్నాయి. ఈ విధమైన సామాజిక, ఆర్థిక వెనుకబాటుతనంతో పాటు ఆధునికీకరణ అతి త క్కువస్థాయిలో సంభవించటం పలితంగా షెడ్యూల్డ్ తెగలలో రాజకీయ చైతన్యం, స్వల్పముగా, ఉండటంచేత దేశరాజకీయ ప్రక్రియలో వారి పాత్ర అతి పరిమితం.

స్వాతంత్ర్యానంతరం రాజ్యాంగం కల్పించిన ప్రత్యేక సౌకర్యాలు, రక్షణలు, కేంద్ర ప్రభుత్వాలు అనుసరిస్తున్న వ్యవహారాలు, చేపడుతున్న అభివృద్ధి ప్రణాళికలు, పథకాలు మొదలైన కారణాలవల్ల షెడ్యూల్డ్ తెగలు సామాజిక, ఆర్థిక పరిస్థితులు క్రమంగా మెరుగుపడుతున్నాయి. వారిని అంటిపెట్టుకొని వస్తున్న నిరక్షరాస్యత, పేదరికం, నిరుద్యోగం, అనారోగ్యం వంటి సమస్యలు క్రమంగా తొలగి వారు అభివృద్ధి పథంలో ముందుకు సాగుతున్నారు. జాతీయ జీవన ప్రవంతిలో లీనమవుతున్నారు.

రాజ్యాంగం షెడ్యూల్డ్ కులాలతోపాటు కల్పించిన రిజర్వేషన్ల సౌకర్యం ఫలితంగా షెడ్యూల్డ్ తెగలు రాజకీయ ప్రక్రియలో పాల్గొనే అవకాశం ఏర్పడింది. రాజ్యాంగం ప్రకారం జనాభా ప్రాతిపదికమీద లోక్‌సభ, వివిధ రాష్ట్ర శాసనసభలలో దాదాపు ఏడు శాతం సీట్లను షెడ్యూల్డ్ తెగలకు కేటాయించారు. రిజర్వేషన్లు రాజకీయ ప్రక్రియలో కల్పించిన భాగస్వామ్యం ఫలితంగా షెడ్యూల్డ్ తెగలలో క్రమంగా రాజకీయ చైతన్యం పెరుగుతున్నది. వారిలో ఉద్భవిస్తున్న రాజకీయ నాయకత్వం తమ ప్రత్యేక ప్రయోజనాలను, డిమాండ్‌లను ఏర్పరచుకోవటమేకాక, వాటిని సమర్థవంతంగా వ్యక్తపరుస్తున్నది. ఈ ప్రయోజనాలు డిమాండ్‌ల సాధనకు షెడ్యూల్డ్ తెగల నాయకులు తమ వర్గ ప్రజలను సమర్థవంతంగా సమీకరించే ప్రయత్నాలు చేస్తున్నారు. ఈ క్రమంలోనే షెడ్యూల్ తెగల ప్రజలు జనాభా ప్రాతిపదిక మీద జార్ఖండ్, చత్తీస్‌ఘడ్ రాష్ట్రాలను సాధించుకోగలిగారు.

9.11 సారాంశం :

ఈ పాఠం రాజకీయ ప్రక్రియ సామాజిక గతిశీలత గురించి అనేక అంశాలను సమగ్రంగా వివరించింది. ఈ దేశంలో రాజకీయ ప్రక్రియలో అతి కీలకమైన పాత్రను వహిస్తున్న మతం, కులం, తెగ వంటి సామాజిక అంశాలను నిశితంగా పరిశీలించాము. స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన నాటి నుంచి దేశ రాజకీయ ప్రక్రియలు ప్రధానంగా ఎన్నికలలో ఈ అంశాల మారుతున్న పాత్రను క్రమబద్ధంగా, వివిధ పరిశోధనల ఫలితాల ఆధారంగా పరిశీలించాము. మొత్తంమీద ఈ పాఠం సారాంశమేమిటంటే భారతదేశ రాజకీయాలలో కులం, మతం, తెగ కీలకపాత్ర వహిస్తున్నప్పటికీ, అవి దేశ రాజకీయాలను పూర్తిగా శాసించే స్థాయిలో లేవు. అంతేకాక వీటి ప్రభావం దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో విభిన్నంగా ఉంది. అందుచేత రాజకీయాలలో ఈ అంశాల పాత్ర, ప్రభావం గురించి సమగ్రమైన దృక్పధాన్ని ఏర్పరచుకోవటం అంత సులభమైన విషయం కాదు.

9.12 మాదిరి ప్రశ్నలు :

1) భారతదేశంలో రాజకీయ ప్రక్రియ సామాజిక గతిశీలతను విమర్శనాత్మంగా పరిశీలించండి.
2) భారతదేశంలో రాజకీయాల్లో మతం పాత్రను వివరించండి.
3) భారతదేశంలో రాజకీయాల్లో కులం మారుతున్న పాత్రను వివరించండి.
4) భారతదేశం రాజకీయాలలో తెగ నిర్వహిస్తున్న పాత్రను చర్చించండి.

9.13 చదువదగిన గ్రంధాలు :

1. Paul R. Brass, The Politics of India, since Independence, Cambridge : Cambridge University Press, 1990 (2nd Edition).
2. Bipin Chandra and others, India After Independence - 1947 - 2000, New Delhi, Penguin Books, 2000.
3. Atul Kohli (ed.), The Success of India's Democracy, Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
4. Rajani Kothari, Politics in India, Bostan : Little Brown and Company, 1970.
5. Rajani Kothari, Caste in Indian Politics, New Delhi : Orient Logman, 1970.
6. Sudipta Kavi Raj (ed.) New Delhi : Oxford University Press, 1997.
7. A.P. Avasthi, Indian Political System, Agra : Lakshminarain Agarwal, 2002.

రచయిత : ప్రొఫెసర్. ఎమ్. బాపూజీ

పాఠం - 10

భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు-వాటి ప్రభావము

పాఠ్య నిర్మాణ క్రమం :

10.0. లక్ష్యాలు

10.1. పరిచయం

10.2. సంకీర్ణ రాజకీయాలు-అర్ధము

10.3. సంకీర్ణ రాజకీయ లక్షణాలు

10.4. భారత రాజకీయ పార్టీలు

10.5. భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల కాలగమనం

10.6. మిశ్రమ రాజకీయ సంస్కృతి

10.7. 13 వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు

10.8. 14 వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు

10.9. 15 వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు

10.10.

10.11. సంకీర్ణ సాధన యొక్క ప్రధాన లోపాలు

10.11.1. జాతీయవాద భావన లేకపోవడం మరియు ప్రాంతీయ వాదం పెరగడం

10.11.2. అవినీతి పెరుగుతుంది

10.11.3. విధానాలను మార్చడానికి నిరంతరం ఒత్తిడి ఉంటుంది

10.11.4. వివిధ పార్టీలలో సైద్ధాంతిక ఆదర్శాలలో తేడాలు

10.11.5. ప్రధానమంత్రి అధికారాల ఉల్లంఘన

10.12. సంకీర్ణ ప్రభుత్వ ఏర్పాటుకు దోహదపడే అంశాలు

10.13. భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల ఏర్పాటు

10.14. సంకీర్ణ ప్రభుత్వం యొక్క ప్రయోజనాలు

10..... సంకీర్ణ ప్రభుత్వ లోపాలు

10.15. 2014 నుండి వివిధ రాష్ట్రాలలో సంకీర్ణ ప్రభావంతో ప్రభుత్వాలు ఏర్పాటుకు జరిగిన పరిణామాలు

10.16. ముగింపు - సంకీర్ణ సాధన

10.17. మాదిరి పరీక్షా ప్రశ్నలు

10.18. ఆచూకి గంథ్రాలు

10.0. లక్ష్యాలు :

- భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు, రాజకీయాలను అర్థం చేసుకోగలరు.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల ముఖ్య లక్షణాలను తెలుసుకోగలరు.
- స్వాతంత్ర్యం వచ్చినప్పటి నుండి 2019 వరకు వివిధ సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలపై పరిశీలన చేయగలరు.
- తృతీయ కూటమి దిశగా పోకడలు.
- భారతదేశంలోని సంకీర్ణ రాజకీయాలు, ప్రభుత్వాలపై విమర్శ.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల ప్రభావం.

10.1. పరిచయం :

బహుళ పార్టీ వ్యవస్థ గత భారతదేశంలోని ప్రజాస్వామ్యబద్ధమైన వివిధ జాతీయ, ప్రాంతీయ రాజకీయ పార్టీలు భారత రాజకీయాలలో కీలక పాత్రను కొనసాగిస్తున్నాయి. భారత రాజకీయ విధానాన్ని పరిశీలించినట్లయితే కేంద్ర స్థాయిలోను, వివిధ రాష్ట్రాలలోను ప్రభుత్వాల ఏర్పాటు సంకీర్ణ వ్యవస్థలపై ఆధారపడి ఉన్నదని పేర్కొనవచ్చు. ఈవిధానం రోజురోజుకు మరింత బలపడి, విస్తృతమైనది. ప్రతి రాజకీయ పార్టీ, జాతీయ పార్టీ అయినా, ప్రాంతీయ పార్టీ అయిన

యితర పార్టలతో కూటమిని ఏర్పాటు చేసుకోవలసిన అవసరం, ఆయా అంశాలపై దృష్టి పెట్టవలసిన పరిస్థితి ఆవశ్యకం ఏర్పడినది. భారత రాజకీయాలలో భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ పార్టీ ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యం వహించిన రోజులు పోయాయి. జాతీయ కాంగ్రెస్ పార్టీ యితర పార్టీలతో ముఖ్యంగా ప్రాంతీయ పార్టీలతో కూటమిని ఏర్పాటు చేసుకోకుండా ప్రస్తుత పరిస్థితులలో ఒంటరిగా పోటీ చేయలేకపోతుంది. ఈ సంకీర్ణ యుగంలో కేంద్ర స్థాయిలోను, రాష్ట్ర స్థాయిలోను ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయడంలో, ప్రభుత్వాన్ని దించివేయడంలో ప్రాంతీయ పార్టీలు బలమైన శక్తిగా ఆవిర్భవించాయి.

ప్రాచుర్యం పొందిన జాతీయ పార్టీలు ప్రజాదరణను కోల్పోవడంతోనే తృతీయ ఫ్రంట్ లేదా ఫెడరల్ ఫ్రంట్ కేంద్రంలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటుకు అవకాశం కోసం ఎదురుచూస్తున్నాయి. భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు, రాజకీయాలకు సంబంధించిన వివిధ కోణాలను అధ్యయనం చేయవలసిన అవసరం ఈ సందర్భంలో ఎంతైనా ఉంది.

10.2. సంకీర్ణ రాజకీయాలు-అర్థము :

కోయిలిషన్ అనే పదం కొయిలిషిమో అనే పదం నుండి గ్రహింపబడినది. కోయిలిషియో అనగా "కలిసి పయనించడం" అని అర్థము. వివిధ రాజకీయ పార్టీల ద్వారా ఏర్పడి కొనసాగుతున్న సంకీర్ణ ప్రభుత్వము సంకీర్ణ రాజకీయాలను కలిగి ఉంటుంది. "వివిధ పార్టీలు తమ గుర్తింపును కాపాడుకొంటూ కలిసి ఏర్పాటు చేసుకున్న ప్రభుత్వమే సంకీర్ణ ప్రభుత్వం".

అనేక రాజకీయ పరిస్థితులు, పార్టీల బలాబలాలు ఈ విధానానికి దోహదపడతాయి. సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలను ఐరోపా, ఆసియా, ఆఫ్రికా, లాటిన్ అమెరికాలలోని అనేక దేశాలలో మనం గమనించవచ్చు. ఈవిధమైన ప్రభుత్వాలను ఫ్రాన్స్, ఇటలీ, నేపాల్, జపాన్, బహుళ పార్టీ వ్యవస్థ కలిగిన భారతదేశంలో కూడా చూడవచ్చు. ప్రజాభిప్రాయం ఏకీకృత పద్ధతిలో వ్యక్తం కానప్పుడు, రూపొందనప్పుడు, సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు ఉత్పన్నమవుతాయి. స్వాతంత్ర్యంనకు ముందే భారతదేశంలో సంకీర్ణ రాజకీయాలకు బీజాలు పడినప్పటికీ, 1996 తరువాత సంకీర్ణయుగం వ్యాప్తిలోకి వచ్చింది.

10.3. సంకీర్ణ రాజకీయ లక్షణాలు :

సంకీర్ణ రాజకీయాలు కొన్ని లక్షణాలకు కలిగి ఉంటాయి.

- సంకీర్ణంలోని భాగస్వామ్య పార్టీలు ఎన్నికలకు ముందుకాని, ఎన్నికల అనంతరం కాని పొత్తు కుదుర్చుకోవచ్చు.
- అన్ని పార్టీలకు ఆమోదయోగ్యమైన కొన్ని ఉమ్మడి ప్రణాళికను, ఉమ్మడి కార్యక్రమాలను చేపట్టవచ్చు.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వం ఒకే పార్టీ ప్రభుత్వం కాదు, 2 లేదా అంతకంటే ఎక్కువ పార్టీలచే ఏర్పాటు అవుతుంది.

- సంకీర్ణంలోని రాజకీయ పార్టీలు కొన్ని పరిస్థితుల మూలంగా కూటమిగా ఏర్పాటు అవుతాయి. ఒకవేళ పరిస్థితులు అనుకూలించకపోతే ఉనికిలో లేకుండా పోతాయి.
- సంకీర్ణంలోని భాగస్వామ్య పార్టీలు కొంత రాజీ విధానాన్ని అవలంభించక తప్పదు.
- కొన్ని సందర్భాలలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వం తనకు అవసరమైన మద్దతును యితర రాజకీయ పార్టీలచే వెలుపల నుండి పొందవచ్చు.
- సంకీర్ణంలోని పార్టీలు కలిసి ఉండాలనే నిర్భందం ఉండదు.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వం పెద్ద పరిమాణంలో ఉంటుంది.
- ప్రాంతీయ పార్టీల ఎదుగుదలకు సంకీర్ణ రాజకీయాలే మూలం.

10.4. భారత రాజకీయ పార్టీలు :

భారతదేశం పార్లమెంటరీ తరహా ప్రభుత్వ విధానాన్ని రాజ్యాంగం ద్వారా రూపొందించుకుంది. ఈ విధానంలో రాజకీయ పార్టీలు ముఖ్య పాత్ర వహిస్తాయి. ఒకేవిధమైన రాజకీయ ఆశయాలు, ఉద్దేశ్యాలు కలిగిన వ్యక్తుల సముదాయమే రాజకీయ పార్టీ. నిర్దిష్టమైన రాజకీయ అభిప్రాయాలను పంచుకుంటూ ప్రాతినిధ్యం ద్వారా ప్రభుత్వ అధికారాన్ని సాధించడానికి కృషి చేసే వ్యక్తుల, స్వచ్ఛంద సంస్థను కూడా రాజకీయ పార్టీగా నిర్వచించవచ్చు.

భారతదేశం బహుళత్వం గల సమాజం. అనేక పార్టీలు కలవు. ఈ పార్టీలన్ని భారతదేశ ప్రజాస్వామ్య ప్రక్రియలో కీలకపాత్రను పోషిస్తున్నాయి. భారత ఎన్నికల సంఘం రికార్డుల ప్రక్రియ ప్రకారం **7** జాతీయ పార్టీలు, **36** రాష్ట్ర స్థాయి పార్టీలు, **329** ప్రాంతీయ పార్టీలు, **2044** ఉప ప్రాంతీయ పార్టీలున్నాయి. భారతదేశ పార్టీ వ్యవస్థను సమగ్రంగా అధ్యయనం చేసినట్లయితే ఏక పార్టీ ఆధిపత్యం, జాతీయ స్థాయిలో ప్రాంతీయ పార్టీల ఎదుగుదల, సంకీర్ణ రాజకీయాలు, ద్విధృవత్వ ఆవిర్భావం, ఫెడరల్ ఫ్రంట్, తృతీయ కూటమి అనే నూతన పోకడలను మనం గమనించవచ్చు.

భారతదేశంలో చాలా ప్రాంతీయ పార్టీలున్నాయి. కుల, మత, జాతి, భాష, ప్రాంతం తదితర అంశాలు భారత రాజకీయ వ్యవస్థను ప్రభావితం చేస్తున్నాయి. జాతీయ పార్టీల వైఫల్యం, భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటు, కొంతమంది ప్రాంతీయ నాయకుల సమ్మోహన శక్తి, కుల, మత, ప్రాంత, సంస్కృతి, ప్రాంతీయ అసమానతలు, ఆర్థిక అసమానతలు, రాష్ట్రాల పట్ల కేంద్రం ప్రభుత్వం నిర్లక్ష వైఖరి, మొదలగునవి సంకీర్ణ రాజకీయ కూటమికి దోహదపడ్డాయి.

సంకీర్ణ రాజకీయాలకు సంబంధించి భారతదేశంలో కాంగ్రెస్ వ్యతిరేక పార్టీలు, భారతీయ జనతా పార్టీ వ్యతిరేక పార్టీలు అని రెండు వర్గాలుగా విడిపోయాయి. నిర్ధిష్టమైన, సైద్ధాంతికంగా అంటే కాంగ్రెస్ వ్యతిరేకవాదం, బి.జె.పి. వ్యతిరేకవాదంగా విడిపోయాయి. ఈ విధానం ద్వారానే సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు ఏర్పడుతున్నాయి. బి.జె.పి. కూటమిని NDA

గా, కాంగ్రెస్ కూటమిని UPA గా పేర్కొంటున్నాయి. జాతీయ వాదం, లౌకికవాదం అనే రెండు సిద్ధాంతాలను భారత రాజకీయ వ్యవస్థలో కనబడతాయి.

10.5. భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల కాలగమనం :

సంకీర్ణ రాజకీయాలు జాతీయ, రాష్ట్ర స్థాయిలలోను జరగడాన్ని మనం చూస్తున్నాం. ఇటీవల సంవత్సరాలలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు అనివార్యమైనాయి. సంకీర్ణ రాజకీయాల పోకడ స్వాతంత్ర్య పూర్వ కాలం నుండే ఉన్నట్లు గోచరిస్తుంది. 1937లో పంజాబులో ఒక విధమైన సంకీర్ణ ప్రభుత్వం ఏర్పడింది. బ్రిటీష్ కేబినేట్ మిషన్ ప్రతిపాదనలు మేరకు 1946లో భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ నేతృత్వంలో ముస్లింలీగ్, అకాళీదళ్ మొదలైన పార్టీల మద్దతుతో జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ ఒక విధమైన సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేశారు. 1947 నుండి 1967 వరకు కేరళ వంటి కొన్ని రాష్ట్రాలు మినహా అటు కేంద్రంలోను, ఇటు రాష్ట్రాలలోను ఒకే పార్టీ ఆధిపత్యాన్ని కొనసాగించింది.

1967 నుండి సంకీర్ణ రాజకీయాలకు మార్గం ఏర్పడడంతో పాటు అనేక రాష్ట్రాలలో కాంగ్రేసేతర ప్రభుత్వాలు ఏర్పడినాయి. బీహార్, తమిళనాడు, ఒడిశా, పంజాబ్, ఉత్తరప్రదేశ్, కేరళ, పశ్చిమబెంగాల్ వంటి రాష్ట్రాలలో ప్రతిపక్ష పార్టీలు కాంగ్రెస్ పట్ల ఉన్న వ్యతిరేకతను తమకు అనుకూలంగా మార్చుకున్నాయి. నెహ్రూ మరణానంతరం కేంద్రంలో సైతం కాంగ్రెస్ పార్టీకి ఎదురుదెబ్బ తగిలింది. మునుపటి ఎన్నికలవలే సంపూర్ణ మెజారిటీ పొందలేకపోయింది. 520 లోక్‌సభ స్థానాలకు గాను కేవలం 283 మాత్రమే గెలుచుకోగలిగింది. కాంగ్రెస్ (ఆర్), కాంగ్రెస్ (ఒ) అని రెండు వర్గాలుగా చీలిపోవడంతో 1969 నాటికి బాగా బలహీనపడింది. పలు ప్రాంతీయ పార్టీలు 1967 ఎన్నికలలో అద్భుతమైన విజయాన్ని సాధించి, కేంద్రంలోను, రాష్ట్రాలలో చాలా వరకు సంకీర్ణ రాజకీయాలు భారత రాజకీయ దృశ్యంపై గోచరించాయి.

1977లో కేంద్రంలో జనతాపార్టీ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది. భారతీయ లోక్‌దళ్ (BLD) కాంగ్రెస్ (డి) సోషలిస్ట్, జనసంఘ్ వంటి కొన్ని పార్టీలు కలిసి, వారితో మమేకమై జనతా పార్టీ అనబడే ఒకే పార్టీని ఏర్పాటు చేసుకున్నాయి. ఒకే పార్టీగా చెప్పుకొన్నప్పటికి అవి తమ పాత పార్టీ పట్ల విధేయతను చూపుతూ అంతర్లీనంగా సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలానే కొనసాగాయి. దీనిని కేంద్రంలో ప్రధమ సంకీర్ణ ప్రభుత్వంగా పరిగణించవచ్చును.

1989 నుండి 1996 వరకు కొన్ని సంకీర్ణ రాజకీయ ప్రయోగాలు జరిగాయి. 1989లో జనతాపార్టీ, లోక్‌దళ్ వంటి కొన్ని పార్టీలు కలిసి నేషనల్ ఫ్రంట్‌ను ఏర్పాటు చేశాయి. V.P. సింగ్ నాయకత్వంలో నేషనల్ ఫ్రంట్ బలమైన రాజకీయ శక్తిగా ఎదిగింది. బి.జె.పి. తో పాటు వామపక్ష పార్టీలు బయట నుండి (ప్రభుత్వంలో చేరకుండా) నేషనల్ ఫ్రంట్ ప్రభుత్వానికి మద్దతునిచ్చాయి. దాదాపు 18 నెలల పాటు అధికారంలో కొనసాగింది. బి.జె.పి. మద్దతు ఉపసంహరించుకోవడంతో ప్రభుత్వం అధికారాన్ని కోల్పోవలసి వచ్చింది. కాంగ్రెస్ మద్దతుతో చంద్రశేఖర్ నాయకత్వంలో జనతాదళ్ (S) ప్రభుత్వం ఏర్పడింది. అయితే కాంగ్రెస్ పార్టీ కూడా ఆరు నెలలోనే తన మద్దతును ఉపసంహరించుకొంది.

1991లో లోక్‌సభకు జరిగిన ఎన్నికలలో ఏ ఒక్క పార్టీకి ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయడానికి కావలసిన సంఖ్యాబలం రాలేదు. రాజీవ్ గాంధీ హత్యానంతరం కాంగ్రెస్ పార్టీ 225 స్థానాలు సాధించి అతి పెద్ద పార్టీగా నిలిచింది. 119 స్థానాలతో బి.జె.పి. రెండవ స్థానంలో నిలిచింది. శ్రీ పి.వి. నరసింహారావు నేతృత్వంలో భారతీయ జాతీయ కాంగ్రెస్, యితర పార్టీల మద్దతుతో మైనారిటి ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది.

1996 నుండి సంకీర్ణ రాజకీయాలలో ప్రాచుర్యతను సంతరించుకొంది. యితర పార్టీల మద్దతు లేకుండా అటు కాంగ్రెస్ గాని, ఇటు బి.జె.పి. గాని పూర్తి మెజారిటి సంపాదించి ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయలేకపోయాయి. ఐక్య ప్రగతి శీల కూటమి (UPA) లోని భాగస్వామ్య పార్టీలన్ని లెఫ్ట్ పార్టీలతో కలిసి కూటమిగా ఏర్పడి, బి.జె.పి. కి వ్యతిరేకంగా భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ నాయకత్వం అంగీకరించి సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేశాయి. ఈ దశలో ప్రతికూల అంశాలు కీలక పాత్రను పోషించాయి. ఒకటి, కాంగ్రెస్ వ్యతిరేకవాదం, రెండు బి.జె.పి., వ్యతిరేకవాదం. 1999 నాటి ఎన్నికలకు ముందే 23 రాజకీయ పార్టీలను కలుపుకొని భారతీయ జనతాపార్టీ జాతీయ ప్రజాతంత్ర కూటమి (NDA) ను ఏర్పాటు చేసింది. ఫలితంగా NDA కూటమికి 295 సీట్లను సంపాదించి, మరికొన్ని యితర పార్టీల మద్దతులో తన బలాన్ని మరింత పెంచుకొని 1999 నుండి 2004 వరకు NDA ప్రభుత్వం కొనసాగింది.

2004 నుండి 2019 వరకు సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు విజయవంతంగా పనిచేసిన ముఖ్యమైన కాలం. కాంగ్రెస్ నేతృత్వంలోని UPA డాక్టర్ మన్మోహన్ సింగ్ ప్రధానమంత్రిగా రెండు పర్యాయాలు 2004-2009, 2009-2014 వరకు విజయవంతంగా ప్రధమ కాంగ్రెస్ సంకీర్ణ ప్రభుత్వం పనిచేసింది.

2014లో బి.జె.పి. నాయకత్వంలోని NDA సంకీర్ణ ప్రభుత్వం అధికారం చేపట్టింది. సంపూర్ణ మెజారిటీ సాధించినప్పటికి బి.జె.పి. తన NDA కూటమి ద్వారానే కేంద్రంలో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది. ప్రధానమంత్రిగా శ్రీ నరేంద్రమోడి నాయకత్వంలో NDA ప్రభుత్వం కేంద్రంలోను, అనేక రాష్ట్రాలలోను విజయవంతంగా పనిచేసింది. యితర పార్టీలతో పొత్తు లేకుండా కూడా బి.జె.పి. సొంతంగా గెలవగలను అనే పరిస్థితి ఏర్పడింది. 2019 సార్వత్రిక ఎన్నికలలో ఘన విజయం సాధించింది.

దేశంలోని అనేక ప్రాంతీయ పార్టీలు, ఆమ్‌ఆద్మి, టి.ఆర్.ఎస్. కాంగ్రెస్ ఆధ్వర్యంలో థర్డ్ ఫ్రంట్ ఆవిర్భానికి ప్రయత్నాలు జరుగుతున్నాయి. కాంగ్రెసేతర, బి.జె.పి. యేతర ఫెడరల్ ఫ్రంట్ ప్రభుత్వంను ఏర్పాటు చేయాలని కేంద్ర ప్రభుత్వ వైఫల్యాలను ఎండగడుతూ త్వరలోనే నూతన కూటమి ఆవిర్భావం జరగవచ్చు.

10.6. మిశ్రమ రాజకీయ సంస్కృతి :

మిశ్రమ రాజకీయ సంస్కృతి అనేది భారత రాజకీయ పార్టీ వ్యవస్థకు గల మరొక లక్షణం. కుల, మత, వర్గాలతో ఒక ప్రక్క, లౌకిక వర్గాలతో మరొక ప్రక్క రాజీ చేసుకోవడంలో అన్ని పార్టీలు సంకీర్ణ రాజకీయాలకు నాంధి పలికాయి.

అత్యవసర ఉపయోగితా రాజకీయాల దృష్ట్యా పార్టీలు ఆ వర్గాలైతో ఎన్నికల పొత్తును ఏర్పరచుకుంటున్నాయి. ముస్లీం లీగ్, కేరళ, అస్సాం, తమిళనాడు, తెలంగాణలో తెలుగుదేశంతో ఇటీవల కాంగ్రెస్ ఏర్పరచుకున్న ఎన్నికల పొత్తును ఉదాహరణగా పేర్కొనవచ్చు. పార్టీ ప్రయోజనాల దృష్ట్యా తమ సైద్ధాంతిక విధానలకు విరుద్ధంగా పార్టీలు మిశ్రమ రాజకీయ సంస్కృతిని వ్యాప్తి చేస్తున్నాయి. నేషనల్ ఫ్రంట్, తృతీయ ఫ్రంట్ ఆవిర్భావంనకు దారితీశాయి.

1971లో ప్రతి పక్షాలు ఏర్పరచుకున్న గ్రాంట్ అలయన్స్ లక్ష్య సాధనలో విఫలమయింది. "పాలిటిక్స్ ఆఫ్ స్కేర్సిటీ" అనే గ్రంథంలో ప్రొఫెసర్ మైరన్ వీనర్ భారతదేశంలోని రాజకీయ పార్టీల మీద ఒత్తిడి వర్గాల ప్రాబల్యం పాత్రను వివరించారు. ఆసక్తి వర్గాలు అభివృద్ధి క్రమంలో అనైక్యత, అసంఘటిత్వం, అసత్యం మొదలగు అంశాలచే ప్రభుత్వాధికారాన్ని హస్తగతం చేజిక్కించుకునేందకు తీవ్రంగా ప్రయత్నిస్తున్నాయి.

సంకీర్ణ రాజకీయాలకు ప్రధానం కారణం జాతీయ స్థాయిలో ప్రధాన రాజకీయ పార్టీలు బలహీనం కావడం మరియు ఎన్నికలలో గెలుపొందిన, ఓడిపోయిన పార్టీల మధ్య ఓట్ల వ్యత్యాసం కేవలం 2 నుండి 5 శాతం మాత్రమే. ఈ 2 శాతం నుండి 5 శాతం ఓట్లు ప్రాంతీయ లేదా ఉప ప్రాంతీయ పార్టీల ఆధీనంలో ఉంటున్నాయి. అందువల్ల గెలవాలంటే దేశంలోని ప్రధాన పార్టీలన్నింటికి ప్రాంతీయ పార్టీలతో సంబంధాలు ఏర్పరచుకోవడం తప్పనిసరిగా మారింది.

10.7. 13 వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు :

1998 ఎన్నికల అనంతరం జరిగిన పరిణామాల నుండి పాఠాలు నేర్చుకున్న బి.జె.పి. ఎన్నికల ముందే (1999) జాతీయ ప్రజాస్వామ్య కూటమి (NDA) ను ఏర్పాటు చేసింది. అణు పరీక్షలు, కార్గిల్ యుద్ధం వంటి సంఘటనలు, బి.జె.పి. కి లభించింది. 1999 ఎన్నికలలో బి.జె.పి. 182 స్థానాలు పొందగా, కాంగ్రెస్ 114, లెఫ్ట్ పార్టీలు 37, AIDMK 10, DMK 12, శివసేన 15, టిడిపి 29, SP 26 స్థానాలు పొందాయి. NDA కూటమికి స్పష్టమైన మెజారిటి సంపాదించడంతో వాజ్‌పేయి ప్రభుత్వం ఏర్పడిందే. తమ ప్రభుత్వ హయాంలో ఆర్థిక అభివృద్ధి రేటు పెరిగిందని ప్రకటిస్తూ, "భారతదేశం వెలిగిపోతుంది", "అంతా బాగుంది" అనే నినాదంతో 2004 సాధారణ ఎన్నికలకు ముందే లోక్‌సభను రద్దు చేసి ఎన్నికలకు సిద్ధమైంది NDA.

10.8. 14 వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు :

సంకీర్ణ రాజకీయాల యుగం అనివార్యమైందనే వాస్తవాన్ని గుర్తించిన కాంగ్రెస్ యితర ప్రాంతీయ పార్టీలతో జతకట్టి "ప్రగతిశీల ప్రజాస్వామ్య కూటమి" (UPA) ని ఏర్పాటు చేసుకుని NDA వ్యూహాన్ని తిప్పికొట్టే ప్రయత్నం చేసింది. 2004 మే లో జరిగిన ఎన్నికల్లో సోనియాగాంధీ నాయకత్వం, ఆకర్షణ కీలక పాత్ర పోషించింది. ఈ ఎన్నికల్లో 6 జాతీయ పార్టీలు, 51 ప్రాంతీయ పార్టీలు, గుర్తింపు పొందని రిజిష్టరైన పార్టీలు 173 పాల్గొన్నాయి. మిశ్రమ రాజకీయ సంస్కృతికి

14వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు కొనసాగింపుగా పేర్కొనవచ్చు. కాంగ్రెస్ 145 స్థానాలు, బి.జె.పి. 138, లెఫ్ట్ పార్టీ 53, BSP 19, DMK 16, RJD 24, S.P. 36, శివసేన 12, NSP 9 సీట్లు సాధించాయి. UPA కూటమికి స్పష్టమైన మెజారిటీ రావడంతో కాంగ్రెస్ పార్టీ పార్లమెంటరీ పార్టీ నాయకురాలిగా సోనియగాంధీ ఎంపిక కావడం జరిగింది. అయితే ఒక విదేశీ వనిత ప్రధానమంత్రి పదవికి అర్హురాలు కాదని బి.జె.పి. ప్రకటించడంతో సోనియగాంధీ తన అభ్యర్థిత్వాన్ని ఉపసంహరించుకొని, డాక్టర్ మన్మోహన్ సింగ్ ప్రధాన మంత్రిగా ఎంపిక చేయటం జరిగింది. ఈ దశలో ఉమ్మడి ప్రణాళిక ఏర్పాటు చేసుకొని సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని కొనసాగించారు. NDA ప్రభుత్వానికి లెఫ్ట్ పార్టీలు వెలుపలి నుండి మద్దతునిచ్చాయి.

10.9. 15 వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు :

15వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలోను UPA కూటమి విజయం సాధించి, సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని మన్మోహన్ సింగ్ నాయకత్వంలో కొనసాగించారు. దేశ చరిత్రలో అత్యంత విఫలమైనట్లుగా ఈ కాలాన్ని గమనించవచ్చు. UPA 206 సీట్లు, NDA 117, తృతీయ ఫ్రంట్ 15, ఫోర్త్ ఫ్రంట్‌కు 22 స్థానాలు దక్కించుకున్నాయి. ఉమ్మడి ఎజెండా అంశాలతో ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచి సంకీర్ణ వ్యవస్థకు, రెండవ సారి మన్మోహన్ సింగ్ ప్రభుత్వం 222 బిల్లును ప్రవేశపెట్టి, 165 బిల్లును మాత్రమే ఆమోదించగలిగారు. ఈ దశలో తెలంగాణ రాష్ట్ర ఏర్పాటుకు, ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర విభజన చట్టాన్ని తీసుకురావడం జరిగింది.

16వ లోక్‌సభ ఎన్నికలలో NDA 543లో 282 సీట్లతో సంపూర్ణ మెజారిటీ సాధించింది. 15వ లోక్‌సభ కంటే 166 సీట్లు ఎక్కువ. ప్రధాని అభ్యర్థి నరేంద్రమోడి 2014 మే 26 న భారతప్రధానిగా బాధ్యతలు స్వీకరించారు. లోక్‌సభలో ఒక పార్టీ ప్రతిపక్ష పార్టీగా పరిగణించాలంటే మొత్తం (545) కనీసం 10% ఉండాలి. కాని 16వ లోక్‌సభలో ప్రతిపక్ష నాయకుడు లేరు. INC కి 44 సీట్లు మాత్రము వచ్చాయి.

లోక్‌సభ ఎన్నికల ఫలితాలు :

భారతదేశంలో 16వ లోక్‌సభ ఎన్నికలు 2014లో 9 విడతలుగా జరిగినవి. కాంగ్రెస్ దాని మిత్ర పక్షాలు UPA గా ఒకవైపు, BJP దాని మిత్ర పక్షాలు NDA గా ఒకవైపు పోరాడినవి. కాంగ్రెస్ తరుపున శ్రీమతి సోనియగాంధీ, BJP తరుపున శ్రీ నరేంద్రమోడి సంకీర్ణ కూటములుగా ఎన్నికల ప్రచారం చేశారు. NDA 29 పార్టీల కలయిక. రెండు కూటములు తమ ఎన్నికల ప్రణాళికలను విడుదల చేశాయి. అయితే లోక్‌సభలో NDA కూటమికి నాయకత్వం వహించిన BJP పార్టీ స్వంతంగా 282 స్థానాలు సాధించి ప్రభుత్వ ఏర్పాటుకు అవసరమైన మెజారిటీ సాధించినప్పటికీ సంకీర్ణ భాగస్వామిగానే ప్రభుత్వ ఏర్పాటు జరిగింది. BJP 39% ఓట్లు సంపాదించినది. కాంగ్రెస్ పార్టీకి ప్రతిపక్ష హోదా కూడా దక్కలేదు. ఈ ఎన్నికలలో తొలిసారిగా "పై ఉన్న అభ్యర్థులు ఎవ్వరూ కాదూ" నోటీ మీటను ఈవియమ్ లో ఏర్పాటు చేశారు. ఎన్నికలలో పోటీ చేస్తున్న వారిలో ఎవ్వరు నచ్చని పక్షంలో తిరస్కరణ ఓటును అవకాశం కల్పించారు.

సాధారణంగా ఎన్నికల ముందు కూటమిగా ఏర్పడి, ఎన్నికల అనంతరం విచ్ఛిన్నం అయ్యే కూటములు కూడా భారత రాజకీయ వ్యవస్థలో కనబడుతుంది. అనేక పార్టీలు తమ యొక్క విస్తృత అభివృద్ధి మనుగడను దృష్టిలో ఉంచుకొని పొత్తులకు ప్రాధాన్యత యిస్తాయి. ఫలితంగా సంకీర్ణ రాజకీయ వ్యవస్థ సక్రమంగా కొనసాగడానికి అనేక ఆటంకాలు ఏర్పడతాయి. అందుకు భారతేదశంలో ఉన్న సంకీర్ణ కూటములు, వాటి నిర్మాణం, కార్యకలాపాలను మనం గమనించవచ్చు. బహుళ పార్టీ వ్యవస్థలో రాజకీయ సుస్థిరత అనేది చాలా కష్టం. రాజకీయ అస్థిరత్వం అనేది ముఖ్యంగా రాష్ట్రాలలో బహుపార్టీల వలన కలుగుతుంది.

సుస్థిర పాలన, దేశాభివృద్ధి ముఖ్యమనుకున్న సామాన్య ప్రజలు విజ్ఞతతో పటిష్టమైన ప్రభుత్వ వ్యవస్థ ఏర్పాటుకు అనుకూలంగా ప్రాంతీయతత్వంను విడనాడి, జాతీయ సమైఖ్యత అనుకూలంగా ఓటర్లు తమ తీర్పును ఇవ్వవలసి ఉంటుంది.

2019 సార్వత్రిక ఎన్నికల ద్వారా 17వ లోక్‌సభ ఏర్పడింది. నరేంద్రమోడి NDA భాగస్వామ్యం రెండోసారి మంత్రి వర్గాన్ని ఏర్పాటు చేసి ప్రభుత్వ నిర్వహణ భాద్యతను తీసుకున్నారు.

10.11. సంకీర్ణ సాధన యొక్క ప్రధాన లోపాలు :

- ✦ జాతీయవాద భావన లేకపోవడం మరియు ప్రాంతీయ వాదం పెరగడం.
- ✦ అవినీతి పెరుగుతుంది.
- ✦ విధానాలను మార్చడానికి నిరంతరం ఒత్తిడి ఉంటుంది.
- ✦ వివిధ పార్టీలలో సైద్ధాంతిక ఆదర్శాలలో తేడాలు
- ✦ ప్రధానమంత్రి అధికారాల ఉల్లంఘన.

10.11.1. జాతీయవాద భావన లేకపోవడం మరియు ప్రాంతీయ వాదం పెరగడం :

జాతి సమగ్రత, ఉమ్మడి లక్ష్యం, జాతీయ స్ఫూర్తి, జాతీయ నాయకుల స్వాతంత్ర్య లక్షణాలను విస్మరించి, రాజకీయ పార్టీలు, నాయకులు ప్రజలలో ప్రాంతీయ భావాలను వ్యాప్తి చెందించి పార్లమెంట్‌లో తమ సంఖ్యా బలంను పెంచుకుంటున్నాయి. వివిధ రకాలైన ఆర్థిక, సామాజికపరమైన అసమానతలను బహిరంగ పరచి, ప్రజలలో వాటి పట్ల ఉండే అభిప్రాయాలను దురభిప్రాయాలుగా మార్చి ప్రాంతీయ వైషమ్యాలను, విద్వేషాలను ప్రేరేపిస్తున్నాయి. ఫలితంగా జాతీయ స్థాయిలో ఓటర్లు ప్రాంతీయ పార్టీలకు పట్టము కట్టపెడుతున్నారు. చిన్న, చిన్న రాజకీయ పార్టీలు తమ పార్టీల

ప్రణాళికలను విధానాలను, కొన్ని సందర్భాలలో విస్మరించి, మిగిలిన పార్టీలతో పొత్తు పెట్టుకొని అధికారాన్ని హస్తగతం చేసుకోవడానికి ప్రయత్నిస్తున్నారు. విభిన్నమైన వాదనలు, విధానాలు జాతీయ స్థాయిలో రాజకీయ నాయకులను కలవరపెడుతున్నాయి. పన్నుల సేకరణ, ఆదాయ వనరుల పంపిణీ, నదీ జలాలు, యితర రాష్ట్రాల పట్ల వివక్షత ప్రాంతీయవాదం పెరగడానికి కారణం అవుతున్నాయి.

10.11.2. అవినీతి పెరుగుతుంది :

సంకీర్ణ ప్రభుత్వ విధానంలో ప్రభుత్వ మనుగడ దినదినగండంగా మారుతుంది. పాలకులు ప్రభుత్వ విధానాలపై, కార్యక్రమాల అమలుపై అంతగా శ్రద్ధ పెట్టలేకపోతారు. ఫలితంగా అధికారులలో అలసత్వం పెరుగుతుంది. అవినీతికి, లంచగొండితనానికి, భానిసలై ప్రభుత్వం పట్ల అగౌరవ భావం ఏర్పడుతుంది. వివిధ పార్టీలు సంకీర్ణ వ్యవస్థలో తమ ప్రాబల్యాన్ని నిలుపుకోవడానికి అధికార దుర్వినియోగానికి పాల్పడతారు. ఫలితంగా వివిధ రకాలైన స్కామ్‌లు చేయడానికి అవకాశం ఉంటుంది. రాష్ట్రాలు తమ వాటాలను పెంచుకోవడానికి, ప్రాంతీయ అసమానతలు రెచ్చగొట్టి, విద్వేషాలను పెంపొందించడానికి అవకాశం అవుతుంది. ఫిరాయింపులు లేక పార్టీల మార్పిడి భారత రాజకీయ వ్యవస్థ అవినీతికి దోహదపడుతుంది. ఫిరాయింపుల సమస్య 4 వ సాధారణ ఎన్నికల తరువాత ప్రాధాన్యాన్ని సంతరించుకొన్నప్పటికి ఈ సమస్య స్వాతంత్ర్యం లభించిన నాటి నుండి ఉంది. కాంగ్రెస్ పార్టీ తమ ప్రాబల్యాన్ని కోల్పోడంతో, రాజకీయ పార్టీలు, వాటి ఆదర్శాలతో సంబంధం లేకుండా ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయడానికి ఒప్పందాలు చేసుకోవడంతో విభిన్న పార్టీలకు చెందినవారు రాజకీయ లబ్ధికొరకు తమ స్వంతపార్టీలను వదలి, మరొక వర్గంలో చేరిపోవడానికి బేరసారాలు కొనసాగిస్తున్నారు.

10.11.3. విధానాలను మార్చడానికి నిరంతరం ఒత్తిడి ఉంటుంది :

సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలో వివిధ పార్టీల కలయిక. ప్రధానమైన ఎన్నికల ఎజెండాను ప్రక్కనపెట్టి, పొత్తుకు అంగీకరించిన పార్టీల ఒత్తిడి మేరకు ప్రభుత్వం విధానాలను రూపొందించుకోవలసి ఉంటుంది. శాశ్వత ప్రాతిపదికపైన తయారు చేయవలసిన విధానాలకు, తాత్కాలిక ప్రయోజనాలకు, ఒత్తిడిలకు గురిఅవుతున్నాయి. అమలు చేస్తున్న వివిధ ప్రాజెక్టులను ప్రక్కనపెట్టి, జాతీయ ప్రయోజనాలను ప్రక్కన పెట్టి చిన్న రాష్ట్రాలు, ప్రాంతీయ రాజకీయ ఒత్తిడిలకు లోనై, తమ విధానాలను మార్చుకోవడానికి ప్రభుత్వం ప్రయత్నిస్తుంది. ఫలితంగా వాటి నిర్మాణం, నిర్వహణ, భారం ఎక్కువై, వాటిని కొనసాగించడం కష్టం అవుతుంది. సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలోని భాగస్వామ్య పార్టీలు, కూటముల మధ్య విభేధాలు రావడానికి అవకాశం ఉంటుంది.

పార్టీలలోని అంతర్గత, ముఠాపరమైన కీచులాటలు పార్టీ విచ్ఛిన్నత దారితీస్తుంది. ప్రభుత్వం పూర్తి కాలం అధికారంలో కొనసాగించుకోవడానికి పార్టీలను, వ్యక్తులను, ప్రాంతాలను మచ్చిక చేసుకోవలసి ఉంటుంది. ఈ విధానం వల్ల ప్రాంతాల మధ్య వైవిధ్యం పెరిగి, అంతర్గత భేధాలు, ప్రాంతీయతత్వం పెంపొందుతుంది.

10.11.4. వివిధ పార్టీలలో సైద్ధాంతిక ఆదర్శాలలో తేడాలు :

సంకీర్ణ వ్యవస్థలో ఎన్నికల ముందు గాని, పార్టీ ఆవిర్భావ సమయంలో గాని వివిధ పార్టీలు రూపొందించుకున్న విధానాలను, సిద్ధాంతాలను విస్మరించి, తమ ఆదర్శాలకు దగ్గరగా ఉన్న, భావజాలం కలిగి ఉన్న పార్టీలతో పొత్తుపెట్టు కోవడానికి అధిక ప్రాధాన్యతను ఇస్తాయి. బహుళ పార్టీ వ్యవస్థలో రాజకీయ సుస్థిరత చాలా కష్టం. ఇది తిరుగు లేని యదార్ధం. జాతీయ పార్టీలు, వామపక్ష పార్టీలు, మతతత్వ పార్టీలు మరియు ప్రాంతీయ పార్టీలు విభిన్న సైద్ధాంతికపరమైన ఆదర్శాలను కలిగి ఉంటాయి. కాని సంకీర్ణ విధానంలో వాటిని ప్రక్కన పెట్టి, జాతీయ ప్రయోజనాల దృష్ట్యా పొత్తుకు అంగీకరిస్తున్నామని ప్రకటిస్తాయి. సాధారణంగా రాజకీయ పార్టీలు ఒక ప్రాతిపదికపై సభ్యులను చేర్చుకొని పటిష్టమైన సంస్థ నిర్మాణం కలిగి, సుశిక్షితులైన కార్యకర్తలతో పనిచేస్తాయి. అయితే మన దేశంలో కార్యకర్తలు కలిగిన పార్టీలు బహు తక్కువ. ఒక CPI మరియు BJP లను మినహాయిస్తే సుశిక్షితులైన కార్యకర్తలు యితర రాజకీయ పార్టీలలో లేరు. అందుచేత వివిధ పార్టీలు తమ ఆదర్శాలను, ఆశయాలను తాత్కాలికంగా ప్రక్కనపెట్టి, సంకీర్ణంలో కీలకపాత్ర వహిస్తున్నాయి.

10.11.5. ప్రధానమంత్రి అధికారాల ఉల్లంఘన :

సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలో ప్రధానమంత్రి ఎంపిక చాలా క్లిష్టమైనది. ఎన్నికలందు ఉమ్మడి అభ్యర్థిగా ప్రచారము చేయటం వలన తప్పనిసరిగా ఆ అభ్యర్ధినే ప్రధానిగా ఎంపిక చేయాలి. ఫలితంగా అధికార విధుల నిర్వహణలో ప్రధానమంత్రి సంక్లిష్ట పరిస్థితులను ఎదుర్కోవలసి వస్తుంది. ఉమ్మడి భాగస్వామ్య పక్షాల ఆశలను, విధానాలను చక్కదిద్దటానికి, అధికార దుర్వినియోగానికి తలవంచవలసి వస్తుంది. సంపూర్ణ మెజారిటీ ఉన్న ఎడల ప్రధానమంత్రి తమ కార్యకలాపాలను యదేచ్ఛగా వినియోగించుకోవచ్చు. జాతీయ, ప్రాంతీయ, అంతర్జాతీయ విషయాలలో అనేక పార్టీలను సంప్రదించి తమ విధానాలను బహిర్గతం చేయవలసి ఉంటుంది. కొన్ని సందర్భాలలో పార్లమెంట్‌లో ప్రవేశపెట్టిన బిల్లులను ఆమోదింపజేయడంలో విఫలం అనటానికి అవకాశం ఉంటుంది. మంత్రివర్గ ఎంపిక, మార్పులు చేర్పులు, అధికార వినియోగంలో స్వంత నిర్ణయాలకు అవకాశం తక్కువగా ఉంటుంది. దౌత్యపరమైన, వాణిజ్యపరమైన, వివిధ దేశాలతో ఒప్పందాలు మొదలగు విషయాలలో ప్రధానమంత్రికి ప్రాముఖ్యత ఉండదు.

10.12. సంకీర్ణ ప్రభుత్వ ఏర్పాటుకు దోహదపడే అంశాలు :

- సంకీర్ణ ప్రభుత్వం అనేది బహుమానం, పదార్థం లేదా మానసిక ప్రయోజనం కోసం ఏర్పడుతుంది.
- సంకీర్ణం కనీసం ఇద్దరు భాగస్వాముల ఉనికిని సూచిస్తుంది.
- సంకీర్ణం వ్యవస్థ యొక్క అంతర్లీన సూత్రం, నిర్దిష్ట ఆసక్తి యొక్క తాత్కాలిక సంయోగం యొక్క సాధారణ వాస్తవంపై నిలుస్తుంది.
- సంకీర్ణ రాజకీయాలు స్థిరంగా ఉండవు, కానీ సంకీర్ణ ఆగడాలు మరియు సమూహాలు కరిగిపోయి కొత్తవాటిని

ఏర్పరచవచ్చు. కాబట్టి ఇది డైనమిక్ వ్యవహారం.

- సంకీర్ణ రాజకీయాల కీలకాంశం రాజీ, ధృఢమైన సిద్ధాంతానికి అందులో స్థానం లేదు.
- సంకీర్ణం కనీస కార్యక్రమం ఆధారంగా పనిచేస్తుంది. ఇది సంకీర్ణంలోని ప్రతి భాగస్వామికి అనువైనది కాకపోవచ్చు.
- సంకీర్ణ రాజకీయాలకు భావజాలం కాదు, వ్యావహారిక సత్తావాదం ప్రధాన లక్షణం.
- రాజకీయంగా సర్దుబాట్లు చేసుకోవడంలో సూత్రాలను ప్రక్కన పెట్టాల్సి రావచ్చు.
- కూటమి సర్దుబాటు లక్ష్యం అధికారాన్ని చేజిక్కించుకోవడమే.
- ఉమ్మడి మేనిఫెస్టో ఆధారంగా ఓటర్లను ప్రలోభపెట్టెందుకు అన్ని పార్టీలకు ఉమ్మడి వేదిక కల్పిస్తున్నందున ముందస్తు ఎన్నికల కూటమిగా పరిగణించబడుతుంది. ఎన్నికల అనంతరం ప్రభుత్వాన్ని నడపడానికి వీలు కల్పించే ఉద్దేశించబడింది.

10.13. భారతదేశంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల ఏర్పాటు :

కాలం	సంకీర్ణ ప్రధానమంత్రి	పార్టీ
1977-1979	జనతాపార్టీ మొరార్జీ దేశాయ్	కాంగ్రెస్ (O)
1979-1980	చరణ్ సింగ్	జనతా పార్టీ (సెక్యులర్)
1989-1990	వి.పి. సింగ్	నేషనల్ ఫ్రంట్ (జనతాదళ్)
1990-1991	చంద్రశేఖర్	సమాజ్‌వాది జనతాపార్టీ
1996-1997	H.D. దేవెగౌడ	జనతాదళ్
1997-1998	I.K. గుజ్రాల్	జనతాదళ్
1997-1998	A.B. వాజ్‌పేయ్	భారతీయ జనతా పార్టీ
1999-2004	A.B. వాజ్‌పేయ్	NDA (భారతీయ జనతా పార్టీ)
2004-2009	మన్మోహన్ సింగ్	UPA (కాంగ్రెస్)
2009-2014	మన్మోహన్ సింగ్	UPA (కాంగ్రెస్)
2014-2019	నరేంద్రమోడి	NDA (భారతీయ జనతా పార్టీ)
2019-	నరేంద్రమోడి	NDA (భారతీయ జనతా పార్టీ)

సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు కొనసాగినాయి.

10.14. సంకీర్ణ ప్రభుత్వం యొక్క ప్రయోజనాలు :

- ప్రభుత్వ పనితీరులో విభిన్న ప్రయోజనాల వసతి ఉంది.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వం అంచానలను అందుకోవడానికి మరియు వివిధ సమూహాల మనోవేదనలను పరిష్కరించడానికి ఒక ఛానెల్‌గా పనిచేస్తుంది.
- భారతదేశం చాలా విభిన్నమైన దేశం. విభిన్న సంస్కృతులు, భాషలు, కులాలు మరియు జాతులు ఉన్నాయి. దీని వలన సంకీర్ణ ప్రభుత్వానికి ఎక్కువ ప్రాతినిధ్య స్వభావం మరియు ఓటర్ల ప్రజాభిప్రాయాన్ని ప్రతిబింబిస్తుంది.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలో వివిధ రాజకీయ పార్టీలు తమ సొంత సిద్ధాంతాలు లేదా అజెండాలను కలిగి ఉంటాయి. అయితే ప్రభుత్వ విధానానికి సంకీర్ణ భాగస్వాములందరి సమ్మతి అవసరం. అందువల్ల సంకీర్ణ ప్రభుత్వం ఏకాభిప్రాయ ఆధారిత రాజకీయాలకు దారితీస్తుంది.
- సంకీర్ణ రాజకీయాలు భారత రాజకీయ వ్యవస్థ యొక్క సమాఖ్య నిర్మాణాన్ని బలపరుస్తాయి. సంకీర్ణ ప్రభుత్వం ప్రాంతీయ డిమాండ్లకు మరింత సున్నితంగా ప్రతిస్పందిస్తుంది.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వం నిరంకుశ పాలన అవకాశాలను తగ్గిస్తుంది. ప్రభుత్వ పనితీరులో ఒకే రాజకీయ పార్టీ ఆధిపత్యం తగ్గడమే యిందుకు కారణం. సంకీర్ణ సభ్యులందరూ నిర్ణయం తీసుకోవడంలో పాల్గొంటారు.

10........ సంకీర్ణ ప్రభుత్వ లోపాలు :

- సాధారణంగా సంకీర్ణ ప్రభుత్వం అస్థిరతకు గురవుతాయి.
- కూటమి సభ్యుల మధ్య ఏర్పడిన అభిప్రాయ భేదాలు ప్రభుత్వ పతనానికి దారి తీస్తున్నాయి.
- ప్రధానమంత్రి ఏదైనా ప్రధాన నిర్ణయాలు తీసుకునే ముందు సంకీర్ణ భాగస్వాములను సంప్రదించవలసి ఉంటుంది.
- స్టీరింగ్ కమిటి లేదా సంకీర్ణ భాగస్వామ్య పక్షాల సమన్వయ కమిటి సూపర్-క్యాబినేట్‌గా వ్యవహరిస్తుంది.
- మంత్రి వర్గం యొక్క ప్రాముఖ్యత, పనితీరులో బలహీనపరచబడుతుంది.
- సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలోని చిన్నాచితకా వర్గాలు "కింగ్ మేకర్" పాత్ర పోషించే అవకాశం ఉంటుంది. వారు పార్లమెంట్‌లో బలం కలంటే ఎక్కువ డిమాండ్ చేస్తారు.
- ప్రాంతీయ పార్టీల నాయకులు జాతీయ నిర్ణయాధికారంలో ప్రాంతీయ వాస్తవాలను ప్రవేశపెడతారు. కేంద్ర కార్యనిర్వాహక అధికారాన్ని తమ మార్గాలలో పనిచేయాలని ఒత్తిడి తెస్తారు. లేకుంటే కూటమి నుండి తప్పుకుంటామని బెదిరిస్తారు.

- సంకీర్ణ ప్రభుత్వాల సభ్యులు పరిపాలనా వైఫల్యాలకు మరియు లోపాలకు భాద్యత వహించరు. వారు సామూహిక మరియు వ్యక్తిగత భాద్యతల నుండి తప్పించుకోవడం ద్వారా బ్లేమ్‌గేమ్‌లు ఆడవచ్చు.

10.15. 2014 నుండి వివిధ రాష్ట్రాలలో సంకీర్ణ ప్రభావంతో ప్రభుత్వాలు ఏర్పాటుకు జరిగిన పరిణామాలు:

2014 నుండి పలు రాష్ట్రాలలో పిరాయింపు యమ్.ఎల్.ఏ. ల మద్దతుతో చాలా చోట్ల సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు ఏర్పడ్డాయి. కాంగ్రెస్, భారతీయ జనతా పార్టీల మధ్య అధికార మార్పులు జరిగినాయి.

ఉదాహరణ :

అరుణాచల్‌ప్రదేశ్ రాష్ట్రంలో 2014 శాసన సభా ఎన్నికలలో మొత్తం 60 సీట్లకు గాను కాంగ్రెస్ పార్టీ 42 స్థానాలలో గెలుపొంది అతి పెద్ద పార్టీగా అవతరించింది. అప్పుడు కేవలం 11 స్థానాలలోనే భారతీయ జనతా పార్టీ అభ్యర్థులు విజయం సాధించారు. 2016లో ముఖ్యమంత్రి పెమాఖండూ సహా మొత్తం 41 మంది కాంగ్రెస్ యమ్.ఎల్.ఏ. లు ఆ పార్టీ నుండి పిరాయించి భారతీయ జనతా పార్టీ నేతృత్వంలోని నార్త్ ఈస్ట్ డెమోక్రెటిక్ అలయెన్స్‌కు చెందిన పీపుల్స్ పార్టీ ఆఫ్ అరుణాచల్‌ప్రదేశ్‌లో చేరి సంకీర్ణ ప్రభుత్వం ఏర్పడింది.

2014 జమ్ము కాశ్మీర్‌లో జరిగిన ఎన్నికల్లో ఏ పార్టీకి స్పష్టమైన మెజార్టీ లభించలేదు. పీడిపి 28 సీట్లను సాధించగా భారతీయ జనతా పార్టీ 25 స్థానాలు సాధించింది. పార్టీల మధ్య సయోధ్య కుదరక ప్రభుత్వం ఏర్పాటు కాలేదు. ఎట్టకేలకు పీడిపితో కలిసి అధికారం పంచుకునేందుకు భారతీయ జనతా పార్టీ ముందుకొచ్చింది. పీడిపి అధ్యక్షురాలు మెహబూబా ముఫ్తి నేతృత్వంలో సంకీర్ణ ప్రభుత్వం ఏర్పాటైంది. 2018లో కాషాయ పార్టీ మద్దతు ఉపసంహరించుకోవడంతో ముఫ్తీ సర్కారు కుప్పకూలింది.

బీహార్‌లో 2015 శాసనసభ ఎన్నికల అనంతరం నితీష్ కుమార్ నేతృత్వంలో జేడి(యూ), ఆర్జేడి, కాంగ్రెస్ సంకీర్ణ ప్రభుత్వం ఏర్పాటైంది. ఈ కూటమిలో చీలికలు తెచ్చేందుకు కాషాయ పార్టీ గట్టిగానే కృషి చేసింది. ఫలితంగా 2017లో జేడి(యూ) భాజపా సర్కారు ఇక్కడ కొలువుదీరింది.

ఉత్తరాఖండ్ రాష్ట్రం 2016 మార్చిలో 9 మంది శాసనసభ్యులు ప్రభుత్వానికి మద్దతు ఉపసంహరించుకోవడంతో నాడు హరీశ్ రావత్ నేతృత్వంలోని కాంగ్రెస్ సర్కారు సంక్షోభంలో పడింది. దీంతో అక్కడ రాష్ట్రపతి పాలన విధించారు. సుప్రీంకోర్టు జోక్యం చేసుకొని ప్రభుత్వాన్ని పునః స్థాపించింది.

గోవా రాష్ట్రంలో 2017 ఎన్నికల్లో 40 సీట్లకు గాను కాంగ్రెస్ 17 స్థానాలు గెలిచి అతిపెద్ద పార్టీగా అవతరించింది. భాజపా 13 స్థానాలకు పరిమితమైంది. అయినప్పటికి ఇతర పార్టీలకు చెందిన 10 మంది సభ్యులు ఓ కాంగ్రెస్ సభ్యుని మద్దతుతో భాజపా ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేసింది. ఈ క్రమంలోనే 2019లో కాంగ్రెస్ నుండి మరో 15 మంది శాసన సభ్యులు భాజపా తీర్థం పుచుకున్నారు.

మణిపూర్ రాష్ట్రంలో 2017లో జరిగిన ఎన్నికల్లో మొత్తం 60 స్థానాలకు గాను కాంగ్రెస్ 20 చోట్ల విజయం సాధించి అతి పెద్ద పార్టీగా అవతరించింది. 21 స్థానాల్లో మాత్రమే గెలుపొందిన భాజపాకు ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేయాల్సిందిగా గవర్నర్ నుండి పిలుపు వచ్చింది. 9 మంది కాంగ్రెస్ సభ్యుల మద్దదుతో భాజపా నాడు అధికారం చేపట్టింది.

మధ్యప్రదేశ్ రాష్ట్రంలో 2018 అసెంబ్లీ ఎన్నికల అనంతరం కాంగ్రెస్ పార్టీ కమల్‌నాధ్ నేతృత్వంలో ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేసింది. పార్టీ ఎమ్మెల్యేలు, స్వతంత్రులు కలిపి మొత్తం 121 మంది సభ్యుల మద్దతుతో ఆయన కూడగట్టారు. అయితే, జ్యోతిరాదిత్య సింధియా సహాయ మొత్తం 26 మంది కాంగ్రెస్ శాసన సభ్యులు తిరుగుబాటు ప్రకటించారు. దీంతో 2020 మార్చిలో కాంగ్రెస్ సర్కార్ కుప్పకూలి శివరాజ్‌సింగ్ చౌహాన్ నేతృత్వంలోని భాజపా సర్కారు కొలువుదీరింది.

10.16. ముగింపు : సంకీర్ణ సాధన

సాధారణ ఎన్నికల్లో ఏ ఒక్క పార్టీకి స్పష్టమైన మెజారిటీ రానప్పుడు, పార్టీలు పార్లమెంటులోని మెజారిటీ పార్టీల మద్దతుతో సంకీర్ణ మంత్రి వర్గాన్ని ఏర్పాటు చేస్తాయి. ఒకటి లేదా అంతకంటే ఎక్కువ పార్టీలను కలిగి ఉండే మైనారిటీ క్యాబినెట్‌ను ఏర్పాటు చేస్తాయి. సాధారణ ఎన్నికల్లో ఒక పార్టీకి స్పష్టమైన మెజారిటీ లేనప్పుడు పార్టీలు సంకీర్ణ క్యాబినెట్‌లను ఏర్పాటు చేస్తాయి. ఒకే పార్టీపై ఆధారపడిన చాలా ప్రభుత్వాలు సాధారణంగా తమ మెజారిటీని కొనసాగించ గలిగినంత మేరకు మరింత స్థిరంగా ఉంటాయి.

10.17. మాదిరి పరీక్షా ప్రశ్నలు :

I వ్యాసరూప ప్రశ్నలు :

1) సంకీర్ణ రాజకీయాల అర్థము మరియు లక్షణాలను పేర్కొనము ?

2) భారతదేశంలో సంకీర్ణ రాజకీయాల కాలగమనాన్ని వివరించండి ?

3) సంకీర్ణ ప్రభుత్వం యొక్క లోపాలను పేర్కొనుము ?

II సంక్షిప్త వ్యాసరూప ప్రశ్నలు :

1) ఏ పరిస్థితుల్లో సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయవచ్చు ?

2) సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలో జాతీయ ఇబ్బందులు లేదా సంక్షోభ సమయంలో .... సృష్టించబడతాయి ?

3) రాజకీయ కలహాలు సంకీర్ణ ప్రభుత్వానికి అనుకూల, ప్రతికూల అంశాలు ఏమిటి ?

10.18. ఆచూకి గ్రంథాలు :

1. Telugu Academe.

2. UPSC Civil Service Exmas.

3. The Era of Coalition politics.

4. Federalism and Coalition Government in India.

రచన:

శ్రీ పసుమర్తి అప్పారావు,

M.A. (Pol.), M.A. (Eco.)

లెక్చరర్, టి.జె.పి.ఎస్. కళాశాల, గుంటూరు

ఫోన్ నెంబరు : 9441604649

203PO21

M.A (Political Science)**DEGREE EXAMINATION**
Second Semester

Paper III- INDIAN POLITICAL PROCESSES

Tiem: Three hours Maximum : 70 marks

Answer ALL questions

(4 x 15 = 60)

1. (a) Elucidat the significance of the Indian model of political system and explain its features.
భారత రాజకీయ వ్యవస్థ నమూనా ప్రత్యేకతను దాని ముఖ్య లక్షణములను వివరింపుము.

Or

(b) Explain the causes for communalism in India.
భారతదేశంలో మతతత్వవాదానికి గల కారణాలు వివరించండి.

2. (a) Identify the factors that lead to emergence of regional political parties
ప్రాంతీయ రాజకీయ పక్షాల ఆవిర్భావానికి దాని తీసిన కారణాలను గుర్తింపుము.

Or

(b) Explain the determinants of voting behaviour.
ఓటింగ్ ప్రవర్తనను నిర్ధారించే అంశాలను వివరింపుము.

3. (a) Explain the role of reginal political parties in modern Indian Politics.
ఆధునిక భారత రాజకీయాలలో ప్రాంతీయ పార్టీల యొక్క పాత్రను వివరింపుము.

Or

(b) Write an essay on electotal reforms.
ఎన్నికల సంస్కరణలపై ఒక వ్యాసము వ్రాయుము.

4. (a) Discuss the role of religion in Indian Politics.
భారత రాజకీయాలలో మతము పాత్రను చర్చించుము.

Or

(b) Discuss how coalition politics effected the working of parkliamentary democracy.
పార్లమెంటరీ ప్రజాస్వామ్యము పని తీరు పై సంకీర్ణ రాజకీయాలు ఎలా ప్రభావితం చేస్తామో చర్చించుము.

5. Answer any TWO of the following: (2 x5 =10)
ఏవైనా రెండిటికి సమాధానములు వ్రాయుము.

(a) Regional identifies
ప్రాంతీయవాదము

(b) Preamble of Indian Constitution
భారత రాజ్యాంగ పీఠిక

(c) Gandhian influence on India's polity
భారతరాజకీయ వ్యవస్థ పై గాంధీయవాద ప్రభావం

(d) Role of caste in Indian politics
భారత రాజకీయాలలో కులం పాత్ర.